

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

JACOB SERENIUS
LEXIKOGRAFISKA INSATS

Lena Rogström

MEIJERBERGS ARKIV

FÖR

SVENSK ORDFORSKNING

UTGIVET

AV

STYRELSEN FÖR MEIJERBERGS INSTITUT
VID GÖTEBORGS UNIVERSITET

22

GÖTEBORG 1998

**MEIJERBERGS ARKIV
FÖR SVENSK ORDFORSKNING**

22

**JACOB SERENIUS
LEXIKOGRAFISKA INSATS**

AV

LENA ROGSTRÖM

Akademisk avhandling för filosofie doktorsexamen
i nordiska språk, som enligt beslut av humanistiska
fakultetsnämnden vid Göteborgs universitet
kommer att försvaras offentligt
fredagen den 29 maj 1998 kl. 10
i Stora hörsalen, Humanisten

GÖTEBORG
1998

Title: Jacob Serenius' influence on Swedish lexicography
Language: Swedish
Author: Lena Rogström

Abstract

This thesis deals with the three dictionaries by Jacob Serenius: *Dictionarium Anglico-Suethico-Latinum* (1734), and *Dictionarium Suethico-Anglo-Latinum* (1741). The second edition of the English-Swedish dictionary, published in 1757, has the title *English and Swedish Dictionary*. Since the Latin in the dictionaries is represented mainly with equivalents to the head words and is less important than the English and Swedish languages, the dictionaries are treated as bilingual. There are two main purposes with the thesis, the first of which is to examine the dictionaries lexicographically in order to estimate the lexicographical technique of Serenius and to gain greater knowledge of the growth of lexicography in Sweden. The second purpose is related to the Swedish vocabulary of the dictionaries. The first edition of the English-Swedish dictionary is examined with respect to the dictionary functioning as a source for the earliest known use of words in *SAOB*. Swedish compounds, compounding, and special terminology is examined in the Swedish-English dictionary. In the thesis the lexicographical and lexicological aspects are closely related, and one of the results is that parts of the Swedish vocabulary as shown in the dictionaries are dependent on the English material, both regarding form and contents. This is important for the use of old dictionaries as source material in historical linguistics.

Key words: Swedish, English, 18th-century, bilingual lexicography, history of lexicography, language history, compounds, first known use of words, terms of navigation.

Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning
Göteborg University

ISSN 0348-7741
ISBN 91-628-3016-3

Novum Grafiska AB, Göteborg 1998

MEIJERBERGS ARKIV

FÖR

SVENSK ORDFORSKNING

UTGIVET

AV

STYRELSEN FÖR MEIJERBERGS INSTITUT
VID GÖTEBORGS UNIVERSITET

GENOM

BO RALPH

22

GÖTEBORG 1998

JACOB SERENIUS
LEXIKOGRAFISKA INSATS

AV
LENA ROGSTRÖM

Ingår som del 22 i Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning

© Lena Rogström och
Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning
Göteborgs universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg

ISSN 0348-7741
ISBN 91-628-3016-3

Novum Grafiska AB, Göteborg 1998

Utgivarens förord

Sedan 1986 har forskningsprojektet "Lexikografisk tradition i Sverige" bedrivits i växlande omfattning vid Göteborgs universitet. Under perioden hösten 1987 – våren 1991 kunde ett anslag från Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet utnyttjas. Den doktorsavhandling som här ges ut som nummer 22 i *Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning* är den andra monografiska rapporten från projektet i en planerad svit. Tidigare har *Lexicon Lincopense. En studie i lexikografisk tradition och svenskt språk vid 1600-talets mitt* (1997) av Monica Johansson utkommit som nummer 21 i *Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning*.

Title: Jacob Serenius' influence on Swedish lexicography
Language: Swedish
Author: Lena Rogström

Abstract

This thesis deals with the three dictionaries by Jacob Serenius: *Dictionarium Anglo-Suethico-Latinum* (1734), and *Dictionarium Suethico-Anglo-Latinum* (1741). The second edition of the English-Swedish dictionary, published in 1757, has the title *English and Swedish Dictionary*. Since the Latin in the dictionaries is represented mainly with equivalents to the head words and is less important than the English and Swedish languages, the dictionaries are treated as bilingual. There are two main purposes with the thesis, the first of which is to examine the dictionaries lexicographically in order to estimate the lexicographical technique of Serenius and to gain greater knowledge of the growth of lexicography in Sweden. The second purpose is related to the Swedish vocabulary of the dictionaries. The first edition of the English-Swedish dictionary is examined with respect to the dictionary functioning as a source for the earliest known use of words in *SAOB*. Swedish compounds, compounding, and special terminology is examined in the Swedish-English dictionary. In the thesis the lexicographical and lexicological aspects are closely related, and one of the results is that parts of the Swedish vocabulary as shown in the dictionaries are dependent on the English material, both regarding form and contents. This is important for the use of old dictionaries as source material in historical linguistics.

Key words: Swedish, English, 18th-century, bilingual lexicography, history of lexicography, language history, compounds, first known use of words, terms of navigation.

Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning
Göteborg University

ISSN 0348-7741
ISBN 91-628-3016-3

Novum Grafiska AB, Göteborg 1998

Innehåll

1.	Inledning	1
1.1.	Utgångspunkter	1
1.2.	Svensk lexikografihistoria som forskningsområde	5
1.3.	Termer och övrig notation	7
1.4.	Disposition	10
2.	Serenius förlagor	12
2.1.	Abel Boyer	12
2.2.	Christian Ludwig	14
2.3.	Johann König och Christian Ludwig	17
2.4.	Henry Manwayring	18
2.5.	Övrigt jämförelsematerial	21
3.	Förutsättningar för ordböckernas tillkomst	24
3.1.	Frihetstidens samhälle och språkdebatt	24
3.2.	Jacob Serenius – präst, politiker, lexikograf	31
3.3.	Annan forskning om Serenius ordböcker	35
3.4.	Sveriges englandskontakter under 1700-talet	36
3.5.	Utbildningsmöjligheter	40
4.	Lexikografin i England och Sverige intill mitten av 1700-talet	45
4.1.	Engelsk lexikografi fram till 1755	45
4.2.	Undersökningar om engelsk och fransk lexikografi ..	51
4.3.	Serenius ordböcker och lexikografiska influenser	53
4.4.	Serenius inflytande på senare svensk lexikografi	60
4.5.	Serenius och engelsk–dansk lexikografi	63

4.6.	Ordboksanvändare och lexikografer under 1700-talet	64
4.7.	Sammanfattning	67
5.	Tidigare studier i svensk lexikografihistoria	70
5.1.	Översiktsverk	70
5.2.	Den enskilda ordboken: samspel och påverkan	72
5.2.1.	Jesper Swedberg: ordbok och förlagor	73
5.2.2.	Den första svensk->tyska lexikografen: Lind, Möller och Dähnert	76
5.2.3.	A.F. Dalin och samtida lexikografi	78
5.3.	Den enskilda ordboken: innehåll och utformning	79
5.3.1.	Levin Möller: Nouveau Dictionaire François–Svedois et Svedois–François (1745)	79
5.3.2.	Samuel Schultze: Svensk Orda-book (1755)	80
5.3.3.	A.F. Dalin: Ordbok öfver svenska språket (1850–53). 81	
5.3.4.	Jonas Petri Gothus: Dictionarium Latino–Sveco– Germanicum (Lexicon Lincopense) (1640).....	82
5.4.	Sammanfattning av forskningsöversikten	83
6.	Den lexikografiska analysmodellen	86
6.1.	Undersökningsmodellens typologiska tillhörighet	88
6.2.	Undersökningsmodellens utformning	91
6.2.1.	Ordbokstypologi	91
6.2.2.	Makrostruktur	95
6.2.2.1.	Ordförrådet – urval	96
6.2.2.2.	Ordförrådet – systematik	98
6.2.2.3.	Lemmats utformning	100
6.2.2.4.	Hänvisningar	101
6.2.3.	Betydelsebeskrivning i tvåspråkiga ordböcker	101
6.2.4.	Betydelsespecificering i tvåspråkiga ordböcker	104
6.2.5.	Mikrostruktur	106
6.2.5.1.	Fonetik	106
6.2.5.2.	Grammatik	108
6.2.5.3.	Semantik	111
6.2.5.4.	Språkprov	113

6.2.5.5.	Övrigt	115
6.2.5.6.	Översikt över undersökningsmodellen	117
6.3.	Metodiskt förfarande	118
7.	Lexikografisk undersökning	119
7.1.	Abel Boyer: The Royal Dictionary	119
7.2.	Dictionarium Anglo–Suethico–Latinum 1734	121
7.2.1.	Typologisk tillhörighet	121
7.2.2.	Makrostruktur och artikelstruktur	122
7.2.2.1.	Lemmat och ordförrådet	122
7.2.2.2.	Artikeln	124
7.2.3.	Mikrostruktur	128
7.2.3.1.	Uttal	128
7.2.3.2.	Grammatik	130
7.2.3.3.	Ordbildning	132
7.2.3.4.	Konstruktionssätt	134
7.2.3.5.	Semantik	137
7.2.3.6.	Betydelsespecificering	142
7.2.3.7.	Språkprov	146
7.2.4.	Övrigt	148
7.2.5.	Utvärdering av den engelsk–svenska ordboken (1 uppl.)	150
7.3.	English and Swedish Dictionary 1757 (2 uppl.)	151
7.3.1.	Skillnader gentemot första upplagan	152
7.3.1.1.	Makrostruktur	152
7.3.1.2.	Mikrostruktur	158
7.3.1.3.	Övrigt	159
7.3.2.	Utvärdering av den engelsk–svenska ordboken (2 uppl.).....	160
7.4.	Dictionarium Suethico–Anglo–Latinum 1741	161
7.4.1.	Vändningen	162
7.4.2.	Typologisk tillhörighet	164
7.4.3.	Makrostruktur och artikelstruktur	165
7.4.4.	Mikrostruktur	166
7.4.4.1.	Uttal	166
7.4.4.2.	Grammatik	167

7.4.4.3.	Ordbildning	169
7.4.4.4.	Konstruktionssätt	170
7.4.4.5.	Semantik och betydelsespecificering	170
7.4.4.6.	Språkprov	174
7.4.5.	Övrigt	177
7.5.	Utvärdering av den svensk–engelska ordboken	178
8.	Etymologisk information i de engelsk–svenska ordböckerna	179
8.1.	Serenius syn på språksläktskap	180
8.2.	Etymologiernas antal och uppbyggnad	182
8.3.	Förlagor och källor till etymologierna	184
8.3.1.	Källhänvisningar i 1734 års ordbok	185
8.3.2.	Källhänvisningar i 1757 års ordbok	187
8.3.3.	Viktiga källor	191
8.4.	Jämförelse av etymologierna i de olika upplagorna av den engelsk–svenska ordboken	195
8.4.1.	Första upplagans etymologier (1734)	196
8.4.2.	Andra upplagans etymologier (1757)	198
9.	Förstabeläggen i den engelsk–svenska ordboken	202
9.1.	Lexikaliska luckor och lexikalisering	203
9.1.1.	Lexikalisering – processen och behovet	206
9.1.2.	Lexikalisering på olika nivåer	208
9.1.3.	Lexikaliserade sammansättningar	210
9.1.4.	Lexikalisering – analysperspektivet	215
9.2.	Materialiet	217
9.3.	Förstabeläggen i 1734 års engelsk–svenska ordbok	218
9.3.1.	Primära förstabelägg	219
9.3.2.	Sekundära förstabelägg	221
9.3.3.	Förstabelägg som inte används 1741	224
9.4.	Förstabeläggens lexikaliseringsgrad	226
9.5.	Serenius ordböcker som källmaterial i SAOB	232
9.6.	Sammanfattning	238

10.	Sammansättningar i 1741 års ordbok	240
10.1.	Sammanställningars form och produktionsmönster ..	242
10.1.1.	Divisens funktion	245
10.1.1.1.	Sammanställningstyper som bara har divis	246
10.1.1.2.	Sammanställningstyper som inte har divis	248
10.1.1.3.	Sammanställningstyper som stavas både med och utan divis	249
10.2.	Lexikologisk undersökning	251
10.2.1.	Sammanställningarnas bildningstyp	253
10.2.2.	Sammanställningstyper som förekommer i Serenius ordbok	255
10.2.3.	Höjfrekventa sammansättningstyper.....	259
10.2.3.1.	Substantiv	259
10.2.3.2.	Adjektiv	263
10.2.3.3.	Verb	268
10.2.3.4.	Sammanfattning av undersökningsresultaten rörande höjfrekventa sammansättningstyper	272
10.2.4.	Låjfrekventa sammansättningstyper	273
10.2.4.1.	Substantiv	273
10.2.4.2.	Adjektiv	273
10.2.4.3.	Verb	275
10.2.4.4.	Adverb	276
10.2.4.5.	Prepositioner	277
10.2.4.6.	Sammanfattning av undersökningsresultaten rörande låjfrekventa sammansättningstyper	278
10.3.	Lexikografisk behandling av composita i 1741 års ordbok	279
10.3.1.	Sammanställningarna i relation till vändningsprocessen	282
10.3.2.	Urval av källspråksenheter gentemot förlagan	284
10.4.	Lexikografisk jämförelse mellan 1741 och 1734 års ordböcker med avseende på sammansättningarna	290
10.4.1.	Kategori 1: Identiska sammansättningar i båda ordböckerna	292

10.4.2.	Kategori 2: En svensk sammansättning med synonym(er) 1734 motsvaras av enbart sammansättningen 1741.....	295
10.4.3.	Kategori 3: En svensk målspråksekvivalent 1734 (simplex eller sammansättning) motsvaras av en annan sammansättning 1741.....	298
10.4.4.	Kategori 4: Enheten finns bara i 1741 års ordbok	299
10.4.5.	Kategori 5: En svensk parafra 1734 motsvaras av en sammansättning 1741.....	300
10.4.6.	Kategori 6: En svensk sammansättning med specificerande tillägg 1734 motsvaras av enbart sammansättningen 1741.....	304
10.4.7.	Kategori 7: Ett svenskt språkprov 1734 motsvaras av en sammansättning 1741	306
10.4.7.1.	Samma ord i båda ordböckerna	307
10.4.7.2.	Olika ord i de båda ordböckerna	307
10.4.8.	Kategori 8: Utländska ord som målspråksekvivalent 1734 motsvaras av en svensk sammansättning 1741.	309
10.5.	Sammanfattning och slutsatser	309
11.	Fackord och lånord i Serenius svensk-engelska ordbok	312
11.1.	Ordförrådet betraktat mot bakgrund av lexikografiska faktorer	313
11.2.	Allmänordförråd och fackordförråd	319
11.3.	Ordförrådet betraktat mot bakgrund av användargrupperna	323
11.4.	Ordförrådets utformning relaterat till Serenius egna intressen	324
11.5.	Ordförrådets utformning relaterat till normerande faktorer	325
11.6.	Undersökning av fackordförrådet	329
11.6.1.	Serenius sjöfartsterminologi	329
11.6.1.1.	Proportionerna mellan sjöfartsappendixen	331
11.6.1.2.	Förstabelägg	333
11.6.2.	Handelstermerna	336

11.6.3.	Exportvaror och ämnesrelaterade ord	341
11.6.4.	Juridiska termer	342
11.6.5.	Socio-kulturella ord	343
11.6.6.	Täckningsgrad och specificitet i terminologin	344
11.7.	Franska lånord	346
11.8.	Sammanfattning	349
12.	Sammanfattning	351
	Summary	356
	Litteraturförteckning	370
	Bilaga 1	388
	Bilaga 2	392
	Bilaga 3	406

Förord

Mitt första möte med Jacob Serenius var när jag i slutet av 1980-talet som nyantagen doktorand i nordiska språk fick möjlighet att medverka i projektet *Lexikografisk tradition i Sverige*, under ledning av Bo Ralph. Från början hade jag emellertid inga planer på att fördjupa bekantskapen; Serenius var egentligen tänkt att bara vara en i raden. Envis och målmedveten som han var lyckades han ändå till sist få hela min uppmärksamhet. Ibland har Serenius rentav varit för mycket för mig att klara helt på egen hand. Det har då alltid funnits flera andra som kunnat bistå mig och gärna diskuterat lexikografihistoriska frågor. Monica Johansson och Anna Hannesdóttir har med sin samlade erfarenhet av andra biskopar/lexikografer varit till stor hjälp med pratstunder, goda råd och påpekanden när Serenius blivit för bångstyrig.

Min huvudhandledare Bo Ralph och min biträdande handledare Sven-Göran Malmgren vill jag tacka för hjälp med avhandlingens uppläggning och utformning. Kerstin Norén har alltid funnits till hands både som samtalspartner, manuskriptläsare och litteraturtipsare. Också Jerker Järborg har engagerat sig på handledarnivå under vissa perioder. Speciellt tacksam är jag för att han så beredvilligt delat med sig av sina digra kunskaper om seglandets ädla konst. Birgitta Ernby har alltid visat intresse för mitt arbete och speciellt engagerat sig i avsnittet om etymologier. Yvonne Cederholm tog fram Sereniusbeläggen ur OSA-databasen, Kristinn Jóhannesson bistod mig med råd beträffande utformningen av manuset och Martin Mirko har språkgranskat summaryn. Vid vissa tillfällen har jag fått söka mig utanför institutionen i jakt på uppgifter. Eva Nordgren vid Svenska Akademiens ordboksredaktion i Lund har vid flera tillfällen

snabbt och säkert tagit fram information ur SAOS, och i sökandet efter källmaterial om ordboken ställde Johan Lagerfeldt generöst sitt vackra och välfyllda 1700-talsbibliotek till förfogande för mina efterforskningar.

Mitt äventyr med Serenius har väl egentligen inte skonat någon, men somliga har fått utstå mer än andra. Rudolf Rydstedt har medelst tålmodiga instruktioner lyckats lära mig det lilla jag kan om databehandling. Rudolf förstår dessutom att uppskatta en skojig ekvivalent vilket alltid är roligt! Barbro Wallgren Hemlin och Karl. G. Johansson har livat upp doktorandtillvaron i flera avseenden. Också Aina Lundqvist tillhör den skara kolleger som så självklart ställer upp när man som bäst behöver ett gott råd. Catrin Norrby, som varit min rumskamrat de senaste åren, har fått utstå mycken högläsning ur gamla ordböcker. Med henne har jag dryftat stort och smått och fått skratta mycket. Tack alla!

Mina yttre inspirationskällor har huvudsakligen varit två. En stor del av min tid har jag tillbringat på Friskis & Svettis, föreningen med förmåga att omvandla ilska, trötthet och frustration till glädje, energi och hoppfullhet. Bäst har ändå varit att kunna komma hem till min familj. Min man Michael har stoiskt accepterat att få stå tillbaka för en, sedan 200 år, död biskop – i sanning en bedrift som kräver sin man! Våra två söner, Erik och Joel, har däremot tagit det hela med upphöjt lugn och haft stort överseende med att jag stundom varit hispig. En tanke går också till min mamma, min genom tiderna bästa supporter, som var med på alla mina skolavslutningar, men inte fick vara med på denna min sista examen.

Slutligen vill jag nämna Peter Cassirer, som med sin lilla 2-pöängskurs i interpretation fick mig att vilja stanna på institutonen överhuvudtaget, något jag för det mesta är tacksam för.

Kort sagt: Att skriva avhandling har varit väldigt roligt. Ett mycket stort tack till alla berörda, några nämnda men inga glömda.

Lena Rogström

1. Inledning

1.1. Utgångspunkter

Föreliggande avhandling behandlar Jacob Serenius ordböcker – de första ordböckerna i Sverige som omfattar engelska och svenska. Före Serenius är det endast en ordbok som innehåller engelskt lexikaliskt material, Haqvin Spegels *Glossarium Sveo-Gothicum* (1712), och då i ytterst ringa omfattning jämsides med flera andra språk.

Två av Serenius ordböcker har latinska titlar: *Dictionarium Anglo-Svethico-Latinum* (eng.–sv. 1734) och *Dictionarium Suethico-Anglo-Latinum* (sv.–eng. 1741). Den tredje ordboken heter *English and Swedish Dictionary* (1757, eng.–sv., 2 uppl.). Ordböckerna är egentligen trespråkiga, vilket också framgår av titeln på två av dem, men det latinska inslaget är inte av den karaktären att det kan jämföras med engelskan och svenskan, varken kvalitativt eller kvantitativt. Jag har av den anledningen valt att behandla ordböckerna som tvåspråkiga.

Avhandlingen har två övergripande syften. Det första är att undersöka den lexikografiska utformningen i alla tre ordböckerna, som ett bidrag till svensk lexikografihistorisk forskning. Genom deskriptiva undersökningar av enskilda ordböcker ger man en bild av den lexikografiska kunskapen vid en viss tid, samtidigt som man också bidrar till att kartlägga framväxten av lexikografin som ett språkvetenskapligt verksamhetsfält. Man bildar sig dessutom en uppfattning om hur språkvetenskapliga kunskaper tillämpas och gestaltas i en praktiskt användbar form – ordbokens.

Just det faktum att ordböcker lyder under vissa lexikografiska konventioner har betydelse för avhandlingens andra syfte – att skärskåda det svenska ordförrådet, främst såsom det gestaltas i Serenius svensk–engelska ordbok. Man kan inte obetingat anta att det ordförråd som återges i en äldre ordbok är representativt för sin samtid, särskilt inte om det fungerar som det ena språket i en tvåspråkig ordbok. Det är mycket möjligt att den praxis som styrt ordbokens lexikografiska utformning till viss del också påverkat själva ordförrådet, både till form och innehåll, särskilt i ett språksamfund där de lexikografiska principerna ännu inte funnit stadga. Ordböcker används ofta som källmaterial i språkhistoriska undersökningar, och det är i sådana sammanhang av stort värde att klargöra vad som är lexikologiskt respektive lexikografiskt betingat i framställningen av ordförrådet.

Avhandlingens båda syften kan ses som underordnade en allmän strävan att visa på vilka faktorer som kan spela in vid utformningen av ordböcker från en viss tid, faktorer som sedan måste vägas in i värderingen av den aktuella ordboken om den skall användas som källmaterial i språkhistoriska undersökningar.

Vad beträffar Serenius ordböcker antar jag att den viktigaste faktorn för den lexikografiska utformningen är ordbokens *typologi*, vilken i sin tur är beroende av ordbokens tänkta funktion och användargrupp. Jag förutsätter också att ordförrådet i ordboken vilar på en föreställning om funktion och användargrupp, men att det dessutom kan vara styrt av den lexikografiska utformningen samt Serenius egen språknorm.

Innehåll och form är tätt sammanbundna i alla ordböcker, vilket i detta fall ytterligare understryks av att den svensk–engelska ordboken är en vändning av den engelsk–svenska (se avsnitt 7.4.1). Vändningen erbjuder ett unikt tillfälle att se hur Serenius behandlat ett och samma material i två olika funktioner. Med tanke på att Serenius sammanställde både en engelsk–svensk och en svensk–engelsk ordbok är det rimligt att anta att han också varit medveten om skillnaden i funktion mellan dessa. Genom att utgå från ordböckernas typologiska tillhörighet och

de därmed förväntade kraven på lexikografisk utformning och lexikaliskt innehåll kan man studera om den lexikografiska utformningen i respektive ordbok är anpassad till dess funktion som produktions- eller avkodningsordbok (se vidare avsnitt 1.3) och om detta avspeglas i ordförrådet i ordboken.

Det faktum att Serenius ordböcker finns i två olika lexikografiska utformningar (med svenska som mål- respektive källspråk) är en tacksam bas för undersökningarna. Utgångspunkten förbättras ytterligare av att ordböckerna uppvisar en för denna tid avancerad lexikografisk struktur, vilket i sin tur kan ha fått implikationer för Serenius i hans arbete med att överföra svenskan från en ursprunglig målspråklig till en källspråklig funktion vid vändningen av den engelsk-svenska ordboken. I den engelsk-svenska ordboken kan man vänta sig att finna fler svenska parafrafer som förklaringar till engelska ord, inte minst beroende på att svenskan troligen inte hade korresponderande ekvivalenter till alla engelska enheter. Eftersom svenskan där har en målspråklig funktion är förekomsten av parafrafer heller inget anmärkningsvärt. Svårigheten uppstår när svenskan skall anpassas till att bli källspråk i en svensk-engelsk ordbok. Då kräver den lexikografiska strukturen att de svenska enheterna presenteras i en, i lexikografiskt avseende, etablerad form. Härvidlag kan Serenius ha varit tvungen att mer eller mindre medvetet anpassa ord och fraser till en viss form, given av den lexikografiska funktionen. Han kan då ha tillämpat produktiva ordbildningsregler för att därigenom skapa en fungerande svensk källspråksenhet, varvid en del tillfälliga bildningar kan ha uppstått. En av mina hypoteser är således att de olika lexikografiska principerna för respektive ordbok givit återverkningar både på form- och innehållssidan på det svenska ordförrådet, och att detta lämpar sig bäst att undersöka i den svensk-engelska ordboken där svenskan är källspråk.

Serenius ordböcker är de första i svensk lexikografi som på ett utförligt sätt behandlar engelska. Ordböckerna verkar också vara tänkta att tjänstgöra i en delvis annorlunda kommunikationssituation än den etablerade latintraditionens ordböcker, som främst var avsedda för skolbruk. Serenius ordböcker tog

sikte på praktiska ändamål, framför allt i den direkta kommunikationen mellan svenska och engelska sjöfarare och handelsmän. Med undantag för *Lexicon Lincopense* (1640) hade de tidigaste svenska ordböckerna snarast karaktären av ordlistor, utan någon genomtänkt strategi för behandlingen av sådant som exempelvis homonymi och polysemi. Serenius ordböcker avviker från detta mönster, vilket måhända kan ses som ett resultat av hans strävan att anpassa dem till deras nya funktion och göra dem mer lättillgängliga för en ny typ av användare.

Användningsområdet avspeglas förmodligen också i ordböckernas ordförråd. De äldre latinordböckerna torde till stor del återge den vokabulär man hade nytta av i skolan, dvs. religiöst språk och klassiskt latin. Dessa ordböcker kunde visserligen också användas som hjälpmedel vid mer direkt kommunikation på latin men har förmodligen främst varit avsedda att användas i skolarbetet.

Ytterligare en hypotes är att Serenius ordböcker avviker från detta ordförråd till förmån för en vokabulär som utformats för merkantila ändamål, inte för att underlätta förmedlingen av klassisk lärdom. Även på detta sätt verkar Serenius ordböcker inleda en ny era i svensk lexikografi. Serenius stora intresse för vetenskap, utbildning och kyrkoväsende torde också ha satt sin prägel på innehållet i ordböckerna. Det finns därmed en möjlighet att Serenius införlivat en del lånord och översättningslån i sina ordböcker, bl.a. på de områden där England låg före Sverige, t.ex. skeppsbyggnad.

1700-talet är också den tid då man ivrigt debatterade ortografi och lånord. Det är därför rimligt att tänka sig att en viss språknorm slår igenom i ordboken, och att delar av ordförrådet avspeglar lexikografens, Jacob Serenius, egen språksyn och inställning till exempelvis ortografi och ordförråd. (Att Serenius hade bestämda åsikter om språknormering märks inte minst i hans yttranden om den språkliga utformningen i den nya bibelöversättningen som, på Serenius initiativ, började planeras 1773; Olsson 1968:370, Hagberg 1952:302f.).

Den lexikografiska utformningen i Serenius ordböcker kan vara ett resultat av Serenius kontakt med engelsk lexikografi.

Serenius första ordbok skrevs i England, som vid denna tid hade en avsevärt mer etablerad och fast lexikografisk tradition än Sverige, både vad beträffar en- och tvåspråkiga ordböcker (se vidare avsnitt 4.1). Det är därför rimligt att tänka sig att Serenius tagit intryck av engelsk lexikografi. Hans ordböcker kom också att dominera den svensk-engelska och engelsk-svenska lexikografin under lång tid. Med tanke på detta är det också troligt att ordböckerna till viss del blivit stilbildande. Först 40 år efter Serenius första ordbok utkom ytterligare en ordbok innehållande engelska, *Engelskt och Swenskt Samt Swenskt och Engelskt Hand-Dictionaire* av J.C. Sjöbeck (1774–75). Denna ordbok baseras dock på Serenius (se Sjöbeck, förordet) vilket betyder att Serenius i praktiken kom att utöva inflytande på den svensk-engelska ordboksmarknaden fram till slutet av 1780-talet. Då publiceras Widegrens *Svenskt och engelskt lexicon efter Kongl. Sekr. Sahlstedts svenska ordbok* (1788), som ju, som titeln antyder, har andra förebilder, i alla fall vad beträffar det svenska ordförrådet.

Undersökningarna nedan fokuserar endast Serenius ordböcker och deras plats i den svenska lexikografin. Jag har inte undersökt ordböckernas eventuella inflytande på den senare svenska lexikografin. Detta kan jag förhoppningsvis få tillfälle att göra någon gång senare.

1.2. Svensk lexikografihistoria som forskningsområde

Valet av ämne och material för avhandlingen bottnar i ett lexikografihistoriskt projekt, "Lexikografisk tradition i Sverige".¹ Under arbetet i projektet väcktes mitt intresse för äldre ordböcker och deras betydelse som språkvetenskapligt källmaterial, inte minst för språkhistoriska undersökningar.

Ordböcker erbjuder många olika slags vetenskapliga infallsvinklar, eftersom de är en speciell typ av språkvetenskaplig lit-

¹ Projektet har bedrivits vid Institutionen för svenska språket (tidigare Inst. för nordiska språk) vid Göteborgs universitet under professor Bo Ralphs ledning. Projektet finns närmare beskrivet i Hannesdóttir & Ralph (1988a och b).

teratur vars utformning är starkt beroende av sådana utomspråkliga faktorer som syfte, funktion och användargrupp. Det funktionella perspektivet avspeglas i ordbokens typologiska tillhörighet (en-, två- eller flerspråkig, produktions- resp. avkodningsordbok m.m.). Detta är i sin tur kopplat till den avsedda målgruppen (barn eller vuxna, första- eller andraspråksinlärare, speciella yrkeskategorier m.m.). Ordböcker kan också ha växlande anspråk på normering beroende på vem den riktar sig till och vad de har för utformning. Detta är välkända faktorer inom det lexikografiska verksamhetsfältet. Oftast tillkommer ytterligare en viktig faktor som påverkar utformningen, nämligen ordbokens potentiella värde som kommersiell produkt. Skall ordboken köpas av den tänkta läsekretsen bör den hålla en viss standard beträffande innehåll, användbarhet och lättillgänglighet, faktorer som i sin tur relateras till produktionskostnader, varvid den lexikografiska strukturen ofta måste anpassas till ett begränsat utrymme på trycksidan. Detta kan förefalla trivialt men är alltid av stor vikt vid utformningen av ordböcker.

Själva det lexikaliska innehållet är i många hänseenden avhängigt det samhälle där ordboken produceras, och den reflekterar därmed i någon mån också en vokabulär som är representativ för det samhället. Utformning och beskrivning av ordbokens ordförråd är dessutom beroende av lexikografens språkteoretiska kunskaper och förhållningssätt, vilka i sin tur formas av den samtida språksynen och den allmänna kultursituationen, något som i och för sig kan sägas gälla för all språkvetenskaplig litteratur. Kanske vågar man ändå påstå att ordböcker är särskilt viktiga i detta avseende, eftersom ordförrådet i sig förmedlar de idéer och strömningar som utvecklas i den kultur där språket talas. Ordförrådet är också en del av språket där förändringar snabbt märks.

Genom grundliga undersökningar av äldre ordböcker kan man få insikt i gångna tiders språkbruk, språkssystem och språkvetenskapliga kunskaper. Vad kan vara en bättre källa till 1700-talets ordförråd än en ordbok från samma tid? Förutsättningen är dock att man rätt kan värdera de källor man vill utnyttja. Ordböckers tillförlitlighet som källmaterial i språkhistorisk forskning är, lik-

som annat material, i högsta grad beroende av hur representativa de är för det språk man ämnar beskriva. Det är således viktigt att undersöka ordböckers språkliga och lexikografiska kvalitet, något som kartläggs framför allt inom lexikografihistorisk forskning (Ralph 1989). I Sverige har det tidigare saknats en stark tradition på detta område, en situation som under de två senaste decennierna förbättrats genom ett flertal lexikografihistoriska studier, t.ex. Lars Holms om Jesper Swedberg (1986) och Sture Hasts om Samuel Schultze (1990). Det senaste tillskottet på forskningsfältet är Monica Johanssons omfattande undersökning av 1600-talsordboken *Lexicon Lincopense*. Johansson (1997) ger där en ingående beskrivning av ordboken, dess förlagor och efterföljare. Den enspråkiga svenska ordbokstraditionens utveckling ur den tvåspråkiga är därtill föremål för en avhandling av Anna Hannesdóttir (under arbete).

1.3. Termer och övrig notation

I avhandlingen förekommer ett stort antal exempel ur de ordböcker som undersöks. Ofta har jag också anledning att diskutera ordformer och betydelser även på annat sätt än i exempelform. För att underlätta för läsaren anges här vilken notation och vilka termer jag använt mig av vid återgivning av språkliga exempel, citat ur ordböcker, lexikografiskt metaspråk etc.

Termen *ordbok* används om själva den fysiska boken, och *lexikon* förbehålls ordförrådet som sådant, vare sig det behandlas i ordboksform eller diskuteras på annat sätt. Med *avkodningsordbok* menas den typ av ordbok som främst används för att förstå talad eller skriven text på det främmande språket. *Produktionsordbok* är en ordbok avsedd för att producera skriven eller talad text på det främmande språket (se vidare kap. 5).

För det språk som bildar utgångspunkt i ordboken används beteckningen *källspråk*, och det språk som man översätter till kallas *målspråk*. Vilket språk som är käll- respektive målspråk i en ordbok framgår vanligen av den ordning i vilken språken återges i texten. En ordbok med svenska som källspråk benämns

följaktligen svensk–engelsk. I de fall där distinktionen är oviktig, eller om ett ordbokspar finns med de ingående språken i bägge funktionerna använder jag notationen <> (svensk<>engelsk). Med detta förstås då att ordböckerna är tvåspråkiga innehållande engelska och svenska och att det är utan betydelse vilket språk som är käll- respektive målspråk.

Jag kommer också att använda mig av en del uttryck och termer som berör den lexikografiska utformningen av materialet. *Makrostrukturen* får sin utformning genom den lemmaordning som ordboken har och konstituerar således den mest övergripande nivån när det gäller att arrangera materialet.

Min användning av *lemma* ansluter till den definition som ges i *NLO* (1997) och som där lyder: ”uttrykkssiden hos det språkliga teget som en ordboksartikel inledes med”. Synonymt med *lemma* används också *stickord*. Definitionen av *lemma* avviker därmed från det lemmabegrepp som används av t.ex. Allén (1970:XVIII): ”en grupp ordformer inom en ordklass vilka kan hänföras till antingen en och samma flexionsserie (i fråga om oböjliga ord endast omfattande grundformen) eller flera i tal och/eller skrift konvergerande serier vars divergenser visar rent fakultativ (fri) variation.” Serenius artiklar innehåller förutom lemmat också en del andra ordformer som inte alltid hör till samma ordklass som lemmat, varför Alléns definition är mindre ändamålsenlig för mitt vidkommande.

De sekundära ordformerna har jag valt att benämna *subleman*. Ett *sublemma* skall förstås som ett ord i en artikel som morfologiskt och innehållsligt ansluter till lemmat. Ofta är det en avledning av lemmat och hade kunnat fungera som eget stickord i ordboken. Sublemmat skall ha egen ordklassangivelse.

Emellanåt diskuteras en språklig enhet såsom den framställs på endera språket i ordböckerna utan att dess exakta lexikografiska status är av betydelse. Jag använder då ofta uttrycket *lexikalisk enhet*, som skall tolkas som ett ord eller en enhet bestående av flera ord som tillsammans ger uttryck för ett visst begrepp. Typexemplen är en ekvivalent och en parafra. Om det rör sig om endast ett enda ord kallas detta ibland *lexem*. Med

ord avses den grafiska enhet som avgränsas av spatium eller skiljetecken, medan *lexemet* är en mängd av grammatiska ord som har samma stam och hör till samma böjningsparadigm. Detta realiserar i form av ord. Ibland förekommer också uttrycket *källspråksenhet* respektive *målspråksenhet*, som skall uttolkas som lexikaliska enheter tillhörande källspråket respektive målspråket i den aktuella ordboken.

Mikrostruktur är den struktur som själva artikeln uppvisar i anordnandet av de olika lexikografiska enheterna.

Korta citerade exempel, vanligen enstaka ord, anges i den löpande texten med *kursiv* stil. I dessa fall upprätthålls inte de olika stilsorter som annars utmärker de olika språken i Serenius ordböcker. När en viss artikel diskuteras anges detta genom att stickordet för artikeln i fråga skrivs med versaler, som i ordboken. Detta innebär att *STICKA* anger att det är stickordet eller artikeln som avses, *sticka* att det är detta ord i språket som avses utan särskild hänsyn till ordboken. Enkla apostrofer runt ett ord, 'stack', markerar betydelse.

Längre exempel tagna ur ordböckerna anges i form av numrerade exempel. Numreringen är löpande genom hela avhandlingen för att hänvisningar skall kunna upprättas mellan olika kapitel på enklast möjliga sätt. I exemplen återges den ursprungliga texten så noggrant som möjligt, närhelst det är relevant, både vad beträffar typografi och notationer i form av tecken. Frakturstil i ordboken återges med **fraktur**, kursiv återges med *kursivstil* och antikva med rak stil. Versaler anges med **VERSALER**, gemena med gemena bokstäver och kapitälstil återges med **KAPITÄLSTIL**. Grafem anges inom vinkelparentes, <ä>. I övrigt iakttas den stavning och de tecken som återfinns i ordböckerna. Supplerad text står inom hakparenteser [].

I äldre texter kan det ibland finnas anledning att poängtera att den stavning som återges är ordagrant hämtad från källan. Oftast gör man detta med kommentaren [sic]. Jag har främst använt denna konvention i de fall jag särskilt funnit anledning att förtydliga något som diskuteras utanför själva ordboksmaterialet, t.ex. i citat ur anförd litteratur. Däremot används sådana kommentarer rörande ordboksexempel, titlar på äldre verk etc.

med sparsamhet. Det finns så många ställen i materialet som avviker från dagens svenska (och engelska) att jag i stället funnit det för gott att låta läsaren lita till att jag korrekturläst exemplen noga. Det finns också källhänvisningar till alla exempel.

I bild 1 ges exempel på en artikel ur Serenius ordbok (1734) och hur den framställs med min notation.

<p>To INVENT, V. A. dikta, upfinna, fingere, invenire. To invent news, dikta ngtf. Invented, Adj. påfunnen &c. Invenit, f. påfunnare. Invention, f. påfund. The invention of the holy cross, det heliga korsets påfundande af St. Helena. ☩ Invention or thing found out, upfunnen sak. ☩ Invention, konst, råf-strök. Inventive, Adj. slug, sinnerik, skarpsinnig.</p>	<p>To INVENT, V. A. dikta, upfinna, fingere, invenire. To invent news, dikta nytt. Invented, Adj. påfunnen &c. Invenit, s. påfunnare. Invention, s. påfund. The Invention of the holy Cross, det heliga korsets påfundande af St. Helena. ☩ Invention or thing found out, upfunnen sak. ☩ Invention, konst, råf-strök. Inventive, Adj. slug, sinnerik, skarpsinnig.</p>
---	--

BILD 1. *Artikeln To INVENT i Serenius engelsk-svenska ordbok 1734.*

Jag följer inte radfallet i Serenius artikel, eftersom han inte utnyttjar det för artikelns struktur, utan har rak högermarginal. I artikeln ovan har jag också ersatt kapitälerna T och I i början av orden *The Invention* med vanliga versaler, eftersom kapitälerna inte markerar någon speciell typ av lexikografisk information, som annars vanligen är fallet vid bruk av den stilen. Kapitälerna är här möjligen resultatet av ett tryckfel.

1.4. Disposition

Resten av avhandlingen är disponerad på så sätt att kapitel 2 behandlar de förlagor Serenius har använt till sitt ordboksarbete.

Kapitel 3 innehåller en kortfattad biografi över Jacob Serenius samt ett avsnitt om engelskkunskaperna i Sverige under 1700-talet.

I kapitel 4 beskrivs kortfattat bakgrunden till Serenius ordböcker i den engelska lexikografitraditionen. Denna översikt bildar i sin tur utgångspunkt för en jämförelse av enskilda drag i

Serenius ordböcker med tidigare svenska ordböcker. Kapitlet innehåller också ett avsnitt om ordboksanvändning under 1700-talet.

Kapitel 5 är en lexikografiteoretisk forskningsöversikt på vilken den lexikografiska modellen baseras. Modellen beskrivs sedan närmare i kapitel 6. I kapitel 7 vidtar den lexikografiska undersökningen av alla tre ordböckerna.

Kapitel 8 innehåller en beskrivning av etymologierna i Serenius engelsk-svenska ordböcker samt en kartläggning av de källhänvisningar som Serenius anger till den etymologiska informationen. Jag har valt att beskriva källorna till etymologierna för sig och inte behandla dem i materialkapitlet, eftersom de har betydelse bara för själva etymologierna, vilka trots allt endast spelar en underordnad roll i ordböckerna.

Kapitel 9 kan sägas inleda undersökningarna av ordförrådet i Serenius ordböcker, genom att *SAOB*:s förstabelägg från Serenius engelsk-svenska ordbok undersöks.

Kapitel 10 behandlar också ordförrådet men fokuserar framför allt sammansättningarna i den svensk-engelska ordboken. Dessa analyseras dels ur ordbildningssynpunkt, under jämförelse med nusvensk sammansättningsmorfologi, dels ur ett lexikografiskt perspektiv där jag kartlägger sammansättningarnas status i relation till lexikografisk funktion.

Kapitel 11 är det sista undersökningskapitlet och omfattar fackterminologin i Serenius svensk-engelska ordbok. Här behandlas framför allt ordförrådet i det sjöfartsregister som fogats till ordboken. Slutligen sammanfattas alla delundersökningsresultaten i kapitel 12.

Sist i avhandlingen finns tre bilagor. Den första bilagan är avbildningar av sidor ur Serenius och Boyers ordböcker. Bilaga 2 innehåller de förstabelägg ur Serenius engelsk-svenska ordbok som behandlas i kapitel 9, och bilaga 3 ger det fackområdesrelaterade ordförråd som analyseras i kapitel 11.

2. Serenius förlagor

Serenius ordböcker är inga helt självständiga verk. Som så många andra ordböcker innehåller de material som hämtats ur skilda källor. Det som skiljer Serenius gentemot många andra ordböcker vid denna tid är att man med stor säkerhet kan avgöra vilken förlaga han använt, trots att det inte står någonstans i ord-boken. Eftersom Serenius hämtat merparten av det engelska materialet från en förlaga, är det viktigt att klargöra vad han kal-kerat och vad han möjligen kan ha tillfört själv. På det viset kan man också möjligen urskilja Serenius eget bidrag till lexikogra-fins utveckling i Sverige.

Detta kapitel innehåller en redovisning samt en kort beskriv-ning av de verk som legat till grund för Serenius ordbok, både dess huvuddel och sjöfartsappendixet. Här upptas bara de källor som har betydelse för den lexikografiska strukturen. De som ligger till grund för etymologierna behandlas tillsammans med dessa i kapitel 8, eftersom jag anser att de inte tillfört ordboken några förändringar av strukturell natur av betydelse för den lexi-kografiska tillämpningen.

2.1. Abel Boyer

Serenius främsta förlaga, *The Royal Dictionary* av Abel Boyer, var en mycket välkänd ordbok som gavs ut i många upplagor. Det är därför viktigt att i görligaste mån utreda vilken av Boyers många upplagor som ligger till grund för Serenius ordböcker, för att kunna välja det lämpligaste jämförelsematerialet.

Abel Boyers ordbok kom ut i sammanlagt 23 upplagor, den sista 1796 (Alston 1987). Eftersom Boyer dog 1729, publicerades merparten av upplagorna utan att han själv kunde påverka innehållet. Boyer såg fem av upplagorna under sin levnad, förstaupplagan 1699 och den femte upplagan 1729, båda publicerade i London, och de tre mellanliggande upplagorna med Haag (1702, 1727) och Amsterdam (1719) som utgivningsorter.

Av de utgåvor som kunnat komma ifråga för Serenius vidkommande är således någon av London-upplagorna de troligaste, den från 1699 och/eller den från 1729. Nästa upplaga publicerad i London kom inte förrän 1742, alltså åtta år efter Serenius första ordbok, och kan således inte vara aktuell.

1699 års upplaga finns tillgänglig på Lunds universitetsbibliotek, men 1729 års upplaga går tyvärr inte att låna i Sverige. Jag har av den anledningen kontrollerat de exempel som används i avhandlingen mot 1729 års upplaga av Boyer vid King's College, London. En jämförelse med 1699 års upplaga bekräftar att upplagan från 1729 borde vara den mest troliga, eftersom denna innehåller en del artiklar som finns hos Serenius men saknas i förstaupplagan av Boyer 1699. Ytterligare ett argument till att Serenius bör ha använt sig av 1729 års upplaga går att hämta i artikeln GUESS. Hos Serenius (1734) finns i denna artikel en tidsfästelse i form av året 1723. Årtalsangivelsen förekommer i en kommentar till förklaringen av *guess-work* (se vidare avsnitt 9.3.3), där man får en hänvisning till *Biskopen av Rochester's ransakning år 1723*. Årtalet kan av kronologiska skäl inte ha funnits i förstaupplagan 1699, vilket innebär att Serenius måste ha använt en senare upplaga, varvid den från 1729 är den troligaste eftersom den publicerades i London. Årtalet finns i och för sig inte i Boyers upplaga från 1729, även om resten av artikeln är likadan som hos Serenius, så det troligaste är att Serenius lagt till det själv som en förklaring till innehållet i artikeln.

Förutom de stora engelsk-franska och fransk-engelska volymerna i två band utkom Boyers ordbok också i förkortade enbandsvolymerna i inte mindre än nitton upplagor. Fem av dessa upplagor gavs ut mellan 1700 och 1728, alla i London. Den för-

sta upplagan finns upptryckt i faksimil och är därför lätt åtkomlig. Redan en snabb jämförelse visar att denna version är så starkt förkortad att den inte kunnat komma ifråga som förlaga för Serenius. Också detta bidrar till slutsatsen att 1729 års upplaga är den troligaste huvudförlagan.

2.2. Christian Ludwig

Serenius nämner inga andra ordböcker explicit i sina verk, utom för etymologiernas vidkommande (se vidare kap. 8). I den engelsk-svenska ordboken finns emellertid en liten hänvisning till en annan ordbok. Hänvisningen står inne i en artikel, och är den enda jag sett av detta slag. (Det kan naturligtvis finnas ytterligare någon som undgått mig.) I artikeln RIGLET anges följande:

- (1) spån at slå emellan raderna i tryckerij (detta kallar (*Ludwigs Dict:* orätel: kast) *assula*. [Originalalets parenteser återgivna.]

Man får inga närmare upplysningar om vilken ordbok som åsyftas, men det troligaste är att Serenius menar den tyske lexikografen Christian Ludwigs *A Dictionary English, German and French* från 1706. Denna är också baserad på Abel Boyers ordbok, enligt Hausmann & Cop (1984:185), vilket är intressant i sig och visar på Boyers betydelse för den övriga europeiska lexikografihistorien. I Ludwigs ordbok står i artikeln RIGLET:

- (2) Ríglet, ein kastengestelle in einer druckerei, *reglet*.

Eftersom Ludwig uppenbarligen bygger på Boyer skulle man kunna tänka sig att Serenius använt Ludwigs ordbok som förlaga i stället för Boyers, inte minst med tanke på att Serenius kan ha kommit i kontakt med den redan i Sverige, speciellt om han lärde sig engelska redan under studietiden i Uppsala. Det var ju mycket vanligt att man använde tyska läromedel för att lära sig engelska (se avsnitt 3.5). En jämförelse av Ludwig (1706) och Boyer (1729) med Serenius (1734) visar dock att de

största likheterna finns mellan Boyer och Serenius medan Ludwigs ordbok är den som avviker mest från Boyers. Det förefaller därför ändå osannolikt att Serenius skulle ha baserat sin ordbok på någon annan förlaga än Boyer. Att han känt till Ludwigs ordbok är tydligt, men det behöver inte betyda att han använt material ur den.

För att exemplifiera likheterna mellan Serenius och Boyer jämfört med Ludwig ger jag nedan några exempel på gemensamma uppgifter hos Serenius och Boyer som saknas hos Ludwig. Några exempel på motsatsen (uppgifter som bara finns hos Ludwig/Boyer eller Ludwig/Serenius) har jag inte hittat. (För en utförligare beskrivning av Ludwigs ordbok se Stein 1985 samt Hausmann & Cop 1984.)

Ludwigs ordbok har samma lexikografiska makrostruktur som Boyers, med avledningar som egna artiklar, vilket Serenius inte har. Följande ord behandlas av Serenius i en artikel, medan de hos Boyer och Ludwig inleder var sin artikel: *To Right, righteous, righteously, righteousness, rightfull, rightly*.

Det finns en förkortningslista innehållande beteckningar för ordklasser, trots att sådana inte ges i ordboken. Däremot markeras betoning för de engelska stickorden. Akut accent över ett vokalgrafem betyder att vokalen, eller diftongen, skall uttalas kort (se ex. (2) ovan), medan "lång" accent, som Ludwig kallar den, anger att vokalljudet skall uttalas långt. Att Ludwig införlivat uttalsmarkeringar i sin ordbok visar att han använt sig av den förkortade upplagan av Boyer, vilken, i motsats till den fullständiga, uppvisar just denna typ av betoningsmarkeringar (Hausmann & Cop 1984:185).

Ludwig har inga etymologier och ingen speciell sjöfartsdel som Serenius. Överhuvudtaget är Ludwigs ordbok mer stramt hållen, och han broderar inte ut texten så mycket som Boyer och Serenius gör, framför allt när det gäller kulturspecifika uppgifter. Sådant verkar Ludwig utesluta till förmån för de rent språkliga uppgifterna. Som exempel i detta avseende ges artikeln

LADY ur Ludwigs och Serenius ordböcker. I Ludwigs ordbok står följande att läsa:

Lády, eine princessin von geblüte; eine dame, vornehme weibsperson, fräulein, adeliche jungfrau (die frau oder tochter einer person von qualität)

My Lady, das fräulein, die frau, meine hochgeehrte frau,
I met the gentleman and his Lady, der herr und seine liebste haben mir begegnet

Lády-day, unser frauen-tag, Marien verkündigung, der fünft und zwanzigste mertz

Lády-ship, die qualität einer vornehmen frau oder fräulein

If it please your Ladyship, so es meiner hochgeehrten frau beliebt

I admire her Ladyship's wit, ich verwunderte mich nur über des fräuleins (der damen) ihren verstand

Serenius artikel är mycket längre och innehåller långt mer information om bruket av titeln:

LADY [...]

NB. denna titel tillades fordom Matmödrar och huss-fruar, adeliga fruar och döttrar samt hoff-fröknar; men är som andra titlar af smickrare-konsten förslöst på hela kiönet nästan utan åtskilnad efwen, som fröken i Swenskan: doch är derom föliande til at märka.

LADY, brukas icke singulariter uti sermon directo men allenast uti indirecto e.g. How does your lady do? huru mår ehr fru? Did he salute the lady, kyste han frun (Jungfrun) Men in plurali kan man säga det directe til et sällskap fruntimmer e.g. Do you chuse wine ladys? Behagar ehr win mina fruer? (Jungfruer) I begga [sic] dessa mål både til adel och oadel.

Men YOUR LADYSHIP, gifwes ingom androm än dem af Engelska Adelen. De främmande adeliga fruar så wäl som de Engelska ofrälse-döttrar, som äro giffta med främmande herrar, så det af höflighet, men icke med rätta, hwilket i Parlaments-Processen och wid domstolarna i akt tages.

Skillnaden mellan utdragen ur de två ordböckerna är betydande. Serenius gör också en jämförelse med svenska förhållanden, vilken med säkerhet inte kommer från förlagan, oavsett vilken den är.

Att Serenius snarast bygger på Boyer och inte på Ludwig märks också genom att Serenius och Boyers ordböcker innehåller artiklar och uppgifter som inte finns med alls hos Ludwig. Ett sådant exempel är artikeln PYRRHONIAN, som hos Serenius och Boyer innehåller exemplet: *The famous Monsieur Bayle is charged with Pyrrhonism*. Detta exempel måste uppfattas som ganska speciellt, eftersom det snarast ger encyklopedisk information som inte kan ha kommit dit i båda ordböckerna utan samband.

Ett annat exempel är följande språkprov som finns i artikeln To PUSH hos Serenius och Boyer, men inte hos Ludwig.

France was brought to the Brink of Ruin by pushing at universal Empire. Frankriket hade bragt sig hart när undergång medelst sträfwande efter universal-monarchi.

Listan på dylika exempel, gemensamma för Serenius och Boyer men utan motstycke hos Ludwig, kan göras längre, men det torde räcka med de exempel som givits ovan. Man kan således på goda grunder anta att Serenius känt till Ludwig men använt Boyers ordbok som sin primära källa.

2.3. Johann König och Christian Ludwig

I den svensk-engelska ordboken (1741) finns ett fyra sidor långt avsnitt om engelska uttalsregler. Också detta är till största delen hämtat ur andra böcker. Gabrielson (1915) har undersökt uttalsangivelserna och deras ursprung och menar att Serenius hämtat en del av uppgifterna från en tysk lärobok i engelska, *Der Vollkommene Englische Weg-Weiser für die Teutschen*, författad av Johann König. Denna bok kom ut första gången 1706, men Serenius har förmodligen använt upplagan från 1727. Gabrielson tror att Serenius kan ha känt till denna lärobok från sin studietid i Uppsala (1915:106).

Den andra förlagan, den som enligt Gabrielson haft störst inflytande, är en engelsk lärobok av Christian Ludwig, för övrigt samme Ludwig som gav ut den första tysk-engelska ord-

boken (se förra avsnittet). Ludwigs bok har titeln *Gründliche Anleitung zur Englischen Sprache*, och den gavs ut 1717 (Gabrielsson 1915:106). Det är således tydligt att Serenius känt till Ludwig och hans verk, men att han förmodligen bara använt sig av hans engelska lärobok i arbetet med sin egen ordbok.

2.4. Henry Manwayring

Serenius ordböcker innehåller alla ett separat appendix med sjöfarts- och handels-termer. Det är mycket troligt att också dessa bygger på någon förlaga, inte minst med tanke på de kunskaper som krävs i ämnet för att kunna göra en ordbok över terminologin. Det finns emellertid inte någon lika tydlig förlaga till appendixet som till huvudordboken. Antalet ordböcker att välja bland är å andra sidan inte så stort när det gäller sjöfartsdelen, och man vågar påstå att stora delar av ordförrådet i Serenius appendix med största sannolikhet är hämtade från Henry Manwayrings *The Seaman's dictionary* ([1644] 1972).

Denna ordbok trycktes första gången 1644, och var den första fackspråksinriktade engelska ordbok som behandlade sjöfarts-terminologi. Utgivaren till faksimilutgåvan från 1972 ger en kort beskrivning av ordbokens historia och menar att den inte överträffades av någon motsvarande ordbok förrän 1769, när William Falconer gav ut *Universal Dictionary* (Manwayring [1644], 1972, förordet). Manwayring är därför en trolig förlaga till sjöfartsterminologin i Serenius ordbok.

Manwayrings bok kan egentligen inte kallas för ordbok. Det enda i den som påminner om en ordbok är att de termer som behandlas är satta i bokstavsordning. I övrigt förekommer inga uppgifter av den språkliga art man vanligen förknippar med ordböcker, t.ex. ordklassangivelser, definitioner, konstruktioner, språkprov etc. De formella egenskaperna påminner heller inte om ordbokens. Artiklarna utgörs i stället av löpande text, som på ledig prosa förklarar ordets betydelse genom att beskriva hur referenten ser ut, samt dess funktion och användningsområde.

Serenius har alltså inte skrivit av Manwayrings ordbok utan bearbetat materialet kraftigt för att få det att likna den artikelstruktur som används i huvudordboken. Detta arbete har främst bestått i att isolera de termer som används inne i Manwayrings artiklar och hitta svenska ekvivalenter till dessa, något man får förmoda att Serenius haft experthjälp till med tanke på de ingående kunskaper man behöver ha i sjöfartsterminologi för att sammanställa en orduppsättning av denna art. Det krävdes också särskilda kunskaper för att veta vilka ord som var såpass föråldrade att de inte kunde användas längre. Manwayrings bok var trots allt nästan hundra år äldre än Serenius ordbok, och sjöfarten hade utvecklats en hel del under den tiden.

Bearbetningen innebär givetvis en svårighet när det gäller att avgöra om Manwayring är en trolig förlaga till Serenius. För att kunna klargöra detta och därmed behandla alla tänkbara förlagor på en plats i avhandlingen, föregriper jag härmed forskningsöversikten något.

Vid undersökningar av detta slag är det en vanlig metod att kombinera undersökningar på makronivå (lemmatisering och alfabetisering) med undersökningar på mikronivå (bl.a. definitioner, ordalydelse i språkprov; se vidare avsnitt 6.2.1 och Johansson 1997:84ff.). En jämförelse av lemmauppsättningen och ordförklaringarna i Manwayrings och Serenius ordböcker visar på en påtaglig likhet i långa stycken. Ett exempel är artikeln CARNELL-WORKE i nedan i respektive verk.

Manwayring ([1644] 1972)

Carnell-worke. The building of ships first, with their timbers, and beames, and after bringing on their planckes, is called carnellworke, to distinguish it from clinch-worke.

Serenius (1734)

CARNEL-WORK, så kallat den art af skieps-byggeri, hwaruti alla timbren upföras innan plankorna anläggas skiljer sig ifrån Clinch-work.

Serenius har i ovanstående exempel, precis som i många andra, valt att ge en omskrivande förklaring av samma slag som Manwayrings, och det är också typiskt för Serenius appendix att det har många parafraaser i stället för ekvivalenter som man väntar sig i tvåspråkiga ordböcker. Förmodligen fanns det inte några motsvarande svenska ekvivalenter. Serenius har stramat upp strukturen i sin förklaring, men den kan ändå inte sägas ha ett strikt definitionsformat enligt aristotelisk princip. Det är också typiskt för denna del av ordboken att artiklarna överlag är enklare till sin struktur än i huvudordboken. De innehåller inga latinska ekvivalenter, inga ordklassangivelser och har ingen betydelseindelning.

För att ge en uppfattning om skillnaden i ordförrådet mellan de båda verken har jag valt att lista alla lemman och sublemman på R hos både Serenius och Manwayring (se tabell 2, s. 22). Lemman ges med versaler, sublemman med gemena. Orden är listade med utgångspunkt i Manwayrings ordbok, och Serenius material följer därför denna sorteringsordning.

Manwayrings ordbok utgör bara en del av innehållet i Serenius sjöfartsappendix. Serenius har inte tagit med alla termer som Manwayring har, kanske för att de var föråldrade? Han har i stället kompletterat med andra ord. Det kan givetvis vara en slump att innehållet i de båda böckerna är så lika, men ordalydelsen i många förklaringar tyder ändå på att ett beroendeförhållande föreligger. Några exempel på detta är förklaringarna till *wild road*, *to ride hawse-full*, *well-rigged* och *over-rigged* (se tabell 1). Serenius har begagnat sig av Manwayrings ordbok i arbetet med sin egen, men vilka andra källor han också gått till är svårt att säga. Bland dem verkar ha ingått officiella dokument och listor från inrättningar som tullverk, försvarsmyndigheter. I sjöfartsappendixet 1741 ges en uppgift om att Serenius hämtat information om tullavgifter från en förteckning från Londons tullverk (1731) (se artikeln DRAWBACK tabell 24 s. 338). Ett annat exempel från utdraget ovan som tyder på att Serenius använt också andra liknande förteckningar är förklaringen till *First-rate man of war*, som är en lista över storleken, tonnaget,

TABELL 1. *Jämförelse av Manwayring ([1644] 1972) och Serenius 1734 med avseende på orden wild road, to ride hawse-full, well-rigged och over-rigged.*

Ord	Manwayring ([1644] 1972)	Serenius (1734)
Wild Road	A Wild Roade, is a Roade where there is little land on any side, but lies all open to the sea	en redd med fögo land på någon sida
To Ride hawse-full	that is, that the water brake into the Hawses,	när skieppet i storm går så djupt ned med bogen at watnet går öfwer klyßen
Well-Rigged	a ship is well-rigged, when the roapes belonging to her, are of a fit size	när taklaget är rätt proportionerat efter skieppets storlek och last-tal
Over-Rigged	it is meant the roapes are too big for her, which is a great wronging to the ships sailing	när taklaget är för swårt emot skieppets storlek

bemanningen och bestyckningen, inte bara för första klassens örlogsfartyg utan över sex olika klasser. (Ordförrådet i sjö- och handelsregistret behandlas närmare i kap. 11.)

2.5. Övrigt jämförelsematerial

För ordförrådsundersökningarna används framför allt SAOB som referensmaterial. Förstabeläggen ur Serenius (1734) har excerperats med hjälp av den elektroniska versionen av SAOB, OSA-databasen, vilken utarbetats av Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet (se Cederholm 1996 samt Allén et al. 1996). SAOB används också vid kontroll av de undersökta sammansättningarna hos Serenius. I de fall SAOB inte kunnat tillhandahålla uppgifter om de olika ordens ålder har jag vanligen använt NEO, som, när den inte bygger på SAOB, utnyttjar SAOS. I några fall har jag också kontrollerat belägg direkt mot SAOS. Jag har också excerperat Rinmans *Bergwerks lexicon* (1788–89) för att därigenom få ett jämförelsematerial enbart bestående av ord från bergshantering och metallurgi.

Den svensk-engelska ordbokens lemman, sublemman och composita (i första hand sammansättningar) finns också i elektronisk form, vilket varit av stort värde för framför allt de lexikaliska undersökningarna.

TABELL 2. *Jämförelse av makrostruktur i Manwayring ([1644] 1972) och Serenius (1734).*

Manwayring ([1644] 1972)	Serenius (1734)
RABBETTING	-
Rabbet of the Keele	RABBET of a ships Keel
RAKE	-
The Rake of a Ship	RAKE of a ship
RAM-HEAD	RAM-HEAD
A RAMMER	-
RANGES	RANGES
-	RAT
-	FIRST-RATE Man of War
RATLING	RATLINGS
Ratling of the shrowdes	-
A REACHE	REACH
-	RECHANGE
-	Rechange
-	REEF-BANDS
-	Reef-takles
-	Reef-cringles
-	REFT
-	REFT, Top-mast
To REEVE	To REEVE a Rope
-	To REFIT a ship
-	REGISTER-Ships
RIBBS	RIBS
Ribbs of the parrells	Ribs of the parrells
To RIDE	(To RIDE at an Anchor ^a)
To ride a good roade	-
To ride a peeke	To Ride a peek <i>or</i> portoise
To ride with the hawse	To Ride hawse-full
To ride thwart	To Ride athwart
To ride betwixt wind or tide	To Ride betwixt wind and tide
-	To Ride land-locked
-	To Ride Wind-Road
RIDERS	RIDERS
RIGGING	Rigging
Well-rigged	Well-Rigged
Over-rigged	Over-Rigged
-	To Rig a ship
-	Rigger
-	To RIG out a ship
-	RIGHT the helm
The RISEINGS	Risings
RISING-TIMBERS	Rising Timbers

Manwayring ([1644] 1972)	Serenius (1734)
-	To RISE the Tacks
AROADE	ROAD
Shifting of roads	-
A wild road	Wild road
Ride at an anchor	To RIDE at Anchor
ARoader	-
ROAPES	ROPE
Entring ropes	-
Top roape	Main top-rope
Bolt roape	Bolt-rope
Buoy roape	-
Quest roape	Guest-rope
Keele roape	-
Bucket roape	-
Rudder roape	(RUDDER-rope)
Preventure roape	-
-	Boat-rope
-	Parrel-rope
-	Cat-rope
ROAPE-TARNES	
ROBINS	ROBBINS
Make fast the robbins	
ROOFE-TREES	ROOF-Trees
-	ROOMER
-	ROPE-yarn
-	ROTHER-nails
ROVE and CLINCH	
THE ROUND HOUSE	ROUND-HOUSE
-	Round-top
-	Round-splice
ROWND -IN	Round in <i>or</i> round aft
THE ROWSE	-
-	To ROUSE a hawser
ROWSE-IN	To ROWSE in
Rowseing in the cabell	-
Rowse in the hawser	-
THE RUDDER	-
The rake of the rudder	-
THE RUDDER ROAPE	RUDDER-rope
RUDDER-IRONS	RUDDER-irons
TO RUMIDGE	To RUMMAGE
Ruming the howld	-
THE RUN	RUN of a ship, The ship has a bad Run
RUNG HEADS	-
THE RUNGS	RUNGS
THE RUNNER	RUNNER
Överhale the runner	To overhale the Runner
-	Runners of Takles
-	RUNNING cordage

a. Detta lemma anges två gånger i listan för att man skall veta under vilken artikel de följande fraserna finns. Samma gäller för RUDDER-rope. Märkligt nog har Serenius inte simplexformen RUDDER i sitt appendix.

3. Förutsättningar för ordböckernas tillkomst

3.1. Frihetstidens samhälle och språkdebatt

Efter att ha varit en stark stormakt under 1600-talet var det begynnande 1700-talets Sverige ett ekonomiskt urholkat land, märkt av de många krigens efterverkningar. Den allt överskuggande uppgiften för frihetstidens ståndsriksdag blev att förbättra svensk ekonomi, och Sverige kom under en tid framöver att präglas av vad som kommit att kallas merkantilismen. Denna ekonomisk-politiska teori byggde i huvudsak på en idé om att ekonomiskt välstånd kunde uppnås genom omfattande export och så stor egenproduktion som möjligt av sådana varor som skulle konsumeras inom landet. *Nytta* blev ett centralt begrepp i 1700-talets svenska samhälle.

Jämsides med att svensk exportmarknad utvecklades och produktionen av svenska exportvaror ökade, utvecklades också det tekniska och vetenskapliga kunnandet som var en förutsättning för produktionen. Också de vetenskapliga disciplinerna var underkastade den utilistiska tanken, och nytta med en vetenskap avgjorde ofta dess värde (Johannisson 1980a:110f.). Hushållningslära, med bergsbruk som en av de viktiga basnäringarna, utgjorde den centrala vetenskapliga disciplinen kring vilken andra nyttobetönade vetenskaper kretsade. Man kan vid denna tid därför se en kraftig utveckling av framför allt bergsväsendet, både administrativt i form av Bergskollegiet och vetenskapligt i form av nyvunna rön inom kemi och fysik.

Vad som främst är av intresse i sammanhanget är språksituationen vid tidpunkten för tillkomsten av Serenius ordböcker. Det är lexikografens uppfattning om tidens strömningar och hur

han påverkats av dem som visar sig i ordboken. Zgusta menar att man måste skilja på passiv och aktiv påverkan (1992:7). Med passiv påverkan menas snarast de influenser som emanerar ur tidens intellektuella klimat generellt sett och som lexikografen är mer eller mindre omedveten om. Aktiv påverkan däremot implicerar ett medvetet ställningstagande från lexikografens sida som kan realiseras i någon form av normbildning som han själv velat förmedla genom sin ordbok. Zgusta diskuterar inte hur man skall identifiera de olika typerna av påverkan, som rimligen måste vara svåra att urskilja i efterhand av en sentida betraktare. De flesta medvetna strävandena i en viss riktning är vanligen reaktioner på tankegångar framlagda i ett visst sammanhang vid en viss tidpunkt. Det medvetna strävandet är på så sätt beroende av den "omedvetna" påverkan som människan alltid utsätts för i sin tillvaro och kultur. De båda typerna av påverkan på en ordbok som Zgusta urskiljer är emellertid svåra att särskilja vid en rekonstruktion av kompileringsprocessen, eftersom det resultat som skall analyseras består av den ömsesidiga påverkan som utgjort grunden för ordboken.

Betraktat ur ett språkhistoriskt perspektiv är 1700-talslexikografen, inte minst Serenius själv, ett bra exempel på hur man kan möta och hantera språklig förändring inom ett visst verksamhetsfält, i detta fall det lexikografiska. Hans lingvistiska kunskaper och terminologi var baserade på latin, medan uppgiften han tagit på sig bestod i att beskriva och förklara två moderna språk vars struktur och ordförråd dels skilde sig från latinets, dels från varandra.¹ Vi kan i efterhand skärsåda hur Serenius löst sin uppgift och vilka strategier han begagnat sig av, men det är en vansklig uppgift att fastslå hur mycket av resultatet som skall tillskrivas ett medvetet ställningstagande i lexikografiskt teoretiska frågor och hur mycket som är resultatet av generell lexikografisk praxis vid denna tid (eller rentav slumpen).

¹ För en ingående beskrivning av latinets roll i 1700-talets Sverige hänvisas bl.a. till Tengström (1973) och Lindberg (1984).

Det förefaller som om debatten rörande latinet kontra svenskan som vetenskapligt språk till viss del kan kopplas till humaniora och naturvetenskap, varvid latinet i större utsträckning bibehöll sin ställning i de humanistiska vetenskaperna (Lindberg 1984:88ff.). Det är också typiskt för många 1700-talslexikografer att de inte uppfattar latinet som ett främmande språk på samma sätt som t.ex. franska. Kahane menar t.ex. att Samuel Johnson (1709–1784) satte likhetstecken mellan den klassiske humanisten, utbildad i latintraditionen, och språkvetare i allmänhet (Kahane 1992:51). Johnson undviker medvetet gallicismer i sin ordbok men excellerar gladeligen i latiniserande ordbildning, t.ex. genom att bilda nya ord genom tillägg av latinska prefix (Kahane 1992:51).

En svensk, som i humanistideal och kärlek till det latinska språket kan betraktas som Samuel Johnsons like, är Johan Ihre (1707–1780). Lindroth (1975.III:601ff.) framställer Ihre som en klassisk humanist, med ett grundmurat förtroende för den latinska lärdomstraditionen, något som bland annat framkommer i ett promotionstal från 1752. I talet ställer han latinet som garant för en kvalitativt högtstående vetenskapstradition, som, om den bedrivs på folkspråket, riskerar att försvinna genom överproduktion och urvattning (Lindberg, 1984:91f.). Ett liknande argument, men då rörande grekiskan, använder Benzélius i förordet till Serenius ordbok (1734), där han hävdar att bland annat den medicinska vetenskapen samt högtstående poesi inte utvecklats sedan man övergav grekiskan till förmån för latin. Lindberg (1984:79) menar att Ihre, hans amanuens Eric Sotberg samt latinprofessorn Petrus Ekerman är de tre främsta försvararna av latin som vetenskapsspråk under 1700-talet. Även den något äldre Benzélius kan föras dit. Det är i sammanhanget intressant att notera att både Ihre och Benzélius var nära vänner till Serenius.

För svenskans utveckling och utforskning fick latinets tillbakagång positiva följder genom att Ihre, innehavare av den skytteanska professuren i retorik och politik, började utbilda studenter i vältalighet på modersmålet, samtidigt som han började intressera sig för nordiska språk och jämförande germansk filo-

logi (Lindroth 1975.III:604ff.). Ihre gav 1766 ut en stor dialektordbok, *Svenskt Dialect Lexicon*. Ordboken är mycket gedigen, visar prov på ett stort språkvetenskapligt kunnande och presenterar skarpsinniga analyser – förmodligen ett resultat av Ihres klassiska lärdom och förmåga att se paralleller på olika områden. Även i detta fall är utvecklingen av svensk språkvetenskap nära förbunden med latintraditionen.

1700-talet är således det sekel då folkspråket slutligen kommer att dominera, också i lärda sammanhang och i högtstående litteratur. Kahane säger om Johnson, att han var "the last to retain the superstition of Latin as a spoken language" (citerat efter Houston 1963:12), men att han också lyckades överföra sina lingvistiska kunskaper från latin till engelska genom ordboken. Kanske kan man säga att Ihre gjorde samma sak i Sverige, genom sina språkvetenskapliga undersökningar av svenskan.

Man kan också förstå varför det var så svårt att släppa taget om latinet till förmån för folkspråken. Både Ihre och Hof skrev sina dialektordböcker med latin som metaspråk, det språk vars vokabulär fortfarande var det lämpligaste redskapet för dessa ändamål. Att man emellertid samtidigt bemödade sig om att försöka utarbeta en fungerande svensk terminologi på detta område visar exempelvis Sven Hof (1703–1786) i *Swänska språkets rätta skriftsätt* (1753), där han ger svenska benämningar på grammatiska termer, såsom "tidord" för "verb", "giärnings tidord" för "verbum activum", "lidandes tidord" för "verbum passivum", "namnord" för "nomen" och "ordwäf" för "syntax" (1753:§69ff.).

Man bör således ha i minnet att också Serenius med stor sannolikhet är präglad av det klassiska latinidealet, även om han i mångt och mycket verkar ha varit en man som satte nyttan i främsta rummet och därför kanske hade lättare att tillämpa även de nyare idéerna. Det framgår av hans ordböcker att latinet fortfarande är det förhärskande lärdomsspråket, både med tanke på de latinska ekvivalenterna och de latinska förorden. Å andra sidan begagnar Serenius olika språk beroende på vem han vänder sig till, och man kan se att latinet så småningom förlorar i betydelse. Förordet i 1734 års ordbok, i och för sig skrivet av

Eric Benzelius men (självfallet) med Serenius goda minne, behandlar i huvudsak Benzelius egen utgivning av Vulfila. De tänkta mottagarna var förmodligen andra lärda män, främst filologer, vid denna tid, och språket är följaktligen latin. Förordet i 1741 års ordbok, som tillägnas ledamöterna i Sveriges Riksdag, är skrivet på svenska, förmodligen för att alla ledamöter inte kunde latin, och förorden i andra upplagan av den engelsk-svenska ordboken slutligen, är skrivna på engelska och svenska trots att de behandlar språkliga frågor. Parallellen till den allmänna utvecklingen inom språkvetenskapens domäner är tydlig.

Serenius ordböcker ges ut i vad som, språkligt sett, kan karaktäriseras som en mycket dynamisk period med stora förändringar i syntax, morfologi och ortografi. Den nya lagen från 1734 kännetecknas av ett genomarbetat, stilistiskt högtstående språk, och många, inte minst Serenius själv, ansåg att detta lag-språk, tillsammans med bibeln, skulle vara mönster för en svensk språknorm (Serenius 1757:8).

En litterär förgrundsgestalt som ofta förknippas med språkbatten och språkutvecklingen under 1700-talet är Olof Dalin. Med *Then Swänska Argus*, vars första nummer gavs ut 1732, introducerade han en ny litterär genre baserad på engelska förebilder. I denna tidskrift tog Dalin klar ställning för bruket av svenska i stället för främmande språk, en inställning som främst rör ordförrådet vid denna tid.² Diskussionen hade därmed bytt fokus något jämfört med inriktningen på de språkliga frågor som debatterades runt sekelskiftet 1700. Då behandlades främst ortografi och morfologi – en diskussion som av eftervärlden ofta förknippas med antagonisterna Urban Hjärne (1641–1724) och Jesper Swedberg (1653–1735). Deras meningsskiljaktigheter rörde sig huvudsakligen om principer för att teckna lång vokal, och argumenten finns utförligt skildrade av Hernlund (1898).

² Dalins största insats för svenskan ligger kanske annars främst på den stilistiska sidan. Hans betydelse för framväxten av den svenska konstprosan är betydande, vilket bl.a. beskrivits av Gun Widmark (1996). Dalins prosastil finns också beskriven av Hillman (1970).

Att svenskan fick högre status som vetenskapligt språk kan också kopplas till utilismen. Lindroth (1967:751ff.) diskuterar språkvårdsfrågorna mot bakgrund av de allmänpolitiska idéerna i Sverige vid denna tid och menar, att man rentav betraktade nationalspråket som en ekonomisk tillgång som borde utnyttjas så effektivt som möjligt i utbildning och vetenskap. Detta krävde en ordentlig normering. För detta ändamål behövdes både ordböcker och grammatikor, och många engagerade sig i debatten, t.ex. Johan Ihre, Eric Alstrin, Abraham Sahlstedt och Sven Hof. Det är således inte förvånande om Serenius passar på tillfället att underbygga den ståndpunkt han intar i normeringsfrågan genom tillämpning i sina ordböcker. Boktryckerierna spelade givetvis en stor roll i detta sammanhang. Santesson (1986) beskriver ingående hur boktryckaren Lars Salvius medvetet försöker befästa en enhetlig stavning genom att tillämpa vissa regler i sitt tryckeri.³ Denna språkligt dynamiska tid har, precis som i England och övriga Europa, självfallet satt sin prägel på lexikografen i Sverige, om än något senare än på kontinenten. Att ordboken kan fungera som ett redskap för nationella strävanden och en garant för en etablerad språknorm är ett förhållande som kan skönjas i många länder från renässansen och framåt (se Collison 1982, Kahane 1992). Allteftersom den nationella identiteten växte sig starkare, ökade behovet av kulturyttringar på modersmålet. En stark nation skulle ha ett starkt språk, som kunde uttrycka den nationella identiteten på olika områden, vetenskapliga såväl som kulturella. I Europa kom akademierna och de lärda sällskapen att bli högborgar för den nationella kulturen och nationalspråkets förfining (McArthur 1986:93).

³ En intressant parallell i detta sammanhang är den förste engelske boktryckaren William Caxton, verksam i Westminster under 1400-talet. Starnes & Noyes ([1946] 1991) beskriver hans genuina intresse för engelska språket och då särskilt ordförrådet. Caxton tryckte bl.a. Chaucer och Malory och översatte dessutom utländska verk till engelska. Han diskuterade ingående vilken dialekt han skulle välja att återge texterna på, ett problem som givetvis återkommit i de flesta skriftspråkskulturer.

I Sverige bildades ingen rent språklig akademi förrän 1786, då Svenska Akademien instiftades. Av den anledningen fördes i stället en stor del av den tidigare språkvetenskapliga debatten inom de naturvetenskapliga akademierna, t.ex. Vetenskapsakademien i Stockholm och Vetenskapssocieteten i Uppsala. Detta visar sig också i den betydelse som dessa akademier fick i utgivningen av språkvetenskapliga verk. Vetenskapsakademien spelade en betydande roll i utgivningen av både Sahlstedts grammatik (1769) och hans *Swensk Ordbok* (1773) (Santesson 1986:7 och Hannesdóttir, under arbete). Vad beträffar de stavningsregler som slutligen kom att spela den största rollen som normgivande, trots avsaknaden av officiell status, författades dessa av Eric Alstrin på Vetenskapssocietetens uppdrag (Santesson 1984:300).

Att Vetenskapsakademien beslöt att ge ut sina handlingar på svenska höjde det svenska språkets status betydligt, och många andra vetenskapliga verk publicerades också på modersmålet, t.ex. Linnés reseskildringar från Sverige. Linné var dock något kluven inför tanken på att använda svenska, och man kan se i hans anteckningar från resorna att han blandar in stora mängder latin. De latinska orden byttes dock ut när boken skulle publiceras (se t.ex. Hillman 1970:44ff. och Fries 1996:92ff.). Linnés rent vetenskapliga produktion är publicerad på latin, men reseskildringarna berörde främst Sverige och svenska förhållanden, och många förespråkade att sådant som berörde den egna nationen skulle behandlas på modersmålet (Lindberg 1984:111ff.). Ett viktigt, men hittills endast delvis utforskat, material är Linnélärjungarnas reseskildringar, som säkert kan lämna viktiga bidrag till kartläggningen av denna litterära genre och framväxten av en fackspråksvokabulär på svenska.

Det är mot denna bakgrund man skall betrakta Serenius ordböcker. Förutom att de ges ut i en språkligt och ekonomiskt dynamisk tid, vilket kan tänkas ha inverkat på ordböckernas innehåll och utformning, har Serenius också den etablerade engelska traditionen att luta sig mot, något som gör hans ordböcker extra intressanta ur ett lexikografiskt perspektiv.

På vilka sätt kan man då tänka sig att tidens språkliga debatt har präglat Serenius ordböcker? Förutom ortografi och morfologi är det självfallet ordförrådet som kan ha varit utsatt för nya impulser. Den språkliga debatten från 1730-talet förknippas i allmänhet med Olof von Dalins kvicka satirer i *Argus*, som behandlar det utländska inflytandet på svenskt ordförråd och språkligt koketteri i allmänhet. Främst tänker man väl på det franska inflytandet som växte sig starkt under 1700-talet. Vad beträffar franska lånord verkar dessa dock inte ha etablerats i allmänspråket förrän under senare hälften av 1700-talet (Bergman 1972:150), även om bruket av franska lånord i högreståndsmiljöer varit vanligt länge. De tidigare franska lånorden hade emellertid ofta lånats in via tyskan, till skillnad mot 1700-talslånen, som ofta gick direkt från franskan (Edlund & Hene 1992: 54f.). Flödet av franska lånord rörande politik, kultur, teater, kokkonst, mode etc. (se t.ex. Bergman 1972, Edlund & Hene 1992), kulminerade därmed efter utgivningen av Serenius ordböcker. Denna typ av ord tillhör också andra områden än dem man främst förknippar med Serenius ordbok. Då är det i så fall troligare att Serenius varit tvungen att ta ställning till vissa tyska lånord rörande bergshantering, såsom *gnejs*, *granit* och *kisel*. Även verbet *anrika* är av tyskt ursprung (Edlund & Hene 1992:56). Det finns, som redan antytts, också en möjlighet att Serenius introducerat vissa engelska sjötermer i sitt appendix.

3.2. Jacob Serenius – präst, politiker, lexikograf

Jacob Serenius (1700–1776) kan ses som en typisk frihetstida svensk, i sitt politiska engagemang men också i sitt stora intresse för vetenskap, språk och pedagogik. Han föddes i Färentuna socken i Uppland och hans levnadsbana och kyrkliga gärning har främst skildrats av Hagberg (1952), varpå denna framställning bygger, om inget annat anges. 1709 skrevs Serenius in vid Uppsala universitet, där han 1720 disputerade på en egenhändigt skriven dissertation, *De Uplandia* del 1. Våren 1722 skrev han den andra delen av dissertationen och valet av ämne

visar på hans intresse för historia och geografi. Samma år prästvigdes han, och redan nästföljande år utnämndes Serenius till legationspräst i London efter att flitigt ha uppvaktat domkapitlet i Uppsala. I London skulle Serenius komma att arbeta fram till 1735 och, förutom att utföra sina kyrkliga plikter, också ivrigt försöka befrämja vetenskapligt och pedagogiskt utbyte mellan Sverige och England. Hans intresse för vetenskap renderade honom ett medlemskap i Royal Society samt personlig vänskap med ett flertal prominenta vetenskapsmän, bland andra ordföranden i Royal Society, Hans Sloane. Det var också denne som föreslog Serenius som medlem och uppmuntrade honom i hans ordboksarbete.

Serenius personlighet kännetecknas av tilltagsenhet och målmedvetenhet. Han hyste ringa vördnad för överordnade och myndigheter och föll ofta i onåd i sin kamp för de ståndpunkter han ansåg vara de rätta. Hans kyrkliga insats kännetecknas snarast av en praktisk-pedagogisk inriktning varvid han bland annat förbättrade skolundervisningen i sin församling. Ett exempel på detta är att han lyckas utverka tillstånd att sälja delar av Strängnäs domkyrkobibliotek för att skaffa aktuellare böcker till gymnasiebiblioteket (Hagberg 1952:392ff.). Han hade också planer på att själv författa en svensk-latinsk ordbok för skolbruk (Hagberg 1952:385), vilket visar hans intresse för ordböcker som pedagogiska hjälpmedel.

Under sin tid i London blev Serenius nära vän med Edmund Gibson, biskop i London, som förutom ett teologiskt och kyrkopolitiskt intresse också delade Serenius fallenhet för språkvetenskap och historia. Det var i första hand deras gemensamma intresse för fornnordisk historia som sammanförde dem. Serenius verkar ha blivit djupt influerad av Gibson, något som syns i hans kyrkopolitiska program. Liksom Gibson ivrade Serenius för kyrkans makt och prästernas privilegier. De var båda snarare praktiska kyrkomän än teologer men svurna fiender till katolicismen. Orsaken till att Serenius arbetade för att närma den svenska och anglikanska kyrkan till varandra bottnar troligen i den gemensamma kampen mot katolicismen. Strävanden i denna riktning hade märkts redan 1718, då John Robinson,

legationskaplan i Sverige, med statssekreterare Carl Gyllenborgs hjälp skickade en rundskrivelse till de svenska biskoparna och superintendenterna. Engelska kyrkan ansågs dock för oluthersk av det svenska prästerskapet, och förslaget föll inte väl ut (Hellekant 1944:14). Inte heller Serenius lyckades närma de båda kyrkorna ytterligare. Ett kvarstående inslag från denna tid är emellertid konfirmationen, som Serenius införde efter engelsk förebild.

Det är framför allt som politiker som Serenius gått till eftervärlden. Han var en aktiv mösspolitiker och deltog i riksdagarna från och med 1738. Serenius tog strid för prästerståndets privilegier och verkar ha varit en av många uppskattad representant för prästståndet. Hans mer profana arbete i riksdagen kännetecknas av en merkantilistisk strävan med en inriktning baserad på jordbruket som huvudnäring. Serenius var stark motståndare till Ostindiska kompaniets privilegier, och import av lyxvaror var något han ville motverka till förmån för allmogehantverk. Jordbruket skulle vara landets huvudnäring, och manufakturerna för bearbetande av jordbruksprodukter borde uppmuntras.

England var vid denna tidpunkt ett föregångsland på jordbruksområdet, och Serenius politiska övertygelse förenas med hans beundran för England i den av honom översatta handboken *Engelska Åker-Mannen och Fåra-Herden* (1727). Boken introducerar många nymodigheter i jordbruket och får ses som ett led i Serenius strävan att närma England och Sverige till varandra. Fårskötsel var vid denna tid en viktig verksamhet i Sverige, och man importerade djur från England. Orsaken till det omfattande intresset står att finna i den stora användningen av fårull, som var viktig för textilindustrin (Carlson 1970:41).

Som mösspolitiker vände sig Serenius också mot det starka franska inflytandet på svensk politik och ivrade i stället för ett ökat handelsutbyte med England. Svenska exportvaror var vid denna tid främst järn, tjära och koppar, och engelsmännen importerade stora mängder svenskt järn. Uppgifter ger vid handen att England vid denna tid ensamt stod för ca 50% av Sveriges exportinkomster (Bratt 1977:17), och Sverige var mycket beroende av denna marknad (Roberts 1995:81ff.). Det verkar

således finnas i alla fall ett klart praktiskt syfte med Serenius ordbok: att underlätta handeln mellan Sverige och England.

I ett merkantilistiskt samhälle med stor utlandsexport var det givetvis av största vikt att kunna kommunicera med de länder man ville exportera till. Att Serenius haft detta i åtanke sägs i förordet till 1734 års ordbok, där han uppger att han velat göra en engelsk-svensk ordbok för att därigenom underlätta för handel, sjöfart och vetenskap. Detta bekräftas av hans speciella register över handels- och sjöfartstermer (Hagberg 1952:65, not 33). Syftet med ordboken delar han med många av tidens lexicografer, eftersom handelsmän var viktiga konsumenter av ordböcker (Collison 1982:61). Serenius ordbok är den första av detta slag i Sverige.

Man kan av denna korta levnadsbeskrivning förstå att Serenius hade stor utblick över flera forskningsområden jämte sitt levande intresse för språkfrågor, något som märks också i hans arbete med "den långa bibelkommissionen" (1773-1917), i vilken han verkade från 1773 fram till sin död 1776 (*SOU* 1968:65, s. 367ff.). Tillsammans med Johan Ihre försökte han få utarbeta de språkliga riktlinjerna för översättningsarbetet. Deras språksyn ansågs dock för konservativ av de övriga ledamöterna, och de fick se sig besegrade i denna fråga (*SOU* 1968:65, s. 371).

Serenius egen språksyn bör rimligen slå igenom till viss del i ordböckerna. Han har förmodligen haft vissa strävanden att förmedla en särskild typ av ortografi, i mångt och mycket överensstämmande med de regler som förespråkas av Ihre och Alstrin (se Rogström 1995). Han hyste också förhoppningar om att Sveriges Riksdag skulle lagstifta om svenska språkets stavningssätt (Serenius 1741, förordet s. 3). Att han själv ville kontrollera att stavningen i hans ordböcker blev korrekt, visar sig i att boktryckare Peder Momma lät sätta upp ett tryckeri nära Serenius bostad i Stenbro, när det var dags att trycka andra upplagan av den engelsk-svenska ordboken 1757. Orsaken var att Serenius själv ville övervaka korrekturarbetet (N.G. Wollin 1943:150). Uppenbarligen hade Serenius vissa idéer om språkets ortografiska sida, men det finns inte lika många uppgifter

om vad han hade för inställning till den lexikaliska sidan. I arbetet i bibelkommissionen lade Serenius tillsammans med Lilliestråle fram ett förslag till riktlinjer för en nyöversättning av Bibeln, och där framgår att de motsätter sig bruket av nya ord, eftersom de gamla ”i det närmaste experimera idéen af grundtexten; men öfver alt sådane ord nyttjas, som icke äro twätydige utan wisse och tydlige” (citat efter Hagberg 1952:300). Frågan är dock om denna inställning gör sig gällande också i ordböckerna eller beror på de speciella förutsättningar som föreligger vid bibelöversättningar, då ordvalet är tätt förknippat med tolkningen av texten – i grund och botten en exegetisk fråga. Man kan emellertid utgå från att Serenius snarare var konservativt lagd ifråga om lexikaliska nymodigheter och förespråkade ett bruk av äldre, svenska ord, även om ordvalet i citatet ovan till viss del motsäger detta.

Serenius intresse för språkfrågor i förening med hans intresse för merkantilismen ligger till grund för utarbetandet av ordböckerna, en idé han för övrigt fått av biskop Gibson. Serenius ordböcker fyllde således ett praktiskt behov och kan till viss del sägas tjäna hans politiska och pedagogiska syften. Detta är karaktäristiskt för denne målmedvetne, praktiskt lagde man.

3.3. Annan forskning om Serenius ordböcker

Trots att Serenius ordböcker är de första i sitt slag, har de inte undergått någon genomgripande granskning tidigare. Delar av ordböckerna har undersökts och då framför allt uttalsuppgifterna i den svensk-engelska ordboken. En tidigt exempel på detta är en beskrivning av engelskt uttal, såsom det skildras i de första danska och svenska ordböckerna, utförd av Holthausen (1895–1896). Gabrielsson (1915) har också undersökt Serenius uttalsregler, liksom Olofsson (1991).

Annars har Serenius ordbok mest använts som källmaterial för andra undersökningar av språkhistorisk karaktär. Benson (1951) utnyttjar ordboken i sina studier av adjektivsuffixet *-ot*. Han karaktäriserar Serenius ordförråd och formsystem som

”fullt kuranta” och menar att Serenius strävat efter att använda ett modernt språk (s. 46). Santesson (1986) använder den svensk-engelska ordboken (1741) som jämförelsematerial för sina ortografiska undersökningar. Vidare ger Einar Haugen i Haugen (1986)⁴ en kort beskrivning av Serenius ordböcker, som i sin tur ligger till grund för Jacoby (1990). I övrigt är det Hagberg (1952) som lämnat viktiga uppgifter om ordboken och dess tillkomsthistoria.

Det skall i detta sammanhang också nämnas att jag försökt ta tillvara de uppgifter som Serenius kan ha lämnat själv om ordbokens tillkomst. Dessa är emellertid få. Det finns exempelvis inget källmaterial i form av böcker och brev kvar i Svenska kyrkan i London, vilket jag själv kontrollerat på plats. Man finner heller inga uppgifter om bokinnehav i bouppteckningen över Serenius dödsbo. På Säbylunds herrgård i Närke finns ett handskrivet exemplar av vad som kallas ”Jacob Serenius självbiografi”. Denna innehåller emellertid inga uppgifter om ordböckerna. Inte heller Serenius brevväxling till Ihre, skildrad i Grape (1949), ger oss några upplysningar i frågan. I Benzeliuss brevsamling står heller inget om hur själva ordboksarbetet gått till. I övrigt förefaller Hagberg (1952) ha uttömt de källor som står till buds, och det som Serenius själv nämnt om ordboken står refererat hos Hagberg.

3.4. Sveriges englandskontakter under 1700-talet

Vad hade man då för kontakt med England i Sverige under 1700-talet, och vilket behov fanns det av att lära sig engelska? Man kan urskilja några huvudområden där kunskaper i engelska var viktiga, nämligen det merkantila, det vetenskapliga och det kyrkopolitiska. Man kan se att det uppfattades som lämpligt för

⁴ Haugen behandlar förstaupplagan av den engelsk-svenska ordboken, liksom den svensk-engelska, som flerspråkig (Haugen 1986:295). Andraupplagan av den engelsk-svenska ordboken har däremot kategoriserats som tvåspråkig. Årtalet är där felaktigt angivet till 1742 i stället för det korrekta 1757. Ordantalet uppges till ”2400w.”, vilket inte stämmer (Haugen 1986:194).

unga adelsmän att lära sig engelska, även om England inte var något betydande land för lärdomsresor i början av 1700-talet. Jämfört med franska måste engelskan ha haft en tämligen undanskymd roll i utbildningen. Av samma skäl kan man anta att engelskan inte satt några viktigare språkliga spår i svenskan vid denna tid.

De äldsta språkliga spår vi har av kontakter mellan England och Sverige härstammar från vikingatiden, då många nordbor bosatte sig i England. Vissa lexikala rester av skandinaviskt ordförråd finns fortfarande kvar i engelskan. Samtidigt som de nordiska språken påverkade engelskan fick vi många grekiska och latinska ord förmedlade via engelskan och den kristna mission som utgick därifrån vid denna tid (se Thors 1957).

Vasaätten var intresserad av handel med England. Erik XIV:s frieri till Elizabeth I av England bottnade i en önskan om att förbättra handelsförbindelserna mellan de båda länderna (Hellekant 1944:5). Johan III var i England år 1559, och systemen Cecilia flyttade till London 1565. Hon lär då ha kunnat både tala och läsa engelska, något hon lärt sig i Sverige med hjälp av engelska diplomater och köpmän (Bratt 1977:16).

Efter den politiska stabiliseringen i England 1660 började direkta handelsförbindelser upprättas mellan England och Sverige, främst västkusten med Göteborg som självklart handelscentrum. I och med den direkta handeln med England ökade också behovet av kunskaper i engelska språket, även om man inte kan märka någon större ökning av skolundervisning i engelska förrän runt 1730-talet. Privatundervisningen bör dock ha varit ganska omfattande.

Önskan att stärka relationerna mellan Sverige och England märks också i ett ökat intresse att närma den svenska och anglikanska kyrkan till varandra, som antytts ovan. Detta var också en uppgift som låg Serenius varmt om hjärtat, även om det inte framgår av hans ordbok. Teologin är ju den vetenskap som längst fortsätter att hålla fast vid latinet, så i princip hade man kanske kunnat diskutera kyrkliga förbindelser mellan Sverige och England på latin, utan att svenskarna hade kunnat engelska. Dock verkar svenskars och engelsmäns skilda latinska uttal ha

försvårat kommunikationen även i de fall då man kunnat använda sig av latin. Sålunda klagar en svensk student i ett brev hem till Sverige över att engelsmännen "helt annorlunda än vi pronunciera latini" (Bratt 1977:1) Att uttalet av latin skilt sig åt mellan olika länder visar sig redan under 1500-talet, då Erasmus gav ut en ordbok som anger hur latin och grekiska skall uttalas, *De recta latini graecique sermonis pronunciatione*, 1528 (Collison, 1982:67). Icke desto mindre får man anta att de kyrkliga frågorna var ytterligare argument för Serenius att göra England, och engelskan, kända i Sverige.

I kampen mot katolicismen framstod en sammanhållning mellan de protestantiska kyrkorna som viktig. Förutsättningarna för att närma den anglikanska och den svenska kyrkan till varandra förbättrades genom att den protestantiska ortodoxin i Sverige luckrades upp 1738. År 1741 infördes religionsfrihet för reformerta trosriktningar i Sverige, något som ytterligare ökade möjligheterna för ett samarbete mellan de olika kyrkorna. Jesper Swedberg, biskop i Skara under den tid Serenius var i London, var en föregångsman på området. Han ivrade för en praktisk och personlig kristendom, och i sin egenskap av biskop över den svenska församlingen i London och den svenska kolonin i Nordamerika uppmanade han dessa till samarbete med den engelska kyrkan (Hellekant 1944:16ff.).

Det är också den religiösa uppbyggelselitteraturen som tidigast översätts från engelska till svenska. Den första översättningen är från 1635 men den baserar sig på en tysk förlaga (Hellekant 1944:23), något som gäller för sammanlagt nitton av de totalt 37 översättningar som åstadkoms under första hälften av 1700-talet. Endast tolv är översatta direkt från engelskan (Hellekant 1944:275). Att engelsk litteratur tidigt översatts till svenska borgar således inte för kunskaper i engelska, eftersom översättningarna bygger på tyska förlagor som i sin tur översatts från engelska.

Intressant att notera är att Haqvin Spegel (1645–1714), vars ordbok innehåller engelska, var kunnig i språket och hade vistats i England. Han anlätades bland annat för censurering av skrifter på engelska och gjorde också ett flertal översättningar.

Spegels bibliotek innehöll uppemot 120 engelska titlar, något som måste anses som mycket anmärkningsvärt vid denna tid (Hellekant 1944:100ff.).

England var emellertid ett land som länge inte ansågs särskilt viktigt att bege sig till i studiesyfte; efter reformationen besökte svenska studenter främst de tyska universiteten i Rostock, Wittenberg och Greifswald (Lindroth 1975.I:216). Trots detta var det en del svenskar som besökte England under 1500- och 1600-talet, och det främsta resmålet var Oxford och Bodleian Library (Jacobowsky 1928:106). Efter 1660 sågs det inte längre som anmärkningsvärt att inkludera England i studieresan. Framför allt lockade Royal Society, inrättat 1662, med långt bättre utrustning och praktisk skolning än vad som fanns att tillgå i Sverige. Förutom naturvetenskaperna var också den humanistiska forskningen framstående; dess främsta säte var i Oxford med omfattande forskning i framför allt orientaliska språk. Erik Benzelius var en av de svenskar som reste till England som orientalist. Redan Stiernhielm var engelskinfluerad i sin forskning och var som svensk tidigt medlem i Royal Society (Hellekant 1944:11). Också Urban Hiärne tillbringade en tid i England och fick genom Royal Society inspiration i sin medicinska gärning (Hellekant 1944:8f.). Det skall i sammanhanget påpekas att det var Serenius som 1730 rekommenderade Mårten Triewald till inval i Royal Society, något som hörsammades av samfundet, som en tid senare valde in inte bara Triewald utan också Serenius själv (Hagberg 1952:60, not 96). Serenius gjorde överhuvudtaget mycket för att hjälpa svenska vetenskapsmän att sprida sina forskningsrön i England. Han var bland annat ombud för Benzelius bokinköp i England och förmedlade dennes korrespondens. Det var också Serenius som förmedlade kontakten mellan orientalisterna Richard Mangey och Benzelius rörande publiceringen av en nytugåva av Philons skrifter, ett arbete vars resultat dessvärre tycks ha blivit ovännskap mellan Serenius och Benzelius (Lindroth, 1975 II: 218).

Efterhand som England blev ett naturligt mål för adelsherrarnas studieresor, blev kunskaper i engelska en nödvändig del i utbildningen, tillsammans med övriga moderna språk. Under

stormaktstiden ökade Sveriges utlandskontakter, vilket fick som effekt att språkkunskaperna blev mer omfattande. Kleberg hävdar att det under stormaktstiden var ”en hederssak att äga ett språkligt vetande som spände över så stora register som möjligt” (1942:134). Ett av dessa register omfattade konsten att författa tillfällighetsdikt på många utländska språk (Kleberg 1942:135). En som behärskade engelska och kunde skriva poesi på detta språk var Lasse Lucidor. När den engelske ambassadören år 1669 skulle överlämna strumpebandsorden till Karl XI, hyllades han av Lucidor med en dikt skriven på engelska. Enligt egen uppgift hade han lärt sig engelska utomlands och lär t.o.m. ha undervisat en tid i detta språk (Bratt 1977:29).

Man kan dock inte påstå att de engelska litterära influenserna var starka. Enstaka personer, t.ex. Spegel och Hiärne, ägde förhållandevis mycket engelsk litteratur, men man kunde inte märka någon påverkan på den svenska litterära traditionen förrän Spectator-litteraturen blev populär och inspirerade bland andra Carl och Edvard Carlsson till att ge ut *Sedolärande Mercurius* 1730–31. En annan välkänd tidskrift i Spectator-litteraturens efterföljd är, som nämnts, Dalins *Then Swänska Argus* 1732. Dessförinnan var det snarast enstaka engelskpåverkade personer som införde eller översatte något verk från engelskan. Carl Gyllenborg översatte exempelvis ett teaterstycke av Richard Steele så tidigt som 1721 (Hellekant 1944:13). Här är också Johan Ihres översättning av Richard Steeles *Fruentimmers bibliothec* (1734–1738) av intresse – en typ av litteratur man kanske inte direkt förknippar med Ihres övriga produktion.

3.5. Utbildningsmöjligheter

Trots att Sverige bedrev direkt handel med England under senare delen av 1600-talet, var det inte genom den verksamheten som svenskar lärde sig engelska. Det tycks snarare vara så att de svenska adelsmännen lärt sig engelska på sina europeiska studieresor. Som vi sett ansågs moderna språkkunskaper ingå i en herremans fullständiga uppfostran. Sålunda förordar Haqvin

Spegel i sitt förslag till adelsskola i Stockholm en språkmästare i de moderna språken tyska, franska, italienska och engelska. Även Johannes Schefferus studieprogram för unga adelsmän från 1678 inkluderade engelska bland de främmande språken (Bratt 1977:19).

Fram till dess att regelrätt utbildning i engelska anordnades var man hänvisad till andra lösningar, och en vanlig utväg var naturligtvis att lära sig engelska på ort och ställe. Så lärde sig t.ex. Erik Benzelius, kunglig stipendiat i England 1699, engelska genom kyrkobesök och jämförelser mellan svenska och engelska böneformulär (Bratt 1977:21). Ett annat, kanske mindre mödosamt, sätt omvittnas av Eric Alstrin som, liksom många andra utlänningar, tycks ha lärt sig engelska mycket genom att vistas på värdshuset Sockertoppen i London. Innehavaren, änkan Mrs. Gostlin, hade åtta döttrar, som tycks ha undervisat de utlänningar som bodde på värdshuset (Jacobowsky 1930:109ff.).

Förutom att lära sig språket på plats i England kunde man också lära sig engelska i Sverige genom privatundervisning. Under 1700-talet ökade möjligheterna att studera på egen hand. Framför allt berodde det på direkta kontakter med engelsktalande personer, vilka kunde knytas genom handel, kyrkliga kontakter och studieresor till England. I Göteborg var möjligheterna störst, eftersom staden var en viktig handelsstad för engelsmännen, särskilt efter etableringen av Ostindiska kompaniet 1731. Även Stockholm hade stora engelska handelshus, och i London fanns det ett svenskt handelshus (Bratt 1977:48). Att många svenskar, inte minst göteborgare, lärde sig engelska omvittnas exempelvis av att Jonas Alströmer och Niclas Sahlgren skrev brev till varandra på engelska (Bratt 1977:50). Jonas Alströmer var till och med engelsk medborgare.

En angelägen fråga i sammanhanget är hur Serenius själv kan ha lärt sig engelska. Redan 1724 skriver han från England till biskopen i Uppsala och frågar om han får använda *Common Prayer Book* för faddrar etc. som inte förstår svenska (Hagberg 1952:28). Detta tyder på att han kunnat engelska ganska bra redan en kort tid efter det att han anlät till England på

hösten 1723. Hos Wallquist (1788:1–4:133) förstås samma sak när han påpekar att Serenius bättrade på sina engelskkunskaper genom samtal med ”lärde män” i England. Gabrielson hävdar att Serenius lärde sig engelska i London, men att han kanske påbörjat studierna i Uppsala och då använt sig av tyska läromedel (1915:105). Uppgifterna går alltså något isär. Dessvärre är det svårt att få fram mer exakta uppgifter än så om Serenius utbildning i engelska. Naturligtvis har han framför allt förkovrat sig i språket under sin vistelse i England.

Tillgången på läromedel var knapp, även om en del böcker fanns att tillgå. Drottning Kristinas läromästare, Johannes Matthiae, skrev 1626 en katekes på fem språk parallellt, där bland annat engelska ingick (Bratt 1977:18ff.). Förutom denna har det funnits några språkläror, varav speciellt Johan Guthries parlör bör nämnas. Den trycktes antagligen mot slutet av 1680-talet och innehåller förutom praktiska övningar också en kort presentation av engelskans uttal (Bratt 1977:23). Enstaka personer har också förfogat över engelska grammatikböcker, t.ex. Lasse Lucidor och matematikprofessorn Anders Spole, som båda ägde exemplar av den engelska *Grammatica linguae Anglicanae*, författad av John Wallis 1653 (Bratt 1977:21).

Eftersom William Bullokar redan 1586 skrivit en engelsk grammatik, kunde man vända sig direkt till engelsk litteratur om man hade möjlighet. En vanlig utväg tycks annars ha varit att lära sig engelska genom att använda tyska läroböcker i engelska (Bratt 1952:25), på samma sätt som man översatte engelsk litteratur med tyska översättningar som förlagor. Hausmann & Cop (1984:185) anger emellertid att tyska översättningar av engelska texter i sin tur gått över franska och holländska som mellanspråk, så man kan säkerligen urskilja olika skikt av förlagor i den slutliga svenska översättningen. Regelrätt undervisning i engelska tycks inte ha tagit fart förrän fram emot 1730-talet, då handeln med England blivit omfattande. Uppsala får sin förste språkmästare i engelska 1736, Andreas Hesselius, men på några orter har man redan tidigare haft lärare i engelska, förmodligen både i Göteborg och Västerås (Bratt 1977:53ff.).

Sammanfattningsvis kan man alltså se att behovet av engelska läromedel och ordböcker i Sverige ökade under 1730-talet. I denna översikt har framför allt handelspolitiska, kyrkopolitiska och vetenskapliga orsaker behandlats, och dessa tre faktorer samverkar troligen till Serenius beslut att ge ut en ordbok. Både de kyrkliga, ekonomiska och vetenskapliga intressena förenas hos honom, tillsammans med ett starkt intresse för pedagogik.

4. Lexikografen i England och Sverige intill mitten av 1700-talet

Gemensamt för många av de undersökningar som skildrar lexikografins framväxt och utveckling är att de relaterar de olika ordböckerna till det samhälle i och för vilket de producerades (se t.ex. Hayashi 1978), Collison 1982, McArthur 1986, Starnes & Noyes [1946] 1991, Zgusta et al. 1992, Brown 1996). Kahane (1992:20) vill exempelvis se ordboken som ett språksociologiskt dokument och en spegel av sin samtid, eftersom den beskriver och normerar ett språks ordförråd i enlighet med tidens strömningar vid ordbokens tillkomst.

Kanske bör man vara något försiktig med dylika påståenden, såvida man inte har någorlunda fullständiga uppgifter om ordbokens författare god och dokumentation om dennes uppfattning om språknormen i fråga. Mången ordbok har säkert kommit till utan någon större språklig eller språkvetenskaplig medvetenhet. Dessutom är det sannolikt att skilda normer konkurrerat, varvid det, om möjligt, är viktigt att kunna urskilja vilken norm en speciell ordbok ansluter sig till, helt eller delvis. Ordboken kan naturligtvis också spegla samtidens samhälle helt automatiskt, eller åtminstone utan att lexikografen haft ett medvetet syfte att göra så eller att ansluta sig till någon strömning.

Man kan inte ens vara säker på att en given ordbok alltid beskriver det samtida ordförrådet. Lemmauppsättningen är alltid begränsad, och urvalskriterierna anges sällan. En viss basvokabulär kan man förmodligen vänta sig att finna, men det är inte självklart vilket ordförråd denna omfattar för äldre tider – något som är angeläget att undersöka. Man måste således veta något både om den tradition som ordboken kommit till i och om lexi-

kografen, innan man kan uttala sig om ordbokens värde som lexikalisk källa (se t.ex. Hesselman 1904:375ff.).

För att ordböcker skall vara tillförlitliga som källmaterial krävs alltså att man kan placera in dem i ett sammanhang, där man förutom undersökningar av språksyn samt den lexikografiska praxis som styr utformningen av ordboken också försöker ta reda på ordbokens syfte. Al-Kasimi (1977:1ff.) menar att olika kulturer har olika skäl till att producera sina första ordböcker, vilket också visar sig både i innehåll och utformningen av dem. Ordböcker är primärt språkvetenskapliga verk, och en beskrivning av en lexikografisk tradition måste självfallet baseras på det språkliga innehållet och utformningen av ordböckerna i fråga. Men innehållet hänger nära samman med det samhälle som ordboken producerats i, och det är ovedersägligt att man genom undersökningar av ordböcker ser ett visst mönster som reflekterar den idéhistoriska utvecklingen. Eftersom språket och samhället speglar varandra, kan man också vänta sig att ordböcker, som all annan litteratur, till viss del utnyttjats för lexikografens egna syften – språkliga såväl som allmänpolitiska och privatekonomiska.

Detta kapitel omfattar en kort beskrivning av lexikografins historia i England och Sverige fram till 1750-talet. Eftersom Serenius första ordbok framställdes i England och man kan förvänta sig att han varit bekant med engelska ordböcker, faller det sig naturligt att gå igenom den tradition som, förutom den svenska, kan ha format hans syn på lexikografi. Utvecklingen av engelsk lexikografi bildar sedan den bakgrund mot vilken Serenius ordböcker beskrivs. I anslutning till denna genomgång diskuteras också lexikografiska drag som är kännetecknande för svensk lexikografi.

4.1. Engelsk lexikografi fram till 1755

Precis som i övriga västvärlden inleds den engelska lexikografiska traditionen med tvåspråkiga ordböcker på latin och modersmålet. De första lexikografiska verken var s.k. *vocabula-*

rier, dvs. samlingar av ord, tematiskt ordnade efter ämnen som berör människan och hennes existens (McArthur 1986:75ff.). Dessa är produkter av medeltidens och skolastikens tänkande, och de ersätts senare av *glossar* – ordlistor som förklarar svåra ord. Även dessa var ofta tematiskt ordnade.

Alfabetiseringen, som vi idag uppfattar som den naturliga systematiseringsprincipen i ordböcker, fanns också i glossaren, men kunde inskränka sig till att gälla enbart första bokstaven. Detta innebar att alla ord på *A* samlades i ett avsnitt, sedan alla ord på *B* osv. utan att sorteras vidare inom varje bokstav. Allteftersom tryckta böcker blev vanligare, vann också alfabetiseringen mark i ordböckerna. McArthur (1986:77) hävdar att detta berodde på att man i själva tryckprocessen var tvungen att ha blytyperna i lådor ordnade i alfabetisk ordning, vilket i sin tur hjälpte till att bana väg för det alfabetiska systematiserandet till förfång för det tematiska. Motståndet mot alfabetiseringen var dock stort, eftersom den alfabetiska sorteringsprincipen grundar sig på ett annat sätt att tänka. En tematisk uppdelning lämpar sig också väl för beskrivningen av ett ordförråd, eftersom detta obönhörligen blir semantiskt uppsplittrat om man delar in det efter alfabetet. Alfabetisering av ordboksmaterial tillämpades heller inte fullt ut förrän på 1600-talet, vilket skall jämföras med att de första glossaren utvecklades redan under 800-talet i England (Starnes & Noyes [1946] 1991:1).

De första glossaren hade latin som källspråk, men allt eftersom modersmålet börjar användas i flera funktioner kommer engelskan efterhand också att bli källspråk (McArthur 1986:81ff.). 1440 kompilerade dominikanermunken Geoffrey the Grammarian ett engelskt–latinskt glossar, *Promptorium parvulorum sive clericorum*, vilket trycktes 1499, och han fick snart flera efterföljare, bl.a. *Catholicon Anglicum*, 1483, som baserades på den kända latinordboken *Catholicon*. Denna hade färdigställts redan 1286, av Joannes Balbus Januensis, en dominikanermunk från Genua, och trycktes förmodligen för första gången 1460 av Gutenberg (Collison 1982:55). *Catholicon* skulle komma att utöva ett mycket starkt inflytande på europeisk lexikografi, och den ligger till grund för det enda bevarade

svenska manuskriptet av ett latinskt–svenskt medeltida glossar, Cod. Ups. C20, troligen utarbetat i Vadstena under 1400-talet.¹

Den lexikografiska utveckling som innebar att folkspråket blev källspråk i ordböcker kan följas över hela Europa. I Frankrike trycktes 1539 den fransk–latinska ordboken *Dictionnaire françois-latin*, av lexikografen Robert Estienne, och 1599 skrevs en italiensk–engelsk ordbok av John Florio (McArthur 1986:82). I Ungern publicerades den första ungersk–latinska ordboken 1604, skriven av Albert Szenczi Molnár (Magay 1986:147).

Under 1500-talet kom också de första tvåspråkiga ordböckerna mellan engelska och andra folkspråk, t.ex. spanska, walesiska och franska (Starnes & Noyes [1946]1991:2). Också de tidigaste nederländska och tyska ordböckerna publiceras under 1500-talet. Den nederländska ordboken *Vocabulaire* av Noël de Berlaimont, gavs ut 1511 (Collison 1982:644), och den första tyska ordbok som listade utländska ord i tyskan publicerades 1571, och hade kompilerats av Simon Roth (Collison 1982:69).

Samtidigt som folkspråken ersätter latinet på flera områden, påverkar latinet folkspråkens ordförråd. Detta kan i förstone tyckas vara en paradox men är egentligen en naturlig följd av att ett språk övertar ett annat språks funktioner. I ett diglossiskt samhälle, där det vardagliga talspråket utgörs av modersmålet och det lärda språket är latin, kommer naturligtvis de olika språkens funktioner att avspeglas i respektive vokabulär. När så det ena språket skall fylla bägge funktionerna räcker inte vokabulären till för detta språks utökade funktion. I en sådan situation faller det sig naturligt att dels låna in redan etablerade ord från det språk som ersatts, dels nybilda ord, ofta på basis av välkända ordbildningsmöjligheter i det tidigare använda språket (McArthur 1982:82ff., Edlund & Hene 1992:71f.).

Engelskan utökades på detta sätt med en mångfald latinska lånord och latiniserade nybildningar, mer eller mindre begrip-
liga (se t.ex. Barber 1972:190f.). Orden behövde förklaras på

¹ En närmare beskrivning av denna handskrift ges framför allt i förordet av Börje Tjäder till den tryckta utgåvan *Latinskt–svenskt glossar* (1975), samt i L. Wollin (1992).

modersmålet, vilket man också gjorde i de första, enspråkiga ordböckerna (McArthur 1986:84). Syftet med dessa ordböcker syns redan i titeln eller undertiteln, som gärna innehåller uttryck av typen *hard English words, all sorts of difficult words, hard and technical words* etc. (Hayashi 1978:32f.). Dessa "hard words" utgörs således av lånord och nybildningar, frekventa i litterärt språk och lärda sammanhang, dock utan att vara renodlade facktermer. Några exempel från Cawdreys (1604), citerade efter Starnes & Noyes ([1946] 1991:15ff.) är följande:

Aggravate: make more grievous, and more heavie;
Capitall: deadly or great, or worthy of shame, and punishment;
Obnubilate, to make darke.

Den första engelska, enspråkiga ordboken är just den ovan citerade, Robert Cawdreys *Table Alphabeticall, conteyning and teaching the true writing, and understanding of hard usuall English wordes* (1604). Ordboken omfattar ungefär 3 000 lemmar, vilka förklaras i huvudsak genom synonymer men också till viss del genom parafraser samt, mer sällan, en hel definition (Starnes & Noyes [1946] 1991:13ff.). Med denna ordbok kan man säga att den engelska lexikografien är fullt etablerad, om än inte färdigutvecklad, omkring år 1600. Påståendet grundar sig snarast i det faktum att de grundläggande typerna av ordböcker har utvecklats då, tvåspråkiga såväl som enspråkiga.

En del tidiga drag i den lexikografiska traditionen kommer nedan att diskuteras närmare, framför allt med utgångspunkt i Hayashi (1978). Han lägger tonvikten på den engelska lexikografins utveckling mellan 1530 och 1791, där Palsgraves engelsk-franska ordbok *Lesclarissement de la langue francoyse* (1530) utgör inledning och Walkers uttalsordbok *A Critical Pronouncing Dictionary* (1791) bildar avslutning.

En viktig aspekt på utvecklingen av engelsk lexikografi, liksom lexikografi generellt sett, är ordförrådet i ordböckerna. Efter de tidigaste enspråkiga ordböckerna som innehöll "svåra ord", utökas ordförrådet till att omfatta också en mer allmän vokabulär med många etymologier. Mot slutet av 1600-talet och början av 1700-talet förses ordböckerna med etymologier och

encyklopedisk information (Hayashi 1978:49ff.). Också vetenskaplig terminologi blir viktig i ordböckerna mot slutet av 1600-talet. 1730 skrev Nathan Bailey *Dictionarium Britannicum*, en ordbok som strävade mot att omfatta "all the Arts, Sciences and Mysteries" (Hayashi 1978:77), vilket kan sägas fullkomna denna typ av lexikografi.

En del av innehållet i ordböckerna var person- och ortnamn, som kunde behandlas på två olika sätt, antingen på alfabetisk plats i själva huvudordboken, eller i form av särskilda appendix, en tradition som inleddes av Thomas Cooper i hans reviderade upplaga av Thomas Elyots *Bibliotheca Eliotæ: Eliotis Librarie*, 1559. Enligt Hayashi är behandlingen av egennamn ett viktigt karaktäristikum för engelska renässansordböcker (1978:20).

Förutom omfattande encyklopediska uppgifter kom engelska ordböcker mot slutet av 1600-talet att innehålla etymologier. Utvecklingen av etymologin som vetenskap tog form under senare hälften av 1600-talet, bland annat genom språkvetare som Francis Junius och Stephen Skinner, vilkas omfattande undersökningar givit mycket material till engelska ordböcker (Hayashi 1978:51).

Man kan alltså skönja en utveckling mot större, mer innehållsrika ordböcker, under vissa perioder rentav gränsande till encyklopedier. Man kan också se att de tidigaste ordböckerna innehöll mer grammatisk än semantisk information, men att förhållandet mellan dessa kategorier förskjuts till att bli det omvända. Palsgraves engelsk-franska ordbok från 1530 struktureras till stor del efter vad Hayashi kallar en grammatisk indelning, nämligen i fonetik, sats- och formlära (1978:3). Den första delen av ordboken omfattar franskt uttal i form av fonetiska regler och exempel, medan den andra delen behandlar ordklasser och kasus. Därefter kommer själva ordlistan, där de engelska orden med franska ekvivalenter anges i alfabetisk ordning efter ordklass. Hayashi menar att detta tyder på att Palsgrave grundat sin ordbok på en helhetsuppfattning om språkinläring såsom omfattande uttal, syntax och ordförråd (1978:3). Denna struktur, som vilar på en grammatisk grund,

försvinner sedan till förmån för en mer semantiskt baserad indelning, med ordens betydelsesida i fokus.

En början på denna tyngdpunktsförskjutning kan ses i angivandet av stil- och bruklighetsuppgifter för lemmauppsättningen, t.ex. hos Cockeram (1623), som gör en åtskillnad mellan "vulgar words" och "choisest words", dvs. vardagliga och främmande, "svåra" ord (Hayashi 1978:36). Under första hälften av 1600-talet anses ordbokens primära funktion vara att ge betydelsebeskrivningar, vilket också syns i ordbokstitlarna som ofta anger ordbokens syften med uttryck som *understanding*, *interpretation*, *explication* etc. Den lexikografiska utformningen var dock enkel, utan språkprov, utan betydelsespecificering av polysema ord, och med ytterst rudimentär betydelseförklaring (Hayashi 1978:39f.).

Under 1700-talet utarbetas så ordböckerna med olika specialiserade inriktningar för olika syften, där den "vanliga" enspråkiga definitionsordboken omfattade ett allmängiltigt, aktuellt ordförråd, och där ordboken skulle vara normerande både vad beträffar stavning och uttal, i syfte att befästa och bevara språket, som i engelskans fall ansågs ha nått sin fulländning. Detta bekräftas av Samuel Johnsons stora definitionsordbok, *A Dictionary of the English Language* (1755), vars storhet bland annat ligger i de litterära språkprov som beledsagar den utförligt strukturerade betydelseindelningen.

Johnsons syfte var inte primärt att normera språket genom uttalade ortografiska och morfologiska regler. Hans målsättning var snarast att försöka bevara engelskan som den var och skydda språket från förändringar och utländskt inflytande, en funktion som ordboken skulle upprätthålla bland annat genom autentiska språkprov producerade av Englands förnämsta författare. Johnson undviker t.ex. franska lånord i sin ordbok (Kahane 1992:50), en typ av normering som inte är lika tydlig som explicita regler om ortografi, morfologi och uttal. Med Johnson, och slutligen Walkers ordbok *Critical Pronouncing Dictionary and Expositor of the English Language* (1791) över engelskt uttal, kan man också säga att den engelska traditionen är fullt utvecklad, varför genomgången slutar här.

Engelsk lexikografi utvecklas tidigare än svensk, och har, som tidigare nämnts, enspråkiga ordböcker redan på 1600-talet. Detta skall jämföras med att den första svenska definitionsordboken, Dalins *Ordbok öfver svenska språket*, inte trycktes förrän 1850–53. En närmare jämförelse visar dock att utvecklingen av svensk lexikografi genomgått samma stadier som den engelska, med den främsta skillnaden att antalet ordböcker inte varit lika stort och att speciella uttalsordböcker vann terräng först långt senare i Sverige men aldrig blivit så vanliga som i England.²

4.2. Undersökningar om engelsk och fransk lexikografi

Eftersom jag lägger den engelska lexikografen till grund för beskrivningen av de lexikografiska drag som kommit att framstå som speciella för Serenius ordböcker, dröjer jag här också något vid de metodiska tillvägagångssätt som de refererade undersökningarna om engelsk lexikografi tagit fasta på. Gemensamt för dem är att de kartlägger beroendeförhållanden mellan ordböcker, framför allt inom ett enskilt lands lexikontradition. Starnes & Noyes ([1946] 1991) är en av de äldsta men ändå mest omfattande undersökningarna av en viss tradition, och den kan sägas ha blivit stilbildande för mycket i den senare lexikografihistoriska forskningen.

Starnes & Noyes undersöker den engelska traditionens etablering från vad man anser vara den första engelska ordboken, *A Table Alphabeticall* av Robert Cawdrey (1604), fram till Samuel Johnsons *An English Dictionary* (1755). Johnsons ordbok beskrivs inte närmare av Starnes & Noyes utan behandlas istället utförligt av Sledd & Kolb (1955). De behandlade engelska enspråkiga ordböckerna får, tillsammans med sina upphovsmän,

² I detta sammanhang bör dock Westes svensk-franska ordbok från 1807 nämnas, eftersom den är den första som har ett avsnitt om svenskt uttal och utförligt skildrar svenskans musikaliska accent genom notation i form av accenttecken hos stickorden. Weste ligger också ofta till grund för SAOB:s uttalsuppgifter.

kortfattade beskrivningar. Därutöver jämförs lemmauppsättning, definitioner och exempel för att man därigenom skall etablera en grund för fastställandet av eventuella beroenden mellan ordböckerna. Syftet är framför allt att ge en beskrivning av framväxten av engelsk lexikografi, den enspråkiga lexikografins förhållande till den engelsk<>latinska, samt ordböckernas eventuella beroendemönster. Undersökningen är som sagt omfattande och grundlig men innehåller ingen djupare diskussion om valet av jämförelsekategorier.

Hayashi (1978) undersöker också engelsk lexikografi men behandlar en något längre period utifrån ett annorlunda perspektiv än Starnes & Noyes. Hayashi behandlar både en- och tvåspråkiga ordböcker samt uttalsordböcker, men inte heller här används någon angiven undersökningsmodell med definierade kategorier. Detta förklaras av att undersökningen är uttalat induktiv och därmed tar sin utgångspunkt i ordböckerna själva. Genom att undersöka dessa extraherar han de drag som är gemensamma för några ordböcker vid en viss tidpunkt, varvid traditionen kan beskrivas utifrån sina tidtypiska drag såsom de kommer till uttryck i ordböckerna. Undersökningen koncentreras därvidlag på ett antal lexikografiska särdrag kopplade till idéhistoriska strömningar – drag som man sedan kan utgå ifrån i kartläggningen av andra traditioner.

Anderson (1978), som i och för sig inte nämnts i översikten ovan, men som ändå är viktig i sammanhanget kartlägger den tidiga fransk-engelska lexikografien genom att undersöka ett stort antal förstaupplagor av fransk<>engelska ordböcker, bland andra Serenius förlaga Boyer. Inom ramen för sin undersökning beskriver han såväl ordböckernas fysiska utformning som deras innehållsliga kategorier. Där behandlas således allt från ordbokens format och tillverkningsmaterial till typografi, betydelsebeskrivning, bruklighetskommentarer, urval av uppslagsord, ”fula” ord och variantstavning (Anderson 1978:3). Efter sin ytterst noggranna genomgång undersöker Anderson ett litet antal verb och substantiv, samma urval i alla ordböckerna, och drar därefter slutsatser om utvecklingen av den semantiska beskrivningen i ordböckerna samt ordböckernas förlageförhål-

landen. Trots den oerhörda mängden undersökningsfaktorer redovisas inga skäl till urvalet av kriterier, som lägger lika stor vikt vid både rent framställningstekniska aspekter som språkliga. Vid en undersökning av ordböcker och deras beroendeförhållanden borde det vara en fördel att koncentrera undersökningen kring de faktorer som är gemensamma för just ordböcker. Vissa faktorer kanske har med utveckling av boktryckets historia att göra snarare än med lexikografins. Viss lexikografiteori inkluderar emellertid också de mer framställningstekniska aspekterna i själva teoribildningen med motiveringen att det bland annat är detta som skiljer lexikografin från lexikologin.

Undersökningar rörande svenska ordböcker presenteras i kapitel 5 nedan. Vi övergår nu till att betrakta Serenius ordböcker mot bakgrund av bland annat den skisserade traditionen.

4.3. Serenius ordböcker och lexikografiska influenser

Hur det egentliga arbetet med Serenius ordböcker gått till vet vi inte. Klart är dock att han använt en förlaga som han till stora delar skrivit av ordagrant. Detta noteras redan av Hagberg (1952:67).

Serenius förlaga är som vi sett troligen den engelsk-<>franska ordboken *The Royal Dictionary* (1729). Uppgiften 1702 hos Hagberg stämmer inte, såvida han inte menar att det är upplagan från 1702 som legat till grund för Serenius, vilket emellertid motsägs av årtalsangivelsen i artikeln GUESS (se s. 13).

Abel Boyer (1664–1729), var en landsflyktig hugenott, verksam som historiker och lexikograf – sedan 1689 bosatt i England. Hans ordbok blev mycket populär, och kom ut i ett stort antal upplagor (se kap. 2). Förutom ordböcker gav Boyer också ut ett antal böcker om engelsk och fransk grammatik samt biografier och historiska verk (Anderson 1978:47ff.). Boyers ordbok var uppskattad framför allt för att den angav en mängd olika betydelser till varje lemma (Collison 1982:90), vilket kanske också förklarar ordbokens popularitet som förlaga.

Serenius anger inte själv vilka ordböcker han häftar i skuld till. I ett av förorden (1734:32) hänvisar han dock till Spegel (1712) och Stiernhielms undersökningar av Äldre Västgötalagen. Att Serenius känt till Spegel är inte konstigt, men med tanke på det fåtal engelska ord som Spegel innehåller har jag valt att inte undersöka något eventuellt beroendeförhållande närmare. Spegel anger dessutom i sitt förord att han använt Abel Boyer, vilket inte ökar motivet för en vidare undersökning. Det är dock möjligt att Serenius fått uppslaget att använda Boyer genom Spegel. Kanske kan man också förmoda att Serenius gått till Spegel för att få uppgifter om götiska ord, vilka ligger till grund för etymologierna i den engelsk-svenska upplagan (se kap. 8).

Att Serenius använt Boyer är uppenbart. Han har övertagit i stort sett hela makrostrukturen i den engelsk-franska delen och översatt de franska ekvivalenterna och språkproven till svenska. Den engelska ordalydelsen är så gott som intakt.

Även om Serenius ordbok följer sin förlaga noggrant, avviker han ändå i några avseenden. Serenius har uteslutit en del information, bl.a. betoningmarkeringsar, som hos Boyer finns i form av accenttecken i stickordet. Boyer har också listor över franska och engelska personnamn som Serenius väljer att utesluta. Det har aldrig varit vanligt i Sverige att man angivit namn i ordböcker i samma utsträckning som i fransk och engelsk tradition (se s. 49). (I sin andra upplaga av den engelsk-svenska ordboken utökar däremot Serenius antalet appendix genom att föra in en förteckning över växter, något som heller inte är vanligt i svenska ordböcker. Kanske kan detta vara en eftergift åt Linnés vetenskapliga rön och ett sätt att befästa Sveriges ställning på detta område. Linné rön ju också stor uppmärksamhet i England, så det kan också vara ett sätt att tillgodose de engelska användarnas intresse.)

Serenius egna bidrag till ordboken är ganska anmärkningsvärda, framför allt genom att han använder en utarbetad artikelstruktur, vilket Boyer inte gör. Han lägger också till latinska ekvivalenter till alla ord och etymologier till de ord han anser vara av, vad han kallar, götiskt ursprung. Dessutom har Serenius

lagt till den särskilda avdelningen med handels- och sjöfartstermer (se kap. 2).

Serenius har också med uppgifter om ordens bruklighet och stil, vilket anges för vissa ord i form av symboler före stickordet. Idén att särskilt kommentera ålderdomliga ord eller speciella ords bruklighet och stil, härstammar enligt Collison från den franske 1600-talslexikografen Miège (Collison 1982:82). Hayashi (1978:36) anger dock att Bullokar redan 1616 markerar ålderdomliga ord med framförställd asterisk i sin ordbok *An English Expositor*. Oavsett vem som var först med denna teknik är det rimligt att tänka sig att Serenius kommit i kontakt med den genom engelska ordböcker.

Man kan se att Serenius ordböcker fortfarande uppvisar rester av den gamla latintraditionen, framför allt genom att han tar med ekvivalenter på latin. Från början hade Serenius tänkt att översätta även exemplen till latin, som en hjälp åt den utländske läsaren (Serenius 1734, förordet), men realiserar aldrig denna idé eftersom ordboken då skulle bli alltför stor och dyr. Man kan av detta resonemang anta att latinet för Serenius fortfarande var det viktigaste språket i lärda sammanhang, men att det ändå inte var så viktigt att man inte kunde undvara det. Han låter i stället nyttan gå först, kanske ett tecken i tiden.

Också ordförrådet i ordboken förefaller vara mer nyttonbetonat än i tidigare svenska ordböcker; inte minst handels- och sjöfartsregistret tyder på detta. Det finns ingen forskning för svenskt vidkommande som speciellt fokuserat på ordförrådets framväxt i svensk lexikografi och det är av den anledningen svårt att relatera innehållet i Serenius ordböcker till tidigare verk. Ordförrådet förefaller dock vara av mindre utpräglat latinskt snitt än vad som är fallet i exempelvis *Lincopensen*, vars karaktär av traditionell humanistordbok poängteras av Johansson (1997). Som tidigare påtalats kan man emellertid vänta sig att det svenska ordförrådet i målspråklig funktion består av en hög andel parafraaser till förmån för ettordsekvivalenter. Det svenska ordförrådet i den engelsk-svenska ordboken är därför mindre lämpligt att lägga till grund för antaganden om det svenska ordförrådets status och utveckling under 1700-talet,

eftersom avsaknaden av stora mängder ord kan framställa ordförrådet som mindre lexikaliserat än vad som egentligen var fallet. För det ändamålet torde svenskan i källspråklig funktion passa bättre.

I sin svensk-engelska ordbok har Serenius varit tvungen att agera mer självständigt i urvalet av lemman. Han har också varit tvungen att i större utsträckning använda ettordsekvivalenter för att kunna tillgodose den alfabetiska ordningen i ordboken. Flerordsenheter är svåra att lemmatisera och dessutom svåra för användaren att hitta. Man kan på goda grunder anta att Serenius har använt sig av tidigare ordböcker med svenska som källspråk i arbetet med sin egen ordboks lemmauppsättning. En ordbok som i detta sammanhang borde vara av särskild vikt är Olof Linds *Teutsch-Schwedisches und Schwedisch-Teutsches Lexicon oder Wörter-Buch*, 1738 (2 utökade uppl. 1749), framför allt för att den har ett tämligen stort svenskt ordförråd som Serenius kunnat inspireras av i valet av lemman. Linds ordbok är den första exklusivt tysk-<>svenska ordboken i Sverige. Den har spelat en framträdande roll som förlaga för andra svenska ordböcker, sin enkla lexikografiska utformning till trots.

Linds ordboken är inte heller något självständigt verk från början. Malmgren (1990:204) visar att Linds tysk-svenska ordbok i det närmaste är totalt beroende av J.L. Frischs *Nouveau Dictionnaire des Passagers* (1719). Hur den svensk-tyska ordboken kommit till diskuterar inte Malmgren, men ett rimligt antagande är att Lind helt enkelt vänt sin tysk-svenska ordbok, något som inte bör ha varit alltför besvärligt rent tekniskt sett, eftersom ordboken är enkel till sin struktur och i det närmaste kan liknas vid en gloslista. Förutom *Lincopensens* svenska index (1640) är Linds ordbok (1738) den första någorlunda utförliga, och tryckta, ordbok som haft svenska som källspråk före Serenius svensk-engelska ordbok (1741). Spegel (1712) har i och för sig också svenska som källspråk, men lemmauppsättningen är i denna ordbok ganska speciell och består till viss del av "götiska" och fornisländska, och kan inte ha varit av något större intresse för Serenius, mer än för etymologierna.

Lind är därför den troligaste förlagan för Serenius urval av lemmen.

Även om Serenius kan ha tagit Lind till hjälp för lemmauppsättningen, har han inte haft någon större glädje av Linds lexikografiska struktur, som är ytterst rudimentär. Den påminner snarast om de äldre glossaren: ett stickord med en ekvivalent på målspråket. Serenius ordbok har en mycket mer modern framtoning genom den för sin tid avancerade artikelindelningen (se vidare avsnitt 7.4.3), något man kanske kan tillskriva den engelska lexikografins påverkan på Serenius. Linds andra upplaga av ordboken är betydligt utökad och innehåller ett större ordförråd och fler fraser. Det finns ingen given förlagekandidat här heller, och man får förmoda att Lind själv är upphovet till förbättringarna. Man skulle kunna tänka sig att Serenius (1741) påverkat Linds andra upplaga (1749), som är mycket utökad, bl.a. med språkprov. Benson (1951:46) menar att Linds andra upplaga (1749) visar stora likheter med Serenius svensk-engelska ordbok, men han ger inga exempel på detta. Likheterna kan ha sitt ursprung i en gemensam förlaga eller enbart vara ett resultat av slumpen. Det vore dock intressant att utröna hur en eventuell ömsesidig påverkan mellan Lind och Serenius sett ut.³

Lind har också varit förebild för vår första svensk-franska ordbok, som inte publicerades förrän 1745, vilket är ganska märkligt med tanke på franskans, sedan länge, starka inflytande på svenska språket. Det är också anmärkningsvärt att lexikografen ifråga, Levin Möller, inte kunde franska men ändå kompilerade en ordbok innehållande detta språk (Kahlmann 1982:347).

Kahlmann undrar, med rätta, varför Möller inte använt Serenius svensk-engelska ordbok som underlag för sin svensk-franska upplaga i stället för Linds mindre och enklare ordbok. Möjligen kan det bero på att Möller behövde tyskan för att med ytterligare hjälp av en tysk-fransk ordbok kunna översätta svenskan till franska (1982:359f.). För detta ändamål förslog inte Serenius ordbok, trots att den var större och hade bättre lex-

³ För en mer ingående beskrivning av beroendeförhållandet mellan ordböcker i den svensk->tyska traditionen hänvisas till Hannesdóttir & Ralph (1988b) och Malmgren (1989).

ikografisk struktur. Det behöver således inte vara de mest avancerade ordböckerna som får störst betydelse som förebilder.

Serenius är nydanande inte bara i fråga om artikelstruktur. Han är också bland de första som anger många moderna språkprov till sina ekvivalenter, vilket inte har någon direkt motsvarighet tidigare för svenskans vidkommande. *Lincopensen* (1640) ger i och för sig språkprov, men dessa är oftast citat ur den klassiska latinlitteraturen. Serenius språkprov är både samtida och svenska, vilket är unikt vid denna tid i svenska ordböcker. Förmodligen kan deras antal och existens förklaras utifrån engelsk påverkan, eftersom det i engelsk lexikografi vid denna tid var vanligt med många språkprov.

Serenius etymologier kan också ha engelska förebilder. Som vi tidigare sett, växer det under 1600-talet fram en tendens i England att försöka åstadkomma stora, encyklopediska ordböcker med angivande av bl.a. etymologier (Hayashi 1978:77). Bailey är en av de lexikografer som ger ut omfattande ordböcker med etymologier till de flesta lemman. Serenius nöjer sig i första upplagan med att ge etymologier till de fornspråkliga ord som tidigare "gäckat etymologernas ansträngningar" (1734, förordet, s. 36). I den andra upplagan (1757) påstår han emellertid explicit att Samuel Johnson inspirerat honom till att utöka antalet etymologier totalt sett. Man kan därför påstå att Serenius också i detta avseende påverkats av engelsk lexikografi.

Serenius kan härvidlag också utnyttja en viss inhemsk tradition. Ordböcker som skildrar svenska, eller snarare fornsvenska och fornvästnordiska, ords härkomst var ingen ny företeelse i svensk lexikografi vid Serenius tid. Som ett utslag av stormaktstidens idéströmningar publicerades de s.k. götiska ordböckerna under 1600-talet och början på 1700-talet. Dessa kan sägas vara ett resultat av de upptäckter man gjort genom språkjämförelser, och de etymologiska slutledningarna är av skiftande kvalitet. I Sverige utnyttjades de nyupptäckta likheterna mellan fornländska och fornsvenska till att hävda Sveriges, och svenskans, gamla, ädla historia. (För en djupare diskussion se Hansson 1984.) Till de götiska ordböckerna kan räknas bl.a. Stiernhielms *Gambla Swea- och Götha Måles Fatebur*, vars första och enda

del kom ut 1643. Ordförrådet är till stor del fornvästnordiskt och grundar sig på Stiernhielms studier av de isländska medeltida manuskript som rönt stort intresse på 1600-talet. Dessa lades tillsammans med de svenska medeltidslagarna till grund för det s.k. götiska språket, vilket man antog hade talats i Norden under forntiden. Andra lexikografer som baserade sig på detta material var Verelius, *Index Lingvæ Veteris Scytho. Scandicæ sive Gothicæ* (utg. Olof Rudbeck 1691). Denna ordbok innehåller ord och uttryck på fornsvenska och fornisländska, med källhänvisningar, och förklaras på svenska och latin.

Vad ordbildningen beträffar innehåller Serenius ordbok en rik flora av avledningar och sammansättningar, varav många till synes överflödiga. Kanske är detta ett utslag av en tidigare tradition, både på svenskt och engelskt område, att ange många (ofta skenbart) inhemska ord i syfte att gestalta det egna ordförrådets rikhaltighet i jämförelse med latinet. Hesselman (1929) hävdar att Schroderus 1600-talsordböcker är exempel på detta.

Serenius ordböcker innehåller således drag som i många fall kan härledas till både svensk och engelsk lexikografi. Från den engelska traditionen kommer framför allt den utförliga betydelsestrukturen, de många språkproven samt bruket att ange etymologier. Förmodligen är också den utarbetade artikelstrukturen ett resultat av Serenius kännedom om utländska ordböcker. Man kan dessutom se att Serenius utesluter viss typ av information, kanske för att den inte passade in i samtida svensk lexikografi. Detta gäller främst uttalsangivelser och namnlistor.

Ordförrådet kan förmodligen betraktas som någorlunda representativt för det samtida, men inte nödvändigtvis helt lexikaliserat. Man kan förmoda att det finns vissa nybildningar som ett resultat av kraven på ekvivalens mellan de båda ingående språken (se vidare kap. 9–11). Ordboken syftar till att vara handelsmän och sjöfarare behjälplig, vilket ytterligare visar att tonvikten lagts vid den praktiska nyttan jämfört med exempelvis latinska ordböcker. De latinska lexikografins starka grepp visar sig framför allt i angivandet av latinska ekvivalenter.

Serenius verkar ha tagit tillvara de mest fruktbara delarna av olika lexikografiska principer, och resultatet har blivit en i

många avseenden modern ordbok, som till viss del verkar ha satt sin prägel på senare ordböcker. Undantag finns, som vi sett, såsom den första svensk-franska ordboken 1745. Serenius dominerade också engelsk<>svensk lexikografi ända fram till 1788, då Widegrens engelsk-svenska ordbok publicerades.

4.4. Serenius inflytande på senare svensk lexikografi

Hur många kan ha kommit i kontakt med Serenius ordböcker, och vad fick hans ordböcker för inflytande på svensk lexikografi? Det är vanskligt att säga något om ordböckernas upplagor och spridning. Sådana uppgifter är emellertid av direkt värde i bedömningen av ordböckernas inflytande på den efterföljande traditionen, eftersom stora upplagor med stor spridning kan tänkas ha utövat ett starkare inflytande genom att de varit lättare tillgängliga för andra lexikografer. Till värdefull hjälp i arbetet med att uppskatta ordböckernas spridning är de subskriptionslistor som finns i 1734 och 1757 års upplagor av den engelsk-svenska ordboken.

I 1734 års upplaga omfattas listan av 159 svenska subskribenter och 108 utländska, varav ett flertal svenskar boende utomlands, t.ex. Jonas Alströmer. Bland de utländska köparna märks också flera bibliotek och en del prominenta personer, såsom den holländske medicinprofessorn Boerhave. Hagberg (1952:67 not 38) skriver: "Sedan de 300 subskribenterna fått sina exemplar, återstod ungefär 200 ex.". Varifrån Hagberg fått denna uppgift anges inte, men det förefaller som om Serenius själv uppgett siffran i ett brev. Upplagan skulle då ha uppgått till 500 exemplar.

Subskriptionslistan för 1757 års upplaga är betydligt utökad. Den omfattar 408 svenska exemplar, inklusive 100 till det svenska kungahuset, 50 till Karlskronas kadettskola, sex till Ostindiska kompaniet samt mellan sex och tio exemplar vardera till flera köpmän. Kundkretsen verkar främst ha bestått av köpmän, sjöfarare av skilda slag samt akademiker. De utländska subskriptionerna är ca 100 till antalet, varav 60 från det danska

kungahuset. 1757 års upplaga bör därför ha uppgått till minst 600 exemplar, förmodligen fler.

Om den svensk-engelska ordboken från 1741 finns det inga uppgifter beträffande upplagans storlek, mer än att Sveriges universitet och gymnasier (vilka i och för sig inte var så många) var tvungna att inköpa 100 respektive 15 exemplar vardera, något Serenius övertalat riksdagen till att besluta (Schück 1923:241). Ordboken är också mycket riktigt tillägnad den svenska riksdagen, i stället för kungligheter som de andra upplagorna.

Det är svårt att säga om upplagornas storlek skall betraktas som stor eller liten. Man har inte många uppgifter att jämföra med. Lext (1950:123) uppger att man i bouppteckningen efter den göteborgske boktryckaren J. Hagemann den 8 juli 1747 noterade 213 latinska grammatikböcker, 500 svenska abc-böcker och "280 dito med röda bokstäver, 500 latinska dito". Siffrorna rör emellertid elementära läroböcker avsedda för skolbruk, och man får anta att dessa inte var särskilt dyra att framställa jämfört med Serenius ordböcker. Mot bakgrund av de angivna siffrorna kan man kanske ändå våga påstå att Serenius upplagor var ganska omfattande för att vara ordböcker. De var i alla fall inte anmärkningsvärt små.

Serenius ordböcker förekommer emellanåt i bouppteckningar från privatpersoner. Det förefaller som om ämbetsmän och handelsidkare proportionellt sett hade flest ordböcker över moderna språk jämfört med latin. Lext (1950:261) meddelar att han undersökt 380 bouppteckningar från 1700-talets Göteborg och funnit att Serenius ordbok varit representerad i sju av dem. Detta visar i så fall att Serenius ordböcker förmodligen hamnade hos den avsedda användaren. Man kan anta att förhållandenvis många människor kommit i kontakt med hans ordböcker, inte minst andra lexikografer, vilket är en förutsättning för påverkan på andra ordböcker.

Serenius ordböcker är otvivelaktigt av betydelse för utvecklingen av svensk lexikografi. I detta sammanhang är framför allt de två första ordböckerna av störst intresse, eftersom det, tidsmässigt sett, är efter dessas publicering som det stora utgivandet

av ordböcker i Sverige börjar. Man kan således anta att senare lexikografer i alla fall känt till och läst Serenius ordböcker, även om det är svårt att säga något om det mer konkreta resultatet av inflytandet.

Före Serenius är det i princip bara *Lincopensen* (1640) och Spegels *Glossarium-Sveo-Gothicum* (1712) som kan kallas ordböcker, men efter 1734 publiceras ett flertal, framför allt på moderna språk. Av dessa är bl.a. Olof Linds tysk-svenska och svensk-tyska ordbok av intresse (se avsnitt 4.3).

I den svensk-engelska lexikografen blev Serenius naturligtvis en dominerande förebild, vilket bland annat märks hos Johan Carl Sjöbeck (1774–75) och Sven Brisman (1783). Widegren (1788) säger sig bygga på Sahlstedt (sv.–lat. 1773) som då blivit den dominerande ordboken i Sverige, men det är naturligt om Widegren hämtat uppgifter från Serenius engelska delar, även om det inte är uppenbart vid en första jämförelse. För en allmän beskrivning av den engelsk<>svenska lexikografen efter dessa lexikografer hänvisas till Olofsson (1991).

Det är i de flesta fall omöjligt att avgöra vilket direkt inflytande Serenius har haft på enskilda ordböcker. Troligt är att man under 1700-talet, precis som nu, konsulterade de ordböcker som fanns till hands när man skulle skriva en ny. Med tanke på den knappa tillgången på svenska ordböcker före 1750-talet vore det snarare anmärkningsvärt om Serenius *inte* hade använts i nya lexikografiska arbeten.

En lexikograf som alldeles avgjort använt Serenius ordböcker i sitt arbete är Samuel Schultze, vars svenska ordbok tyvärr aldrig blev tryckt. Hast (1990) ger en utförlig beskrivning av Schultze och hans verk och redogör för dennes beroende av Serenius (Hast 1990:44). Detta visar sig främst i en del exakta ordalydelser i vissa språkprov som är gemensamma för Serenius och Schultze samt i en del lemman som bara finns hos dessa lexikografer, exempelvis ordet *svicktapp*. Schultze har emellertid också gått till flera källor, och Serenius är på intet sätt dominerande som förlaga.

Av detta kan man kanske dra slutsatsen att Serenius inflytande på svensk lexikografi ändå varit starkast beträffande den

lexikografiska struktureringen av ett ordboksmaterial. Hans ordböcker innehåller i och för sig många fel och brister, men de erbjuder ändå ett värdefullt tillskott genom att framför allt den svensk-engelska ordboken 1741 är den första riktigt omfattande ordboken som på ett komplext sätt strukturerar ett ordboksmaterial innehållande samtida svenska. Jag bortser då från de verk som inte blev tryckta och därmed inte kunde utöva något inflytande, t.ex. Jesper Swedbergs och Samuel Schultzes ordböcker.

4.5. Serenius och engelsk-dansk lexikografi

Det kan också vara intressant i sammanhanget med en jämförelse med situationen i Danmark/Norge, eftersom Serenius verkar ha fungerat som förebild också för en del danska lexikografer. Kabell & Lauridsen (1992) beskriver de första engelsk-<>danska ordböckerna och deras upphovsmän. Av dessa är det framför allt Andreas Bertelsens⁴ engelsk-danska ordbok från 1754 samt delar av C.F. Bays engelsk-danska ordbok från 1784 som verkar ha tagit intryck av Serenius engelsk-svenska ordbok (1734) och utnyttjat stora delar av hans material.

Kabell & Lauridsen nämner inga eventuella förlagor, och har heller inte till syfte att klargöra detta, men redan en jämförelse med de exempel som författarna lämnar räcker för att visa på likheterna med Serenius. Man kan tämligen säkert fastställa att Andreas Bertelsens engelsk-danska ordbok från 1754 bygger på Serenius (Rogström 1997).

Kabell & Lauridsen ger också en beskrivning av ytterligare en engelsk-dansk ordbok, skriven av Christian Friderich Bay och utgiven 1784. Bays ordbok är i princip en översättning av Theodor Arnolds engelsk-tyska ordbok (u.å.), vilket Bay också uppger. Ordboken innehåller emellertid ett handels- och sjöfartsregister som inte härstammar från Arnold. En möjlig källa som diskuteras av Kabell & Lauridsen är William Falconers: *An*

⁴ I artikeln av Kabell & Lauridsen (1992) förekommer tre olika stavningar (Berthelsen, Berthelson och Bertelsen), men jag har valt den stavning som anges i bibliografien.

Universal Dictionary of the Marine (1780). De kommer slutligen fram till att denna ordbok inte kan vara förlagan till Bays handels- och sjöfartsregister (Kabell & Lauridsen (1992:307), något som verkar troligt med tanke på att principiellt samma register finns redan hos Serenius (1734), vilket dock Kabell & Lauridsen inte noterat.

Man kan i båda dessa fall fastställa att Serenius verkligen fungerat som förlaga, ensam eller tillsammans med andra ordböcker, något som visar på hans betydelse även utanför svensk lexikografisk tradition.

4.6. Ordboksanvändare och lexikografer under 1700-talet

Slutligen skall nämnas något om ordboksanvändning och ordboksproduktion under 1700-talet, eftersom en del egenheter i den lexikografiska strukturen i Serenius ordböcker möjligen kan förklaras med att man använde ordböcker på ett annat sätt under 1700-talet än idag. Lexikografernas situation var därtill annorlunda, vilket också måste ha satt sin prägel på ordböckerna.

Det finns inte många undersökningar om hur människor använder ordböcker. Kernerman (1996) ger en översikt över den forskning som finns på området, och den begränsar sig vanligen till att gälla vilken typ av ordböcker som används mest och varför. Undersökningar som visar hur ordboksanvändare går tillväga när de skall leta rätt på lexikalisk information är sällsynta. Kernerman refererar en japansk undersökning (Tono 1984) om ordboksanvändning, och denna ger vid handen att ordboksanvändare oftast nöjer sig med den information som står i början av artikeln, och struntar i underbetydelser. Dessutom förefaller en alltför stor mängd exempel i anslutning till betydelsen avskräcka läsaren (Kernerman 1996:408).

Lorentzen (1996) beskriver ett försök som syftar till att klargöra vilket uppslagsord som ordboksanvändaren väljer när det gäller att hitta lexikaliska flerordsenheter av typen idiom, partikelverb, tekniska termer och reflexiva verb (1996:415ff.). Resultatet av undersökningen visar att den typiske användaren

ofta slår på ett annat ord i enheten än vad lexikografen har tänkt sig, vilket i många fall betyder att användaren aldrig hittar vad han letar efter (1996:420f.).

Om undersökningar av hur dagens ordboksanvändare beter sig är sällsynta, så kan man förstå att det är i det närmaste omöjligt att veta hur 1700-talsmänniskan använde ordböcker och vad hon väntade sig att finna. Av naturliga skäl kan man bara spekulera kring frågor som hur de uppfattade språkliga hjälpmedel. Man bör också ha i åtanke att ordböcker inte var på långt när lika vanliga då som nu, och att svårigheten att använda dem också bottnade i den svaga lexikografiska traditionen, som inte erbjöd någon vedertagen struktur för artiklarnas uppställning, språkprovets utformning etc. Man hade heller inte för vana att i förorden tala om hur ordboken var strukturerad, något som är vanligt nuförtiden.

Man kan trots allt av vissa äldre ordböckers förord dra slutsatsen att lexikografen hade en viss målgrupp i tankarna när han sammanställde ordboken. Också mer indirekta uppgifter i ordböckerna ger emellanåt en fingervisning om vilken målgrupp lexikografen åsyftat. T.ex. anger en författare till en walesisk-engelsk ordbok, William Salesbury, *Dictionary in Englyshe and Welshe* (1547), hur man skall uttala engelskan (Hayashi 1978:6, 9), vilket visar att han snarast syftar till en walesisk läsekrets. Således kan man ofta, även i de fall då lexikografen inte säger det rent ut, dra slutsatser utifrån ordbokens utformning och urval av information vilken typ av läsare den är avsedd för. Det är svårare att veta hur ordböckerna verkligen användes, och vad som uppfattades som vedertagen praxis, i den mån det fanns någon eller man överhuvudtaget resonerade i sådana banor.

Fram till utgivningen av Serenius ordbok, 1734, fanns det egentligen ingen tvåspråkig ordbok i Sverige som innehöll två nationalspråk. Däremot fanns en del ordböcker innehållande latin och svenska. Serenius första ordbok utgår från ett språk som inte var särskilt känt i Sverige, vilket bara av den anledningen måste ha medfört svårigheter i att hitta rätt i ordboken. Den dåliga överensstämmelsen mellan uttal och stavning av

engelska, för att inte tala om avsaknaden av etablerad ortografisk norm, bör ha varit ett betydande problem.

Vad gäller den svensk-engelska ordboken kan själva artikelstrukturen ha framstått som ny för användaren genom att den var den första i sitt slag på samtida svenska. Hur en artikel är uppställd, hur homografi och polysemi behandlas och vilka avledningar, sammansättningar, fasta fraser m.m. som ingår i en artikel är inte självklart och bygger till viss del på lexikografisk praxis, gemensam för ett visst språkområde. Är man en ovan ordboksanvändare är det inte alltid enkelt att hitta det man söker i ordboken. Som Lorentzen visat (se ovan) är viss information också så beskaffad att den går att placera på flera ställen i makrostrukturen, varvid man ofta får pröva sig fram tills man hittar det man söker, även om man behärskar olika typer av ordböcker.

Den alfabetiska ordningen i Serenius ordböcker kan också ha avvikit en del från vad man var van vid, genom att en äldre tradition placerade Å under Ao, Ä under Ae, och Ö under Oe. *Lincopensen* (1640) och *Spegel* (1712) praktiserar denna alfabetiska ordning, medan Serenius föredrar den ordning som innebär att Å, Ä och Ö placeras sist i alfabetet.

Möjligheten finns att Serenius insett de potentiella problemen med ordboksanvändningen och därför strukturerat ordboken så att den skulle vara enkel att använda även för den ovane användaren. Visserligen får man förmoda att den publik som köpte Serenius ordböcker var ganska beläst och troligen kommit i kontakt med ordböcker tidigare. Det är emellertid rimligt att anta att deras vana vid ordboksanvändning ändå inte var överdrivet stor, i alla fall inte beträffande ordböcker över två nationalspråk. De lexikografiska konventionerna skiftade också mellan olika ordböcker, så man hade inte alltid nytta av kunskaper man inhämtat om en viss typ av ordbok när man skulle börja använda en annan typ. Skillnaden är stor mellan t.ex. *Variarum rerum*, *Lincopensen* och Serenius ordböcker. Eftersom Serenius var intresserad av pedagogik, är det frestande att tro att den lexikografiska utformningen är ett resultat av hans egen tankemöda.

4.7. Sammanfattning

Framstegen inom svensk lexikografi har i princip följt samma mönster som på kontinenten. En jämförelse med England visar att lexikografihistorien i Sverige sett ungefär samma typer av ordböcker, producerade i samma ordningsföljd och med samma lexikografiska utveckling. Den största skillnaden är att utvecklingen i Sverige börjat senare och inte omfattat fullt så många ordböcker som den engelska.

En viktig skillnad föreligger i uppkomsten av enspråkig lexikografi, som i England ägde rum på 1600-talet men i Sverige låt vänta på sig ända till 1850-talet. Man började dock skriva enspråkiga ordböcker i Sverige under 1700-talet, men av skilda anledningar blev de aldrig tryckta.

Man har heller inte intresserat sig för uttalsordböcker på samma sätt i Sverige som i England, även om detta börjat ändra sig under de senaste decennierna. Denna skillnad mellan traditionerna hör troligen samman med olikheterna mellan engelska och svenska beträffande relationen mellan uttal och ortografi. I engelska är diskrepanserna betydligt större än i svenska.

En annan skillnad mellan engelsk och svensk lexikografi är att etymologier inte varit lika vanliga i svenska ordböcker som i engelska. Så är Serenius ordböcker de enda engelsk-svenska som innehåller etymologier (Olofsson 1991:20).

Vad beträffar volymen på ordboksproduktionen måste man betänka att engelska redan tidigt kom att bli ett världsomfattande språk, och att marknaden för engelska ordböcker var, och är, långt större än för svenska.

Serenius engelsk-svenska ordbok är unik för svenskt vidkommande såtillvida att den är den första omfattande ordboken innehållande engelska och att den har en så avancerad artikelstruktur. Ordboken bygger på en utländsk förlaga men verkar också utnyttja idéer från andra källor eller Serenius egen lexikografiska intuition när det gäller artiklarna. Ordboken är i mångt och mycket en produkt av sin tid, och den faller väl in i den allmänna utvecklingen av särspråkliga lexikografiska traditioner. Det som förvånar är dock att flertalet av innovationerna uppträ-

der för första gången i en och samma ordbok utan att ha introducerats successivt i tidigare svenska ordböcker.

Att Serenius ordböcker har varit kända och kanske uppfattats som tongivande, visar sig i att han influerat också andra lexikografer. Serenius ordböcker har exempelvis använts av några samtida, både svenska och danska lexikografer, och det är troligt att han påverkat också andra, även om detta inte alltid anges i klartext. Ordboksutgivningen var inte allt för omfattande under 1700-talet, även om den ökade, och det är naturligt att de ordböcker som trycktes också utnyttjades i andra ordboksarbeten. Detta borde innebära att varje ordbok som gavs ut hade stora, möjligheter att bli tongivande, både vad beträffar innehåll och utformning. Serenius lexikografiska struktur är självständig gentemot de kända förlagorna och ger ett förbluffande modernt intryck. Måhända är detta en av anledningarna till ordbokens popularitet.

5. Tidigare studier i svensk lexikografihistoria

I jämförelse med många andra områden inom svensk språkhistoria är lexikografins framväxt och etablering bristfälligt behandlad. Enskilda ordböcker har underkastats mer eller mindre ingående beskrivningar, men man letar förgäves efter en uttömmande beskrivning av alla de ordböcker som tillsammans bildar den äldsta delen av svensk lexikografi. Vissa institutioner inom svensk språkvetenskap, framför allt Svenska Akademiens ordboksredaktion, besitter självfallet stor kunskap i ämnet, men förtrogenheten med äldre ordböcker, deras innehåll och utformning, har till största delen stannat inom redaktionen. Det har heller aldrig varit *SAOB*-redaktionens uppdrag att beskriva den lexikografiska traditionen i sig; deras kännedom om äldre ordböcker och ordbokstraditioner är en nödvändig del av arbetet med ordboken och används främst som sådan. Under de perioder då språkhistorisk forskning med inriktning mot beskrivning fått stå tillbaka för teoribildning och analys av nutida material har dessutom lexikografi och lexikografihistoria haft låg status och rentav ansetts ovidkommande, såsom en i bästa fall praktisk tillämpning av mera regelrätt språkvetenskap. Under senare tid har emellertid intresset för både lexikografi och lexikografihistoria ökat, och vi ser idag flera ingående studier av såväl enskilda ordböcker som traditionens framväxt i sig.

Föreliggande avsnitt behandlar kortfattat flera av dessa verk, dock inte alla. Framställningen koncentreras kring de undersökningar som förefaller ha störst betydelse för mitt eget vidkommande och berör endast svenska ordböcker. Det huvudsakliga syftet är att fokusera de metoder som använts i respektive undersökning, som en bakgrund till den analysmodell som jag

sedan etablerar i kapitel 6, och som används för beskrivningen av Serenius ordböcker. I min behandling av dessa strävar jag efter att ge ingående beskrivningar av varje ordbok men också att jämföra dem sinsemellan, varför en uppdelning av de refererade undersökningarna efter deras syften och metodiska grepp synt mig naturlig. Forskningsöversikten är av den anledningen uppdelad i redogörelser för komparativa undersökningar å ena sidan och deskriptiva undersökningar av enstaka ordböcker å den andra. Det skall härvidlag påpekas att man självfallet inte renodlar inriktningarna på detta sätt i praktiken. En komparativ undersökning bygger vanligen på en beskrivning av varje enskild ordbok som ingår i jämförelsen, och på motsvarande sätt har de mer deskriptiva undersökningarna ofta inslag av jämförelse med annat material. Syftet med den enskilda undersökningen medför emellertid att man lägger olika vikt vid de olika momenten. Vid komparativa jämförelser är det också vanligt att man endast berör vissa delar av respektive ordboks innehåll och struktur, i den deskriptiva undersökningen är man mer heltäckande. Uppdelningen i de två huvudinriktningarna tjänar främst ett dispositionellt syfte.

Framställningen inleds med en kortare redogörelse för några översiktsverk. Dessa kommer endast att behandlas flyktigt, eftersom Anna Hannesdóttir gör dessa verk till föremål för en grundligare behandling (se nedan).

5.1. Översiktsverk

För svenskt vidkommande finns ännu inte någon ingående beskrivning av den lexikografiska traditionen, men Anna Hannesdóttir vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, arbetar med detta i en doktorsavhandling som beräknas vara klar under 1998. Holm & Jonsson (1990) ger en kortfattad översikt, men deras artikel kan inte anses lämna tillräckliga upplysningar om enskilda ordböcker i traditionen och dessas betydelse. Einar Haugen ger också en beskrivning av nordisk lexikografi i Eva Haugens bibliografi över nordiska ordböcker

(1984). Den äldsta, mer omfattande redogörelse som finns är annars Noreen (1903), som troligen legat till grund för senare översikter. Av bibliografiska arbeten skall också nämnas Anna Hannesdóttirs "Förteckning över svenska ordböcker publicerade fram till år 1850", en opublicerad forskningsrapport som tillkommit inom ramen för projektet "Lexikografisk tradition i Sverige".

Jacoby (1990) är den författare som ger den mest omfattande beskrivningen av nordiska ordböcker från medeltiden fram till 1900-talet. Han arbetar, liksom Starnes & Noyes ([1946] 1991), efter modellen att ge en översikt över varje ordboks uppbyggnad kompletterad med en bild på en sida ur varje ordbok, vilket ger läsaren möjlighet att själv bilda sig en uppfattning om hur ordboken ser ut och är strukturerad. Han sätter också in ordböckerna i ett språkhistoriskt utvecklingsperspektiv, som behandlas i en separat del i boken.

Jacoby försöker ställa alla ordböckerna i relation till samtiden genom att läsa förorden i ordböckerna samt undersöka etymologier mot bakgrund av den tidens kunskap om språkvetenskap. I den lexikografiska beskrivningen av ordböckerna utgår han snarast från varje ordboks typiska egenheter och ger exempel på dessa. I utvärderingen av ordförrådet i respektive ordbok undersöker han omfång och sammansättning, och detta relateras sedan till syftet med ordboken, som specificeras i möjligaste mån. Jacoby beskriver också dialekter, slang, främmande ord, bibelspråk, juridiskt språk, förekomst av etymologier och egenamn.

Jacoby tillämpar i mångt och mycket samma förfarande som vi kan se hos Hayashi (1978). Man kan diskutera huruvida Jacobys metod ensam äger kraft att klarlägga de ingående ordböckernas fördelar och nackdelar ur ett lexikografiskt perspektiv. Man får möjligen en inblick i hur ordboken förhållit sig till den samtida språkvetenskapen. Det är dock tvivelaktigt om man får någon klarhet i ordbokens lexikografiska fördelar. För detta ändamål borde en metod där man utgår från ett system med jämförelsevariabler passa bra som komplement.

Omfånget på materialet och den ambitiösa målsättningen medför också att kvaliteten på Jacobys undersökningar emellanåt skiftar. Vad beträffar beskrivningen av Serenius ordböcker stöder sig Jacoby endast på en mindre artikel om engelska ordböcker (Gullberg 1966), som dessutom förmedlar diskutabla uppgifter utan någon form av belägg. Gullberg anger att Serenius utnyttjat Baileys *Universal Etymological Dictionary of the English Language* (1721) utan att ge några som helst bevis för den saken (Gullberg 1966:3). Däremot uppmärksammar Jacoby inte att hela Serenius ordbok är kalkerad på en engelsk-fransk förlaga. Varken Gullberg eller Jacoby har heller konsulterat Hagberg (1952), som trots att detta arbete i första hand är en kyrkopolitisk undersökning ändå är den hittills mest omfattande beskrivningen av Serenius ordboksarbete.

Gundersen (1994) noterar i sin recension av Jacoby (1990), att undersökningens omfattning har varit överordnad kravet på akribi. Jacoby grundar överlag sina beskrivningar av ordböckerna på en enda artikel ur varje ordbok, vilket heller inte alltid säger så mycket om ordboken som helhet. Tilltalande är emellertid Jacobys ansatser att relatera varje ordbok till den språkvetenskapliga utvecklingen generellt sett.

5.2. Den enskilda ordboken: samspel och påverkan

Alla lexikografer begagnar sig av andra ordböcker i arbetet med sina egna. Det är därmed inte sagt att detta alltid framgår explicit i den färdiga produkten, speciellt inte i äldre ordböcker. För historieskrivningen över den lexikografiska verksamheten i ett land är den komparativa jämförelsen därför central eftersom man genom den kan komma fram till varifrån ordböcker hämtat sina influenser och hur verksamhetens faktiska framväxt har gått till.

Gemensamt för de metoder man använder är att de tar fasta på sådana språkliga kriterier som inte är förutsägbara i ordboken, eftersom de inte är styrda av språkets inherenta struktur. Tack samma undersökningskategorier i detta avseende är sålunda lik-

heter och skillnader i makrostrukturen i ordböckerna, eftersom lemmaurvalet normalt återspeglar lexikografens syfte med ordboken. Andra frekvent undersökta kategorier är språkprov och andra ordalydelser i icke frasbundna sammanhang. Av de rent lexikografiska kriterier som ofta undersöks kan nämnas definitionsformaten i vissa ordböcker.

5.2.1. Jesper Swedberg: ordbok och förlagor

En av de tidigare undersökningarna av äldre svenska ordböcker är Lars Holms avhandling (1986b) om Jesper Swedbergs publicerade "Swensk Orda-bok". Förutom att ge en ingående beskrivning av Swedbergs ordboksmanus företar Holm också en jämförelse mellan i stort sett alla föregångare till Swedberg i syfte att fastställa Swedbergs eventuella förlagor.

Holm utgår från 1 000 ord jämnt fördelade på bokstäverna D och P och jämför sedan lemmauppsättningen i alla de ingående ordböckerna. En invändning mot materialurvalet, som framförts av bl.a. Tjäder (1986:168), är att det inte är representativt för hela ordboken. Ett urval bestående av färre ordgrupper i tätare intervall, t.ex. 4 x 250 ord eller 10 x 100 ord, hade gett ett mer rättvisande resultat (vikten av ett lämpligt materialurval visas f.ö. i undersökningen i avsnitt 7.3.1.1 i föreliggande avhandling). Tjäder menar vidare att ordböcker publicerade under en tidsperiod av ca 200 år heller inte kan utgöra ett lämpligt undersökningsmaterial i en undersökning som syftar till att ge en synkron beskrivning av ett ordboksmaterial (1986:168).

I undersökningen utesluter Holm ordböcker som inte är alfabetiskt ordnade, bland annat med motiveringen att det är svårt att påvisa släktskap mellan alfabetiskt ordnade ordböcker å ena sidan och ordböcker som arbetat in material uppställt på ett annorlunda sätt å den andra sidan (1986a:61ff.). För Holms val av undersökningsmetod är uteslutningen relevant, men det förtjänar ändå att påpekas att man kan påvisa släktskap mellan olika slags ordböcker även om de skiljer sig markant åt i den formella behandlingen av ordboksaterialet. Läger man ton-

vikten vid en undersökning av exempelvis språkprov kan man säkerligen påvisa förlagor oavsett den alfabetiska ordningen i ordboken. När det gäller äldre svenska ordböcker är dessa vanligen så rudimentära till sin struktur att det inte ges någon möjlighet att jämföra definitioner, språkprov m.m. Det som återstår är således själva ordförrådet och makrostrukturen. Holm menar att lemmaurvalet och dess behandling i ordboken ger en god bild av ordböckernas inbördes beroendeförhållanden, förutsatt att man väljer ett tillräckligt stort avsnitt ur varje ordbok att jämföra med (1986a:63).

En kommentar till detta är att jämstora enspråkiga ordböcker från samma tid visserligen kan förmodas innehålla ett liknande urval av uppslagsord, eftersom dessa är de vanliga ord som förtjänar att behandlas i en ordbok, såvida man inte sysslar med dialekter eller föråldrade ord. Man måste dock ha i åtanke att det under ett lexikografiskt uppbyggnadsskede kan vara större variation i ordförrådet i ordböcker än vad som är fallet när en tradition funnit stadga. Trots detta kan man rimligen förvänta sig ett tämligen allmängiltigt ordförråd i en ordbok avsedd att skildra det svenska språket. De ord som är mest pregnanta när det gäller att fastslå beroenden mellan ordböcker är de ord som är representerade i några, men inte alla, ordböcker i undersökningen, och antalet ord av detta slag beror till stor del på hur många uppslagsord man väljer att undersöka samt de undersökta ordböckernas omfång. Underlåtenhet att ta med högfrekventa ord i en ordbok kan också visa på släktskap mellan ordböcker. Detta gäller dock inte för den typ av ordböcker som just syftar till att redovisa "svåra ord", varför det alltid är viktigt att först klagöra ordbokens syften och målgrupp.

Holm bygger sin undersökning på jämförelser av ordböckernas stickordsuppsättning, genom en indelning av ordböckernas ordförråd i huvudord, sekundära huvudord och icke huvudord. (Ett huvudord är inte bildat genom sammansättning eller avledning av något annat ord i samma material. Ett sekundärt huvudord kan vara en sammansättning eller avledning, som i sin tur sedan ligger till grund för ytterligare sammansättningar eller avledningar. Dessa i sin tur är då vad Holm kallar icke huvudord

(1986a:67.) Holm menar att andelen huvudord i förhållande till de andra kategorierna kan ses som ett mått på ordböckers kvalitet. Ordböcker med en större andel huvudord skulle då anses vara "bättre" än ordböcker som har ett ordmaterial som till stor del bygger på samma grundord (1986a:95). Detta kan möjligen äga sin riktighet vad beträffar enspråkiga ordböcker, men resonemanget går inte attoreflekterat applicera på två- eller flerspråkiga ordböcker, vilka utgör merparten av Holms undersökningsmaterial.

I enspråkiga ordböcker utesluter man vanligen genomskinliga sammansättningar, eftersom dessa brukar fvara självförklarande. I I tvåspråkiga ordböcker däremot kan man behöva ta med också genomskinliga sammansättningar, om de har en annan typ av ekvivalent på målspråket (se t.ex. Kromann et al. 1984:219). Detta gäller inte minst i ordböcker som är avsedda för produktion av text på ett främmande språk som ordboken tar sikte på. Av den anledningen kan man förmoda att det finns ett antal mer eller mindre genomskinliga sammansättningar i de ordböcker som Holm undersöker, och att dessa tagits med just för att de skall ge en ingång till det främmande ordet som konstrueras på ett annat sätt. Svenskan bildar dessutom gärna sammansättningar där andra språk kanske föredrar en längre fras, vilket kan behöva förklaras i en ordbok. Mot bakgrund av detta kan man behöva ta med ett större antal sammansättningar i en tvåspråkig ordbok jämfört med en enspråkig, utan att den tvåspråkiga för den sakens skull behöver betraktas som mindre självständig eller sämre än någon annan ordbok. Den är bara anpassad till sin typiska funktion, vilket en bra ordbok skall vara.

Holm undersöker också avledningssuffixens produktivitet samt arten av sammansättningar. Han utesluter alla sammansättningar där huvudordet bildar efterled i sammansättningen (*dag* – *juldag*), med motiveringen att detta bryter mot den alfabetiska ordningen (1986a:66). Det är dock ganska vanligt med denna typ av sammansättningar i äldre ordböcker,¹ och kanske hade de kunnat hjälpa till att klargöra ett eventuellt beroende mellan vissa verk. Holms hypotes, att lexikografer strukturerar sina

ordböcker på samma sätt som förlagan, hade dessutom framstått som mer vederhäftig om han kunnat visa att två olika lexikografer hade samma strukturella placering av för- och efterledssammansättningar i relation till den alfabetiska sorteringen. Placeringen av sammansättningar under för- eller efterled kan därför vara viktig i undersökningar av olika ordböckers förhållanden till varandra.

Holms undersökning är värdefull bland annat genom att han beskriver ett stort antal ordböcker och att man får en inblick i de beskrivna ordböckernas ordförråd.

5.2.2. Den första svensk<>tyska lexikografen: Lind, Möller och Dähnert

Äldre tiders lexikografer är, som redan påtalats, ofta förtegnade om sina förlagor, och det var inte ovanligt att man återanvände stora delar av andras ordböcker utan att säga något om det i förordet. Ett exempel på detta förfarande är just Serenius som inte någonstans nämner att han utnyttjat Boyers ordbok. Detta är självfallet en av anledningarna till att lexikografihistoria är en nödvändig del av språkhistorien. Hade alla lexikografer angivit sina källor och tillvägagångssätt på ett trovärdigt sätt hade undersökningar av detta slag inte varit lika angelägna.

Trots den uttalade bristen på upplysningar i en del förord, kan man ibland få fram viss information om hur en del av en tradition utvecklats. Hannesdóttir & Ralph (1988b:81)

visar t exempelvis hur den svensk<>tyska traditionen utvecklats och vilka ordböcker som bygger på varandra utifrån lexikografernas egna uppgifter i förorden. Självfallet räcker detta sällan för att kartlägga en hel tradition, men det kan ändå bilda en lämplig utgångspunkt för vidare undersökningar med andra, mer språkligt baserade metoder.

¹ Även moderna ordböcker begagnar sig av sammansättningar där huvudordet bildar efterled, t.ex. *Svensk ordbok* (1986). Också *SAOB* har med denna typ av sammansättningar.

Malmgren (1990) har undersökt de första stora svensk-tyska ordböckerna och deras förhållande till varandra samt andra förlagor. Undersökningen behandlar makrostrukturerna samt fraseologin i ordböckerna. Malmgren klargör på detta sätt att Linds (1738) tysk-svenska ordbok i det närmaste är totalt beroende av J.L. Frischs *Nouveau Dictionnaire des Passagers* (1719).

Också Dähnerts *Liber memorialis Germanico-Latino-Svevicus* (1746) undersöks enligt denna metod. Malmgren visar att Dähnert tar över ett urval av makrostrukturen från Frischs tysk-latinska ordbok *Teutsch-Lateinisches Wörter-Buch* (1741) och dessutom behåller indelningen, som enligt tysk barocklexikografi bygger på stamord (Malmgren 1990:205).

Möllers ordböcker (1782–1790) kartläggs också av Malmgren, som undersöker Möllers ordförråd, bl.a. genom att jämföra med Holms² undersökningar av olika ordböckers ordförråd på D och P. Som tidigare påpekats kan man resa invändningar mot Holms metod och materialurval. Trots bristerna i hans undersökning ser man att den här ändå utnyttjas, först av Holm själv i en ny undersökning och sedan av Malmgren, för ytterligare jämförelser med andra ordböcker, ett förfarande som i det långa loppet medverkar till att Holms metod förankras i disciplinen. Exemplet visar att den som först lanserar en viss metod i en tämligen ny vetenskaplig disciplin också lätt blir stilbildande. Genom att utnyttja ett redan befintligt jämförelsematerial och en färdig metod slipper man arbetet (och kostnaden) med att revidera och förfina denna del av forskningsarbetet, vilket i förstone kan synas tillföra disciplinen snabba, nya resultat. Det krävs naturligtvis ständigt nya grepp för att metodiken skall utvecklas.

² Här får dock en annan, opublicerad, undersökning av Holm bidra med jämförelsematerial.

5.2.3. A.F. Dalin och samtida lexikografi

I motsats till flera andra europeiska länder såg man i Sverige ingen tryckt definitionsordbok över modersmålet förrän 1850, då första häftet av A.F. Dalins *Ordbok öfver svenska språket* publicerades. Dalins ordbok har av den anledningen undergått ett flertal undersökningar av skilda slag och en viktig fråga har naturligtvis varit i vilken utsträckning Dalin legat till grund för andra samtida och senare ordböcker.

Malmgren (1988) undersöker Dalins beroende av Almqvists ordboksfragment (från A-BRAMBÅR) i syfte att kunna förklara hur Dalin ensam klarade av att så snabbt genomföra ett så stort arbete som hans svenska ordbok innebar. I undersökningen jämförs Almqvist och Dalin med avseende på ordförrådets täckningsgrad och vissa mikrostrukturella drag, framför allt verbets fraseologi och valens samt artiklarnas strukturering i betydelsemoment.

Vidare undersöks definitionstekniken i de båda ordböckerna mot bakgrund av antagandet att om Dalin har använt Almqvist som förlaga kan man också anta att han övertagit en del lexikografisk teknik från honom (1988:206). Slutligen bedöms även överensstämmelse i ordvändningar och språkprov.

Malmgren använder ett stort urval kriterier, både språkliga och rent lexikografiska och kan visa att Dalin med stor sannolikhet har Almqvist att tacka för mycket i sin ordbok, både vad beträffar innehåll och form. Malmgren demonstrerar också att Dalin i sin svenska ordbok till viss del också använder material från Franska Akademiens ordbok, något som Hannesdóttir (1991) tagit fasta på i en senare undersökning av samme lexikograf. Hannesdóttir klarlägger relationerna mellan Dalins fransk<>svenska ordböcker och den svenska definitionsordboken främst genom att undersöka indelningen av artiklarna i undermoment samt språkprovets ordalydelse.

5.3. Den enskilda ordboken: innehåll och utformning

Det andra viktiga metodiska tillvägagångssättet i lexikografihistorisk forskning består i att ge utförliga lexikografiska redogörelser över enskilda ordböcker. Syftet är då huvudsakligen att beskriva dem innehållsmässigt och lexikografiskt. I dessa undersökningar ges ofta mer detaljerade beskrivningar av den lexikografiska utformningen, men man fokuserar ofta exempelvis enskilda ordbildningsprinciper eller ordförrådets betydelseida. Denna metod kan man självfallet också lägga till grund för en kartläggning av lexikografins utveckling, varvid man placerar in den undersökta ordboken i en viss utvecklingsfas i den lexikografiska etableringen.

5.3.1. Levin Möller: *Nouveau Dictionnaire François–Svedois et Svedois–François* (1745)

Den första utförliga fransk<>svenska ordboken gavs ut 1745 och behandlas av Kahlmann (1982), som i sin undersökning vill kartlägga eventuella förlagor och beskriva själva ordboken. Möller anger själv i förordet vilka förlagor han bygger på, och Kahlmanns undersökning berör därför inte förlageförhållandena nämnvärt. Det skall emellertid påpekas att man inte alltid kan ta för givet att lexikografen ifråga uppger hela sanningen beträffande förlagorna han använt. Ofta uppges bara de viktigaste källorna, och ibland kan lexikografer rentav nämna ordböcker som inte alls legat till grund för den slutliga produkten men som ändå åberopas i kraft av sin höga status. Det finns således all anledning att kontrollera huruvida lexikografen ger alla relevanta uppgifter själv, eller om det fattas viktig information (se Hannesdóttir & Ralph 1988b). Kahlmann tar emellertid Möllers uppgifter för givna och beskriver de delar av ordboken som Möller själv sagt att han ändrat gentemot förlagorna, t.ex. nedskärningar av språkprov, och jämför därvidlag Möller direkt med förlagorna utan någon explicit undersökningsmodell.

På detta sätt kommer Kahlmann fram till att Möller lyckas kompilera en fransk-svensk ordbok med hjälp av två olika förlagor. Den svenska delen har Möller åstadkommit genom att utgå från Linds svensk-tyska ordbok från 1738. Möller har behållit de svenska orden, och tyskan har sedan översatts till franska av en assistent till Möller (1982:355ff.) med hjälp av Frischs fransk-tyska ordbok *Dictionnaire des Passagers* (1712) (1982:347ff.). Kahlmann menar att det lyckade resultatet i stort sett berodde på de lämpliga förlagor som Möller valt. Hans egna lexikografiska kunskaper var däremot inte så omfattande. Faktum är att han inte ens kunde franska.

Undersökningen visar bland annat på värdet av att kartlägga förlagor för att därigenom visa på skilda lexikografiska arbets-sätt genom tiderna.

5.3.2. Samuel Schultze: Swensk Orda-book (1755)

Hast (1990) använder en utförlig lexikografisk modell i analysen av Samuel Schultzes aldrig tryckta ordboksmanuskript med titeln "Swensk Orda-book". Schultzes arbete, som sammanställdes under första hälften av 1700-talet, är av stort värde för arbetet vid SAOB, trots att det aldrig trycktes. Idag återstår endast tre av de ursprungligen sex stora volymerna (Hast 1990:19).

Syftet med Hasts undersökning är dels att beskriva Schultzes liv, dels att analysera hans lexikografiska framställning. I beskrivningen av ordboken ges en oerhört ingående genomgång av såväl ordbokens makro- som dess mikrostruktur. Hast beskriver därtill själva handskriftens fysiska egenskaper i form av sidantal, bindning, bandens tjocklek, sidornas storlek, marginaler och textytans storlek. Skrift och stilar beskrivs, eftersom Schultze brukat fyra olika handstilar för olika lexikografiska kategorier.

Ordbokens makrostruktur behandlas med hänsyn till lemma-indelning och alfabetiseringsprincip. Dessutom ges en uppskattning av antalet uppslagsord. Av mikrostrukturen beskrivs uppslagsordet och eventuella sidoförmer, ordklassangivelse, böj-

ning, fast och lös förbindelse, svenska och latinska definitioner, synonymer, förekommande övriga språk, språkprov, sammansättningar, avledningar, andra ändelser och suffix. Dessutom undersöks språket i de grammatiska uppgifterna (latinska förkortningar, latinsk indelning), bruklighetsangivelser, främmande ord och etymologier. Efter denna genomgång av själva ordboken jämförs innehållet i Schultzes manuskript med ett antal andra ordböcker för att på det viset klarlägga eventuella förlagor. Ett antal efterledssammansättningar på *-skriv* samt orden på ett visst antal sidor undersöks.

Hasts undersökning vilar på en utförlig och genomarbetad undersökningsmodell som tar sin utgångspunkt i modern lexikografi, vilket torde vara önskvärt vid denna typ av undersökningar. Genom att utarbeta och använda explicita modeller får man både en utförlig beskrivning av ordboken i fråga och en bättre uppfattning om vari principerna skiljer sig mellan modern och äldre lexikografi.

5.3.3. A.F. Dalin: Ordbok öfver svenska språket (1850–53)

Vi har tidigare sett hur Dalins ordbok använts i komparativa studier. I detta avsnitt behandlas snarast de undersökningar vars primära syfte är att undersöka innehåll och utformning i Dalins ordbok som sådan. Dalin är en viktig förgrundsfigur i svensk lexikografi, vilket bland annat framgår av de många undersökningarna av hans ordbok.

Malmgren (1988) och Hannesdóttir (1991) kartlägger Dalins förlagor och påverkan på ordboken. Norén (1991) tar i stället fasta på den lexikografiska strukturen i Dalins ordbok. Hennes analysmodell bygger, precis som Hasts, på moderna lexikografiska principer, och hon beaktar även sådana kategorier som inte finns med i Dalins ordbok eller som inte uppfattades på samma sätt av Dalin som av modernare sentida lexikografer. Fördelen med detta tillvägagångssätt är att man får en enhetlig grund att bygga på, som även tar hänsyn till frånvaron av vad vi idag betraktar som lexikografiskt relevanta drag (Norén 1991:109).

Norén utgår från en modell, utförligt beskriven av DANLEX-gruppen (1987), som omfattar såväl makro- som mikrostrukturella drag samt varianter på och avsaknad av desamma. Modellen är i det närmaste heltäckande men är utformad för produktion (och analys) av enspråkig lexikografi och behöver därför modifieras på vissa punkter för att kunna fungera på tvåspråkiga ordböcker, framför allt vad beträffar betydelsebeskrivningen. De flesta ordböcker använder sig också av olika typografi för att ange olika innehållskategorier. Eftersom den typografiska utformningen måste anses vara relevant i framväxten av en lexikografisk tradition, behöver den beaktas speciellt i lexikografihistoriska undersökningar, vilket Hast är den ende som gjort i de undersökningar som återges här. Noréns modell kommer i en modifierad version till användning också hos Hannesdóttir (under arbete).

5.3.4. Jonas Petri Gothus: Dictionarium Latino-Sveco-Germanicum (Lexicon Lincopense) (1640)

Monica Johansson (1997) har i sin avhandling gett en utförlig beskrivning av vår ojämförligt största 1600-talsordbok, *Lexicon Lincopense*, vanligen kallad *Lincopensen*. Man har hittills varit osäker på vem som skall betraktas som författare till ordboken, eftersom Jonas Petri Gothus, som med säkerhet färdigställt materialet i fråga, i sitt förord säger att hans företrädare på biskopsstolen i Linköping, Nicolaus Grubb, påbörjat arbetet men inte kunnat avsluta det på grund av sin för tidiga död (Johansson 1997:13). Johansson menar dock att Gothus förmodligen gjort en god del av arbetet och därför bör betraktas som medförfattare till ordboken (1997:11 ff.).

Johanssons undersökningar är företrädesvis lexikologiska, och berör framför allt den regelbundna ordbildningen i form av avledningar och sammansättningar. Hennes undersökningar är mycket omfattande och ger en god överblick över framför allt svensk 1600-talsmorfologi. De lexikologiska undersökningarna genomförs mot bakgrund av ordbokens plats i den svenska och

latinska ordbokstraditionen. Johansson redogör för eventuella beroendeförhållanden och visar på troliga förlagor till *Lincopensen*. Jämförelsen mellan *Lincopensen* och dess potentiella förlagor genomförs på både makro- och mikronivå.

Den lexikografiska undersökningen är baserad på kategorier som ges i Svensén (1987:51ff.), och dessa är främst avsedda för enspråkig lexikografi. Eftersom Johansson relaterar de olika delarna³ i *Lincopensen* till deras skilda funktioner i ordboken hade en mer utförlig diskussion av skillnaden mellan en- och tvåspråkig lexikografisk utformning varit välkommen.

5.4. Sammanfattning av forskningsöversikten

På grundval av de lexikografihistoriska arbeten som redovisats ovan kan man fastslå att valet av metod ofta anpassas till de olika syftena med respektive undersökning. Detta är inte förvånande. Ordböcker är olika till sin utformning varför materialet, som bildar utgångspunkt för syftet med undersökningen a priori, på ett naturligt sätt kommer att styra valet av metod. Det båtar föga att använda sig av vedertagna metoder, de må vara aldrig så genomarbetade och etablerade, om de ändå inte har förutsättningen att besvara de frågor man är intresserad av. Av denna anledning finner man det oftast påkallat att anpassa undersökningskriterierna efter ordbokens utformning.

Gemensamt för de flesta metoder är att de grundar sig på både makro- och mikrostrukturella drag, men i inget fall i de refererade undersökningarna används exakt samma metod, inte ens av samma forskare. Möjligheten att anpassa metodvalet och undersökningskriterierna efter material är naturligtvis tacksam för den enskilde forskaren. Det är självfallet svårare att hitta gemensamma jämförelsekriterier ju fler ordböcker som ingår i en undersökning, särskilt om dessa också är av olika typ. Samtidigt minskar värdet av resultaten i samma takt som jämförelse-

³ *Lincopensen* utgörs egentligen av tre olika ordböcker. Den största är den latinsk-svensk-tyska delen. Därutöver finns två mindre ordlistor, ett svenskt-latinskt index och ett tysk-latinskt index.

kriterierna blir färre och mer generella. Vi ser också att önskemålet om att kunna få ett enhetligt grepp om allt fler ordböcker resulterar i att äldre men dåligt genomarbetade metoder lever vidare.

Som visats av ovanstående översikt kan man emellertid urskilja vissa mönster vad beträffar metodiska hänsyn. Gemensamt för de komparativa undersökningarna är att de tar fasta på de faktorer som anses vara mest avslöjande när det gäller att fastslå beroendeförhållanden och förlagor. Någon djupare motivering till att de valda kategorierna skulle vara bättre i detta avseende än några andra ges oftast inte, vilket ofta är en brist. Man kan emellertid lätt se att de faktorer som anses vara lämpligast vid komparativa undersökningar är sådana som lättast låter sig varieras i en ordbok och som inte med nödvändighet måste se likadana ut, t.ex. lemmaurval och utformningen av språkprov. Möjligheterna att formulera språkprov på olika sätt är vanligen så stora att ordagrann likhet mellan språkprov i skilda ordböcker är påfallande. Frasbundenhet kan emellertid inskränka valfriheten. Sålunda kan idiom vara i det närmaste identiska i skilda ordböcker utan att påverkan föreligger, vilket givetvis måste beaktas i en undersökning av denna art. I en undersökning av diakronisk karaktär kan man också förvänta sig en viss utveckling vad beträffar frasbundenhet och lexikalisering, varför kategorierna kan vara svåra att upprätthålla.

De undersökningar som haft till syfte att beskriva en enskild ordboks struktur har däremot använt sig av lexikografiska produktionsmodeller i syfte att analysera redan befintlig ordbokstext, vilket medför att undersökningarnas resultat, och därmed ordböckerna, går att jämföra med varandra utifrån någorlunda enhetliga premisser. Detta betraktar jag som en fördel hos denna typ av forskning.

Det är önskvärt att en omfattande analys av äldre ordböcker genomförs efter en liknande mall, så att resultaten blir kompatibla. Föreliggande undersökning skall ses som ett led i detta arbete. Lexikografihistoria är en tämligen ung disciplin i svensk språkvetenskap och kan av den anledningen inte förväntas ha etablerat utarbetade analysmodeller för alla typer av undersök-

ningar. I takt med att lexikografin i allmänhet nu genomgår en snabb utveckling ifråga om teoribildning kan emellertid även lexikografihistorien spela en viktig roll.

6. Den lexikografiska analysmodellen

Den forskningsöversikt som presenterades i föregående kapitel visar att metodval och undersökningsmodell är viktiga faktorer vid lexikografihistoriska undersökningar, eftersom ordböckers sinsemellan olika karaktärer kräver angreppssätt som delvis är individuellt anpassade. Detta medför emellertid att undersökningarnas resultat inskränker sig till att gälla bara för den undersökta ordboken utan att kunna appliceras generellt. Ett mål att sträva mot är därför någorlunda enhetliga undersökningsmodeller som kan användas på flera olika ordböcker, för att man därigenom skall få en bättre jämförelsegrund för lexikografihistoriska undersökningar och resultat som äger större förklaringskraft.

Innan själva beskrivningen av undersökningsmodellen inleds, vill jag dröja något vid de olika ståndpunkter som olika lexikografer intar i frågan om vad som skiljer lexikologi från lexikografi, i de fall man överhuvudtaget gör en sådan distinktion. Adolf Noreen (1903:49f.) menar exempelvis att "Läran om ordböckers utarbetande heter lexikologi, själva författareverksamheten däremot kallas lexikografi." Bortsett från att lexikologi inte uteslutande förknippas med ordböcker utan också med ordförrådet generellt sett, visar citatet på den tudelning av lexikalisk forskning som i mångt och mycket karaktäriserar verksamheten, nämligen den i teori och praktik. Lexikologi definieras i *NLO* som "forskning og teorier knyttet til et språks ordförråd, særlig betydning og strukturelle egenskaper ved de leksikaliske enhetene" (*NLO*, s.v. *leksikologi*), en klart teoretisk förankring. De diskussioner som förs och den oenighet som finns rör sna-

rast lexikografins domäner och hur verksamheten skall definieras.

Lexikografi är i långa stycken en praktisk sysselsättning men betraktas av somliga som en del av lexikologin. Andra anser att lexikografi inte är någon del av lingvistikens överhuvudtaget. Lexikografen delas ibland upp i två delar, en praktisk och en teoretisk, där själva ordboksverksamheten omtalas i termer av praktisk lexikografi och den teoretiska delen definieras som metalexikografi. Lexikografen blir därmed en från lexikologi fristående del (se t.ex. Svensén 1987 och Wiegand 1983:13ff.). Den sistnämnda indelningen är också den som *NLO* ansluter sig till, varvid man urskiljer domänerna lexikologi (som är en del av lingvistikens), praktisk lexikografi och metalexikografi. Lexikografihistoria av den typ som praktiseras i denna avhandling skulle i så fall snarast ligga i linje med det som *NLO* kallar metalexikografi, nämligen den aspekt som består i "historiske undersøkelser av teorier som har ligget til grunn for tidligere ordbøker og ordbokshistorie" (*NLO* s.v. *metaleksikografi*).

Föreliggande undersökning är otvivelaktigt av lexikografisk karaktär, men jag finner det svårt att ansluta mig till ståndpunkten att lexikografen skulle vara fristående från lexikologin. Modellen som används i undersökningarna vilar på en föreställning om att den lexikografiska utformningen i ordböckerna är avpassad till respektive ordboks funktion. Den enskilda funktionen upprätthålls i sin tur genom en viss typ av strukturering av det lexikaliska materialet. Villkoren för hur detta material kan struktureras och framställas dikteras av de lexikaliska kategorierna, vilka i sin tur kartläggs inom lexikologin. På så sätt kommer dessa områden i grund och botten att vara förenade med varandra. Lexikologisk forskning ligger därmed till grund för lexikografen, som kan sägas omsätta lexikologisk kunskap i praktiken, genom mer eller mindre formaliserade beskrivningar av ett visst ordförråd i ordboksform. Lexikologisk och lexikografisk forskning kan därmed komma att ingå i en växelverkan, vilken i sin tur kan vara fruktbar för utvecklingen av respektive domän. Ett exempel på denna samverkan utgör den lexikolo-

giska forskningstraditionen vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.¹

6.1. Undersökningsmodellens typologiska tillhörighet

Serenius ordböcker är tvåspråkiga, varför undersökningsmodellen bör vara avpassad för *tvåspråkig lexikografi*. Manley et al. (1986:296ff.) har hävdats att modern tvåspråkig lexikografi i mångt och mycket kommit att tillämpa principer som egentligen är avsedda för *enspråkig lexikografi*, och inte de särskilda krav som borde gälla för tvåspråkiga ordböcker. Man har inte ens uppmärksammat de grundläggande distinktionerna mellan de båda typerna av ordböcker, vilket medfört att tvåspråkiga ordböcker inte alltid beskrivit ekvivalensstrukturen mellan två språk utan snarast fokuserat betydelsestrukturen hos källspråket, vilket inte är den tvåspråkiga ordbokens uppgift enligt Manley et al. (1986:297). Resonemanget kan förefalla märkligt, inte minst med tanke på att tvåspråkig lexikografi faktiskt är äldre än enspråkig i de flesta kulturer. Ordboken som fenomen har vanligen uppstått ur behovet att relatera semantiska motsvarigheter på ett främmande språk till modersmålet (McArthur 1986). Sett ur det perspektivet är det angeläget att undersöka om äldre tvåspråkig lexikografi uppvisar samma brister eller om det är ett drag som utmärker bara modern lexikografi. Man kan i så fall vänta sig att det uppstått i en äldre lexikografisk praxis. Dessa frågor kommer emellertid inte att utredas närmare här men behandlas av Hannesdóttir (under arbete).

Trots den tvåspråkiga lexikografins långa historia var det först på 1980-talet som en övergripande teoretisk och metodisk dis-

¹ För en närmare beskrivning av den semantiska analys som ligger bakom betydelsebeskrivningen i *Svensk ordbok* (1986) se t.ex. Järborg (1989). Den lexikaliska databas som beskrivs av Järborg (Göteborgs Lexikala DataBas, GLDB) ligger också till grund för Noréns (1996) undersökningar av partikelverb samt Toporowska Gronostajs (1996) semantiska analys av rörelseverb med syftet att utveckla ordboksdefinitioner. Det senaste exemplet på hur lexikaliska material ligger till grund för vidareutvecklingen av datamaskinella morfologiska analysredskap är Dura (1998).

kussion om tvåspråkig lexikografiteori initierades genom Kromann et al. (1984). Deras framställning av den s.k. *aktiv-passiv-teorin* har starkt bidragit till att tvåspråkig lexikografiteori utvecklats. Kromann et al. ger en kortfattad översikt av den debatt som föregått deras bidrag; den går egentligen inte längre tillbaka än till 1930-talet med Ščerbas diskussion om tvåspråkiga ordböckers skilda funktioner (se Mugdan 1992). Andra övergripande teoretiska arbeten rörande tvåspråkig lexikografi är Zgusta (1971), Al-Kasimi (1977), Wiegand (1983), Hartmann (1983), Baunebjerg Hansen (1990) och Atkins (1996). För svenskt vidkommande innehåller Svensén (1987) ett fylligt avsnitt om tvåspråkig lexikografi, som dock utslutande bygger på Kromann et al. (1984).

Förutsättningen för den analysmodell vi skulle vilja tillämpa är således en välutvecklad teori för tvåspråkig lexikografi. Teorin tar normalt sikte på produktion av ordböcker men måste här också kunna användas för analys. Modellen kommer då att fungera som ett slags kontrollista, mot vilken man bockar av den befintliga informationen för att sedan se vilka lexikografiska tillvägagångssätt som utnyttjats av lexikografen ifråga. Vissa delar i den lexikografiska produktionsprocessen, såsom lexikografens insamling och bearbetning av material, organisation av arbetet etc. går förmodligen inte att rekonstruera genom en analys av en redan befintlig ordbok och kommer därför inte att behandlas. Detta är således en skillnad i produktions- respektive analysperspektivet i en lexikografisk modell. I övrigt torde det inte finnas några uppenbara hinder för att använda en och samma modell för produktion såväl som för analys av ordböcker.

För att kunna fånga så många aspekter som möjligt av den lexikografiska karaktären hos de undersökta ordböckerna är det viktigt att man konstruerar en tillräckligt omfattande modell. Därigenom blir undersökningen mer systematisk och man minimerar risken att förbigå något väsentligt drag i ordböckerna. Genom att använda en tillräckligt omfattande modell får man samtidigt en uppfattning om lexikografiska kategorier som inte behandlas i en given ordbok. Även sådana iakttagelser med

negativ innebörd kan således systematiseras så som avvikelser gentemot modellen (Manley 1982, Norén 1990). Man får också den eftersträlvade effekten att flera ordböcker jämförs efter samma modell.

De ordböcker som ingår i undersökningen är tillkomna under en period då man åtminstone i Sverige inte hade någon allmänt vedertagen lexikografisk praxis. Det innebär att varje ordbok definierar sin egen norm, som i sin tur bidrar till den lexikografiska traditionen. Visserligen kan man hävda att också dagens moderna ordböcker till viss del definierar sin egen norm utifrån typologi och syften, men skillnaden är att man idag har tillgång till utarbetade teorier. Man har möjlighet att i enlighet med dessa medvetet inkludera eller exkludera vissa lexikografiska kategorier beroende på vilken typ av ordbok man tänker sig. Dessa teoretiska förutsättningar var inte lika självklara under 1700-talet. Så även om ordböcker idag kan skilja sig kraftigt från varandra i utförande, grundar de sig ändå på en i det stora hela gemensam medvetenhet om lexikografiska principer. Skillnaderna i utförandet beror på vilka principer man anser vara relevanta för ordboksarbetets syften och hur man låter dem slå igenom. Ett liknande resonemang kan också läggas till grund vid undersökningar av äldre ordböcker. Det är trots allt mot bakgrund av våra moderna språkkunskaper vi undersöker äldre tiders ordböcker, och har man ingen enhetlig måttstock är det också svårt att kunna göra en rättvis bedömning. Modellen måste därför idealiskt ta tillvara alla de lexikografiska drag som finns och har funnits i ordböcker.

Genom att förutsätta att modellen skall inrymma också numera förkastade tillvägagångssätt minimerar man också risken för att bli anakronistisk. I undersökningar av äldre språkbruk är det annars lätt att undersöka faktorer som är irrelevanta för det språkskede man ämnar beskriva. Troligen kan man ändå komma åt alla relevanta drag genom att använda en modell som tar fasta på så många karaktäristika som möjligt utan att vara alltför specifik. Drag som alldeles kommit ur bruk i modernare lexikografi borde därmed vara såpass iögonenfallande att man knappast förbigår dem.

Man kan med fog hävda att 1700-talslexikografer inte konstruerade sina ordböcker på samma sätt som sina nutida kolleger. Det finns trots detta all anledning att tro att de problem som en lexikograf har att ta ställning till är av liknande slag nu som då. Skillnaden ligger kanske snarare i de lösningar som tillämpas. Det är trots allt ett ganska allmängiltigt problem att över-sätta ett språks ordförråd till ett annat, och oavsett teroetisk medvetenhet uppstår ändå samma praktiska svårigheter.

Den undersökningsmodell som används nedan bygger således på nutida riktlinjer för tvåspråkig lexikografi, applicerade på Serenius tänkta målgrupp och ordbokstypologi. Modellen förut-sätts kunna användas för analys av ett befintligt ordboksmaterial, trots att den i princip grundas på de lexikografiska kriterier som används vid ordboksproduktion.

6.2. Undersökningsmodellens utformning

6.2.1. Ordbokstypologi

Hartmann (1983:4ff.) diskuterar lexikografins karaktär av lexikaliskt strukturerande verksamhet, vilka medel och metoder man använder i verksamheten, och vilka syften man skall uppnå. Han poängterar att ordböcker alltid måste bedömas utifrån användarens behov av språkliga hjälpmedel. Detta bör således vara en rimlig utgångspunkt vid upprättandet också av en analysmodell. Till grund för modellen ligger därför antaganden om ordbokens syfte och typologiska tillhörighet, vilket kan kallas *användarperspektivet*. Detta framgår till viss del av förorden i ordböckerna. Därutöver har jag dragit slutsatser utifrån ordbokens generella utformning och ingående språk, dvs. själva *produkten*.

Eftersom ordböcker är språkliga hjälpmedel är det viktigt att de språkliga uppgifterna i ordboken utformas optimalt i förhållande till förutsättningarna hos den som skall använda dem. Vid en utvärdering av en redan befintlig ordbok är det således en

primär uppgift att relatera den lexikografiska utformningen till vad man vet om ordbokens syften och målgrupp. Sådant anges ibland i ordböckernas förord, men ofta får man själv dra slutsatser genom att studera hur materialet i ordboken är utformat och uppställt. Därvid är det viktigt att känna till något om det idéhistoriska sammanhang som ordboken hör hemma i (jfr kap. 3–4).

Den teoretiska diskussionen om utformningen av tvåspråkiga ordböcker i enlighet med deras funktion initierades av den ryske lexikografen Lev Vladimirovic Ščerba på 1930-talet. Ordböckers skilda funktioner och därmed förenliga utformningar har sedan dess varit föremål för upprepade diskussioner (se Mugdan 1992, Bergenholz 1997). Man kan naturligtvis inte förutsetta att 1700-talslexikografen var medveten om ordbokstypologi på samma sätt som dagens lexikografer. Dock kan man anta att även tidigare lexikografer i större eller mindre utsträckning utformat sina ordböcker med tanke på vem som skulle använda dem, just för att det varit det pedagogiskt naturligaste sättet att bete sig. Att fastställa ordbokens typologiska tillhörighet blir därför principiellt en grundläggande fråga.

Den mest grundläggande typologiska distinktionen bygger på vilket modersmål den tänkta ordboksanvändaren har. Är ordboken avsedd för talare av källspråket eller målspråket? En annan grundläggande faktor är vilken funktion ordboken skall ha. Jag kommer i detta sammanhang endast att räkna med två grundläggande funktioner, nämligen om den undersökta ordboken är avsedd för produktion eller avkodning av text på det främmande språket. Produktionsordböcker, också kallade aktiva ordböcker, är avsedda för produktion på det främmande språket och bör skilja sig både innehållsmässigt och strukturellt från s.k. avkodningsordböcker, även kallade passiva ordböcker, avsedda för förståelse av det främmande språket.² Det skall emellertid näm-

² Jag har valt termerna produktions- resp. avkodningsordböcker eftersom aktiv och passiv kan leda tankarna till ordboksanvändarens roll i sammanhanget. Användaren är emellertid alltid aktiv. Dessa har annars varit de gängse termerna för de två olika huvudfunktionerna hos ordböcker. För en utförligare diskussion av terminologin hänvisas till Manley et al. (1986) och Gellerstam (1994).

nas att man nuförtiden anser att den s.k. aktiv-passiv-teorin har spelat ut sin roll, eftersom den inte täcker in alla de funktioner som ordböcker kan ha. Det finns fler funktioner hos ordböcker än den grundläggande distinktion som aktiv-passiv-teorin bygger på. Ordböcker kan dessutom vara flerfunktionella varvid teorin faller helt (se t.ex. Bergenholtz 1997).

Det är på sätt och viss rimligt att tänka sig att Serenius ordböcker snarast skulle vara flerfunktionella, framför allt för att Serenius kanske inte varit helt medveten om olika ordboksfunktioner och deras utformning. Detta borde i så fall visa sig i undersökningen. Om man utgår från den grundläggande distinktionen mellan produktions- och avkodningsordböcker, borde eventuella avvikande drag märkas. Distinktionen är också en viktig faktor som under alla förhållanden vuxit fram i takt med att den lexikografiska medvetenheten blivit större, och den bör beaktas vid en undersökning av detta slag. Analysen nedan bygger därför på en modell som utgår från en fastslagen typologi för varje ordbok som behandlas.

Utgångspunkten därvidlag är den fyrfaldiga funktionsindelning av ordböcker som kan upprättas utifrån varje specifikt språkpar i ordböckerna. Syftet är att därigenom klargöra ordbokens huvudsakliga funktion för talare av källspråk (L1) såväl som målspråk (L2). För språkparet svenska/engelska blir indelningen följande:

För svenskar

Produktionsordbok: sv. > eng.

Avkodningsordbok: eng. > sv.

För engelsmän

Produktionsordbok: eng. > sv.

Avkodningsordbok: sv. > eng.

Uppställningen visar att användare med svenska som modersmål behöver en svensk-engelsk ordbok avsedd för produktion på målspråket, och en engelsk-svensk ordbok avsedd för förståelse av målspråket. För engelsmän skulle en motsvarande uppsättning bestå i en engelsk-svensk produktionsordbok och en svensk-engelsk avkodningsordbok.

Resonemanget är emellertid främst teoretiskt, eftersom det i praktiken sällan görs fyra ordböcker för varje språkpar, framför allt inte beträffande ett språk med så få talare som svenska. Van-

ligare är då att man låter produktionsordboken för L1-talare samtidigt vara avkodningsordbok för L2-talare och modifierar innehållet något efter denna förutsättning, trots att detta egentligen är en kompromiss. Berkov (1996) menar emellertid att detta förfarande snarast är att föredra, i alla fall för ordböcker innehållande två språk där det ena har klart färre talare än det andra, exempelvis ryska – norska. En förutsättning är dock att man utarbetar ordboken med tanke på att den skall vara flerfunktionell samt införlivar grammatiska beskrivningar över språkparet.

Ett exempel på problemet att försöka få ett ordbokspar över två språk att fylla alla fyra funktionerna ger Dura et al. (1996). Där visas svårigheter som uppstår om man försöker använda en svensk–polsk ordbok respektive en polsk–svensk ordbok för både produktion och avkodning. Man får också en inblick i hur ordboksparet tillsammans skulle kunna fylla alla fyra funktionerna.

Bergenholtz (1997:26) menar att man bör tillgodose ordboksbehovet för små språk, där ordboksmarknaden annars är liten, genom flerfunktionella ordböcker. Genom att konstruera och publicera elektroniska ordböcker, där man kan undertrycka den information som inte är önskvärd för tillfället, kan man säkerligen förverkliga dylika tankar. Detta innebär att distinktionen mellan avkodnings- och produktionsordböcker så småningom kommer att minska och troligen försvinna helt, något som också poängteras av Atkins (1996) och Martin, Tamm & Gaspar (1996).

Trots att aktiv–passiv-teorin starkt ifrågasatts som funktionell utgångspunkt för utformningen av ordböcker, har jag ändå valt att lägga den till grund för min modell. Det förefaller mig vara mer ändamålsenligt att undersöka Serenius ordböcker med en modell baserad på så få antaganden om funktion som möjligt. Aktiv–passiv-teorin må ha spelat ut sin roll i produktionshänseende men kan fortfarande fungera i en analys av ordböcker vars funktioner inte är givna. De avvikelser som eventuellt finns i Serenius ordböcker borde framträda vid undersökningen om man jämför dem mot bakgrund av aktiv–passiv-teorin.

Ordböcker kan också vara olika ur normeringssynpunkt beroende på vilken funktion de har. I allmänhet är avkodningsordböcker mer beskrivande och produktionsordböcker mer normativa. Denna faktor är viktig framför allt med tanke på ordböcker som källmaterial. En normativ ordbok kan inte anses ha lika stort värde som en deskriptiv när det gäller ordbokens användbarhet som källmaterial, om man inte kan konstatera vilken norm som kommer till uttryck i ordboken. Också av denna anledning kan det vara viktigt att utgå från en viss typologi.

För att avgöra vilken typologi som Serenius ordböcker närmast ansluter sig till kommer följande faktorer att beaktas:

- Serenius egna uppgifter i förordet om målgrupper för ordboken;
- den tänkta målgruppens modersmål;
- utformning av ordboken vad beträffar källspråk och målspråk;
- lexikografiskt metaspråk.

Man måste självfallet ha i minnet att Serenius kan ha varit ovetande om de olika teoretiska premisserna för olika typer av ordböcker och därför inte medvetet strävat efter att ge ordböckerna en viss utformning i enlighet med en bestämd funktion. För analysens skull är typologin dock en förutsättning, eftersom det är lättare att diskutera ordböckernas fördelar och nackdelar mot bakgrund av en enhetlig modell. I det fall ordböckerna avviker kraftigt från vad som förutsätts i modellen kommer detta att visa sig och diskuteras.

När ordbokstypologin fastslagits undersöks ordböckerna enligt en lexikografisk modell som utgår från typologin. Modellen tar upp makrostrukturella respektive mikrostrukturella drag.

6.2.2. Makrostruktur

Makrostrukturen konstitueras av ordbokens urval av stickord och anordningen av dessa i form av lemman. Makrostrukturen är således själva stommen i ordboken och utformas till viss del olika beroende på ordbokens typologiska tillhörighet. Diskus-

sionen nedan utgår från förutsättningen att de olika ordböckerna är avsedda för svenskar med svenska som modersmål. Vid jämförelser med enspråkiga ordböcker förutsätts dessa vara avsedda för modersmålstalande och inte för inlärare.

6.2.2.1. Ordförrådet – urval

Principerna för urval av lemman skiljer sig mellan en- och tvåspråkiga ordböcker. Rent generellt kan man säga att det i tvåspråkiga ordböcker, särskilt avkodningsordböcker, är vanligare och mer befogat att ta med vissa lemman som inte anses höra hemma i en enspråkig ordbok, t.ex. olika typer av namn. Detta motiveras dels med att namnskicket i ett språk ofta återspeglar språkspecifika, kulturella faktorer, som kan vara viktiga för den som vill närma sig ett främmande språk. I många språk har man heller ingen uppdelning i versala och gemena bokstäver, varför en utländsk läsare inte alltid förstår vad som är ett namn i en given text (Al-Kasimi 1977:30). Ofta anges också vanliga ort- och personnamn som till formen skiljer sig åt mellan de ingående språken, t.ex. (ty.) *Bayern* respektive (eng.) *Bavaria* (Kromann et al. 1984:175).

Lemmatisering av oregelbundna former skiljer sig också för en- respektive tvåspråkiga ordböcker. I avkodningsordböcker är oregelbundna former vanligare som lemman, eftersom användaren inte kan förväntas känna till grundformen (Kromann et al. 1984:218). När läsaren träffar på dem i en text måste han eller hon kunna slå upp dem i en ordbok i den form i vilken de uppträder i texten. Ofta hänvisar man sedan till grundformen. Även partikelverb och förkortningar är vanligare som lemman i avkodningsordböcker.

I produktionsordböcker förekommer vanligen fler genomskinliga sammansättningar som lemman, eftersom dessa inte alltid är förutsägbart bildade på målspråket (Kroman et al. 1984:219). Lexikaliserade sammansättningar skall naturligtvis finnas med som lemman i både produktions- och avkodningsordböcker.

Samma sak gäller en del ordbildningsmönster som kan skilja sig åt mellan de båda språken i ordboken. Ord som har regelbunden form och betydelse på det ena språket men inte på det andra bör införlivas i lemmauppsättningen. Kroman et al. (1984:220) ger följande exempel mellan danska och tyska:

danska:	overensstemmelse	tyska:	Übereinstimmung
	uoverensstemmelse		*Unübereinstimmung

Lemmaurvalet skiljer sig således åt mellan en- och tvåspråkiga ordböcker men också mellan tvåspråkiga produktions- och avkodningsordböcker. I produktionsordböcker bör man koncentrera sig på det allmängiltiga, riksspråkliga ordförrådet med neutral stil, medan man i en ordbok avsedd för förståelse av text bör ha ett större ordförråd som täcker in olika stilistiska schatteringar, dialekter och sociolekter, kronologisk variation etc., eftersom man skall kunna avkoda också text som inte nödvändigtvis är samtida och följer en bestämd skrivnorm. Överhuvudtaget är kraven högre på att det främmande språket i en produktionsordbok är preskriptivt och följer gällande språknorm (Kromann et al. 1984:221).

Trots att undersökningsmaterialet består av både en engelsk-svensk och en svensk-engelsk ordbok, kommer jag endast att behandla lemmaurvalet i den svensk-engelska ordboken, i enlighet med avhandlingens syfte. Lemmauppsättningen behandlas emellertid ganska översiktligt i den lexikografiska undersökningen. En djupare analys av det svenska ordförrådet ges i stället i de tre sista undersökningskapitlen. Urvalet av engelska lemman behandlas i mycket liten omfattning och endast i samband med undersökningen av det svenska ordförrådet, främst av den anledningen att det i detta sammanhang är en ogörlig uppgift att kommentera en engelsk 1700-talsvokabulär.

6.2.2.2. Ordförrådet – systematik

Ordförrådet brukar struktureras på ett överskådligt sätt i ordböcker, vanligen i form av artiklar. Norén (1991) utgår i sin undersökning från att ordboksartikeln som fenomen är grundläggande i den lexikografiska strukturen, något som inte är självklart i ett historiskt perspektiv. Detta märks tydligt i äldre ordböcker där man ofta tillämpar principen "ett ord – en rad" oavsett ordens inbördes semantiska och formella samhörighet. Man kan exempelvis ge olika (polysema) betydelser av ett visst ord som förklaringar till flera homografa lemman i stället för att strukturera materialet i form av huvudbetydelser och undermoment till ett enda lemma i en enda artikel.

Indelningen av ordboksmaterialet i artiklar är ett viktigt kriterium i lexikografihistorisk forskning, eftersom det torde vara en struktur som kommit till användning i takt med en ökande lexikologisk medvetenhet. Denna insikt är troligen kopplad även till andra språkvetenskapliga insikter vid samma tid. Dessa är självfallet centrala i kartläggningen av den språkvetenskapliga framväxten i ett land, grammatisk såväl som lexikologisk.

I en ordbok som har en tydlig artikelstruktur har lexikografen på något sätt tagit ställning till placeringen av homografer, vilken är grundläggande för artikelindelningen. Man borde kunna skönja i artiklarna om han gjort någon åtskillnad mellan homonyma och polysema ord och i så fall på vilket sätt.

Homonyma ord, som p.g.a. ljudutveckling har fått samma form trots att de från början har olika ursprung, brukar i många ordböcker behandlas annorlunda än polysema ord, som snarast är ett resultat av en semantisk utveckling hos ett ord, som därefter kommit att uppvisa flera olika betydelser. Historiska ordböcker lägger vanligen ett etymologiskt resonemang till grund för indelningen, något som t.ex. *SAOB* praktiserar. Synkroniska ordböcker har olika praxis. Så tillämpar t.ex. *Svensk ordbok* (1986) ett strikt formellt system grundat på ordens böjning, den s.k. lemma–lexemmodellen³ (se förordet till *Svensk ordbok* 1986. Den teoretiska bakgrunden utvecklas delvis även i Allén 1970 och Berg 1978). Ord som har likadan böjning behandlas

som polysema (t.ex. *vind* 'blåst' resp. 'utrymme högst upp under hustaket'), medan ord som har olika eller bara delvis lika böjning behandlas som homonyma och får var sin artikel (t.ex. *kröka* 'böja' resp. 'dricka sprit'). Ord som har identisk form men tillhör olika ordklasser är alltid homonyma.

I en tvåspråkig ordbok har den teoretiska skillnaden mellan homonymer och polysemer inte lika stor betydelse som i en enspråkig ordbok, eftersom man i tvåspråkiga ordböcker skall koncentra beskrivningen till ekvivalensen mellan de två språken och den därmed åtföljande betydelsespecificeringen vid polysema lemman med flera ekvivalenter (Kromann et al., 1984:174, Svensén 1987:155). Detta hindrar emellertid inte att man kan notera om Serenius verkar ha gjort någon åtskillnad på homonymer och polysemer. Med tanke på hans intresse för etymologi, vore det exempelvis inte omöjligt att han valt att indela ordförrådet utifrån ursprung. Jag arbetar därför i denna undersökning med ett artikelbegrepp som innefattar följande:

- Artikeln skall vara beskaffad så att ordboksmaterialet struktureras efter en urskiljbar, konsekvent princip med avseende på både form och innehåll; man skall kunna se att lexikografen behandlat homografa och polysema ord i enlighet med en i förväg bestämd princip.
- Artiklarna skall vara grafiskt åtskilda från varandra; ordböcker som placerar alla betydelser under var sitt huvudord oavsett semantiska och morfologiska hänsyn betraktas snarast som listor utan artikelindelning.

Moderna ordböcker ställer oftast upp artiklarna i en alfabetisk ordning, som kan vara olika strikt. Andra sätt att dela in en ordbok är i form av semantiska fält eller finalalfabetisk ordning, det senare i s.k. baklängesordböcker. För äldre tiders lexikografi finns exempel på indelning efter stamord, något som förekommer i Samuel Schultzes ordboksmanus och som förmodligen

³ Observera att termerna *lemma* och *lexem* inte har samma definition i *Svensk ordbok* som i denna avhandling.

var en bidragande orsak till att hans ordbok aldrig publicerades (Hast 1990:19). Ytterligare längre tillbaka i tiden var tematisk indelning vanlig.

Av de äldre ordböcker som tillämpar alfabetisk sortering är det inte självklart vilken typ av alfabetisering som används. Framför allt kan placeringen av Å, Ä och Ö skifta. Efter tyskt mönster placeras ibland Å efter ordningen AO, Ä efter AE och Ö efter OE. Johansson (1997) beskriver vilka problem detta åsamkat *Lincopensens* författare, som ofta väljer att bryta mot den alfabetiska ordningen, eftersom den splittrar etymologiskt samhöriga ord. Att sortera Å, Ä och Ö under A respektive O betraktar jag som ett ålderdomligt lexikografiskt drag.

6.2.2.3. Lemmats utformning

Med *lemma* menas själva ingången till artikeln, dvs. det ord man söker efter för att hitta den artikel som behandlar ordet, dess betydelse(r) och ekvivalent(er). Lemmat har flera funktioner, t.ex. att utgöra grund för böjningsangivelser, ordbildningsprinciper etc.

Uppslagsformen består vanligen av den böjningsform ur vilken man kan härleda de flesta andra böjningar. Lemmat kan därför bestå av olika uppslagsformer i olika språk. För svenskans vidkommande, och i västerländsk lexikografi i allmänhet, består lemmat oftast av grundformen av flekterande ord, t.ex. obestämmd form singularis av substantiv, infinitivformen av verb, utrum singularis av adjektiv. Det finns emellertid undantag. I ordboksserien LEXIN, speciellt avpassad för andraspråksinlärare, utgör verbets presensform uppslagsform i stället för infinitivformen. Detta har genomförts med motiveringen att det är den formen man oftast lär sig först som andraspråksinlärare.

6.2.2.4. Hänvisningar

I ordböcker ges ofta hänvisningar av olika slag, till andra artiklar eller till vidhängande appendix. Bruket av hänvisningar skiftar med ordbokens typologi. I modellen tar jag fasta på om hänvisningar förekommer överhuvudtaget, vad de i så fall innehåller och hur de är utformade.

6.2.3. Betydelsebeskrivning i tvåspråkiga ordböcker

Den största skillnaden mellan en- och tvåspråkiga ordböcker ligger, som redan påpekats, i betydelsebeskrivningen och betydelsespecificeringen. Dessa skillnader kommer därför att gå igenom översiktligt innan själva undersökningsmodellen beskrivs.

I den enspråkiga definitionsordboken brukar betydelsebeskrivningen utgöras av någon typ av definition, ofta kompletterad med synonymer, antonymer och/eller metaspråkliga kommentarer. Huvudsyftet är således att ge en semantisk beskrivning av ordförrådet i ordboken. Den semantiska analysen av ett ordboksmaterial är därför den viktigaste delen i det lexikografiska arbetet och det är med utgångspunkt i denna analys som ordförklaringarna skrivs och struktureras i artiklarna. En väl genomtänkt definitionsordbok bör presentera semantiska specificationer i ett lexikografiskt format som överensstämmer med ordbokens syften.

I tvåspråkiga ordböcker strävar man efter att ge en målspråklig motsvarighet till det källspråkliga ordet, vilket inte är det samma som en semantisk betydelsebeskrivning. Man brukar i stället tala om ekvivalens. I princip skall man alltså erbjuda ett uttryck på målspråket, som så väl som möjligt motsvarar det källspråkliga ordets denotativa och konnotativa räjonger. Detta ställer stora krav på kunskaper om de ingående språkens semantiska struktur och lexikaliska enheter. Också detta arbete grundas på en semantisk analys av de ingående språken men ger ett annorlunda resultat.

Att Serenius var medveten om den tvåspråkiga lexikografins förutsättningar syns i hans engelska förord till andraupplagan av den engelsk-svenska ordboken (1757:1). Där skriver han följande:

By lexicographical laws You are chained to words, and not allowed to indulge Yourself with any other than those, which express the idea of the opposite language: So that the Nations You would have understand one another, don't mistake, but exactly hit one and the same thing; though each has imposed other letters and sounds on one and the same idea.

Tvåspråkig lexikografi är därmed oproblematiserad så länge de två ingående språkens semantiska struktur överensstämmer. I de fall ett polysemt ord motsvaras av en målspråklig ekvivalent med samma polysema struktur behöver man stängt taget inte göra någon betydelseuppdelning överhuvud taget, eftersom överensstämmelsen i ekvivalens räcker som upplysning. Detta är emellertid inte alltid fallet. Vanligen är det en betydligt mer komplicerad uppgift att beskriva ekvivalensen i tvåspråkiga ordböcker.

Grindsted (1988) utgår från följande tre typer av ekvivalens: fullständig och partiell ekvivalens samt avsaknad av ekvivalens. Fullständig ekvivalens har redan berörts och är ur lexikografisk synpunkt tämligen oproblematiserad. Partiell ekvivalens, den relation som råder mellan olika språks semantiska system som bara delvis korrelerar med varandra, kräver däremot mer av lexikografen. Man urskiljer vanligen två subkategorier: implikation och intersektion. Med implikation menas att ekvivalenterna står i ett hyponymt förhållande till varandra, t.ex. att svenskans *tak* på engelska motsvaras av ekvivalenterna *ceiling* och *roof*. Detta förhållande är tämligen okomplicerat i den lexikografiska beskrivningen.

Intersektion medför däremot större problem i beskrivningen av ekvivalensen mellan två språk, eftersom intersektionella ekvivalenter till viss del motsvarar varandra, men också innehåller betydelsekomponenter som inte finns i det andra språkets ekvivalent. Detta gäller ofta de mest frekventa verben i språk

vilket försvårar en adekvat beskrivning av ekvivalensen mellan dessa centrala ord i olika språk. Norén (1993) behandlar problemet och ger bl.a. följande exempel på de olika betydelseerna av verbet *se* på svenska respektive engelska. Båda språken har betydelseerna 'uppfatta med synen', 'titta (på ngt)', 'förmåga att uppfatta med synen', 'uppleva', 'träffa', 'föreställa sig', 'förstå'. Utöver dessa betydelser har både svenskan och engelskan andra betydelser som bara finns i det ena språket. I svenskan finns betydelsen 'bjuda' (*får jag se dig på en kopp kaffe*), som inte engelskan har. Engelskan har däremot betydelsen 'follow', som på svenska snarare uttrycks med *följa*, *eskortera* (*see someone home*, *följa någon hem*).

Avsaknad av ekvivalens, dvs. det förhållande att det ena språket har ett uttryck för ett visst begrepp som det andra språket inte har ett enhetligt uttryck för, är förstås besvärligt på sitt sätt, men denna typ är sällan lika frekvent som den partiella ekvivalensen, och berör företrädesvis kulturella skillnader som det kanske inte är så nödvändigt att ge full rättvisa i produktionsordböcker. I avkodningsordböcker kan man välja att ge en annan typ av beskrivning än med en ekvivalent, t.ex. genom att förklara företeelsen i ett encyklopediskt format.

I produktionsordböcker är kravet på vad som kan användas som ekvivalenter strängare än i avkodningsordböcker. När man skall producera text på ett främmande språk är det självklart att man skall kunna använda en ordbok och få reda på den korrekta motsvarigheten till det källspråkliga ord man vill använda. När man läser en text på ett främmande språk kanske det räcker om man får det främmande ordet förklarat så att man förstår det utan att nödvändigtvis bli erbjuden motsvarande ord på modersmålet. Det senare blir ju ändå nödvändigt beträffande uttryck som saknar ekvivalenter på målspråket, som redan påpekats.

Vad beträffar Serenius ordböcker kan man inte förvänta sig allt för mycket av beskrivningen av de svenska och engelska ekvivalenterna. Visserligen får man anta att Serenius kunde engelska flytande, men god praktisk behärskning är inte detsamma som att kunna ge en tillfredsställande behandling av språket ur ett lexikografiskt perspektiv. Han grundar också sin första ord-

bok på en engelsk-fransk förlaga, vilket betyder att han emellanåt kan ha tagit över den betydelseindelning som är relevant för språkparet engelska-franska, men som inte behöver vara det för engelska-svenska. Serenius bruk av latinska ekvivalenter kan också vara ett tecken på viss osäkerhet inför ekvivalensen i ordboken. I undersökningen kan man försöka urskilja om Serenius eventuellt haft olika utformning av ekvivalensbeskrivningar i den engelsk-svenska respektive den svensk-engelska ordboken, och vad det i så fall kan säga om hans lexikografiska kompetens.

Ett problem i undersökningen är att avgöra graden av korrekthet i Serenius val av ekvivalenter, eftersom detta medför att man måste kunna relatera ordböckernas 1700-talsengelska till motsvarande svenska. Det engelska språket faller i princip utanför denna avhandling, och därför kommer jag inte att gå särskilt djupt in i detta problemkomplex, utan jag nöjer mig företrädesvis med en mer allmän beskrivning och analys av de typer av ekvivalenter och parafraaser som Serenius använder.

6.2.4. Betydelsespecificering i tvåspråkiga ordböcker

Eftersom olika språks ordförråd mycket sällan står i ett ett-till-ett-förhållande vad beträffar form och innehåll, säger det sig självt att ekvivalensbeskrivningen i tvåspråkiga artiklar emellanåt kan te sig snårig. Ett svenskt ord med en viss betydelsestruktur kan motsvaras av ett eller flera engelska ord med delvis annorlunda betydelsestruktur, varvid det är viktigt att underlätta för användaren att få fram en så korrekt ekvivalent som möjligt i varje enskilt fall. Också då betydelsestrukturerna är likadana på två olika språk kan en beskrivning vara av värde, eftersom ordboksanvändaren inte kan förväntas känna till förutsättningarna för val av ekvivalent.

Problemen och diskussionen rörande betydelsespecificering redovisas ingående av Kromann et al. (1984:168ff.). Problematiken har tidigt belysts av Iannucci (1957-1958), som hävdar att man bara behöver specificera betydelseskilnaderna mellan

olika ekvivalenter i produktionsordböcker och att inget behov av specificering föreligger i avkodningsordböcker, eftersom man kan utläsa av kontexten vilken ekvivalent som är den korrekta. Man anser visserligen fortfarande att behovet av att specificera är störst i produktionsordböcker, men numera erkänner man i viss mån att man också behöver disambiguera ekvivalenter i avkodningsordböcker (Svensén 1987:145). Man brukar också hävda att de metaspråkliga kommentarer som används för betydelspecificeringen skall skrivas på modersmålet för den tänkte användaren och placeras före den målspråkliga ekvivalenten (Kromann et al. 1984:193).

Funktionen hos betydelspecificeringen är således att vara användaren behjälplig vid sökandet efter rätt ekvivalent. Man skall därför inte förväxla betydelspecificering med en semantisk betydelsebeskrivning. Betydelspecificeringen ges inte för alla ekvivalenter, utan bara då det finns flera ekvivalenter att välja bland eller då ekvivalenterna på de ingående språken inte motsvarar varandras fullständiga betydelse.

Svensén (1987:140ff.) beskriver ingående olika typer av betydelspecificering, bl.a. synonymi och hyponymi, som ofta används för att specificera ekvivalenter till homografer. Nedan ges ett exempel på betydelspecificering av den svenska homografen *kap* vid översättning till engelska med hjälp av synonymer på källspråket (efter Svensén 1987:140):

- (3) 1 **kap** (udde) cape, point
2 **kap** (fångst) prise, capture

Andra tillvägagångssätt är att använda sig av olika typer av kollokationer och därmed ange vilken typ av subjekt eller objekt en viss ekvivalent skall användas med.

- (4) **sätta** (en fälla), set a trap
sätta (potatis), plant potatoes

Vanligt är också att man utnyttjar olika metaspråkliga kommentarer, t.ex. stilkommentarer, ämnesområde, facktillhörighet och bruklighetskommentarer. I många fall måste man också ge rent

encyklopediska förklaringar, särskilt vid begrepp som rör kulturspecifika företeelser, skillnader i utbildningssystem, politiska system, måttssystem m.m.

Jag redogör inte för när de olika typerna skall användas i produktions- respektive avkodningsordböcker utan hänvisar i stället till Kroman et al. (1984), Svensén (1987) och Grindsted (1988).

6.2.5. Mikrostruktur

Om man som Kromann et al. (1984:161) definierar makrostrukturen som ordförrådets profil, så är mikrostrukturen själva artikelprofilen som framtonar genom behandlingen av de fonetiska, grammatiska och semantiska uppgifter som ingår i ordboken.

6.2.5.1. Fonetik

Till uttalet räknas såväl uttal av enskilda ljud som betoning och accent. Uttalsuppgifter är viktiga framför allt i produktionsordböcker men fyller också en funktion i avkodningsordböcker när det gäller att förstå tal. Uttalsuppgifter kan förekomma enligt flera olika principer. Den uppgift som i många språk är enklast att beskriva är betoningen av enskilda ord. Denna kan anges i form av markeringar i stickordet, vanligen i form av punkter under den betonade vokalen eller accenttecken före eller efter den betonade stavelsen. För svenskans vidkommande är det dessutom relevant med musikalisk accent, som Weste (1807) är den förste att ange.

I moderna ordböcker får man ofta hela uttalet av lemmat i form av någon sorts fonetisk eller fonematisk skrift. Uttalet brukar då stå efter lemmat. Man kan också välja att ge generella uttalsuppgifter i ett appendix till ordboken. Somliga ordböcker anger uttal till alla ord, i andra ordböcker får man bara uttalet angivet i de fall det avviker från det väntade.

Det är svårt att veta i vilken utsträckning uttalsuppgifter kunde lämnas i äldre ordböcker, inte minst med tanke på den vacklande ortografiska normen och de skilda uttalen i olika dialekter. Svårigheterna att återge uttal måste vara stora när ortografin inte är fastlagd och ett visst ljud kan återges på flera olika sätt. Hesselman tar fasta på dessa omständigheter när han antar att stavningen i Helsingius ordbok (1587) och *Lincopensen* (1640) återspeglar respektive ordboksförfattares dialekt (Hesselman 1904:378ff.).

Även om man känner till lexikografens geografiska härkomst är det vanskligt att använda sådana kunskaper för att dra slutsatser om det enskilda uttalet av ord i en ordbok, eftersom man inte kan veta vilket uttal som egentligen representeras, såvida lexikografen inte uttryckligen anger detta. Vi vet ännu för lite om förhållandet mellan olika typer av talspråk och den framväxande riksspråkliga skriftnormen under 1700-talet – för att inte tala om ännu äldre språkskeden – för att kunna påstå något säkert om äldre ordböckers fonologiska status.

När det gäller återgivning av utländskt uttal var situationen ännu besvärligare, eftersom lexikografen dels måste ta ställning till vilket uttal som skulle återges, dels måste beskriva uttalet i enlighet med det egna språkets skrivkonvention. Engelskan hade under 1700-talet inga fasta normer för vare sig ortografi eller uttal. Bristen på normering skapade naturligtvis en påfallande förvirring i de skriftliga konventionerna, och detta vacklande bruk skulle lexikografen sätta i relation till sitt eget språks ofta inte helt normerade skriftsystem. Man kan förstå om lexikografer underlät att gå allt för djupt in i fonetiska beskrivningar.

Den danske lexikografen Bay, som gav ut en engelsk–dansk ordbok 1784, fick motta kritik för sina uttalsuppgifter eftersom de ansågs återge skotskt och irländskt uttal som endast ansågs passande för umgänge med brittiskt sjöfolk och köpmän (Kabell & Lauridsen 1992:306). Kritikern, som är engelsman, har förmodligen utgått från sina engelska stavningsnormer i bedömningen av uttalets återgivande, medan Bay troligen transkriberat det engelska uttalet i enlighet med dansk stavnings-

norm (ibid.). Detta tyder i stället på en insiktsfull behandling av problemet från Bays sida som kritikern inte förstått.

Starnes & Noyes beskriver hur den engelske boktryckaren Caxton diskuterar detta problem. De återger en anekdot ur prologen till Eneydos (1490), som beskriver hur några sjömän från en del av England vill köpa ägg i en annan del av England, varvid bondhustrun de skall handla av hävdar att hon inte förstår dem för att hon inte kan franska. Caxton undrar slutligen: "Lo, what should a man in these days now write, eggs or eyren?" (citerat efter Starnes & Noyes [1946] 1991:6).

Uttalsuppgifter i äldre ordböcker är således svåra att värdera, men de är givetvis intressanta. I undersökningen kontrolleras om Serenius har tagit med några uttalsuppgifter, för vilka språk han i så fall gjort det, och på vilket sätt uppgifterna är utformade.

6.2.5.2. Grammatik

Ordböcker innehåller vanligen uppgifter de enskilda ordens böjning och hur de konstrueras syntaktiskt tillsammans med andra ord. Under denna rubrik behandlas framför allt följande kategorier: ordklass, konstruktionssätt och morfologi.

Ordklass

Lemmats ordklastillhörighet är ett enkelt men viktigt sätt att ange viss typ av grammatisk information. Ordklassen visar dels vilken typ av information som Serenius ansåg viktig att redovisa, dels hur han uppfattade ordklasser deras indelning och böjning. Detta ger en indikation om såväl språklig medvetenhet och lexikografiskt kunnande som eventuella förebilder.

Ordklass kan anges på olika sätt, direkt eller mer indirekt. Direkt angivelse har vi om beteckningen på ordklassen skrivs ut, helt eller delvis i form av förkortningar, medan det indirekta sättet består i att ange böjningskategorier typiska för ordklassen i fråga i stället för ordklassens beteckning. För svenska kan sub-

stantiv exempelvis impliceras genom uppgifter om böjningsformer i species och numerus, vanligen obestämd form pluralis. Eftersom substantivens pluraländelser är unika för denna ordklass, kan man därav sluta sig till vilken ordklass lemmat tillhör.

I modern lexikografi använder man sig av en kombination av direkta och indirekta angivelser. Undersökningen tar fasta på om ordklasser anges i Serenius ordböcker, vilka de i så fall är, om de alltid förekommer och i vilken form.

Konstruktionssätt

Med *konstruktion* menas här grammatisk konstruktion. Denna kategori beskriver vilken typ av syntaktiska led ett ord kan eller måste ha, och vilken grammatisk form dessa led skall tilldelas. Ett exempel på detta är att man i svenskan skall ha oblika pronomen efter preposition, som i exempel (5).

(5) Jag såg på *honom*, men han såg inte på *mig*.

I vissa fall är det nödvändigt med ett utfyllnadsled i form av ett objekt, t.ex. vid verbet *kasta*, där man normalt måste ange *vad* det är som kastas, inte bara *att* man kastar. Konstruktionstyper skiljer sig åt mellan olika språk, varför det är viktigt att lämna sådana uppgifter i tvåspråkiga ordböcker. Svensén (1987:88) menar att konstruktionskategorier är viktigast i produktionsordböcker, men att de till viss del också behövs i avkodningsordböcker. I produktionsordböcker har de till syfte att beskriva hur målspråket konstrueras, och i avkodningsordböcker hur källspråket konstrueras.

Man kan ange konstruktion på flera olika sätt i ordböcker beroende på hur noggrann man vill vara. Det minst detaljerade sättet är att ange ordklass för respektive ord. För att kunna använda sig av ordklassuppgifterna för detta ändamål måste man dock kunna språkets grammatik ganska väl. En mer detaljerad beskrivning av ett ords konstruktionsmöjligheter är därför ofta nödvändig. Vanliga konstruktionsuppgifter är verbens valensramar och de ingående argumentens grammatiska katego-

rier, något som ofta förekommer i moderna inlärningslexikon, såsom *Longman's Dictionary of Contemporary English* (LDOCE). Det finns emellertid mycket kvar som behöver utvecklas vidare på detta område (se Toporowska Gronostaj 1996:18f.).

De mer sofistikerade formaten för att ange konstruktionssätt har arbetats fram i modern lexikografi, och det är därför inte särskilt troligt att man hittar utförliga, systematiskt återgivna uppgifter om exempelvis syntaktisk valens i äldre ordböcker. Enklare typer av markering av syntaktisk konstruktion kan man dock finna i form av ordklassangivelser och vidare subkategoriseringar av dessa, t.ex. angivandet av transitivitet hos verb.

I tvåspråkiga ordböcker är det naturligtvis viktigt att språk-specifika drag anges, men också mer allmänna konstruktions-möjligheter kan vara värda att undersöka. Det är framför allt de fyra ordklasserna substantiv, adjektiv, verb och adverb som har många olika konstruktionssätt. Prepositioners rektion anges också ofta.

Konstruktionssätt kan anges på olika sätt, antingen i anlutning till lemmat i form av klartext eller olika typer av förkortningar. Man kan också välja att hänvisa till olika typer av appendix med utförligare information. En tredje typ är att ange konstruktionssättet i form av språkprov (se vidare 6.2.5.4).

I undersökningen nedan kontrolleras om Serenius anger grammatisk konstruktion och i så fall hur.

Morfologi

Under denna kategori undersöks uppgifter om lemmats böjningsformer. Noteringar görs om vilka former som anges, i vilken form de presenteras och om hänvisningar till paradigm förekommer. Eventuella uppgifter om avledningar och sammansättningar kommenteras också, såväl förekomst som form.

I fråga om Serenius ordbok kan det vara intressant att notera avledningsmorfemen, med tanke på att han kan ha introducerat utländska avledningsmorfem och ordbildningsmönster. Därför

undersöks vilken typ av avledningar som anges och om de bara ges i snävt urval eller i större omfattning. Vidare undersöks också om både för- och efterledssammansättningar förekommer och hur de anges.

6.2.5.3. Semantik

Ekvivalensbeskrivning

Som tidigare nämnts kan man i tvåspråkiga ordböcker vänta sig att finna målspråkliga ekvivalenter till källspråkets lexikaliska enheter. Så är fallet också i äldre ordböcker. I avkodningsordböcker, där förståelsen av det främmande språket är viktigast, kan man emellertid vänta sig fler parafrafer än i produktionsordböcker. För att kunna producera idiomatisk text på ett främmande språk behöver man ha kunskap om de enskilda orden i språket i fråga, varvid parafrafer inte räcker till.

Serenius har följt en utländsk förlaga och tar över dennas struktur och innehåll. I flera fall har han säkert haft svårigheter att hitta en passande ekvivalent på svenska. Särskilt påfallande bör detta i så fall vara i den engelsk-svenska ordboken. Dels kan man tänka sig att Serenius själv inte alltid hade kunskap om alla de engelska orden, dels innehåller ordboken förmodligen kulturspecifika företeelser vars beteckningar är svåra att översätta.

I den svensk-engelska ordboken, som antas vara avsedd för produktion, har Serenius emellertid valt ut lemmauppsättningen själv (såvitt vi vet). Han är här också hjälpt av sin engelsk-svenska ordbok i översättningen av ordförrådet. Följaktligen kan man vänta sig en större andel ekvivalenter och färre parafrafer i den svensk-engelska ordboken. Där är det också mer angeläget att erbjuda exakta engelska ekvivalenter.

Eftersom den förväntade typen av målspråkliga översättningar skiftar i de olika typerna av ordböcker, är det viktigt att utgå från respektive ordboks typologiska funktion vid den

semantiska beskrivningen. Under detta moment i analysen kommer jag att undersöka om ekvivalensbeskrivning och betydelse-specificering är relevant för ordbokens typologi och hur den semantiska informationen är utformad.

Selektionsrestriktioner och frasbundenhet

En central uppgift i ordböcker är att förklara den betydelseförskjutning som uppstår när vissa ord kombineras med andra. I en del fall kan ord rentav förlora sin egentliga betydelse och istället bilda fraser som uppbär egen betydelse, helt eller delvis skild från betydelsen hos vart och ett av de i frasen ingående orden. Det är också vanligt att vissa ord, utan synbar anledning, ofta förekommer tillsammans i högre utsträckning än vad man kan förvänta sig utifrån deras respektive frekvens. Ett verb som *utfärda* har låg frekvens om man ser till den enskilda förekomsten i språket, men tillsammans med substantivet *pass* har verbet osedvanligt hög frekvens relativt sett. Det är därför viktigt att ordböcker anger uppgifter om hur ord kombineras med varandra. Detta kan ske på olika sätt och med olika intentionsdjup.

Med *selektionsrestriktioner* menas i denna undersökning de regler som styr valet av lexikaliska komplement till ett visst ord. Man kan inte kombinera två ord med innehållskomponenter som delvis står i konflikt med varandra. I valet mellan orden *mörda* och *döda* måste man välja *döda* när det är ett djur som utför handlingen, eftersom *mörda* innehåller en komponent [+UPPSÅT], som inte är förenligt med djur eftersom de dödar av instinkt (Svensén 1987:92f.).

Min undersökning syftar på denna punkt till att beskriva om och i så fall hur ordens semantiska kombinatorik återges i Serenius ordböcker. Härvidlag undersöks dels selektionsrestriktioner, men också i vilken utsträckning Serenius anger s.k. lexikaliserade fraser, idiom och ordspråk, alltså uttryck som karaktäriseras av en viss eller fullständig frasbundenhet. Uppgifter om selektionsrestriktioner kan man förvänta sig att finna inne i artiklarna i anslutning till respektive ekvivalent i betydelse-

sebeskrivningen, medan de mer fräsbundna enheterna också kan tänkas återges på andra platser i artikeln, t.ex. som lemman. I många fall kan man vänta sig att exempel på ords semantiska (och grammatiska) kombinatorik återges i form av exempel eller språkprov.

6.2.5.4. Språkprov

Malmgren (1994) definierar språkprov som "fraser som innehåller uppslagsordet och som återges inom ramen för artikeln" (1994:108). Syftet med språkproven är således "att illustrera uppslagsordet i någon av dess betydelsenyanser eller användningar" (ibid). Malmgren urskiljer fyra funktioner, varav den första kallas den semantiska eller paradigmatiske och har som syfte att placera in ordet i dess betydelsefält samt beskriva ordets semantiska kombinatorik. Den andra funktionen är den syntaktiska, eller syntagmatiska, som beskriver hur ordet syntaktiskt kombineras med andra ord. Malmgren påpekar också att dessa första funktioner ofta kombineras i ett och samma språkprov (1994:110). Man kan anta att dessa funktioner är svåra att urskilja i efterhand i Serenius ordböcker, och man får förmodligen nöja sig med att notera om båda funktionerna verkar upprätthållas i språkproven. Den tredje funktionen hos språkprov är den konnotationella, som har till uppgift att visa på de associationer som ordet ger upphov till. Den konnotationella funktionen antyds för svenskans vidkommande ofta genom sammansättningar, dvs. morfologiska språkprov. Slutligen urskiljer Malmgren också kategorin encyklopediska språkprov, vilka skall ge upplysningar av mer encyklopedisk art i språkprovsform. Denna kategori torde vara viktig inte minst i tvåspråkig lexikografi, där man oftare än annars kan behöva ge upplysningar av encyklopedisk karaktär till följd av kulturskillnader mellan de samhällen där de i ordboken ingående språken talas.

Språkproven skall inte bara skildra nyanser i betydelsen hos uppslagsordet utan de bör också stödja definitionen i enspråkiga

ordböcker (Malmgren 1994a:110). Malmgren förankrar sina ståndpunkter i modern lexikografi, men man kan vänta sig att språkproven inte alltid används på detta sätt i äldre tiders lexikografi.

I Hannesdóttir (1990) diskuteras språkprovets funktion i äldre svenska ordböcker. Hon menar att språkproven användes just för att komplettera definitionen eller ekvivalenten, inte bara till att exemplifiera lemmats semantiska och syntaktiska egenskaper. Hannesdóttir visar också att kategorin språkprov under 1700-talet baseras på ganska bristfälliga analyser av de ingående språken, men att de mot mitten av 1800-talet har förbättrats avsevärt.

Språkprov kan bestå av helt autentisk text, redigerad autentisk text eller rent redaktionell text. Med dagens tillgång till stora datalagrade textkorpusar har man stor tillgång till autentisk text, vilket brukar användas i ordböcker. Orsakerna till varför man vill använda autentiska språkprov har dock varierat genom åren.

Modern lexikografi har ofta ett uttalat deskriptivt syfte och brukar därför använda sig av korpusbaserat material för att på det viset få tillgång till språket såsom det verkligen används. För att ge en så fullständig beskrivning av ordförrådet som möjligt bemödar man sig därför om att spegla även det talade språket. 1700-talslexikograferna hade snarast ett uttalat normerande syfte, och använde sig därför av vissa utvalda författares texter för att på det viset skildra det "goda" språkbruket. Autentiska språkprov är därför inte ovanliga i äldre ordböcker. På samma sätt som de latin-baserade ordböckerna innehåller stora mängder citat från de klassiska författarna från antikens guldålder strävar många senare nationalspråkliga ordböcker efter att befästa sin egen tids språkbruk genom att begagna sig av sin samtids bästa författare. Ett känt exempel på detta är Samuel Johnsons språkprov i dennes stora definitionsordbok, publicerad 1755.

Man brukar i dessa sammanhang också tala om "levande" och "döda" språkprov (Svensén 1987:83), där döda språkprov är sådana där man ersatt de egentliga orden med s.k. *proformer*, dvs. förkortningar som *ngn* (någon). Syftet med dessa språk-

prov är främst att visa hur ord konstrueras grammatiskt genom att ange vilka argument ett ord kan ta, som i exempel (6). Ofta kompletterar man också döda exempel med ett levande.

(6) Ge (ngt) till (ngn): *Han gav boken till bibliotekarien.*

I analysen notrar jag främst om språkprov förekommer, vilken funktion de verkar ha, om det är autentiska språkprov eller döda språkprov med proformer.

6.2.5.5. Övrigt

Typografisk information

En faktor som inte uppmärksammas i någon större utsträckning i de tidigare relaterade undersökningarna är ordbokens typografi, som kan användas för att indikera både formella och innehållsliga kategorier, något som är av stor vikt inom lexikografin.

Användningen av skilda stilsorter för markering av olika innehållskategorier är en metod som i hög grad utnyttjas av modern lexikografi. Vanligtvis markeras uppslagsordet på ett sätt, uttalsbeteckningar på ett annat, morfologiska uppgifter på ett tredje etc. Detta förfaringssätt är utrymmesbesparande men ställer i gengäld höga, ibland orimligt höga, krav på läsaren.

Utvecklingen av dylika typografiska konventioner har naturligtvis skett gradvis allteftersom den lexikografiska traditionen vuxit fram och vunnit stadga. Man kan därför förutsätta att de äldsta ordböckerna inte använder typografin lika medvetet som de yngre utan är mycket enklare i den typografiska utformningen. Man kan också anta att mer etablerade traditioner har influerat mindre fasta (nationella) traditioner att anamma vissa praktiska förfaringssätt i det lexikografiska hantverket. Därför förefaller den typografiska behandlingen av ordboksmaterialet vara värd att beakta.

Att traditionen till viss del etablerats i Sverige under 1700-talet visar sig bland annat i att Schultze praktiserar den i sitt

ordboksmanus genom att använda olika stilsorter även i handskrift (Hast 1990:20). Dessa skulle väl sedan överföras till olika typografiska stilar vid tryckningen. Också *Lincopensen* använder sig av typografin för att markera olika innehållskategorier.

Appendix

Tvåspråkiga ordböcker kan emellanåt innehålla encyklopediska uppgifter, som man brukar vara mycket restriktiv med i enspråkiga ordböcker. Ofta står denna typ av information i särskild appendix och innehållet kan bestå i uppgifter om valuta, vikt och måttssystem, utbildningssystem, politiskt system, kartor m.m.

Förord

Modern lexikografi har ofta som praxis att beskriva syftet med ordboken, diskutera den teoretiska bakgrunden och förklara hur ordboken är tänkt att användas. Denna information presenteras vanligen i förordet. Där kan man också inhämta uppgifter om sådant som antingen är svårt att systematisera i lexikografisk form eller skulle ta för stort utrymme i anspråk om det inarbetades i i själva ordbokstexten. Exempel på sådan information kan vara grammatiska uppgifter, uttalsangivelser och språkhistorisk beskrivning av de ingående språken.

Förordet är av stort värde i den lexikografiska analysen om man ur det kan uttolka uppgifter om avsett syfte, tänkt målgrupp, eventuella källor till ordboken, hur den är kompilerad etc. I denna modell undersöks därför om något förord finns och vad det i så fall innehåller.

Utvärdering

Resultaten av analyserna används slutligen i en utvärdering av hur väl ordboken uppfyller den antagna funktionen.

6.2.5.6. Översikt över undersökningsmodellen

Ordbokstypologi

- Ingående språk
- Avsedd målgrupp
- Avsedd funktion

Makrostruktur

- Lemmautformning och lemmatisering
- Artikelns typ och grafiska utformning

Mikrostruktur

- Uttal, förekomst och typ av notation
- Grammatik: ordklasser, konstruktionssätt, morfologi
- Semantik: betydelsebeskrivning, betydelsespecificering, selektionsrestriktioner
- Språkprovns förekomst och funktion

Övrigt

- Typografi
- Appendix och förord
- Encyklopedisk information
- Etymologisk information

Utvärdering

- Uppfyller ordboken de krav man kan ställa på den i enlighet med typologi?

6.3. Metodiskt förfarande

Hela undersökningen baseras på typologin som upprättas i första delen av undersökningen. Beroende på vilken typ av ordbok som undersöks anpassas de olika undersökningsfaktorerna till det antagna syftet med ordboken. Således kommer tyngdpunkten att ligga något olika i olika undersökningar.

Huvuddelen av undersökningen består av en lexikografisk beskrivning av Serenius ordböcker enligt den upprättade modellen. Främst beaktas den första upplagan av den engelsk-svenska ordboken och den svensk-engelska ordboken. Andra upplagan av den engelsk-svenska ordboken behandlas endast i mindre utsträckning av skäl som framgår i undersökningen.

7. Lexikografisk undersökning

7.1. Abel Boyer: The Royal Dictionary

Eftersom den lexikografiska undersökningen tar sin utgångspunkt i ordböckernas typologiska karaktäristika, är det lämpligt att först beskriva förlagan från denna synpunkt. Serenius har följt sin förlaga noga, och en naturlig fråga att ställa är om också de typologiska särdragen kan härledas till förlagan. Jag beskriver härvidlag 1729 års upplaga av Boyers ordbok, eftersom denna befunnits vara den troligaste förlagan för Serenius arbeten.

Boyer redogör utförligt för metoden bakom sin ordbok i förordet till den första upplagan 1699, vilket finns omtryckt också i 1729 års upplaga. Ordförrådet är hämtat från historier, romaner, moraliska essäer, tidningar och pjäser, vilket tyder på att det var ganska aktuellt för sin tid. Målgruppen för den engelsk-franska ordboken är talare av engelska, vilket märks i att Boyer skriver förordet till denna ordbok på engelska. Ordboken ger emellertid intryck av att vara ett mellanting mellan en tvåspråkig och en enspråkig ordbok. De flesta engelska lemman förklaras först på engelska, antingen med parafraaser eller synonymer eller med en ordbildningsuppgift. Därefter följer den franska ekvivalenten; se exempel (7) och (8) från Boyer 1729.

(7) COMMANDRY, S. (a Mannor belonging to a Commander or Knight of any Order.) *Commanderie, Bénéfice dont jouit un Chevalier de quelque Ordre que ce soit.*

(8) GRATING, *Subst.* (from to grate). *L'action de râper; l'action de choquer; &c. V. To grate.*

Boyer förklarar varför han ger engelska definitioner med följande ord:

Now, I would fain know by what sort of Magick a Man can find out the true individual Signification he is in quest of, unless there be a parallel Signification, or short Definition, in the same Language, to direct his Choice, as you shall see all along in this Dictionary; wherein the different Senses of Words are all characteris'd. (Boyer 1729, förordet)

Utifrån detta citat kan man karaktärisera ordboken som en produktionsordbok för engelsmän, eftersom en så utförlig betydelsespecificering som Boyer eftersträvar sällan är nödvändig i en avkodningsordbok, där man förväntar sig att läsaren kan hitta fram till rätt ekvivalent med hjälp av kontexten.

Den fransk-engelska ordboken är uppbyggd på motsvarande sätt, dvs. förklaringar eller regelrätta definitioner åtföljer de franska stickorden innan den engelska ekvivalenten anges, vilket tyder på att den fransk-engelska ordboken är en produktionsordbok för fransmän. Ordböckerna påminner därvidlag om den typ av tvåspråkig ordbok som på svenska kallas *brolexikon* (Gellerstam 1995). Sådana ordböcker kännetecknas av att de dels har definitioner på L1-språket, dels ekvivalenter på L2-språket, och syftar till att vara en bro från tvåspråkiga ordböcker över till enspråkiga ordböcker på det främmande språket.

Det finns också en möjlighet att Boyer vänt sig både till en källspråklig och en målspråklig publik samtidigt med båda ordböckerna, varvid dessa i så fall skall betraktas som flerfunktionella.

Serenius har tagit bort de källspråkliga förklaringarna som beledsagar lemmat, i övrigt följer han förlagan noggrant. Detta tyder på att han tagit ställning till vilka uppgifter som behövs för respektive målgrupp. Huruvida han lyckas genomföra denna princip undersöks i det följande. Observera att de exempel som ges ur ordböckerna oftast bara återger det som är mest väsentligt som illustration åt vad som diskuteras i undersökningen. Bl.a. utsluts vanligen de latinska ekvivalenterna ur exempen.

7.2. Dictionarium Anglo–Suethico–Latinum 1734

7.2.1. Typologisk tillhörighet

Denna ordbok är Serenius första, och den har engelska som källspråk och svenska som målspråk. Den innehåller dessutom latinska ekvivalenter till de engelska stickorden. Ordboken får ändå betraktas som huvudsakligen tvåspråkig, eftersom merparten av ordbokens innehåll består av engelska och svenska. Bruket av latinska ekvivalenter visar på latintraditionens starka ställning i språkliga och lexikografiska sammanhang i Sverige vid denna tid, och de latinska ekvivalenterna kan snarast ses som en extra hjälp att identifiera och disambiguerade ord som behandlas, något som var vanligt vid denna tid (Kahlmann 1982:357 not 13). Serenius har givetvis haft vissa problem med att förklara somliga engelska ord och konstruktioner på svenska, och då har latinet kommit väl till pass som metaspråk. I den franska förlagan finns inga latinska ekvivalenter, så detta är något som Serenius infört på egen hand. I förordet¹ anger Serenius att han egentligen haft för avsikt att ge latinska förklaringar till alla ord och fraser men att han låtit bli eftersom ordboken då skulle blivit allt för stor och dyr (Serenius 1734:36).

Jacoby (1990:204) anser att ordboken är utarbetad för skolan, men detta sägs ingenstans av Serenius själv. I förordet framgår endast att ordboken skall vara ett hjälpmedel främst för yngre svenskar som ägnar sig åt handel, sjöfart eller kulturell verksamhet för vilken man behöver kunna engelska (Serenius 1734:36). Eftersom det heller inte fanns någon omfattande skolundervisning i engelska i Sverige vid denna tid, tycks det något förhastat att påstå att ordboken är avsedd för detta ändamål.

Målgruppen är sålunda framför allt talare av målspråket, dvs. svenskar, och man kan därför anta att ordboken främst skall underlätta förståelse av engelska. Att Serenius också haft en

¹ Förordet är översatt från latinet till svenska av Lars Wollin inom ramen för projektet "Lexikografisk tradition i Sverige".

utländsk publik i åtanke säger han själv i förordet (s. 36). Detta är också skrivet på latin, kanske så att en utländsk publik också skulle kunna läsa det. Det är därför rimligt att tänka sig att de engelsmän som behövde kunna svenska också begagnat sig av denna ordbok, inte minst med tanke på att det var den enda som stod till buds. Skall man klassificera ordboken typologiskt verkar den således vara en avkodningsordbok, primärt avsedd för svenskar. Den har också metaspråkliga kommentarer och betydelsespecificerande kommentarer på svenska, vilket ytterligare befäster typologin.

7.2.2. Makrostruktur och artikelstruktur

7.2.2.1. Lemmat och ordförrådet

Sorteringsordningen är alfabetisk från A–Z. I och J samt U och V sorteras under I respektive U.

Serenius anger ingenstans hur många ord ordboken innehåller. Antalet artiklar är i och för sig enkelt att beräkna, men det är svårare att uppskatta det totala antalet ord i ordboken i form av lemman och sublemman. Detta går dock att få fram genom att jämföra med den svensk–engelska ordboken från 1741, som jag skrivit in i maskinläsbar form, vilket ger exakta siffror över antalet lemman, sublemman och sammansättningar. Ordmaterial i 1741 års ordbok går därmed att använda som underlag för beräkningen av ordförrådet i 1734 års ordbok, som inte finns tillgänglig på data. Detta är möjligt eftersom 1741 års ordbok är en vändning av 1734 års ordbok, varvid en delmängd lagts till grund för den svensk–engelska ordboken (se vidare avsnitt 7.4.1). Av böckernas sidantal att döma förefaller den engelsk–svenska ordboken vara dubbelt så stor. Detta är givetvis endast en uppskattning, men med tanke på att böckerna har samma sidformat och sidlayout, är uppskattningen rimlig.

Den svensk–engelska ordboken från 1741 innehåller totalt 18 096 ordklassangivna ord, fördelade på 8 133 artiklar. I

genomsnitt innehåller således varje artikel 2, 22 lexikaliska enheter. Artiklarna är överlag mer omfattande i 1734 års ordbok jämfört med 1741, så man kan förutsätta att kvoten är minst 2,22 enheter i 1734 års ordbok, som i den svensk-engelska. Med utgångspunkt i detta kan man då räkna ut det totala antalet ord genom att multiplicera antalet artiklar i 1734 års ordbok med 2,22.

Antalet artiklar i 1734 års ordbok beräknades genom att jag tog det genomsnittliga antalet artiklar per sida i ett sampel av totalt 75 sidor i ordboken. Detta gav ett genomsnittligt resultat av 32 artiklar per sida. Multiplicerat med det totala antalet sidor i ordboken resulterar detta i sammanlagt 16 128 artiklar för 1734 års ordbok. Den skulle således vara dubbelt så stor som den svensk-engelska, vilket bekräftar de tidigare antagandena. Ett uppskattat totalt antal primär- och sekundärenheter i 1734 års ordbok skulle då bli: $(\text{antal artiklar} \times 2,22) = (16\ 128 \times 2,22) = 35\ 804$ enheter. Därtill kommer fraser och icke ordklassangivna ord, till exempel sammansättningar i räkka.

Eftersom denna avhandling främst behandlar de svenska delarna av ordböckerna, och den engelsk-svenska ordbokens huvudsakliga syfte är att beskriva och förklara det engelska källspråket, kommer ordbokens lexikaliska urval och kvalitet inte att diskuteras särskilt. Man kan dock säga att ordförrådet är av allmän art och innehåller en mångfald ord som behandlar handel, sjöfart och kulturspecifika förhållanden, bl.a. engelska sociala strukturer och termer rörande engelskt rättssystem. Ordbokens huvuddel utgörs av allmänspråk och en särskild del innehåller handels- och sjöfartstermer. Detta appendix har lagts till av Serenius oberoende av förlagan, som inte har något sådant. Serenius har däremot uteslutit egennamn i ordboken, något som finns i förlagan i ett särskilt appendix. Många ord har markerats med bruksangivelser och notation med avseende på stilistiska kvaliteter.

För den svensk-engelska ordbokens vidkommande undersöks det svenska ordförrådet närmare i kapitlen 11–13. Av metodologiska skäl går jag härvid också igenom en mindre del av det

engelska ordförrådet, men enbart i syfte att jämföra innehållet i den engelsk-svenska respektive den svensk-engelska ordboken.

7.2.2.2. Artikeln

Ordboken är indelad i artiklar som avgränsas från varandra genom blankrad. Artiklarna är uppställda i två kolumner och lemmat är något utdraget i marginalen. Varje kolumn inleds med ledbokstäver (se bilaga 1). Dessa markerar de tre första bokstäverna i det första lemmat i varje kolumn.

Indelningen av ordboksmaterialet i systematiskt uppställda artiklar kan inte härledas till förlagan utan verkar vara ett resultat av Serenius egen hand, möjligen efter impulser från andra ordböcker. Gemensamt för alla de undersökta upplagorna av Boyer är nämligen att artiklarna inte är uppställda på samma sätt som i Serenius ordbok. Boyer föredrar att inleda varje ny enhet i artikeln på ny rad vilket får till följd att man som läsare inte lika tydligt ser var artikeln börjar och slutar och vilka delar som hör samman. Fördelen är att man lättare kan urskilja varje lemma och betydelsemoment. Hos Serenius kommer istället dessa i löpande följd inne i respektive artikel i form av lemma och sublemman. Ny betydelse utmärks typografiskt med en liten pekande hand (☞), som är hämtad från förlagan.²

Genom att markera vilka enheter som hör ihop på den mest övergripande nivån skapar Serenius på detta sätt sammanhållna artiklar, baserade på både formella och semantiska kriterier, något som vid denna tid var en ganska ny företeelse i svensk lexikografi. Med undantag av *Lincopensen* (1640) och *Spegel* (1712) är de flesta ordböcker vid denna tid snarare att likna vid gloslistor utan artikelstruktur. Det märks också i Serenius ord-

² Symbolen och dess funktion är inte bara använd i ordböcker. Redan i Äldre Västgötalagen (t.ex. fol. 13 v, fol. 18v, fol. 21 r) finns tecknade pekande händer i den kommenterande texten i marginalerna, förmodligen ditritade av någon som läst i handskriften. Det är emellertid svårt att veta om Serenius (och Boyers) pekande händer är den tryckta varianten av en äldre praxis, tillämpad i handskrifter generellt sett, eller om den ritade handen i Äldre Västgötalagen är influerad av den typografiska konventionen.

bok att bruket av välstrukturerade artiklar är nytt, eftersom många artiklar är valhant konstruerade. En förklaring till detta är att Serenius utgått från en engelsk-fransk ordbok där relationen mellan engelskans och franskans semantiska system tydliggörs. Denna relation är emellertid inte alltid relevant för förhållandet mellan engelska och svenska vilket Serenius inte har åtgärdat. Detta innebär att somliga artiklar innehåller sådan information som behövs vid språkparet engelska-franska men som är irrelevant för engelska-svenska (se vidare ex. 49 s. 144). På motsvarande sätt saknas viss information som hade behövts för språkparet svenska-engelska rörande skillnader i polysemi och ekvivalenter.

Många språkstrukturella uppgifter verkar också ha sitt ursprung i den franska förlagan. Boyer betraktar exempelvis perfekt particip-former som adjektiv och tilldelar dessa sublemmastatus, något som Serenius upprepar trots att de flesta sådana former är regelbundet bildade och inte alltid skulle behöva anges i en ordbok. Kanske kan man se detta som ett inflytande från den latinska ordbokstraditionen, där man i mycket stor utsträckning angav olika avledningar av ett och samma ord, något som också fick inflytande på den lexikografiska behandlingen av andra språk än latin (se t.ex. Kahane 1992:51f.). Förmodligen är det samma tradition som slår igenom hos Serenius, men genom en fransk förlaga. Mönstret i sig är dock inte främmande för Serenius, som självklart har känt till den latinska ordbokstraditionen. Det är annars inte motiverat att systematiskt återge regelbundet avledda ord i en avkodningsordbok, på det sätt som visas i (9).

- (9) To IRRITATE, V. A. **retā**, **upröra**, **förtörna**. Irritated [sic], *Adj. retad*
Irritation, S, **retande**

Den primära indelningsgrunden för artiklarna är ordklassstillhörighet. Indelningen är emellertid ofta inkonsekvent. Verb som kan vara både transitiva och intransitiva (aktiva resp. neutrala i Serenius termer) placeras ibland i samma artikel, såsom To DIMINISH, ibland i olika artiklar, såsom To DISSOLVE. Jag har inte kunnat urskilja något system i denna fördelning.

Homografer med olika ordklass placeras i olika artiklar, t.ex. CONSIDERING (*Adj.*) och CONSIDERING (*Adv.*). Det finns dock exempel på att framför allt verb och substantiv placeras i samma artikel, t.ex. "To dissent; *V. N. or disagree in Opinion, vara stridig i mening.*" som är sublemma i artikeln DISSENT, *S. or contrariety of Opinion, stridande mening.* Förmodligen rör det sig i dessa fall om verb som är bildade till substantivet genom s.k. *conversion*, dvs. den i engelskan vanliga ordbildningsmöjlighet som innebär att man bildar ett verb till ett substantiv utan att ordklassbytet realiserar i någon förändring av morfemuppsättningen hos det nybildade ordet jämfört med ursprungsordet (Bauer 1983:32f.). Verbet och substantivet får därvidlag samma form, såsom i exempelvis svenskans *gunga* (verb och substantiv). Homografa verb och substantiv, som i och för sig kan vara bildade genom *conversion* från början men där betydelsen hos orden utvecklats så att sambandet mellan substantivet och det homografa verbet inte längre framgår lika tydligt, behandlas då i olika artiklar.

Homografer ur samma ordklass placeras i en enda artikel, t.ex. PUNCH, *S. skomakare-pryl; Punch, or Puncheon, grafsticket; PUNCH, en dryck af brenvin, wattu, socker och citron-safft; PUNCH or PUNCHINELLO, en narr i ghycklespel.*

Förutom lemmat innehåller artiklarna också sublemman, ofta i form av avledningar. Därutöver finns det sammansättningar. Avledningarna kan utgöras av flera led, med avledningar till redan avledda former, t.ex. DUMP, *S. [...], Dumpish, Adj. [...], Dumpishness, s. [...].* Regelbundet avledda adverb återges ofta, som t.ex. To FROWN, *V. N. [...], Frowning, Adj. [...], Frowningly, Adv. [...].*

Serenius förefaller ha baserat artikelindelningen på formella kriterier, såsom ordklassstillhörighet och morfologisk likhet. På sätt och vis är detta något förvånande med tanke på hans tydliga intresse för etymologi. Man hade kunnat vänta sig att ordens historiska ursprung avspeglades också i ordbokens makrostruktur, vilket alltså inte är fallet. (Serenius lade dock störst vikt vid de "götiska" orden (se kapitel 8), och hade förmodligen inga

etymologier till hela lemmauppsättningen.) Det sätt Serenius valt att strukturera sina artiklar på tyder emellertid på att han satt den funktionella aspekten i främsta rummet, eftersom det är enklare att hitta det ord man letar efter om man bara har ett lemma att välja på. Lemmat består så gott som alltid av ett simplex; lexikaliserade fraser och partikelverb behandlas inne i artiklarna. Artiklarna kan närmast liknas vid vad som kallas *näste (rede)* i *NLO* (1997), eftersom den alfabetiska ordningen bryts av orden inne i artikeln bl.a. genom efterledssammansättningar.

Substantiven anges i obestämd form singularis, verben i infinitiv med infinitivmärke, och adjektiven i positivform. Det förekommer inga uppgifter om stavningsvarianter eller markeringar av stam, avledningsändelser etc. Oregelbundna former tilldelas ibland lemmastatus och förses då med hänvisningar till grundformen. Hänvisningen ges med förkortningen *vide* från den oregelbundna formen till den som det hänvisas till. De oregelbundna formerna omfattar de flesta vanliga verben, som *did* och *went*, samt många plurala substantiv, som *geese* och *mice*. En del oregelbundna former anges i egna artiklar, t.ex. pronomenet *her* (av *she*). Ibland står dock en oregelbunden form som lemma utan upplysningar om grundform och utan hänvisning. Serenius är alltså inte konsekvent i utformningen av hänvisningar från oregelbundna former till grundordets artikel, men de befintliga hänvisningarna och de angivna oregelbundna formerna visar ändå på att Serenius haft en svensk publik i åtanke och att ordboken kan betraktas som en avkodningsordbok.

I några artiklar förekommer ytterligare en typ av ord som här har kallats sublemman eller sekundära stickord. Dessa är ofta satta i kapitalstil, de har ordklassangivelse och latinsk ekvivalent. Statusen hos dessa sekundära stickord är något oklar. Som vi sett (artikeln *PUNCH*) används de bl.a. för att beteckna homografer, men i (10) nedan används samma notation för markering av enheter som snarast är polysema. Dessutom används notationen för olika avledningar av lemmat. Förfarandet tyder på att Serenius inte gjort någon åtskillnad på homografa och

polysema betydelsereationer, något som heller inte är centralt i en avkodningsordbok.

- (10) To PROCURE V. A. **förskaffa**, *procurare*. TO PROCURE, V. N. (*lenocinari*), **kopla**. Procured, Adj. **förskaffad**. Procurable, Adj. **som kan förskaffas**. Procurement, s, **förmedlan**. PROCURER, s, (*mediator*) **medlare**, **mäklare**. ^{EN} PROCURER, (*leno*) **hjr mäklare**, **koplare**. PROCURESS, s, (*lena*) **kopplerska**. The PROCURING Money, (*or broak-ridge*) **mäklare-lön**.

Avledningarna och sammansättningar behandlas på delvis olika sätt i ordboken. Avledningarna är oftast sublemman men vissa avledningarna och sammansättningar finns även som egna stickord. Det är inte ovanligt att ett och samma ord kan förekomma på olika ställen i ordboken med olika status. Förmodligen kan ordens placering till viss del kopplas till deras grad av lexikalisering. Om enskilda ords lexikografiska inplacering också åter speglar deras grad av lexikalisering undersöks i avsnitt 9.4.

7.2.3. Mikrostruktur

7.2.3.1. Uttal

Uttal anges inte i den engelsk-svenska ordboken. Detta är i och för sig motiverat med tanke på ordbokens typologiska tillhörighet; uttalsuppgifter för källspråkorden är av underordnad betydelse i avkodningsordböcker. Man kan ändå hävda att uttal hade varit en hjälp för avkodning av tal. Det finns emellertid någon enstaka anmärkning angående uttal såsom i (11). I detta exempel är det emellertid det svenska uttalet som avses, och det anges med en ortografi anpassad till uttalet.

- (11) CHAISE, S, *chaise*. (et nytt ord af Frantzöskan, pronuncieras, Schäs.)

Exemplet ifråga rymmer en hel del intressanta upplysningar, förutom uttalsangivelsen. Man ser exempelvis att den svenska ekvivalenten utgörs av ett franskt ordlån, *chaise*, vilket avspeglar

las i den kursiva stilen. Att ordet kommer från franskan säger Serenius själv, och man får också upplysningen att ordet är ganska nytt i svenskan. Detta bekräftas också av SAOB som anger förstabelägget till 1680, använt av Spegel i hans dagbok, stavat *chais*. Nästa belägg är från 1772.

Serenius har också i denna artikel hämtat uppgifterna från Boyer som anger samma information i sin ordbok, fast då för engelskans vidkommande. I Boyers ordbok står:

- (12) CHAISE, S. (Pronounce SHAISE, a Word borrowed from the French)

Notera emellertid att Serenius anpassat uttalsangivelsen till svenska.

Ibland kan man dra indirekta slutsatser om det engelska uttalet genom ortografin. Serenius anger emellanåt stumma ljud enbart med apostrof, vilket kan tolkas som att stavningen återger uttalet. Företeelsen är lite märklig i en ordbok som vid denna tid förväntas ha normerande anspråk. Stavningen är därför extra intressant.

Jacoby (1990:206) tolkar ortografin i dessa fall som att Serenius anger talspråklig engelska. Jacoby tar bara fram ett exempel, imperfektändelsen på *receiv'd* i artikeln *NOW*, trots att det i samma artikel finns ytterligare exempel på samma sak, nämligen *e'en* ("even") samt *happen'd*. Alla exemplen står i språkprov, vilket förmodligen är orsaken till Jacobys slutsats. Frågan är om han har rätt. Det finns nämligen också exempel på att Serenius ger lemmat i eliderad form som i (13). Också *E'EN* finns som lemma. Om stavningen skulle spegla talat språk är det märkligt att använda det i lemmat. Förmodligen skall man i stället tänka sig att formerna snarare är exempel på skrivkonventioner från denna tid. Inte minst den alfabetiska inplaceringen tyder på detta. Stavningen är hämtad från Boyers ordbok, där den återges på exakt samma vis för engelskan.

- (13) 'TIS, (for it is) **det är**, *est.* 'Tis pity, **det är synd**. Tisane, *vid.* Pti-sane.

I Serenius ordbok finns emellertid liknande former även i svenskan. I artikeln HEART kan man hitta följande exempel:

(14) [...] for my heart's blood, **jag kan intet få honom at giörat för mit tiff**

(15) I will have his heart's blood, **jag skal se hjerte-blo'n på'n**

Om man, som Jacoby, antar att Serenius (och Boyer) velat markera talspråklig engelska genom att ortografiskt markera elisioner, skulle man kunna tänka sig att Serenius i så fall på motsvarande sätt också markerar talspråklig svenska genom enklitiska pronomen och elisioner. Frågan är då på vilket sätt en svensk läsare skulle vara betjänt av att få en talspråklig översättning av ett skriftspråkligt engelskt språkprov, som skulle bli resultatet i t.ex. (15) ovan.

Att dessa skriftspråkliga former ursprungligen kan vara påverkade av talspråket är uppenbart. Columbus ([1678] 1963:13f.) förespråkar eliderade former och använder också sådana själv, med den uttalade tanken att närma ortografin till talspråket. Serenius bruk kan emellertid förklaras på annat sätt. Enklitiska pronomen fanns redan i de medeltida lagarna (Noreen 1904:390, 393) och, vilket nog är viktigare för Serenius vidkommande, i Gustav Vasas bibel 1541 (Wessén 1965:216). Man kan därför räkna med att stilnivån för dessa former inte ansågs vara särskilt låg. Eftersom Serenius ville lägga bibelspråket och lagspråket till grund för den samtida svenskans normering, kan man förmoda att han inte fann formerna speciellt talspråkliga eller att syftet med dem skulle vara att återspegla talspråkligheter. (För en utförlig beskrivning av förekomst och utveckling av enklitiska former se Kock 1906: 212ff.). Troligare är i stället att formerna återspeglar en vedertagen skrivkonvention vid denna tid.

7.2.3.2. Grammatik

Ordklass anges efter varje lemma och sublemma i form av förkortningar. De förekommande ordklasserna är följande: substantiv (S), verbum activum (V.A.), verbum neutrum (V.N.),

verbum reciprocum (V.R.), adjektiv (A., Adj.), adverb (Adv.), preposition (Præp.), interjektion (Interj.) och konjunktion (Conj.). Pronomen står inte upptaget som ordklass i listan men anges som en sådan i själva ordboken. Räkneord betraktas som adjektiv. Som adjektiv klassificeras även verbets perfektparticipform.

Ordboken har inte särskilt mycket morfologiska uppgifter, vilket heller inte behövs för engelskans vidkommande. Man väntar sig främst oregelbundna former av substantivens plural och verbets böjning, men sådana anges inte konsekvent. Vissa oregelbundna former tilldelas lemmastatus, varvid böjningsformen identifieras i hänvisningen till grundformen, såsom i exemplet (16)–(17) nedan.

(16) WENT, *Imperf. Obsoleti Verbi*. To Wend, *ire*. [...]

(17) THREW, *Imperf. verbi* to throw.

Av pronomina får en del oregelbundna former egna artiklar, såsom det tidigare nämnda exemplet HER. Detta gäller emellertid inte för alla oregelbundna former. På samma sätt är verbens temaformer nyckfyllt angivna i ordboken. För verbet THINK, vars imperfekt- och perfektparticipformer sammanfaller, anges dessa efter lemmat (se nedan), men detta tillhör undantagen.

(18) THOUGHT, *Adj. & Imperf. Verbi* to think. [...]

Adjektivets och adverbets komparationsformer anges också bara ibland och bara dessa former själva utgör lemman, som i exemplet nedan. Alla oregelbundna komparationsformer ingår emellertid inte i lemmanstrukturen.

(19) FURTHFST [sic], **längst bort**, *superl.* af Far.

Ordboken har således en del brister vad beträffar morfologin, framför allt vad gäller det inkonsekventa återgivandet av oregelbundna former. Principen verkar ha varit att ange de vanligaste oregelbundna formerna genom att tilldela dem lemmastatus.

Inne i artiklarna förekommer däremot ingen konsekvent information om oregelbundna former; det finns heller inget appendix som ger upplysningar i saken.

Trots att engelskan inte har grammatiskt genus kan man faktiskt hitta en och annan sådan genusangivelse (se nedan). Uppgiften får betraktas som en upplysning om könet på de referenter som beteckningarna har. Också dessa är hämtade från förlagan.

(20) EFFECTOR, *S. M.* Effectress, *S. F.* **som något uträttar.**

7.2.3.3. Ordbildning

Systematiska uppgifter i fråga om ordbildning förekommer inte heller i någon särskild omfattning i ordboken. I stället tillämpas principen att avledda ord tilldelas egen ordklassangivelse och placeras i samma artikel som det ord de avletts ifrån. Mer etablerade, lexikaliserade, avledningar står som egna lemman.

Artiklarna innehåller ganska många avledningar, något som syns i (10) ovan. Där finns fem avledningar till verbet *To PROCURE*, nämligen: 1. perfektparticipformen (av Serenius angiven som adjektiv) (*procured*); 2. adjektiv (*procurable*); 3. nomen actionis (*procurement*); 4. nomen agentis, maskulin agent, (*procurer*) (finns två gånger med olika betydelser); 5. nomen agentis, feminin agent, (*procuress*). Det är inte alltid som alla avledningstyperna anges i varje artikel, men perfekt particip förekommer regelbundet. Det är också vanligt att verbalabstrakter anges, och, som vi sett, en del femininformer för substantiv, ytterligare exemplifierat i (21). Här finns emellertid inga genusangivelser.

(21) GIANT, *S.* **giätte, rese, gigas.**[...] Giantess, *s.* **giättinna.**

Sammanfattningsvis kan man säga att avledningar är ganska ymnigt förekommande och att många av dem verkar vara ditsatta av något slags lexikografisk nit snarare än av praktiska skäl. Det är självfallet viktigt att visa på skillnader och likheter

mellan engelskans och svenskans ordbildningsprinciper, och, som tidigare påpekats, man brukar i tvåspråkiga ordböcker ta med fler avledningar än i enspråkiga ordböcker, just för att användaren inte kan förväntas känna till hur ordet konstrueras på det främmande språket. Detta avspeglas också i Serenius ordböcker. I fråga om vissa troligen lågfrekventa ord undrar man dock varför de tagits med alls, som i exemplet ovan. Med tanke på att ordboken antas vara avsedd för avkodning verkar avledningen vara lite överflödigt. Å andra sidan kan man hävda att en engelsk användare är betjänt av att få veta att avledningar med morfemet *-ess* och *-ine* (som i *heroine* 'hjäلتinna') båda motsvaras av den svenska ändelsen *-inna*.

Att man i efterhand kan analysera ordböcker som huvudsakligen produktions- eller avkodningsinriktade, betyder emellertid inte att lexikografen ursprungligen anlagt samma perspektiv. Kanske har Serenius införlivat så många avledningar efter mönster från den äldre latintraditionen utan att närmare reflektera över deras funktion i respektive ordbok.

Serenius ordbok innehåller också sammansättningar. Dessa är vänligen placerade inne i artiklarna, men tilldelas ibland lemmastatus. Emellanåt inleds sammansättningsräckor med rubriken *Composita*, en rubrik som inte finns hos Boyer och därför kan sägas vara ett tillskott till ordboken av Serenius själv. Rubriken inleder längre avsnitt med framför allt sammansättningar, men avsnitten kan också innehålla en del längre fraser och partikelverb. Jacoby (1990:204) menar att Serenius använt rubriken när ett flertal sammansättningar förelegat, och denna slutsats förefaller vara korrekt. Man kan inte urskilja någon särskild systematik i användningen av rubriken, och Serenius har inte samlat alla sammansättningar i samma artikel på ett ställe. Det verkar således som om han tillämpat rubriken när många sammansättningar står efter varandra, oavsett vad som står tidigare i artikeln.

Serenius ordbok innehåller mycket ordbildning, ibland rentav för många regelbundet bildade, genomskinliga ord, som skulle kunnat utgå i förhållande till det förmodade syftet med ordboken. Detta gäller särskilt avledningarna. Kanske kan man säga

att han förstått vikten av att ange ordbildningsmönster i ordboken, men att han gör det en smula osystematiskt. Härvidlag spelar förlagans utformning också en roll med tanke på att Serenius inte identifierat de uppgifter som är överflödiga för språkparet engelska–svenska i förhållande till engelska–franska.

7.2.3.4. Konstruktionssätt

I avkodningsordböcker är det framför allt källspråkets konstruktioner som skall illustreras och i produktionsordböcker målspråkets. Detta innebär för ögonblicket att det framför allt är engelskans kombinatorik som är av intresse. Genomgången kommer främst att koncentreras till själva förekomsten av konstruktionsuppgifter i ordboken, inte deras kvalitet.

Serenius tillämpar huvudsakligen två sätt att ange konstruktionssätt. Det mest grundläggande består i de uppgifter man får genom ordklassangivelserna. I dessa kan man exempelvis urskilja verbens syntaktiska valens, genom att verben subkategoriserats i aktiva respektive neutrala, där aktiva verb (V.A.) snarast motsvarar transitiva verb och neutrala verb (V.N.) kan jämföras med intransitiva. Beteckningen (V.R.) skall enligt Serenius uttydas *Verbum reciprocum*, men av det sätt på vilket verbet konstrueras i ordboken verkar det snarast beteckna reflexivitet, som i ”To INGRATIATE one’s self, V. R. **ställa sig in, favorem ambire**”. Eftersom Serenius inte förklarar sina termer någonstans är förkortningen svårtolkad.

Också för pronomina anges vissa undergrupper, men i övrigt förekommer inga detaljerade uppgifter om ordklasserna. Upplysningarna om pronomen verkar ha kommit till ganska slumpartat. Efter SHE anges ”*pronomen*” och efter HER anges ”*genitivus pronominis, she*”. Vissa personliga pronomen behandlas ganska ingående. Under HER finner man exempelvis två olika indelningar efter betydelse. Serenius skiljer på *demonstrativi sensus* (personligt pronomen i objektsform, självständigt), *sensus possessivi* (possessivt pronomen, förenat) och *compositum cum Self* (reflexiv användning). Det finns dock ingen liknande

indelning för pronomenen HIM och HIMSELF, som bara behandlas i var sin artikel utan några övriga förklaringar. HIS, däremot, har beteckningen *Pron. Possess.*

Vissa centrala verb, som PUT, delas upp på flera artiklar efter vilken preposition det konstrueras med. Förutom själva huvudartikeln och avdelningen med *composita*, som i detta fall snarast motsvaras av partikelverb, finns åtta ytterligare artiklar med To PUT, indelade efter preposition. I artiklarna visas i språkprovsform vilken typ av objekt verbet tar i respektive fall, och var objektet kan placeras (se nedan).

- (22) To put forth, *or* produce, **framföra, framhaftva**. Put it forth, **kom fram med det**

Efter detta grundläggande språkprov ges sedan ytterligare betydelser av *put forth*, med explicit angivande av synonym, och vilket objekt som kan konstrueras med verbfrasen.

- (23) put forth, *or* stretch your Hand, **räck ut din hand.**

- (24) To put forth, *or* publish a Book, **utgiftva en bok.**

- (25) A Tree that puts forth, *or* shoots Leaves, **et trä som knoppas.**

För substantivens del väntar man sig uppgifter om massord och artnamn. I de fall ett ord fungerar som massord verkar detta framgå i språkprovet där ordet ges utan artikel, t.ex. *To look upon one with scorn*. Artnamn, å andra sidan, anges ofta med obestämd artikel, *A boarding-school*. Ord som endast förekommer i plural kommenteras inte särskilt, t.ex. *liquids*, **våt-waror**; *shears*, **ull-sax**, **öfverskiärare-sax**.

Prepositioner är oftast uppdelade efter funktion. Dessa anges med latinska underrubriker som i artikeln AT: *præpositio Loci*, *Temporis* och *Variæ significationis*. Denna indelning står självständig gentemot Boyers ordbok, där den inte finns.

I några fall anges typiska funktioner genom en särskild kommentar. Efter verbet *To DO* står följande att läsa:

NB. To DO är ock et *Verbum auxiliare* när man vil tala med eftertryck. Ex. I do love you, jag älskar ehr. I do hate her, jag hatar henne.

Det skall i detta sammanhang nämnas att den för engelska så typiska do-omskrivningen vid frågor förmodligen inte etablerats fullt ut vid tiden för ordbokens kompilering. Barber (1972:203ff.) påstår att utvecklingen fullbordats i hela England ungefär år 1700, men med tanke på att Serenius förlaga kom ut 1699 första gången och inte reviderats nämnvärt genom åren är det inte förvånande att det inte finns någon uppgift om denna speciella användning av det engelska hjälp verbet *do*.

Hjälperbets användning vid negerade satser har däremot noterats i en särskild artikel, DON'T, vilket tyder på att Serenius, eller snarare hans förlaga Boyer, inte satt denna funktion hos DO i samband med dess övriga funktioner som hjälpverb.

De kombinatoriska egenskaperna hos verbet MAKE kommenteras på följande vis:

NB. detta ord, sammansatt med andra, gör nästan oändliga meningar, e.g. med följande ord, som sökas i alphabetet, account, amends, bold, end, even, fool, friend, merry, nothing, shew, shift, sport, sure, way, and work &c. [...]

I artikeln To BE säger Serenius följande om engelskans partiella former:

NB. De Engelska bruka ofta at föga detta verbum med et participium praesens af et annat, såsom i grekiskan. Ex. I am, I was, I have been, I shall be reading, jag håller på, jag höft på &c at läsa. Item med et particip. praeteritum, som då de leggas tillhopa gjöra meningen af et Adjectivum, Ex. To be loved, älskelig, not to be cured, obotelig, not to be matched, makalös. Item Impersonaliter, Ex. There is good beef eaten in England, man äter godt oxekött i England.

Upplysningarna om såväl MAKE som To BE är hämtade från Boyer (1729), som ger samma information på franska. Beträffande To BE ger Boyer dessutom fler upplysningar som Serenius inte utnyttjar, bl.a. verbets böjning i presens samt fler konstruktionsmöjligheter.

Sammanfattningsvis kan man säga att Serenius ger ganska omfattande grammatiska uppgifter, vilket naturligtvis bör vara användaren till nytta många gånger, inte minst vad beträffar

indelningen av långa verbartiklar efter prepositions konstruktion. Konstruktionerna tillhandahålls ofta i form av exempel och språkprov, men inte som schabloner av typen *kasta ngt till ngn*, *slå ngn med ngt* etc. Serenius har emellertid hämtat de flesta av sina uppgifter från förlagan.

7.2.3.5. Semantik

Serenius har tillämpat olika strategier för ordbokens ekvivalensbeskrivning. Den vanligaste typen består av en ekvivalent på svenska, oftast i form av ett ord eller ett ord jämte synonymer, samt en latinsk ekvivalent.

(26) LOVAGE, **libsticka**, *ligusticum*.

Av 200 undersökta lemman (EARTH, S.-ELDEST, *Adj.*) och SLEPT-SOAK) förklaras 112 med hjälp av en svensk och en latinsk ekvivalent, alltså drygt hälften. 17 ord är försedda med hänvisning till en annan artikel (bl.a. *slept* och *soak* ovan, vilket förklarar avsaknaden av ordklassangivelse), och 74 lemman förklaras med fraser.

Latinets funktion är metaspråklig och används därmed för att disambiguera homonymer och identifiera ord som läsaren inte förväntas vara bekant med på de andra språken. Genom det förfarandet behöver Serenius heller inte bemöda sig lika mycket att hitta en lämplig svensk översättning, eftersom latinet kan hjälpa till att förklara det engelska ordet.

Man kan emellanåt misstänka att Serenius låtit den engelska ordformen bilda utgångspunkt för etablerandet av en svensk ekvivalent, som i *älskning* i exempel (27).

(27) LOVING, S. **älskning**, *amatio*. Loving, *Adj.* **god**, **gunstig**, **benägen**, *amicus*, [...]

Formen *älskning* finns i och för sig belagd i SAOB, som efterled i sammansättningen *egenälskning* (1647 och Linds ty<>sv ordbok) 1749) så det är möjligt att formen kan ha fallit sig naturligt för Serenius, särskilt under påverkan från engelskan.

Man kan ändå på goda grunder misstänka att många av ekvivalenterna består av översättningslån från engelskan eller latinet samt att Serenius i valet mellan två inhemska produktiva avledningsmöjligheter valt den som ligger närmast engelskans motsvarande ordform. Kanske visar det också att Serenius emellanåt haft lättare att hitta en latinsk motsvarighet till vissa engelska ord än en bra svensk. För den som hade svårigheter med den i och för sig regelbundet bildade, men troligen ganska sällsynta, formen *älskning* är förmodligen den latinska ekvivalenten till stor hjälp.

Det är vanligt att den latinska ekvivalenten beledsagar lemmat och ibland sublemmat, men mindre vanligt att det finns latinska ekvivalenter till de morfologiska bildningarna som inte har sublemmastatus. Det förekommer emellertid ganska ofta att den latinska ekvivalenten utelämnas helt och hållet, särskilt vid de ord som är bildade av latin, som i exempel (28) och (29).

(28) LIBERTY, **frihet, lof, tilstånd**

(29) SERENE, *Adj. ren, klar, blid.* [...]

Ytterligare en variant är att ange en svensk ekvivalent som utökats med en mer encyklopedisk beskrivning, som i (30).

(30) MARMOTTO, *S. bergs-råtta, et creatur i Alpiiska bergen, mus Alpinus.*

Förutsatt att ordboken skall betraktas som en avkodningsordbok för svenskar är detta tillvägagångssätt inte konstigt – det är rimligt att tänka sig att Serenius kanske haft svårigheter med att hitta lämpliga ekvivalenter ibland, framför allt till de mer kulturspecifika företeelserna och till den del av floran och faunan som inte förekom naturligt i Sverige. I förlagan ser artikeln ut på följande sätt:

(31) MARMOTTO, *S. (or Mountain-rat) Marmotte, rat de montagne.*

Boyer ger alltså en ekvivalent på franska, *marmotte*, som Serenius inte utnyttjat. *Marmotto* betyder 'murmeldjur', ett ord som finns belagt i svenskan sedan 1639 enligt SAOB, men som Sere-

nus kanske inte kände till eller i varje fall inte identifierade som den svenska beteckningen för *marmotto*. Serenius har i stället valt att översätta *mountain-rat* till *bergs-råtta* samt ge en förklaring (*et creatur i Alpiska bergen*) plus en latinsk ekvivalent (*mus Alpinus*). *Bergsråtta* fanns inte belagt i svenskan sedan tidigare; Serenius (1734) är källan för förstabelägget i SAOB. Fries (1996:91), som behandlar det latinska namnskicket för växter och djur vid denna tid, citerar en beskrivning av den "Egyptiska Berg-råtten" ur Vetenskapsakademiens handlingar 1752, så ordet har uppenbarligen kommit till användning också i andra sammanhang. Fries ger därtill exempel på hur man bildade latinska beteckningar till nya djur- och växtarter. Den egyptiska bergsråtten skiljer sig från sina släktingar endast genom de långa benen, så den har följaktligen det latinska namnet *Mus pedibus posticis longissimis*. Serenius har nog följt samma taxonomiska princip när han ger bergsråtten från Alperna beteckningen *mus Alpinus*. Det skall också nämnas att Serenius ibland bara ger parafraaser utan någon som helst ekvivalent.

En speciell typ av ekvivalensbeskrivningar är sådana som kanske främst förknippas med *Lincopensen* (1640) och den latinberoende traditionen. De utgörs av en parafraas med *tillhörig* e.d. och motsvarar adjektiv.

(32) FUNDAMENTAL, *Adj. til grunden hörig.*

Johansson (1997:300ff) beskriver fenomenets förekomst i *Lincopensen*, och man kan utan vidare finna ett stort antal också i Serenius ordbok. Andra exempel är följande:

(33) DOMESTICK, *Adj. hus tillhörig, domesticus.*

(34) EPISCOPAL, *Adj. biskop tillhörig.*

(35) ESTIVAL, *Adj. sommaren tillhörig.*

(36) HYSTERICAL, *Adj. moder-sjukan tillhörig.*

(37) RURAL, *Adj. landsbygden tillhörig.*

Typen passar i och för sig bra för en förklaring av ett adjektiv, och det är begripligt att också andra lexikografer än Jonas Petri Gothus använder den. Troligen har Serenius känt till mönstret

från latintraditionen och uppfattat det som ett etablerat sätt att beskriva adjektiv på. Att de ord som förklaras på detta sätt är av latinskt ursprung bidrar ytterligare till förutsättningarna för konstruktionens användning. Serenius har dessutom känt igen samma mönster hos Boyer, se exempel (38), vilket naturligtvis ytterligare bidragit till Serenius bruk av konstruktionen.

(38) RURAL, *Adj.* (of the Country) *Rural, Champêtre, de la Campagne*

Serenius begagnar konstruktionen i stället för ekvivalent och går till och med så långt att han i några fall, då adjektivet är en avledning av ett substantivlemma, inte anger substantivet i parafrazen, utan endast sätter ut *dertilhörig* som en förklaring. I (39) kan man kanske förstå varför Serenius valt denna utväg. Boyer har i detta fall en till innehållet likartad förklaring, men Serenius förklaring är ingalunda någon direkt översättning av förlagan. I fråga om avledningen har Boyer en fransk ekvivalent, *de puritain*, från vilket Serenius avviker.

(39) PURITAN, *S.* **Ett öknamn på swärmare och Noncormister³ i gemen, gifwit dem i synnerhet för deras skenhelighet, därför och Puritan nu för tiden är så mycket som en skrymtare.**
Puritanical, Adj. dertilhörig.

Exemplen visar hur noggrant Serenius följer systemet i sin förlaga. I princip hade han kunnat utelämna avledningen, eftersom den har en förutsägbar betydelse och därför inte hör hemma i en avkodningsordbok. Regelbundna avledningar med genomskinglig betydelse förutsätts man förstå av kontexten, med hjälp av grundordet, som skall finnas i ordboken. Ändå väljer Serenius att införliva denna ytterst rudimentära information.

Också i betydelsebeskrivningen i gemen kan man se att Serenius inte tvekar att använda sig av den lexikografiska praxis som erbjuder de bästa möjligheterna till förklaring. I många fall innehåller ordboken naturligtvis lemman som inte har någon passande svensk ekvivalent. Detta gäller framför allt vissa kul-

³ Ordet är ett feltryck för *nonconformister*, vilket syns i motsvarande artikel i andraupplagan (1757).

turspecifika företeelser och begrepp, men det kan också röra sig om exempelvis sådana vetenskapliga områden där man kommit längre i England än i Sverige och därför har fler uttryck, som kan vara svåra att översätta till svenska. I följande exempel kan man tänka sig att de engelska kolonierna i Amerika har bidragit med en del ord som man inte hade någon passande ekvivalent till på svenska.

- (40) CROCODILE, *S. Crocodil, et amphibium i Nil-strömmen. de Engelska kalla honom Alligator och Indianerna kalla honom cayman, hwilket sednare namn de Holländska antagit. [...]*
- (41) ALLIGATOR, *S. et slags Crocodil af annor art än den i Nil-strömmen, crocodilus.*
- (42) CAYMAN, *S. et slags crocodil, crocodilus.*

Förstabelägget för *krokodil* anges av SAOB till 1635, och detta ord är uppenbarligen känt av Serenius eftersom han använder det som huvudord även i artiklarna om de andra djuren. *Alligator* däremot anges av SAOB till 1788, och det är därför inte förvånande att Serenius inte utnyttjar det. *Kajman* belades första gången 1667 i en reseskildring av Willman. Ordet nämns emellertid bara i en parentes, *Een Crokodijl (eller Caiman på Indianiske)* (SAOB K57), och nästa belägg ur SAOB härstammar från 1876. Man kan därav anta att ordet inte etablerats ordentligt förrän på 1800-talet och att Serenius därför inte betraktar det som ett ord i svenskans lexikon.

Boyer har i dessa fall en fransk ekvivalent till CROCODILE, 'Un crocodile, Animal aquatique', men till CAYMAN respektive ALLIGATOR används parafraaser. CAYMAN, *S. Une sorte de Crocodile.*; ALLIGATOR, *S. Espèce de Crocodile dans les Indes Orientales.* Boyers och Serenius förklaringar liknar varandra, men Serenius har valt att delvis avvika från förlagan, framför allt vad beträffar *alligator*, som hos Boyer och Serenius jämförs med krokodiler från olika kontinenter.

Slutligen bör också nämnas de fall där själva lemmat kommer från ett annat språk än engelska, vanligen latin, och översättningen är en encyklopedisk beskrivning, som i exempel (43). (Ordet finns inte med i Boyer 1729.)

- (43) FUROR uterinus, **en sjukdom hos qvinfolk som gör at de öfver-skrida blygsamhet.** [Ordet är placerat mellan FURY och FURZE.]

Ekvivalenstyperna skiftar således mellan olika slags ord, även om ettordsekvivalenterna överväger. Detta är i och för sig legitimt om ordboken huvudsakligen är tänkt som en avkodningsordbok för svenskar, men det är ändå en mindre lyckad lösning. Den svenska ekvivalenten eller målspråksparafrasen låter ofta idiomatisk på svenska, som i exemplen nedan.

- (44) To COMPROLL, *V. A. or find Fault with*, **giöra observation, animalvertere.** [...]

- (45) To CLEAR, *V. A. or make clear*, **giöra klar, ren &c.** [...]

- (46) D † DISLIMBED, *Adj.* **lemlös giörd, demembratus.**

Man kan fråga sig varför Serenius valt att förklara orden på detta vis. Verben *observera*, *klara* och *lemlästa* var vid denna tid (1734) etablerade sedan länge i svenskan.

7.2.3.6. Betydelspecificering

Som vi tidigare sett har Serenius inte haft någon uppenbar princip för att skilja mellan homonymi och polysemi. Hans primära indelningsgrund för artiklarna verkar ha varit ordklassen, och inne i artiklarna blandas homografer och polysema betydelserektioner.

Serenius tycks i huvudsak ha litat till latinet för betydelspecification men de latinska ekvivalenterna används ibland inkonsekvent. Emellanåt urskiljs de olika betydelserna genom angivandet av ett homograft sublemma med tillägg av en ny latinsk ekvivalent vars syfte är att identifiera den nya betydelsen. Ibland anges bara sublemmat plus latinsk ekvivalent men utan pekande hand, och ytterligare en variant är att ge en ny betydelse bara genom ett språkprov inlett av en pekande hand; se exempel (47).

- (47) To DECLINE, *V. A. (Grammat. Term)* ☞ To DECLINE, (*evitare*) **undwika, draga sig undan för en.** To DECLINE, *V. N. (labascere)* **aftaga, förfalla.** ☞ To DECLINE, (*pendere*) **bugta, hänga nedföre.** Declined, *Adj.* **förfallen &c.** ☞ He is declined in his credit, **hans credit är försvagad.** Declining, *Adj.* **aftagande.** A Declining Age, **aftagande år.**

Stickordets första betydelse har ingen svensk ekvivalent utan bara en kommentar om facktillhörighet. Kanske förutsätter Serenius att den latinkunnige känner till ordet ändå, vilket i så fall återigen visar på latinets starka ställning i ordböcker från denna tid. Vanligen skall denna typ av information erbjudas på den tänkte användarens modersmål (i detta fall svenska).

Exemplet i fråga innehåller polysema betydelserelationer, men beskrivningsmässigt går dessa inte att skilja från homografa relationer, som återges i (48).

- (48) PUMP, *S.* **pump, antlia.** ☞ The pump (*or* Lip) of a Cruet, **pipen på krus.** Pump-Water, **pump- eller kiäll-watn.** Pump-dale, **pump-ränna.** Pump-break, **hand-taget på en pump.** ☞ PUMPS (*calceamenta*) **lätta skor.**

Serenius har övertagit Boyers betydelseindelning men använder latinets som metaspråk där Boyer använder engelska. Serenius riktar sig till en svensk läsekrets och kunde därför förväntas använda den tänkta användarkretsens modersmål, således svenska, för disambiguering och metaspråkliga kommentarer. Avvikelserna mellan ordböckerna i detta avseende kan tillskrivas skillnaden i de lexikografiska traditioner som respektive ordbok representerar. Engelsk-fransk lexikografi var vid denna tid sedan länge etablerad med en mängd ordböcker och en utarbetad lexikografisk praxi, till vilken Boyer kunde relatera sitt eget verk; Serenius däremot hade den otacksamma uppgiften att introducera en ny gren i svensk lexikografi och var därigenom tvungen att i viss mån skapa sin egen praxis. Att använda latinets som metaspråk kan ses som ett vedertaget sätt att lösa ett stort problem i detta arbete.

Trots skillnaderna i metaspråkliga konventioner är de båda ordböckerna förbluffande lika strukturellt sett. I exemplen nedan visas på vilket sätt Boyer (1729) och Serenius (1734)

behandlar ordet DOCK. Boyers artikel är återgiven med samma disposition som i ordboken, ny rad för varje ny betydelse, varför Serenius artikel här ställts upp på samma sätt, för att underlätta jämförelsen.

- (49) DOCK, *Subst. (or Tail). Queuë, ou plûtôt, le Tronc de la queuë.*
- ☞ Dock, (or Breech) *Les Fesses, la Croupe*
 - ☞ Dock, (Leather for a Horse's Tail) *Trousse-queuë, cuir qui enveloppe la queuë d'un Cheval*
 - ☞ Dock, (an Herb) *Sorte d'ozeille, ou de Patience*
 - ☞ Bur-dock, *Bardane, Glouteron.*
 - ☞ Dock, or wet Dock, (for Ships to ride in) *Bassin, retraite pour les Vasseaux, on l'appelle encore, Chambre ou Darsine*
 - ☞ Dock, or, dry Dock, (to build and repair Ships) *Forme, Chantier, Espace ou réduit, pour la Construction, ou, le Carenage des Vaisseaux.*
- (50) DOCK, *S. or Tail, swantz, cauda.*
- ☞ DOCK (*podex*) **rumpa, arsklinkor.**
 - ☞ DOCK, (*vitta equina*) **swantz-läder för hästar.**
 - ☞ DOCK, (*lapathum*) **skafve-gräs.**
 - ☞ Dock, or wet DOCK (*Navale*) **docka, för skiepp at ligga uti.**
 - ☞ Dock, or dry DOCK, **docka at bygga skiepp uti.**

Boyer använder genomgående engelska för att disambiguera ordet. Serenius använder latin, utom för själva lemmat, där han både har en engelsk synonym och en latinsk ekvivalent. Detta tillhör dock sällsyntheterna, vanligen används bara latin. Ordboken har tilldelats den primära funktionen av avkodningsordbok för svenskar. De latinska ekvivalenterna fyller i det avseendet ingen större funktion, eftersom en svensk användare inte behöver dem. Vanligen brukar den givna kontexten som det främmande ordet framträder i räcka för att läsaren skall kunna avgöra vilken betydelse som är den korrekta i sammanhanget. Latinet kan därför också ses som en hjälp åt den engelske läsare som vill använda ordboken, vilket Serenius också säger i förordet.

I exemplen (49)–(50) kan man se att Boyer ger både en ekvivalent och en parafra på franska, medan Serenius oftast nöjer sig med en ekvivalent. Undantaget är de båda sista betydelseerna, där han lägger till en förklaring vilken typ av docka som

avses. I detta fall kan nog det parafraserande tillägget förklaras med att *docka* var ganska nytt i svenska vid denna tid. Faktum är att Serenius ordbok anges som källa för förstabelägget i *SAOB*.

Orden har emellertid samma polysema struktur både på svenska och engelska, så Serenius hade egentligen inte behövt arbeta med två sublemman utan kunde ha nöjt sig med ett. Franskan har däremot två olika ekvivalenter för de olika typerna av dockor, så där är det mer befogat med två ingångar, även om det i princip inte hade behövts där heller. Men Boyer arbetar överlag med en annan artikelstruktur än Serenius, och det förefaller som om Serenius tagit över betydelseindelningen hos Boyer.

En skillnad hos Serenius jämfört med Boyer beträffande artikeln *DOCK* är att Serenius har flyttat sammansättningen *Burdock*, 'kardborre' – ett ord som för övrigt inte verkar höra hemma på detta ställe – till en annan plats i makrostrukturen. Serenius har i stället valt att placera ordet i artikeln *BUR*, som en synonym till lemmat. Detta är en förbättring jämfört med Boyers ordbok.

Serenius tillhandahåller, precis som förlagan, överförda betydelser. Dessa markeras med en liten asterisk, placerad före den engelska enheten.

(51) To EDIFY, V. A. or to build, **bygga**, *edificare*. *To Edify, **upbygga**
andra.

Betydelseindelningen följer förlagan tämligen noggrant, men Serenius val att indela materialet i sammanhållna artiklar visar på en annorlunda lexikografisk teknik. Själva den semantiska analysen lämnar dock mycket övrigt att önska. Man misstänker att det saknas viktiga upplysningar om engelskans semantik, som är av betydelse för en svensk men inte för en fransman.

Ords bruklighet, facktillhörighet och stilnivå anges ganska ymnigt. Vissa uppgifter ges i form av tecken i anslutning till lemmat, vanligtvis före. Dessa är:

†† Obsolete. [Ålderdomligt.]

† Vulgaria & Jocular. [Folkligt och skämtsamt.]

D † Dubiæ Significat. [Osäker betydelse.]

Den sista angivelsen är något speciell. Boyer förklarar i sitt förord 1729 att förkortningen skall uttolkas som "A *Dubious* Word or Expression, *that is*, an Expression of no general use, and about which Authors are divided". Serenius ger ingen sådan förklaring vilket väl hade varit lämpligt med tanke på att förekomsten av dylika *dubiösa* ord är ganska stor. Ett axplock är följande: DIVARICATE, *V. N.* **skrefva, gå ut med benen**; To Documentice, *V. A.* **lära, undervisa**; DOLOR, *S. or* Grief, **sorg, bedröfwelse**; ELUCUBRATE, *Adj.* **utarbeta**; FERITY, *S.* **grymhet**; FERVID, *Adj. or* hot, **het, brinnande**; FESTINATION, *S.* **skyndan**, FETID, *Adj.* **stinkande**.

I övrigt ges en hel del upplysningar inne i artiklarna, framför allt vad beträffar fackområdestillhörighet. Dessa ges i form av parenteser inne i artikeln: (*in Heraldry*), (*Fortifications-Term*). Av regionala ord anges särskilt skotska.

Det kan nämnas att Serenius i vissa artiklar ger upplysningar om det svenska ordet, vilket inte stämmer med förutsättningarna för denna ordboks typologi. I artikeln CHAISE (exempel 11 s. 128) ges exempelvis upplysningen att den svenska ekvivalenten *chaise* är ett nytt lånord från franskan. Samma upplysning finns i artikel LEVEE, där Serenius både upplyser om att ordet i fråga är "et nyligen antagit Franskt ord", och att dess egentliga betydelse är "upstående af sängen", även detta hämtat från förlagan.

7.2.3.7. Språkprov

Språkprovets uppgift är att lexikaliskt ge ett urval av de viktigaste uppgifterna om ordens kombinatoriska egenskaper. Det är vanligen genom språkproven man kan avgöra vilken typ av kombinatorik som ordboken behandlar. Eftersom konstruktionsuppgifter och språkprov ofta liknar varandra kan det vara svårt

att i efterhand avgöra vad lexikografen velat visa med exemplet (Svensén 1987:96). Detta kan vara ett problem i analysen av Serenius språkprov.

Serenius har en stor mängd språkprov, vilket är ovanligt jämfört med andra svenska ordböcker från samma tid. Förmodligen är detta en påverkan från den franska förlagan som innehåller många exempel.

Språkproven utgörs hos Serenius av fraser på engelska med svensk översättning. I några fall står de under rubriken *exemplum* men vanligen kommer de efter respektive betydelse. Serenius verkar ha tillämpat samma princip för språkproven som för sammansättningarna: om de är många får de egen rubrik.

Serenius ordbok innehåller således en stor mängd språkprov som verkar syfta till att exemplifiera såväl semantisk som syntaktisk valens. Dessa kan sägas vara ordbokens styrka och det som gör att den förefaller vara så modern i sin utformning. I rättvisans namn skall sägas att allt inte varit Serenius egen förtjänst, eftersom han använt en förlaga. Vissa indelningar, t.ex. av prepositionerna, är oberoende av den konstaterade förlagan men kan naturligtvis vara inspirerade av någon annan källa.

Att språkproven avser både syntax och semantik framkommer av det nedan angivna exemplet To DISORDER, som både visar på vilken typ av objekt det transitiva verbet tar samt överförda betydelser. Dessa utmärks med en asterisk i ordboken.

(52) To disorder a watch, **ställa et ur i olag.**

(53) That disorders the stomach, **det kommer magen i olag.**

(54) * He disorders the whole society., **han oroar hela societeten**

I samma artikel exemplifieras också adjektivet *disorderly* och vilken typ av huvudord det kan bestämma (se nedan).

(55) A Disorderly House, **et oordentligt hus.**

(56) A Disorderly Man, **en oordentlig karl.**

(57) A Disorderly man (a man that lives a disorderly life), **som lever oordentliga.**

Substantivens semantik och syntax illustreras av artikeln EXCEPTION. Här visas både semantisk och syntaktisk konstruktion med hjälp av prepositionsfrasen. Dessutom ser man vilka verb respektive substantiv konstrueras med.

(58) An exception in any contract, **förbehåll i et kontrakt.**

(59) An exception in law, (*lag-Term.*) **hinder, eller inkast i en process.**

(60) To bring in an exception in law, **gjöra hinder i en process.**

(61) To make an exception against a thing, **gjöra inkast emot något.**

Ordboken innehåller också en del ordspråk. Dessa utmärks med beteckningen *Proverb.* i ordboken och är i flera fall hämtade från ordspråksboken i Bibeln. De har inga latinska ekvivalenter. Också Boyer har med denna kategori under samma rubrik. Serenius ordbok innehåller dessutom en del hänvisningar till Bibelställen.

7.2.4. Övrigt

Ordboken innehåller inga appendix med grammatisk information e. dyl. Däremot finns ett speciellt handels- och sjöfartslexikon, av enklare lexikografisk struktur än huvuddelens (se kap. 1). Innehållet i detta appendix behandlas i kapitel 11.

Det finns två förord, ett av Serenius själv och ett av hans gode vän Eric Benzelius, som tar tillfället i akt att göra reklam för sin planerade utgåva av Vulfilas bibel. I övrigt motiveras ordbokens tillkomst i förorden.

Ordboken är paginerad. Förorden är separat numrerade med latinska siffror och löpande numrering från 1–36. Huvuddelen av ordboken är dock arknumrerad med angivande av tryckarket med latinska bokstäver, och tre av fyra högersidor i lägget markerar dessutom med arabisk siffra. Första högersidan får således markeringen A, andra högersidan A2, tredje högersidan A3, fjärde högersidan ingen markering. Sedan följer B, B2, B3, ingen markering, C, C2 etc. Bokstäverna A–Z används med undantag av J och V. När alfabetet utnyttjats fortsätter numre-

ringen genom geminering av bokstaven: Aa, Aa2, Aa3 etc. Handels- och sjöfartsregistret ingår i den löpande pagineringen av ordboken.

De olika innehållskategorierna i ordboken är grafiskt markerade med olika typografiska lösningar. Lemmat är satt med latinska versaler i halvfet stil, något utdraget i marginalen. Den svenska texten är satt i fraktur, den engelska i antikva och den latinska i kursiv. Språkprov och ordspråk (som Serenius kallar *Prov.*) ges i antikva på engelska och i fraktur på svenska. De olika betydelsenyanserna markeras med små händer pekande åt höger: ☞. Ordklassmarkeringar, kommentarer, etc. är satta i kursiv (se bilaga 1).

Den typografiska utformningen är avancerad och konsekvent genomförd, vilket är viktigt just med tanke på att den bygger på en princip som utgår från de olika innehållskategorierna i artikelstrukturen. Av tidigare ordböcker är det återigen *Lincopensen* (1640) och *Spegel* (1712) som är jämförbara med Serenius i detta avseende. Serenius verkar dock vara den som gått mest systematiskt tillväga och har flest kategorier att systematisera.

Ordboken innehåller många encyklopediska uppgifter, främst beträffande kulturspecifika förhållanden i England. Serenius ger en mångfald upplysningar om domstolsväsende, sociala hierarkier, lämpliga tilltalsord, vikt- och måttssystem etc. En del artiklar ger ett lite lustigt intryck i sin detaljrikedom. I stället för att ange syftet med ett visst förfaringssätt på en abstrakt nivå, beskriver Serenius ofta i detalj hur man går tillväga, som i exempel (62) nedan. Han verkar ha följt förlagan i detta avseende.

- (62) To EXPEDITATE, V. A. *sktiära ut bällarna, eller de tre ramar af fram-fötren på de stora hundar, at de icke skola jaga på Chron-parkar, expeditare.*

Encyklopediska uppgifter anses ofta inte höra hemma i enspråkiga ordböcker, men i tvåspråkiga kan man ibland hitta sådana. De kan ge viktiga upplysningar till den som aldrig varit i det land där källspråket ifråga talas. Serenius tillvägagångssätt är

kanske onödigt detaljerat, men lämnar samtidigt värdefulla uppgifter om den tidens språk, samhälle och kultur, intressanta inte minst för eftervärlden.

Ordboken innehåller också etymologier. Detta överensstämmer inte med ordbokens antagna typologi. Etymologier finns (förutom i etymologiska ordböcker) vanligen i enspråkiga ordböcker eller speciella historiska ordböcker. Serenius har emellertid valt att ge etymologier till en del engelska ord i sina engelsk-svenska ordböcker. Eftersom antalet etymologier dessutom utökas i den andra upplagan verkar Serenius uppenbarligen fästa stort avseende vid dessa. Det större antalet gör avvikelsen från det förväntade lexikografiska innehållet ännu tydligare, och jag har av den anledningen valt att behandla etymologierna i ett särskilt kapitel (se vidare kap. 8).

7.2.5. Utvärdering av den engelsk-svenska ordboken (1 uppl.)

Om man utgår från att ordboken är sammanställd för att svenskar skall kunna förstå engelsk text, får man säga att den fyller sin funktion. Ekvivalenterna är många, olika betydelser hos lemmat förklaras ingående, överförda betydelser anges explicit, och olika bruklighetsangivelser finns med. Det slösas heller inget utrymme på regelbunden morfologisk information för engelskans del, ej heller uttal, som i princip inte behövs i denna typ av ordbok. Däremot finns det många hänvisningar från oregelbundna former till grundformen, vilket behövs i en avkodningsordbok. Antalet sammansättningar och avledningar är stort. Som avkodningsordbok för svenskar har den alltså goda förutsättningar att fungera tillfredsställande. Man kan emellertid också förutsätta att ordboken använts av engelsmän som velat göra sig förstådda på svenska, inte minst för att detta var den enda ordbok som omfattade detta språkpar. Som en produktionsordbok för engelsmän kan den dock inte fungera särskilt väl, framför allt då det saknas uppgifter om svensk morfologi och syntaktisk konstruktion. Merparten av den semantiska

informationen ges därtill på svenska. De latinska ekvivalenterna är emellertid värdefulla för en engelsman vid disambiguering av det svenska ordets betydelser. Ordboken är däremot mindre väl lämpad för produktion av idiomatisk svenska. I många fall ges parafraaser istället för svenska ekvivalenter, också när det bevisligen fanns svenska ekvivalenter att tillgå.

Undersökningen har visat att Serenius engelsk-svenska ordbok från 1734 i mångt och mycket är framstående i lexikografiskt avseende men att den brister i analysen, både på form- och innehållssidan. På formsidan visar sig detta i en mängd regelbundna avledningar, med regelbunden betydelse. Dessa är troligen medtagna på basis av förebilder från latinsk lexikografi. På innehållssidan är det framför allt ekvivalensbeskrivningen som är valhant gjord, kanske för att den baserar sig på en engelsk-fransk förlaga.

Ordboken visar på en utveckling av lexikografisk praxis i svensk lexikografi genom bruket av artikelstruktur, mängden av betydelsenyanser, språkprov och ordbildning. Samtidigt tvekar Serenius inte att använda latinet som metaspråk och söker stöd i den latinska lexikontraditionen i de fall då det underlättar framställningen. Han har också tagit med etymologier, vars förekomst i en tvåspråkig ordbok inte överensstämmer med dagens praxis. Klart är dock att Serenius ordbok pekar mot en ny era i svensk lexikografi.

7.3. English and Swedish Dictionary 1757 (2 uppl.)

Den andra upplagan av den engelsk-svenska ordboken är till största delen oförändrad. Boken ger ändå ett modernare intryck än sin föregångare och har också titel på engelska i stället för latin. På grund av likheterna med den första upplagan kommer därför inte denna ordbok att gås igenom enligt undersökningsmodellens alla punkter, istället kommenteras bara förändringarna. Förfarandet motiveras också av att denna upplaga inte kan ha påverkat innehåll och utformning av den svensk-engelska ordboken. Man skulle däremot kunna tänka sig att den svensk-

engelska ordboken kunnat påverka utformningen av andraupplagan av den engelsk-svenska, men någon sådan påverkan kan inte skönjas. En jämförelse av exempelvis den ortografiska förändring som kan iakttas mellan ordböckerna, visar att de engelsk-svenska upplagorna ofta uppvisar gemensamma drag som avviker från den svensk-engelska ordboken (Rogström 1994). De förändringar som Serenius kan ha genomfört i den svensk-engelska ordboken förefaller inte ha tagits tillvara i den engelsk-svenska ordbokens andra upplaga, utan denna bygger antagligen endast på den första upplagan. Den största skillnad som kan iakttas gentemot förstaupplagan är en mer omfattande lemmauppsättning och det mycket större antalet etymologier. Dessa beskrivs emellertid separat i kapitel 8.

7.3.1. Skillnader gentemot första upplagan

Till att börja med skall påpekas att andraupplagan uppvisar en annorlunda typografi än förstaupplagan. Eftersom detta har betydelse för återgivandet av exempel vill jag redan nu klargöra att engelskan ges i antikva, svenskan i kursiv och latinet med kursiva kapitäl (se bilaga 1). Det finns alltså ingen frakturstil i denna ordbok, vilket generellt sett gör att den ser mer modern ut än sin föregångare.

7.3.1.1. Makrostruktur

I andraupplagan av den engelsk-svenska ordboken har den alfabetiska ordningen förbättrats och antalet lemman utökats. Detta beror dels på att en del artiklar i första upplagan har delats upp i mindre artiklar i andraupplagan, dels på att flera nya lemman lagts till.

Det verkar som om Serenius tillmäter ordens ordklassstillhörighet större betydelse vid lemmaindelningen i andraupplagan. Uppdelningen av tidigare sammanhållna artiklar drabbar företrädesvis sådana artiklar som 1734 innehåller många sublem-

man i form av avledningar. Dessa har brutits ut och blivit egna artiklar, precis som en del sammansättningar. Serenius har däremot inte delat upp semantiskt komplexa artiklar, t.ex. AT och PUT, där artikelns längd beror på lemmats många betydelser och konstruktionsmöjligheter. Man kan heller inte urskilja någon fullständig systematik i uppdelningarna, och de flesta artiklar har kvar sin gamla struktur från förstaupplagans utformning. Det förefaller också som om antalet nya lemman ökar i den senare delen av ordboken.

Serenius ger själv inga upplysningar beträffande eventuellt nya förlagor och influenser. Den ende han nämner explicit är Samuel Johnson (Serenius 1757, förordet s. 1), vars ordbok från 1755 Serenius uppenbarligen känt till och tagit intryck av. Johnsons inflytande nämns först och främst i samband med det utökade antalet etymologier, men detta hindrar inte att Johnsons ordbok också kan ha påverkat lemmauppsättningen i Serenius ordbok. Jag kommer därför att relatera förändringarna mellan Serenius upplagor till lemmauppsättningen i Johnsons ordbok.

I jämförelsen utgår jag från fyra sampel: A – ACCESS; HALF (s.) – HARD (adj.); SAKER – SARPCLOTH; XANGTI-ZUCHE. Alla sampel innefattar första och sista artikeln i uppräknningen. Skillnaden mellan ordböckerna inom dessa sampel visas i uppställningen i tabell 3.

TABELL 3. *Jämförelse mellan lemmauppsättningarna i 1734 och 1757 års upplagor.*

SAMPEL:	A		H		S		X-Z	
Upplaga:	1	2	1	2	1	2	1	2
Tot.	65	70	61	77	61	97+3 ^a	53	95
Sublemma>lemma 1757		4		11		11		11
Nya lemman 1757		1		5		26		31
Ord unika för 1734					3			

a. Uppdelningen skall läsas som att 97 lemman står kvar i huvudordboken medan 3 har flyttats till det botaniska registret. Bland de 97 lemnarna har också den förändringen skett att två lemman i 1734 års ordbok blivit ett lemma 1757.

Som vi ser ökar skillnaderna mellan upplagorna ju längre fram i ordboken man kommer. I det första samplet består den största skillnaden i att fyra sublemman blivit lemman. Endast ett ord är nytt, **ABBROCHMENT** (landsköp, förköp), men detta står inte med hos Johnson (1755). Dessutom finns fyra nya avledningar i Serenius (1757): *abandoned*, *abandoner*, *abandoning* och *ab-bacy*. Serenius har också omstrukturerat en artikel genom att låta lemmat ersättas av ett sublemma, samtidigt som det ursprungliga lemmat blivit sublemma. Detta gäller **ABORTION**, som i 1734 års ordbok har lemmastatus. I 1757 års ordbok har detta ord blivit sublemma, och artikeln inleds i stället av lemmat **To ABORT**, som tidigare var sublemma.

I samplet från bokstaven H är omarbetningen något mer omfattande. Antalet helt nya ord är fem: **HALLIER** (fogel-nät), **HAME** (sel-trä, lok-trä), **HAMKIN** (et slags puding), **HANG-DOG** (galg-fogel, galg-mat), **HANSE** (Compagnie, samfund af köpmän, handels-gille). **HAME** finns hos Johnson, **HAME**, **HAMKIN** och **HANSE** hos Boyer. Detta tyder i så fall på att Boyer kan ha bidragit med en del nya ord också i 1757 års upplaga. Omarbetningen är emellertid inte särskilt omfattande.

I exemplen nedan återges de åtta sublemman som blivit lemman i 1757 års ordbok. Artikeln där de finns i 1734 års ordbok står inom parentes. **HANDED** (adj.) (**To HAND** (v.a.)); **HANDSOMLY** (adv.) (**HANDSOM** (adj.)), **HANGED** (adj.) (**To HANG** (v.n.)); **HANGING** (s.), **HANGING** (adj.) (**HANGER** (s.)); **To HANSEL** (v.a.) (**HANSEL**(s.)); **HAPPENED** (adj.) (**To HAPPEN** (v.n.)); **HARBOURLESS** (adj.) (**To HARBOUR** (v.a.)). Fem av orden har lemmastatus hos Johnson (*handed*, *handsomly*, *hanging* (s.), *hanging* (adj.) och *harbourless*). Dessutom finns tre lemman som tidigare varit sammansättningar under respektive artikel: **HAND-KERCHER** (**To HAND**); **HANDY-CRAFT** (**HANDY**); **HANG-MAN** (**HANGER**). Dessa är alla lemman hos Johnson. Uppdelningen överensstämmer till viss del med Johnsons men förefaller vara naturlig om man låter ordklassindelningen styra lemmauppsättningen. Det kan därför knappast hävdas att Johnson påverkat Serenius till att göra den nya indelningen.

Ordbokssamplet på S uppvisar ganska omfattande bearbetningar i den andra upplagan. Tre av orden från 1734 års ordbok har förts till växtregistret i 1757 års upplaga: SALLOW-TREE ('säld', *salix*), SAMPIRE ('petriört', *crithmum Vulgare* har stavningen SAMPHIRE och ekvivalenten 'wattu-fänkol' i första upplagan) och SANICLE, ('sanikel' *sanicula*).

Det finns ett enda exempel på att Serenius i den andra upplagan slagit ihop två artiklar ur förstaupplagan. I artikeln SALAD finns dels ekvivalenterna 'hjälm', 'stormhatt', dels hänvisningen SALAD *vid.* SALLET. Under SALLET står 'sallat'. Hänvisningen verkar mest vara upprättad på formmässiga grunder.

Elva lemman 1757 har tidigare varit sublemman i den äldre upplagans artiklar. Detta gäller (med den tidigare artikeln inom parentes): SALEABLE (adj.) (SALE (s.)); SALESMAN (s.) (SALE (s.)); SALOON (s.) (SALMON (s.)[!]); SALT (adj.) (SALT (s.)); SALTER (s.) (To SALT (v.a.)); SALVER (s.) (To SALVE (v.n.)); SANCTIFICATION (s.) (SANCTIFY (v.a.)); SANCTIMONIOUS (adj.) (To SANCTIFY (v.a.)); To SAP (v.a.) (SAP (s.)); SAPLESS (adj.) (SAP (s.)); SAPPY (adj.) (SAP (s.)). Förutom exemplet med *saloon*, som tidigare verkar vara placerat i alldeles fel artikel, och *salesman*, som är en sammansättning till *sale*, utgörs omarbetningen främst av avledningar som blivit egna artiklar.

De helt nya orden är: SALEBROUS (knoglig, ojemn), SALIANT (säges om et lejon som föreställes löpande i en sköld), SALIENT (hoppande), SALIVA (spott, dregel), SALPICON (et slags fyllning i stek), SALSO-ACID (salt-sur), SALTATION (dansande, hoppande), SALTIER (et kors i heraldiken), SALTIN-BANCO (qwack-salfware), SALVABLE (som kan frelsas, blifwa salig), SALVAGE (bergnings-lön wid sjö-faror), SALUTARY (helsosam, sund), SAMLET (lax-öring), SANABLE (läkelig, botelig), SANDED (sandad), SANDERLING (en wafogel), SANDISH (sandagtig), SANE (sund, wälmående, helsosam), SANG (*Imperf. Verbi To Sing*), SANGUIFY (sätta blod, nära bloden), SANGUINEOUS (som sätter blod, närer blodet [notera skillnaden i genus jämfört med det tidigare exemplet]), SANIES (etter-war), SANK (*Imperf. Verbi To Sink*),

SAPONACEOUS (såpaktig), SARDEL (sardell (et slags fisk)), SARN (stenläggning).

Två lemman i 1757 års upplaga utgörs av nya hänvisningar till regelbundna former: SANG (till SING) och SANK (till SINK), vilket visar att ordboken ytterligare anpassats till funktionen som avkodningsordbok. Alla de nya orden finns hos Johnson, vars ordbok också har samma typ av lemmauppställning som blir resultatet av Serenius nya makrostruktur. Detta tyder på att Serenius anpassat sin bearbetning efter Johnsons ordbok, i varje fall vad gäller införlivandet av nya lemman.

Detta intryck förstärks ytterligare, när man undersöker det sista samplet, XANGTI-ZUCHE. Förutom orden på X, en bokstav som Johnson inte har med alls, eftersom den inte inleder några engelska ord, förekommer så gott som alla de nya orden i Serenius (1757) också i Johnson (1755). Av följande ord är *zink* och *zocco* de enda undantagen: XENIA (wen-gofwor, skänker), XYSTOS (en slags jaspis (en ädel sten)), YARRISH (härsk, sträf til smaken), YARRINGLES (nyst-fot), YATE (engs-grind), YAWL (vid. Sjö-registr.), YCLAD (Vid. clad), Yellow-boy (guld-penning, ducat), Yellow-hammer (en fogel (Cenchramis lutea)), YELLOWS (gulstoten på hestar), YELT (gylta), To YOKE the oxen (oka, spenna oxar i oket), YOLD (Vid. yielded), YOUNGISH (nogot, nog unger), YOUNGLING (unge), YOUNGLY (nyligen, nyss), YOURSELF (I sjelf), YOUTHY (Vid. Youthful), YUCK (kläde, skabb), YUX (hicka), ZAFFAR (blå-sten, en mineralisk sten, hwarmed glas och porcellainer fergas blå), ZANY (pickelhering, gyckelspelare), Zealousness (ifrighet), ZECHIN (et Venetianiskt guld-mynt), ZED (zeta, namnet på bokstafwen Z), ZEDOARY (zedoar (en Indisk wext), ZENITH (punkten på himlen som föreställes mitt öfwer hufwudet), ZEPHYR (westan-wäder, sakta, swalkande wäder-pust), ZETETICK (som sker igenom frågor), ZINK (zink, et slags bismut), ZOCCO (stånd, fot), ZOOGRAPHER (djur-beskrifware), Zoography (djur-beskrifning), Zoology (djur-lära), Zoophoric column (en stod i djurs-liknelse), Zoophorous (en wiss del af en uthuggen pelare), Zootomist (djur-refware), Zootomy (djur-ref-

ning), ZUCHE (ruten stubbe). YARROW (röleka) har flyttats till det botaniska registret.

Slutsatsen måste bli att Serenius varit väl förtrogen med utvecklingen av engelsk lexikografi och att han förstått värdet av att konsultera Johnsons storslagna verk i revideringen av sin egen andraupplaga. Att Serenius haft förmåga att välja lämpliga förlagor syntes redan då han bestämde sig för Boyers ordbok som underlag för den första upplagan, men det valet kan ha varit mer självklart eftersom ordboken var välkänd och populär och kanske en av de mest givna kandidaterna. Johnsons ordbok kom inte ut förrän 1755, två år innan Serenius publicerade sin andraupplaga, och detta innebär att Serenius rimligen måste ha påbörjat sin omarbetning av ordboksmaterialet långt innan Johnsons ordbok nådde honom. Detta är troligen orsaken till att vi inte ser några spår av Johnsons ordbok i den första hälften av Serenius ordbok. Serenius har förmodligen inte haft tillgång till Johnsons ordbok då han reviderade de första bokstäverna i alfabetet (företsatt att han gick alfabetiskt tillväga i arbetet med den nya upplagan, vilket jag alltså antar).

Att Serenius använt sig av Johnsons ordbok är intressant och tyder på att han kunnat uppskatta den lexikografiska kvaliteten i denna ordbok. Jämförelsen mellan Serenius och Johnsons ordböcker visar också att Serenius i mycket har behållit sina egna lexikografiska principer och alltså inte slaviskt följt sina förlagor. I artikeln ZOOGRAPHER placerar han flera ord som sublemman, medan Johnson har dem som lemman. (Se exemplen ovan!) Serenius har också en något avvikande stavning av vissa ord. Han väljer således att stava några ord med *divis*, i motsats till Johnson, som i *SALSO-ACID* och *SALTIN-BANCO* där Johnson föredrar den sammanskrivna formen.

Stickorden har samma utformning som i 1734 års upplaga. Den alfabetiska ordningen är förbättrad, och uppenbara fel, som i fallet med *SALOON* ovan, är tillrättade. Bruksangivelserna är också desamma, och de flesta ord som i förstaupplagan hade beteckningen *D† Dubiæ. Significat.* står kvar med denna beteckning. Man kan undra om Serenius överhuvudtaget reflekterat över betydelsen hos beteckningen, eller om han bara skri-

vit av Boyer mekaniskt. Man förväntar sig att han skulle ha åtgärdat dessa artiklar genom att kontrollera deras betydelse och ekvivalenter, om inte förr så åtminstone i den andra upplagan. Dessa omständigheter talar emellertid för att bearbetningen av andra upplagans material inte är särskilt djupgående utan främst består i en utökning av lemmauppsättningen.

7.3.1.2. Mikrostruktur

I huvudsak är ekvivalensen utformad på samma sätt som i 1734 års ordbok, med en blandning av ekvivalenter och parafrafer. Serenius har putsat ordalydelsen i vissa artiklar, men skillnaderna mellan upplagorna är marginella. Det märks dock att Serenius dämpat den ibland färgstarka svenska beskrivning som ges i parafraferna i förstaupplagan. I den tidigare citerade artikeln *Furor uterinus* har han i andraupplagan dels lagt till en engelsk källspråksenhet (som är en engelsk översättning av latin): *FURY of the womb or FUROR uterinus*, dels bytt ut förklaringen till: *kärleks raseri hos qvinnor* en förklaring som avviker ganska kraftigt från den i förstaupplagan (se exempel 43 s. 142).

En annan avledning som blivit egen artikel är *FUMBLER*, och här har den tidigare anmärkningen på svenska ändrats till en kommentar på latin. I förstaupplagan står:

Fumbler, *bönås*. NB. *qvinnfolken kalla dem gemensligen Old fumbles, som hafwa kåta händer och kyssa byxor.*

Om samma fenomen ges i andraupplagan bara upplysningen *bönås, fumlare (apud mulierculas)*. Förutom att förklaringen faktiskt inte säger lika mycket på latin som på svenska, försvinner också det typiska uttryck som skulle illustreras med anmärkningen i förstaupplagan. Läsaren av 1757 års upplaga får aldrig veta att en svensk *fumlare* motsvaras av en engelsk *old fumbler*.

Serenius säger själv i sitt engelska förord (s. 1) att han strävat efter att "rectify the faults, to supply the wants, and to retrench

the superfluities". Det är svårt att veta om han själv tyckte att han lyckats i sitt uppsåt. Man kan tydligt se vissa förändringar men det är ändå för mycket sagt att det samtidigt är förbättringar, lexikografiskt sett. Stilistiskt har parafraserna blivit mer rumsrena, men detta behöver inte alltid innebära en bättre beskrivning av ekvivalensen. Serenius har inte gjort någon genomgripande förändring, utan bara justerat vissa artiklar. Kanske kan man ändå se en början till den språkliga anpassning och förfining som i enlighet med det senare 1700-talets franskklassiska stilideal visade sig i exempelvis den andra upplagan av Argus (1754) (se t.ex. Hillman 1970:28, Östman 1992:89ff.).

I övrigt har Serenius inte ändrat på vare sig de semantiska eller morfologiska informationskategorierna.

7.3.1.3. Övrigt

Som tidigare påtalats var Serenius noga med tryckningen av sin ordbok (se avsnitt 3.2). Han anlidade också en av Ihres lärjungar, en Charles J. Strand, för hjälp med korrekturläsning eftersom han själv såg för dåligt (förordet s. 6). Det märks också i ordboken att tryckfelen är få. Man får därtill en liten erratalista i slutet av ordboken.

Förorden i andra upplagan är skrivna på engelska respektive svenska av Serenius själv. Ordboken har dessutom utökats med ett botaniskt register över vanliga örter och blommor i den engelska och svenska floran. Det anges inte varifrån orden kommer, men i den kapsel om Serenius ordböcker som finns på SAOB-redaktionen i Lund anges att de härrör från Linné.

Handels- och sjöfartsregistret har också utökats med ett större antal fraser och kommandon. Dessa står i en särskild avdelning i slutet och har rubriken "WORDS OF COMMAND and SEATERMS by VARIOUS OCCURENCES". De tillfällen när man kan tänkas ha bruk för fraserna är av olika slag, från t.ex. *A scant wind* (Skral wind) till *To work and command a man of war in an ingagement*. (At arbeta och Commendera et örlogs-

skep uti Sjö-slag). Den kapten som hamnar i den sistnämnda situationen kan då, i inledningsskedet, ha nytta av fraser som:

Our man of war being compleatly rigged and fitted with all manner of warlike stores, a choice crew of seamen aboard and lieth now ready in the road to set out to sea, dayly expecting a fair Fortune would appear to do their duty, *vårt Örlogs-skep är fullt takladt och utrustadt med alla slags krigs-förnödenheter, en utwald besättning af sjö-folk om bord, och ligger nu klart på Redden at gå til sjös, dageligen förwentande at god lycka wille gifwa dem tilfalle at få giöra sin pligt.*

För att gjuta mod i trötta krigare finns andra typer av fraser att tillgå:

Come cheerly my hearts, it is a prise worth fighting for, *kommen lustigt, friska gossar, det är en pris som är werd at slåss före.*

Man kan undra om appendixet är tänkt att användas på fältet eller för studier på kammaren. I det förstnämnda fallet ställer det stora krav på användaren.

7.3.2. Utvärdering av den engelsk-svenska ordboken (2 uppl.)

Den första förändring man lägger märke till i den andra upplagan är den annorlunda typografin, vilken redan behandlats. Den andra upplagan av den engelsk-svenska ordboken ger överlag ett modernare intryck än förstaupplagan och har till exempel titeln formulerad på engelska i stället för latin, som man finner i de tidigare upplagorna. Innehållsmässigt avviker andraupplagan något från förstaupplagan, eftersom ordförrådet utökats med ett förhållandevis stort antal ord, att döma av utsnittet ovan. En del av ordförrådet har därtill placerats i ett separat botaniskt appendix. Det har också tillkommit en särskild avdelning med kommandorop etc. i handels- och sjöfartsregistret. Strukturellt sett skiljer sig inte artiklarna märkbart från förstaupplagan. En del artiklar har delats upp i flera mindre, främst genom att avled-

ningar fått egen lemmastatus. Tillkomsten av nya hänvisningar från oregelbundna till regelbundna former visar också på en större insikt i lexikografiska principer.

Ordbokens andra upplaga har ett långt större antal abonnenter än förstaupplagan, och man kan förmoda att den fått stor spridning. (För en utförligare diskussion av ordbokens spridning se avsnitt 4.4 s. 60 f.).

Förändringarna visar att Serenius känt ett behov av att förnya sin ordbok, ett behov som kanske är ett utslag av att det lexikografiska kunnandet ökar mot mitten av 1700-talet. Man kan också skönja en tendens till ett slags stilistisk anpassning av ordalydelsen i parafraserna. De tidigare oförblommerade beskrivningarna av mänskligt beteende samt deras språkliga beteckningar återges i den andra upplagan i somliga fall på latin och i andra fall med ett mildare svenskt språkbruk än tidigare.

Man kan med fog hävda att Serenius varit med om att lägga grunden till den moderna lexikografiska traditionen, kanske inte lika mycket innehållsmässigt som formellt.

7.4. Dictionarium Suethico-Anglo-Latinum 1741

Den svensk-engelska ordboken bygger på den engelsk-svenska och kan i princip sägas vara en vändning av denna med ett urval av informationen återgiven. Ett mindre antal ord är unika för den svensk-engelska ordboken, men huvuddelen av ordförrådet är detsamma som i den engelsk-svenska. Detta är viktigt som en utgångspunkt för bedömningen av materialet och utformningen av ordboken. Just därför att de båda ordböckerna bygger på samma material kan man relativt säkert avgöra hur Serenius gått till väga när han konstruerat den svensk-engelska ordboken. Därigenom får man också en inblick i hans lexikografiska kunnande och teknik, vilket i sin tur belyser denna tids språkvetenskapliga och lexikografiska insikter.

7.4.1. Vändningen

Eftersom två olika språk aldrig har identisk lexikalisk struktur kan man heller inte helt oreflekterat vända en tvåspråkig ordbok så, att det som är målspråk i den ena ordboken blir källspråk i den andra. Skillnader mellan språkens semantiska struktur gör att man måste arbeta om materialet så att det svarar mot de nya funktionerna för respektive språk. Resonemanget kan illustreras med ord som är polysema på källspråket men motsvaras av två monosema enheter på målspråket (eng. *aunt* = sv. *faster*, *moster*). Dessa kan behandlas i *en* artikel i en engelsk-svensk ordbok, men måste tilldelas två artiklar i en svensk-engelsk. Exemplet är tämligen trivialt men visar på de problem man ställs inför vid en vändning. Förfarandet kräver både en ingående analys av de båda språkens semantiska struktur och en kontrastiv jämförelse mellan språken, något som ställer höga krav på lexikografens språkliga kunnande.

Hur Serenius gått tillväga med dessa problem visas av exemplet nedan. I 1734 års ordbok (eng.-sv.) finns följande artiklar:

(63) TENANT, S. **åbo**, **hyres-man**, *colonus*, *inquilinus*.

(64) LESSEE, S. **hyresman**, *vid. Lease* [ingen lat. ekv]

(65) To LEASE, V. A. **förhyra**, *locare*. Leasour, s. **hyresman**. [ingen lat. ekv].

Som synes har både TENANT, LESSEE och Leasour samma svenska ekvivalent, *hyresman*. *Tenant* och *leasour* är beteckningen för den som hyr något, medan LESSEE är en person som hyr ut, alltså en hyresvärd. Detta framgår inte särskilt tydligt i ordboken, men man kan bl.a. av synonymen *åbo* förstå vad TENANT betyder. Däremot är det svårare att dra slutsatsen att *Leasour* är en hyresvärd.

I 1741 års ordbok ges i artikeln HYRA (*s.*) följande ekvivalenter till sammansättningen *Hyres-man*: *Leasour*, *lessee*, *tenant*, utan någon som helst ytterligare förklaring. En sådan hade emellertid varit önskvärd, med tanke på att de olika engelska orden inte betyder samma sak. Serenius har tagit ekvivalen-

ten *hyresman* från 1734 års ordbok och använder den nu som källspråksenhet för de engelska orden, utan att ordets olika betydelser framgår. Serenius har alltså inte anpassat materialet till dess nya funktion, vilket tydligt avspeglas i exemplet. Detta medför i sin tur att ordboken inte möter de krav som ställs på en produktionsordbok på ett tillfredsställande sätt.

I Serenius fall tillkommer också en del andra problem av lexikografiskt slag. I den engelsk-svenska ordboken är parafrafer frekvent förekommande, och dessa passar inte som uppslagsformer i den svensk-engelska ordboken. De måste antingen göras om till en passande, helst ettordig, källspråksenhet eller också sällas bort vid vändningen. Detta problem blir uppenbart i lemmaurvalet till ordboken. Serenius måste då dels ta ställning till vilket ordförråd som skall tas med i ordboken, dels hur mycket av detta som i så fall måste modifieras så att det passar in i den nya strukturen.

Det är troligt att Serenius utgått från de befintliga svenska ordböcker som fanns vid denna tid för att få hjälp med valet av lemman. De verk som kunnat komma ifråga är Spegel, *Linco-pensens* svenska index och framför allt Linds svensk-tyska ordbok från 1738. Oavsett hur Serenius kommit fram till sin slutgiltiga lemmauppsättning, kan man fastslå att han utgått från materialet i sin tidigare, engelsk-svenska ordbok när han konstruerat sin svensk-engelska. Detta märks tydligt vid en jämförelse av ekvivalenter och språkprov.

Artikeln HÄPEN i 1741 års ordbok innehåller följande engelska ekvivalenter: *amazed, astonished, wrapt up in admiration or extasy*. Slår man upp motsvarande ord i 1734 års ordbok får man två svenska ekvivalenter: *förwånad* och *häpen*.

(66) 1734: I was amazed at it, **jag blef förwånad deröfwet** (To AMAZE)

(67) 1734: astonished, **häpen** (ASTONISH)

(68) 1734: wrapt up in admiration or extasy, **fördånad** [sic], **häpen**
(To WRAP)

Serenius har valt att använda HÄPEN som den artikel i 1741 års ordbok i vilken han återger de olika engelska orden. FÖRWÅNAD finns bara med som hänvisning till HÄPEN. (*Fördånad* är feltryck för *förwånad*.)

Jämför man ordböckerna systematiskt på detta sätt ser man tydligt att Serenius använt materialet i sin engelsk-svenska ordbok och vänt det. Han har samtidigt reducerat ordmängden genom att utesluta en hel del ord. Hur han gjort rent praktiskt kan man bara spekulera kring, men ett tänkbart sätt är att han helt enkelt haft något systemsom innebär att en engelsk enhet med en svensk översättning varit antecknad på varje kort. Vid vändningen har han sedan, i den mån det gått, sorterat om materialet efter svenska i stället för engelska. Sedan har han valt ut en av synonymerna till ett visst engelskt ord och använt den som lemma i 1741 års ordbok, därav alla engelska ekvivalenter med synonymer. I arbetet med lemmaurvalet har han troligen konsulterat de svenska ordböcker som stått till buds, t.ex. Lind (1738).

7.4.2. Typologisk tillhörighet

Den svensk-engelska ordboken innehåller samma språk som den föregående, med den skillnaden att svenskan i 1741 års ordbok är källspråk och engelskan målspråk. Även latinska ekvivalenter finns, precis som i den förra ordboken.

Målgruppen torde även i detta fall vara svenskar, och ordboken syftar då närmast till att vara avsedd för produktion. Det står ingenstans i ordboken vilken läsekrets Serenius haft i åtanke, men man kan på goda grunder anta att han tänkt sig svenska användare. Det enda förordet som finns är på svenska och ordboken är tillägnad Sveriges riksdag, vars samtliga ledamöter räknas upp med namn i ordboken, efter det stånd de representerar. Också betydelsespecificeringen är utformad på svenska, förutom de latinska ekvivalenterna.

Precis som fallet är med den engelsk-svenska ordboken, kan man förmoda att också den svensk-engelska ordboken använts av engelsmän. I detta fall skulle ordboken då fungerat som en

avkodningsordbok, något som den tycks ha haft vissa förutsättningar för att vara, bl.a. genom att den ger hänvisningar från oregelbundna former till regelbundna (se nästa avsnitt). I den fortsatta undersökningen kommer jag emellertid att huvudsakligen betrakta den svensk-engelska ordboken som en produktionsordbok avsedd för svenskar.

7.4.3. Makrostruktur och artikelstruktur

Makrostrukturen liknar den engelsk-svenska ordbokens, med den skillnaden att stickorden är svenska. Sorteringen är fortfarande alfabetisk och sträcker sig från A till Ö med Å, Ä och Ö sorterade under var sin egen bokstav och inte under A respektive O, såsom fallet är i t.ex. äldre svenska ordböcker.

Stickorden utgörs av både simplex, sammansättningar och vissa avledningar. Några få fraser finns som stickord, men det tillhör undantagen. Partikelverb behandlas under simplexformen av verbet. Stickorden har vanligen ingen variantstavning eller markering av stam. Uppslagsformen hos stickorden är obestämd form singularis för substantiv, infinitiv för verb och oböjd form för adjektiv.

Ordboken innehåller 8 133 stickord, 8 360 sekundära stickord och 1 603 sammansättningar benämnda *composita*, totalt 18 096 primära och sekundära enheter.

Det märks tydligt i vissa artiklar att Serenius använt sig av material som tidigare varit parafraaser till sekundära stickord i den engelsk-svenska ordboken. Så utnyttjar han en del relativfraser som källspråksenheter i stället för ett motsvarande adjektiv. I artikeln MERKA finner man fraserna *som kan merkas* (*perceptible or percieveable*) och *som icke kan merkas* (*insensible*). Dessa fraser hade förmodligen kunnat göras om till bättre svenska enheter. Klart är under alla omständigheter att Serenius på flera ställen återger adjektiviska funktioner med parafraas.

Artiklarna är strukturerade enligt samma princip som i den engelsk-svenska ordboken. De har samma grafiska utformning

och bygger primärt på ordklassstillhörighet jämte avledningar. Polysema betydelsereationer behandlas i samma artikel. Homografer med olika ordklassstillhörighet behandlas i var sin artikel, medan homografer ur samma ordklass vanligen placeras i samma artikel (se bilaga 1).

Hänvisningar mellan oregelbundna former och grundformer finns även i denna ordbok, vilket i princip inte behövs om det är en produktionsordbok avsedd för svenskar. Som svensk kan man förväntas känna till ett oregelbundet ords form ändå. Däremot är det självfallet en hjälp åt en eventuell engelsk användare, vilket kan vara bakgrunden till att uppgifterna finns med.

Ordförrådet behandlas närmare i kapitlen 9–11. Här skall bara nämnas att ordförrådet också i denna ordbok är allmänt hållet och omfattar handel och sjöfart, vilket bl.a. syns i det speciella registret över dessa termer.

7.4.4. Mikrostruktur

7.4.4.1. Uttal

Den svensk–engelska ordboken omfattar ett avsnitt om engelskt uttal och regler för detta i början av ordboken. Både uttal av enskilda ljud och betoning gås i genom. Ingen speciell uttalsnotation eller särskilda tecken används, utan uttalet återges med vanliga bokstäver. Gabrielsson (1915:106) uppger att avsnittet är baserat på två tyska läroböcker i engelska (se s. 17), men att vissa iakttagelser ändå måste vara Serenius egna. Gabrielson anser också att avsnittet ger intryck av att vara hastigt hopkommet, bl.a. genom att reglerna inte är systematiskt ordnade och ibland dåligt formulerade. Styrkan i avsnittet består främst i att Serenius är noga med att påpeka skillnaderna mellan engelskt och svenskt uttal. Uttalsangivelserna är också anpassade till svensk ortografi, vilket inte är fallet med de tidigaste läroböckerna i engelska för svenskar, som tagit över angivelserna från tyska läroböcker utan att anpassa dem till svenska (Gabrielson

1915:104). Serenius uttalsuppgifter kom också att ligga till grund för en del senare svenska handböcker med engelskt uttal. Såsom uttalsuppgifterna är utformade hos Serenius verkar ordboken vara avsedd för svenskar och tänkt att kunna användas även för produktion av talat språk.

Vi har tidigare sett att det i den engelsk-svenska ordboken finns stavningsvarianter som av en del tolkats som talspråkliga. Också i den svensk-engelska ordboken finns denna typ av stavning. I artikeln PÅ finns följande språkprov:

(69) **Jag gjorde på det**, I did it in order to that.

Förmodligen skall man tolka stavningen som att den bara följer någon typ av skrivkonvention som var vanlig vid denna tid (se s. 130).

7.4.4.2. Grammatik

Ordklassangivelserna överensstämmer med dem som man möter i den engelsk-svenska ordboken, men ordklassuppsättningen har utökats med räkneord, som här omtalas som *num*, *numer*, eller *ad.numer*. Principen verkar vara att grundtalen anges som *numeral*, medan ordningstalen uppges vara adjektiv. Distinktionen upprätthålls inte alltid. I artikeln FYRA markeras stickordet *Num.* och **Fyrtijonde** med *adj.*, men i artikeln FEMB anges stickordet som *Num.* medan de i artikeln ingående orden **femton**, **fembtone**, **femtijo**, **Den femtjonde**, **Femhundrade**, **Den fembte** inte har någon ordklassangivelse alls.

Böjningsmorfologin är mycket knapphändig både för svenskans och engelskans vidkommande. Det förekommer inga systematiska böjningsangivelser överhuvudtaget, vilket förvånar. Engelskans morfologi är inte så rikhaltig som svenskans, men män kunde förvänta sig uppgifter om oregelbundna former på engelska, särskilt om ordboken är avsedd för produktion.

Oregelbundna former på källspråket anges på samma sätt som i den engelsk-svenska ordboken, dvs. de oregelbundna for-

merna står som egna stickord med angivande av vilken form det är och vad grundformen är.

(70) GICK, imperf. verbi **Gå**.

(71) FANT, Imperf. Verbi **fåna**

(72) GÄSS, S, plur. af **Gås**

Serenius morfologiska beskrivning är ytterst bristfällig, när den överhuvudtaget förekommer, och verkar helt och hållet grunda sig på den engelsk-svenska förlagan. Detta ger till resultat att svenskan behandlas som om den vore källspråk i en svensk-engelsk ordbok avsedd för engelsmän. Många böjningsangivelser är överflödiga för en svensk. Inte minst behandlingen av morfologin avslöjar Serenius beroende av förlagan och hans egna bristande analys av det ingående materialet.

Genus för de svenska substantiven saknas utom i något enstaka fall som i artikeln BLOD:

(73) BLOD S.Masc. Blood, *Sanguis*. ☞ **Blod** neutr. (natales) Blood.

Serenius använder här genusangivelsen för att skilja de två betydelserna åt och tilldelar *blod* 'typ av kroppsvätska' annorlunda genus än *blod* 'släktskap'. Uppgiften bör ha varit avsedd för den svenske användaren, som inte kan veta att den engelska ekvivalenten har samma polysema struktur som den svenska. Genus, tillsammans med latinet, används då inte i en morfologisk funktion utan främst i en betydelsespecificerande.

Denna typ av genusangivelse skiljer sig från vad vi tidigare sett prov på i den engelsk-svenska ordboken, vilket visar att Serenius inte använder kategorin på dess egna villkor. Han utnyttjar aldrig genusangivelser systematiskt som hjälp att hitta rätt deklination, något som heller inte behövs om ordboken är avsedd för svenskar.

Det finns också vissa sporadiskt angivna uppgifter om kasusböjning. I artikeln DE hittar man följande uppgifter:

(74) DE, pron. [...] ☞ **Dem** (accus. plur.) [...] ☞ **Deras** (gen. plur.).

Pronomenet *honom* och *henne* återfinns som egen artikel med angivande av kasusform.

7.4.4.3. Ordbildning

Vad ordbildningsmorfologin beträffar innehåller även den svensk-engelska ordboken, precis som den engelsk-svenska, en mängd avledningar, varav många regelbundet bildade med en regelbunden betydelse. Så finns under GYNNA participet *gynnad* och nomen agentis *gynnare*, båda regelbundna. *Gynnare* har i ordboken bara betydelsen 'välgörare' och inte den lexikaliserade betydelsen 'filur'. (Denna betydelse har för övrigt första-belägget angivet till 1759 i *SAOB*, så det är möjligt att den inte var aktuell för Serenius överhuvudtaget.) Serenius har följt samma princip som i den engelsk-svenska ordboken – att återge de vanligaste avledningarna – trots att detta inte alltid behövs, särskilt inte i de fall då både de svenska och engelska avledningarna är regelbundna. Detta är dock en avvägningsfråga. Det är inte självklart att användaren förstår att avledningarna i två språk korrelerar både till form och betydelse, så i vissa fall måste man ändå ange regelbundet bildade sådana. Exemplet *gynnare* ovan kan i det fallet anses vara mer välbehövligt än participet.

Serenius verkar ha fäst särskilt avseende vid sammansättningarna. Redan i den engelsk-svenska ordboken samlade han en del sammansättningar under rubriken *Composita*, vilket avviker från förlagans praxis. I den svensk-engelska ordboken har dessa avdelningar blivit ännu fler. Totalt förekommer det 1 603 sammansättningar rubricerade som *composita* i den svensk-engelska ordboken. Av dessa finns 1 444 i den engelsk-svenska ordboken, men där står bara 64 som *composita*. Eftersom Serenius verkar ha använt rubriken i de fall där flera sammansättningar placerats ihop, kan man anta att det helt enkelt finns större behov av rubriken i den svensk-engelska ordboken, eftersom den har flera sammansättningar. Med tanke på att sammansättningar är en intressant ordbildningskategori, som dessutom

är mycket frekvent använd i svenska, undersöks sammansättningarna i den svensk–engelska ordboken separat i kapitel 10.

7.4.4.4. Konstruktionsätt

Precis som tidigare anger ordklasserna till viss del, implicit, hur det aktuella stickordet skall konstrueras. Det förekommer dock inte särskilt mycket explicit angivna konstruktionsuppgifter, och de långa verbartiklarna är heller inte uppdelade efter konstruktion med prepositioner som i den engelsk–svenska ordboken. De flesta uppgifterna om konstruktionsätt får utläsas ur språkproven. Också detta visar att ordboken är avpassad för svenskar.

7.4.4.5. Semantik och betydelsespecificering

De svenska ordens betydelser preciseras främst genom ekvivalenter på engelska. För själva stickordets vidkommande ges också en ekvivalent på latin. Om stickordet har flera betydelser, vilka brukar utmärkas med en liten pekande hand (☞), anges en latinsk ekvivalent för varje betydelse. På så sätt kan läsaren få hjälp med att identifiera rätt betydelse av det svenska ordet. Den betydelsespecificerande funktionen hos latinet bör i denna ordbok i så fall främst vända sig till svenskar, vilket, som tidigare nämnts, visar på latinets fortfarande starka ställning vid denna tid.

Latinet består av ettordsekvivalenter, och detsamma gäller så gott som uteslutande också för engelskan. Antalet parafrastiska förklaringar är betydligt mindre än i den engelsk–svenska ordboken, vilket inte är så konstigt. Den svensk–engelska ordboken är en vändning av den engelska, vilket betyder att Serenius gjort om engelska källspråksenheter till målspråksenheter. Han har därmed haft fungerande ekvivalenter att tillgå på engelska. De problem han råkat ut för vid vändningen har snarare utgjorts av de svenska enheterna, i de fall han varit tvungen att göra om svenska parafraser till källspråksenheter.

Ordboken innehåller vanligen mer än en ekvivalent på engelska. Det är inte ovanligt att upp till fyra, fem synonymer anges, ibland ännu fler. Detta torde bero på den teknik Serenius använt vid vändningen (se avsnitt 7.4.1 s. 162 ff.). Som visats i tidigare avsnitt får man som svensk ordboksanvändare väldigt liten hjälp med att välja rätt engelsk synonym. En engelsk läsare däremot, kan relativt enkelt hitta rätt betydelse vid avkodning av en text på svenska.

Betydelspecificeringen fungerar förmodligen bra för svenskar, i alla fall då de olika betydelserna disambigueras med hjälp av latin. För en engelsman är inte dessa lika nödvändiga, om man också betraktar ordboken som en avkodningsordbok för målspråkstalare. I artikeln LOCK, som delvis anges nedan, kan man som svensk lätt identifiera rätt ekvivalent med hjälp av latinet (förutsatt att man kan latin, vilket Serenius dock verkar ha tagit för givet att läsaren gör).

(75) LOCK, S. **Lockning**, Allurement, inticement, *illicium*. ☞ **Lock** (*cinnus*) Lock of hair ☞ **Lock** (*operculum*) Coverlid. [...]

Det kan däremot vara svårt att veta huruvida de två engelska ekvivalenterna *allurement* och *inticement* kan användas helt synonymt. I många artiklar ges fler än två ekvivalenter till samma svenska ord, varvid valet troligen inte kan vara helt fritt mellan dem. Vilket ord som används i vilket sammanhang får man emellertid inte reda på, vilket är en klar brist i ordboken.

Till skillnad mot vad som är fallet i den engelsk-svenska ordboken anges inte vad som är en överförd betydelse. Detta kan bero på ordbokens syfte. Om den är avsedd för svenskar så kan man tycka att angivelser av överförda betydelser är onödiga, eftersom en modersmålstalare förmodligen känner till dem ändå. I en ordbok avsedd för icke-källspråkstalare är de dock nödvändiga.

Betydelspecificeringen är något inkonsekvent. Serenius ger ibland de olika betydelserna i början på artikeln och exemplifierar sedan dessa med språkproven i en följd. I andra fall placerar han respektive språkprov under den betydelse de avser att

exemplifiera. I artikeln HÅRD, (adj.) exemplifieras båda tillvägagångssätten.

- (76) HÅRD, *adj.* Hard, *durus*. ☞ **Hård** (*asper*) Rough [hand fattas] **Hård** (*severus*) Hard, severe, unkind, unrelenting. ☞ **Hård** (*solidus*) Firm. ☞ **Hård** (*subacidus*) Hard, stale. **Hårt dricka**, Hard or stale beer. ☞ **Hin hårde, hin onde** (*demon*) The dewce. **Arbeta hårdt**, To work hard. **En hård man emot hustru** / An unkind husband to his wife. **Et hårdt ord**, An hard saying. **Hårda ord**, Hard, high words. **Det är nogot hårdt hvad du säger**, What you say is something rough *or* hard. **Förfara hårdt med en** / To handle one without mittens, to give one hard measure. **Gå hårdt på en**, To bear hard upon one. **Hård bestraffning**, A sharp *or* severe reproach, check *or* reprimand. **Hård husbonde**, Hard master. **Hård vinter** / Hard *or* severe winter. **Hårda år** / Dearth ☞ **Hård patt**, Firm breast. **Jag tycker det är mycket hårdt**, I think it an hard case. **Vara hård emot en** / To be severe upon one. **Hårdhet** / *S.* Hardness, severity, unkindness. **Hårt** / *adv.* Rebukefully. ☞ **Safwa hårdt före** / To be hard to learn. **En som har hårdt före**, Hard witted, dull of apprehension. **Hårdna**, *v.n.* To grow hard.
- Composita*
- Hård-hjertad**, Hard hearted. **Hård-håndt**, Clutch-fisted. **Hård-lifwad**, Bound up, costive. **Hård-nackad** / Stubborn. **Judarne woro et hård-nackadt folk**, The Jews were a stiff-necked people.

Serenius anger i sin förkortningslista att den pekande handen utmärker olika betydelser hos stickordet (1741:275), och med ledning av detta kan man kan urskilja sju⁴ olika betydelser av *hård*.

Samma betydelse anges stundom flera gånger. Detta gäller både för *hård patt*, som snarare skulle stå som språkprov till betydelsen *Hård* (*solidus*), och *Hin hårde* som kunde stå som exempel under *Hård* (*severus*).

Serenius har dessutom varit osäker på skillnaden mellan adjektiv i neutrum och t-avledda adverb. Dessa placeras tillsammans i språkprovdelens. Som exempel kan nämnas *Arbeta hårdt*, *Förfara hårdt med en*, *Gå hårdt på en*, som alla är adverb, och helst borde stå i en egen artikel. Man hade åtminstone kunna vänta sig att de placerats som språkprov till avled-

⁴ Jag har utgått ifrån att en hand fattas vid den tredje betydelsen, eftersom den övriga utformningen överensstämmer med markeringen av polysem betydelse.

ningen *Hårdt* (*adv.*), som kommer senare i artikeln. Förklaringen till misstagen står troligen att finna i vändningen. Betraktar man översättningarna till de tre språkproven finner man att ekvivalenten *hard* används i alla tre, och att den är adjektiv i två av fallen, nämligen *What you say is something rough or hard* och *to give one hard measure*. Kanske har Serenius gjort sig skyldig till misstagen när han slagit ihop de engelska artiklarna *HARD* (*adj.*) och *HARD* (*adv.*) till en enda artikel *HÅRD* (*adj.*) i den svensk-engelska ordboken. Sammansättningsarnas förleder utgörs också av adverbet, trots att de är placerade i en artikel som behandlar adjektivet *hård*.

Sammanfattningsvis kan sägas att betydelsespecificeringen är valhant gjord och i vissa fall rentav felaktig. Serenius har låtit sig styras av den engelsk-svenska förlagan, vars indelning i sin tur till vissa delar övertagits från den engelsk-franska. Det är således vanskligt att oreflekterat använda den svensk-engelska ordboken för lexikologiska undersökningar av svenskt 1700-talsspråk, eftersom den bygger på en del underliga analyser och lexikografiska tekniker.

Också i den svensk-engelska ordboken anges en del bruklighetsuppgifter med symboler i anslutning till stickordet. Kors och dubbelkors används för föråldrade respektive vardagliga ord. Stickordsmarkeringarna är dock inte alls så många som i den engelsk-svenska ordboken, vilket heller inte är nödvändigt i en aktiv ordbok avsedd för svenskar, eftersom en svensk förmodligen känner till ordens bruklighet.

Anmärkningar om dialektord finns också, som i artiklarna *LIMPA*, *LÖCKER* och *ORM-BUNKA*. Till *LIMPA* ges upplysningen att detta ord har motsvarigheten *Lef* i Småland och Södermanland, *LÖCKER* (*delicate, nice, soft, tender*) är ett södermanländskt ord, och *ORM-BUNKA* slutligen har den småländska varianten *bräken*. Att uppräta samlingar över dialektala ord och uttryck var en populär verksamhet under 1700-talet. Eric Benzelius samlingar lades exempelvis till grund för *Ihres dialektlexikon*, 1766 (se Grape 1949:98). Uppgifterna i Serenius ordbok återspeglar således ett levande intresse för frågan i samtiden.

Serenius svensk-engelska ordbok innehåller inte så mycket uppgifter om de engelska ekvivalenternas bruklighet och stil. I princip skall dessa överensstämma med det svenska ordets, om ekvivalensen skall vara korrekt. I somliga fall kunde man vänta sig konsekvent behandling av samma typ av uppgifter, men så är inte alltid fallet. I artikeln HERRE anges hur man använder titeln *Sir*, en uppgift tagen direkt ur den engelsk-svenska ordboken, men för den feminina motsvarigheten FRU anges inga direktiv för bruket av *Lady*, vilket kunde varit behövt. I den engelsk-svenska ordboken upptar artikeln LADY en halv kolumn med upplysningar om hur man rätt titulerar kvinnor (se kap. 2, s. 16), men i den svensk-engelska ordboken, där de kanske hade behövts bättre, ges inga sådana upplysningar. Serenius har således inte haft ordentlig kännedom om i vilken ordbok upplysningarna gör bäst tjänst, vilket resulterat i att han uteslutit viktig information i den svensk-engelska ordboken.

7.4.4.6. Språkprov

Språkproven är inte lika många i den svensk-engelska ordboken och fyller inte sin funktion lika väl som i den föregående ordboken. Detta beror främst på att Serenius återanvänt material från den äldre ordboken utan att ta någon större hänsyn till de speciellt svenska konstruktioner som skulle behöva förklaras i ordboken. Urvalet av språkprov grundar sig därmed på de förutsättningar som gäller för en avkodningsordbok, som ju den engelsk-svenska första ordboken är.

En brist hos språkproven är att de inte alltid exemplifierar samma ekvivalenter som förklarar lemmat. Språkproven innehåller i stället ofta andra ekvivalenter än dem som ges i artikeln; antalet ekvivalenter utökas alltså efterhand i språkprovsform. Detta kan förklaras på flera sätt. Med tanke på hur vändningsprocessen troligen gestaltat sig bör Serenius, som ett resultat av denna, fått flera engelska ekvivalenter med språkprov till ett och samma svenska ord. En möjlighet är att han helt enkelt inte tillräckligt noga kontrollerat om huvudordet i det angivna exem-

plet används som ekvivalent i artikeln. Språkproven i artikeln PLÅGA (V.N.) får exemplifiera resonemanget. Som ekvivalenter till verbet PLÅGA anges *to afflict, to plague, to torment*. Den överförda betydelsen representeras med ekvivalenten *to worry*. Språkproven innehåller emellertid enbart andra engelska uttryck för *plåga* än de angivna ekvivalenterna, nämligen

- (77) *wring*: **Stenen plågar mig**, The cholick wrings me.
hamper: **Plågad med en illak hustru**, Hampered with a bad wife.
trouble: **Podageln plågar honom mycket**, The gout troubles him mightily.

Inget av språkproven exemplifierar alltså de ekvivalenter som angivits till PLÅGA (*to afflict, to plague, to torment, to worry*). En förklaring till detta får man om man slår upp respektive verb, *wring, hamper* och *trouble*, i 1734 års ordbok. Där återfinns man de citerade språkproven med respektive svenska översättning, vilket visar att Serenius använt sig av samma material men sorterat alla under det svenska verbet *plåga* i den svensk-engelska ordboken. Det är svårt att veta om Serenius har en tanke bakom förfarandet eller om det är en följd av bristande lexikografiska principer. En mer positiv tolkning är att han helt enkelt tyckt förfarandet vara ett effektivt sätt att ange fler engelska ekvivalenter på ett platsbesparande sätt. Den största nackdelen är att man som svensk inte får reda på vilken av de angivna engelska ekvivalenterna som kan användas i vilken kontext, och man får heller inte veta hur de olika ekvivalenterna konstrueras. Man skulle kunna säga att språkproven som sådana är bra konstruerade, men att de inte alltid är till någon större hjälp vid val av rätt ekvivalent, eftersom betydelspecificeringen av de engelska synonyma ekvivalenterna är bristfällig. Resultatet är att svenskan i detta fall presenteras på målspråkets villkor, något som är olyckligt, inte minst med tanke på bokens värde i övrigt som källmaterial för beskrivningen av svensk språkhistoria. En engelsman (på 1700-talet) däremot, får mycket hjälp med att hitta rätt översättning till ordet *plåga*.

Det är vanskligt att säga något om Serenius motiv för sitt tillvägagångssätt. Hannesdóttir (1990:164) hävdar att det var van-

ligt i 1700-talsordböcker att handskas med språkprov som Serenius gör. Eftersom Serenius är en av de första som arbetar med så utförliga språkprov i en ordbok med svenska som källspråk, kan man i så fall misstänka att han blivit stilbildande, men på vilka grunder är fortfarande oklart.

Metoden praktiseras emellertid fortfarande i tvåspråkiga ordböcker. I *Norstedts stora svensk-engelska ordbok* (1988) ges följande ekvivalenter till *kontrollera*: *check [up on], verify, test, supervise, inspect*. I det första språkprovet, *kontrollera biljetterna*, får man emellertid översättningen *examine the tickets* – ett verb som tidigare inte nämnts i artikeln. Även de andra språkproven innehåller vad som kan betraktas som ”nya” ekvivalenter för artikeln i fråga: *see (make sure) that...*, *certified milk* och *hallmarked silver*. En fördel med detta tillvägagångssätt är att man kan ge speciella konstruktioner som gränsar till fasta fraser utan att först behöva förklara dem särskilt. Detta kan vara praktiskt om verbet ifråga bara används i just denna konstruktion. Det gäller dock att användaren är medveten om denna speciella funktion.

Ytterligare en brist hos Serenius språkprov är att han inte i tillräckligt hög grad har kompletterat materialet med sådana typiskt svenska konstruktioner som fattas i avkodningsordboken men som behövs i produktionsordboken. Detta gäller speciellt kollokationer. Syntaktiska konstruktioner tillgodoses bättre, men detta kan i och för sig vara ett utslag av likheter i svenskan och engelska i detta avseende. Man kan inte urskilja någon medveten strävan att förklara speciella semantiska egenheter hos de svenska orden. Serenius har återanvänt samma språkprov som finns i den engelsk-svenska ordboken, och de kommer därför huvudsakligen att vara utformade för att förklara särdrag hos engelskan, som de ursprungligen konstruerades för. Språkproven fyller därför inte alltid sin funktion, betraktade utifrån syftet att vara en produktionsordbok för svenskar. Det är i och för sig lovvärt att erbjuda många olika engelska varianter, men man måste också tillhandahålla förklaringar som utgår från svenskans egenheter i konstruktionshänseende vilket alltså inte alltid är fallet hos Serenius ordböcker till skillnad mot dagens.

Ett exempel som förtydligar resonemanget är att Serenius i artikeln UTFÄSTA endast ger den engelska ekvivalenterna *To promise* och inget språkprov alls trots att konstruktionen *utfästa* [ngt] kanske hade behövt ett förtydligande. Inte heller i artikeln BELÖNING finner man något exempel. Där ges endast de engelska ekvivalenterna *premium, renumeration, requital, reward*. Den svensk som vill veta hur *utfästa en belöning* bäst konstrueras på engelska erbjuds således inga möjligheter att hitta fram till *offer a reward* genom att slå upp verbet. I substantivartikeln listas i och för sig substantivet, men man får ingen hjälp att välja rätt synonym. Språkproven i den svensk-engelska ordboken brister således i kvalitet i flera avseenden.

Det finns ordspråk även i den svensk-engelska ordboken. Dessa är av samma typ som i den engelsk-svenska, många från Bibeln, och de markeras med rubriken *Prov*. Antalet ordspråk förefaller emellertid vara lite lägre i den svensk-engelska ordboken jämfört med den engelsk-svenska.

7.4.5. Övrigt

Den typografiska framställningen i den svensk-engelska ordboken överensstämmer med den engelsk-svenska. Pagineringen har utförts med löpande numrering av alla sidor med arabiska siffror uppe i vänstra respektive högra hörnet för vänster- respektive högersidor. Ordboken omfattar 284 sidor.

Även i denna ordbok finns det ett handels- och sjöfartsregister bestående av nio sidor. Det finns också ett avsnitt på fyra sidor om engelska språkets uttal. Det enda förordet är skrivet på svenska av Serenius själv. Han tillägnar Riksdagen sin ordbok och räknar upp alla riksdagsledamöter vid namn. Förordet ägnas åt svenskans förhållande till andra språk, framför allt engelskan, och svenska språkets behov av regler.

Den svensk-engelska ordboken innehåller inga etymologier. Etymologierna i den engelsk-svenska ordboken har delvis kommit till som en tjänst åt den engelske läsaren. Att den svensk-engelska ordboken inte har några etymologier kan då tas som ett

tecken på att den är avsedd för svenskar (vilket också visas av en del andra drag). Som svensktalande förväntades man kanske själv se sambandet mellan svenskan och engelskan.

7.5. Utvärdering av den svensk–engelska ordboken

Sammanfattningsvis kan sägas att denna ordbok inte fyller sin funktion lika väl som den engelsk–svenska motsvarigheten, främst därför att man inte får någon ledning i valet av ekvivalent och kol-lokationer. Serenius anför ofta många, till synes synonyma, ekvivalenter till ett svenskt ord, men han ger sällan betydelspecificeringar. Disambigueringen av betydelseerna hos det svenska stickordet är däremot vanligen tydlig genom bruket av latinska ekvivalenter.

Svenska ordböcker med svenska som källspråk var inte lika vanliga som engelska ordböcker med engelska som källspråk vid denna tid. Serenius har inte haft en lika etablerad tradition att hämta impulser ifrån när han sammanställde sin svensk–engelska ordbok som han hade i arbetet med den engelsk–svenska. Därför kan man också anta att hans ordbok starkt bidragit till att påverka den svenska lexikografins utveckling genom att själv fungera som förebild.

Ordboken erbjuder trots allt unika möjligheter till insyn i hur en 1700-talslexikograf arbetat, vilket självfallet är värdefullt för vår kunskap om lexikografins framväxt i Sverige. De tre följande kapitlen kommer därför att mer ingående behandla tre sidor av ordböckernas form och innehåll. Tyngdpunkten ligger på den lexikaliska sidan av ordböckerna. Ordförrådet kan emellertid inte behandlas fristående från den lexikografiska utformningen, eftersom denna ofta fungerar som den ”tvångströja” till vilken språket måste anpassas för att möta de formella krav som ställs på en ordbok. Av den anledningen kopplas ordförrådet fortlöpande till den lexikografiska strukturen i min fortsatta framställning.

8. Etymologisk information i de engelsk-svenska ordböckerna

Som vi tidigare sett utvecklades den engelska lexikografin mot allt omfångsrikare ordböcker, som inte bara beskrev språkets lexikaliska sida utan också gjorde anspråk på att närma sig encyklopedin. En del i denna utveckling är återgivandet av ordens ursprung, dvs. den etymologiska informationen (Hayashi 1978).

Konventionen att ange etymologiska uppgifter i definitionsordböcker och tvåspråkiga ordböcker har aldrig fått ordentligt fäste i svensk lexikografi. Vad beträffar tvåspråkiga ordböcker är väl detta heller inte att vänta; i det avseendet avviker Serenius från lexikografisk praxis, en avvikelse som motiverar behandlingen av etymologierna i ett särskilt avsnitt. Serenius etymologiska uppgifter kan sägas bilda en parentes inom svensk tvåspråkig lexikografi. Sådan information har istället fått sökas i därför speciellt avsedda ordböcker t.ex. Elof Hellquists *Svensk etymologisk ordbok*. Den stora svenska historiska ordboken, *SAOB*, tillhandahåller också etymologier.

Båda upplagorna av Serenius engelsk-svenska ordböcker innehåller etymologisk information, av Serenius kallade *etymologier*, däremot inte den svensk-engelska ordboken. Till skillnad från mycket annat i ordböckerna verkar etymologierna vara tillkomna på Serenius eget initiativ; de saknas exempelvis hos Boyer, Serenius huvudsakliga förlaga. Detta stödjer samtidigt antagandet att Serenius tagit intryck av andra källor än denna.

Etymologierna i Serenius ordböcker kan sägas bygga på både engelsk lexikografi och den i Sverige sedan 1600-talet etablerade språkvetenskapliga inriktning som var framsprungen ur göticismen. I Sverige fanns det under stormaktstiden ett starkt

intresse för språkens ursprung, och Serenius har förmodligen varit influerad av de ordböcker som kom till under den perioden. Ordböckerna, vars syfte främst var att skildra det äldre "fornspråket", behandlade till skillnad mot Serenius ordböcker överhuvudtaget inget modernt språk.

Syftet med detta kapitel i avhandlingen är främst att redogöra för de influenser och källor som kan ha påverkat Serenius i hans framställning av etymologierna. Jag kommer inte att analysera själva etymologierna ur någon kvalitativ aspekt, eftersom detta i princip faller långt utanför avhandlingens huvudsakliga syften. Etymologisk forskning är egentligen en helt annan disciplin än lexikografihistorisk, och jag går av den anledningen inte in på de etymologiska utredningarna som sådana utan nöjer mig med att undersöka vilka källor som Serenius utnyttjat.

8.1. Serenius syn på språksläktskap

Serenius ordböcker publicerades i en brytningstid, då den äldre götiska inriktningen inom språkvetenskapen, bland annat förknippad med Olof Rudbeck och hans son, får ge vika för en mer kritisk hållning, företrädd av framför allt Eric Benzelius d.y. och Johan Ihre.

Agrell (1955) visar i sin undersökning av den jämförande språkvetenskapens historia i Sverige, hur man mot mitten av 1700-talet övergivit de rudbeckianska idéerna om ett skytiskt urspråk, äldre än hebreiskan, samt frigjort sig betydligt från de ortodoxa tankegångarna om hebreiskan som urspråket. Man har emellertid svårt att helt släppa tanken att det av Gud givna språket skulle vara det mest ursprungliga, även om många tvivlar, t.ex. Spegel, Swedberg och Ihre (Agrell 1955:129ff.).

Huruvida Serenius anslöt sig till någondera av de ovan angivna "urspråksteorierna" visar sig egentligen inte i ordböckerna, men hans egna uttalanden vittnar om en övertygelse att skyto-gotiskan (Scytho-Gothic) ligger till grund för i alla fall anglosaxiskan, frankiskan och alemanniskan. Detta anges exempelvis i förordet till 1757 års upplaga (s. 4). Vidare anser

Serenius att gotiskan är urspråk till mæso-gotiskan och "skando-gotiskan" (Scando-Gothic). Skando-gotiskan nämns i samband med Eddan och är tillsammans med mæso-gotiskan, enligt Serenius, de enda levande resterna av gotiskan. Han förknippar därmed inte svenskan med gotiskan, utan verkar se svenskan som sprungen ur skytiskan.

Skytiskan, med härstamning från Asien, ansågs överlag vid denna tid som ett av de äldre språken i Europa. Ihre menar sålunda att både grekiska, gotiska och latin har skytiska som moderspråk, och denna föreställning är förmodligen en av de viktigaste orsakerna till att Ihre, och hans föregångare Benze-lius, inte lyckades kartlägga vad som senare kommit att kallas Grimms lag, dvs. den germanska konsonantväxlingen (Agrell 1955:150ff.). Även om flertalet av de enskilda permutationerna hade upptäckts, hade man inte möjlighet att klargöra förhållan-det mellan de systematiskt korresponderande konsonanterna i grekiska, gotiska och fornhögtyska, p.g.a. bristande insikter i språksläktskapen mellan språken. Man noterade därför också en mängd tillfälliga permutationer, som inte var systematiska, och som ytterligare försvårade upptäckten av det verkliga samban-det.

Uppfattningen att skytiskan var moderspråk till övriga ger-manska språk finns företrädd bl.a. hos rudbeckianen J. Görans-son, som i företalet till sitt verk om svenska runinskrifter (*Bautil*, 1750) hävdar att "Språket, som här finnes förvarat, [i runinskrifterna] är den gamla Göthiskan eller Scytiskan, en moder till Svenskan, Danskan, Tyskan, Frankiskan och Anglo-saxiskan [...]" (citerat efter Agrell 1955:127). Göransson hävdar också att latinet till 3/4 härstammar från gotiskan/skytiskan.

Serenius uppfattning om språksläktskap verkar till viss del överensstämma med Ihres, men man får ingen explicit informa-tion om detta i ordböckerna. Klart är i alla fall att Serenius anser engelskan, något uppblandat med normandiska, vara ett dotter-språk till svenskan, vilket också är vad han försöker visa i sina etymologier.

Av etymologiernas innehåll att döma verkar Serenius uppen-barligen inte ha som princip att försöka utreda olika språks för-

hållanden till varandra generellt sett utan förefaller nöja sig med att visa på de många götiska ord som han anser vara ursprunget till stora delar av engelskans ordförråd. Hans metod har klara drag av osystematiskt samlande av upplysningar som tjänar hans syften, och ur de förlagor som man med säkerhet kan påvisa att han använt, har han ofta uteslutit information som inte överensstämmer med hans etymologier. Hans urval av källor är också ganska ensidigt och koncentrerar sig kring Nordens historia och medeltida litteratur. Både källurvalet samt behandlingen av det ger fog för påståendet att Serenius vill visa att götiskan är det huvudsakliga ursprungsspråket till en betydande del av engelskans ordförråd.

8.2. Etymologiernas antal och uppbyggnad

Antalet etymologier i Serenius ordböcker skiljer sig kraftigt åt mellan upplagorna; den andra upplagan innehåller långt fler än den första. Serenius säger själv att han i den andra upplagan har "increased it now with more than one thousand for each hundred" (Serenius 1757:1), vilket skulle betyda mellan 2 000–3 000 etymologier.

I första upplagan förklarar Serenius det ringa antalet etymologier med att han behandlat "endast dem som tidigare gäckat etymologernas ansträngningar eller som är mindre uppenbara i andra språk och behövt uppsåras endast i götiskan" (Serenius 1734:36). Serenius hade från början tänkt sig att ta med etymologier till alla stickord men fick inskränka sig till enbart några, av kostnadmässiga skäl. Han valde då att ange etymologier av "götiskt" ursprung till de engelska orden, bl.a. "för att inte helt svika den utländska publikens önskemål" (Serenius 1734:36). I andra upplagan har han dock kommit närmare sin ursprungliga föresats, och där sägs inget om att det är speciellt "götiska" etymologier som uppmärksammas. Serenius uppger att han inspirerats till att utöka antalet etymologier genom Samuel Johnsons ordbok och Edward Lyes utgivning av Franciscus Junius anglosaxiska etymologier (Serenius 1757:lf.).

Serenius använder samma princip för att ange etymologierna i bägge upplagorna. Stickordet ifråga markeras med en asterisk (två asterisker för den andra etymologin i samma spalt etc.), och själva etymologin anges sedan i slutet av kolumnen, avskild från denna med en heldragen linje; se exemplen (78)–(79).

(78) [Stickordet] ** FOOL, S. **narr**, **dārc**, *stultus*. [...]

(79) [Etymologin 1734, 1757] ** FOOL, *Goth. FOL, fatuus, vernac. FIOLL, idem. FOLMENN, insipientes. FOLSKA, stultitia, FOL-diarfr, temerarius.*

Som man kan se av exemplet är det egentligen inte fråga om några regelrätta etymologier, i vår bemärkelse. Eftersom sambandet mellan de indoeuropeiska språkens fonologiska system inte hade kartlagts till fullo, hade en 1700-tals-etymolog heller inte samma förutsättningar att utgå ifrån som en nutida språkforskare har. Serenius gör dock anspråk på att hans etymologier bygger på härledningar, och han säger själv att han ger den latinska översättningen till orden i etymologin, så att läsaren själv "kan bilda sig en uppfattning om riktigheten och trovärdigheten i varje härledning" (Serenius 1734:36). Ett exempel på detta är etymologin till GALLEY ('galeja'; 1757) som visar prov på ordets härledning ur andra språk.

(80) GALLEY, *Goth. GALEIDE, triremis. Is. navis Veringorum. Isl. GALLOK, rostrum navis. A GALE, aura; vel a Sueth. GA, ire & Goth. LEID. Sueth. LED, via, præcipue mari, derives, si libet.*

Serenius menar att ordet härstammar ur (forn)svenskans *GA* (=gå) och gotiskans *LEID* (=led). Hellquist (1957, s.v. *galeja*) ger en helt annorlunda härledning. Hans etymologi går från fornsvenskans *galeidha* via medellågtyskans och holländskans *galei*, *galeide*, fornfranskans *galie*, italienskans *galea*, *galia* tillbaka till nygrekiskans *galea*, som betyder 'skepp'. Därbortom anses härledningen som omtvistad, men ordet kommer troligen från grekiskans ord för 'vessla'. Skillnaden är således stor mellan Serenius och Hellquists etymologier. Det är emellertid inte rättvisande att göra sådana jämförelser, eftersom Serenius ety-

mologier i stället bör ställas i relation till 1700-talets språkvetenskapliga rön och ställningstaganden. Det är rimligare att försöka klarlägga huruvida Serenius bygger på sin samtids främsta forskningsrön eller om han anammat den äldre götiska inställningen att hävda svenska språkets storslagna ursprung. Gösta Holms uppfattning om Ihres jämförande språkforskning är exempelvis, att den ”stod på höjden av vad tiden kunde prestera” och att ”glossariet [*Glossarium Suiogothicum* (1769)] innebar det definitiva slutet för den fantastiska rudbeckianismen” (*Sv. Biogr. Lex.* s. 766). Det fanns alltså goda teoretiska grundförutsättningar för Serenius etymologier, i alla fall till andra upplagan. Det är därför intressant att se om hans härledningar ändrats i denna upplaga.

8.3. Förlagor och källor till etymologierna

Med tanke på Serenius ymniga bruk av förlagor till de övriga delarna av ordboken framstår det inte som märkligt om han hämtat uppgifter också till sina etymologier ur andra källor. Han anger inte explicit varifrån han plockat vad, men i förorden till hans ordböcker kan man se vilka språkforskare och källor som nämns. Även i själva etymologierna kan man hämta vissa källuppgifter. Man kan också tydligt se att antalet källor är större till andra upplagens etymologier.

Ett par av de ordböcker Serenius använt är Verelius götiska ordbok, *Index linguæ veteris scytho-scandicæ sive gothicæ*, utgiven 1691 av Olof Rudbeck, samt Loccenius *Lexicon juris sveo-gothici*, 1651, som är en ordbok över det medeltida lagspråket. Ytterligare en ordbok som innehåller götiskt material är Spegels *Glossarium Sveo-Gothicum* från 1712. Det finns förmodligen också källor som Serenius inte anger explicit. En sådan källa kan vara Stiernhielms ordbok *Gambla Swea- och Götha Måles Fatebur* som gavs ut 1643. Denna omfattar dock bara bokstaven A och kan därför endast ha varit av begränsat intresse för Serenius.

8.3.1. Källhänvisningar i 1734 års ordbok

I arbetet med att spåra de källor som Serenius kan ha använt är hans egna uppgifter om detta i etymologierna av värde. I den första upplagan (1734) har jag hittat följande källhänvisningar i själva etymologierna (källhänvisningarna är här satta i kursiv och artiklarna där de finns står inom parentes): *Chron. Rythm. pag. 288* (MOPE); *Skinnerus cum aliis* (ASSASSINATE); *LL Sueth., Hist. Herr. Cap. 2*. Serenius anger inte själv vad förkortningarna står för, men dessa kan i de flesta fall uttolkas utan några större svårigheter.

Chron. Rythm. är högst troligt en hänvisning till Karlskrönikan, vilket i och för sig inte syns i Serenius ordbok eftersom bara förkortningen anges. Men när man går vidare till *Ihres Glossarium Suiogothicum* (1769) visar det sig att Ihre i artikeln MOPA har exakt samma källhänvisning som Serenius (*Chron. Rythm.*) plus språkprovet *Jak seer Erik wil oss mopa*. Söderwall (1891–1900, s.v. *mopa*) anger språkprovet *Erich mon oss mopa* ur *Karlskrönikan* (r. 4336). I databasen Källtext, som utarbetats vid Göteborgs universitet (se Rydstedt 1991:186ff.), finns bara ett enda belegg på ordet *mopa*, och det är detsamma som ges av Söderwall. Hela strofen lyder då: *jach seer erich mon oss mopa* och den kommer från *Karlskrönikan* (ordet *mon* innehåller en upplöst förkortning). Det borde rimligen vara denna källa som åsyftas också av Serenius och Ihre, även om Ihre skriver *wil* istället för *mon*. Huruvida källhänvisningen inkluderar även andra rimkrönikor är däremot osäkert. *Erikskrönikan* gavs tillsammans med de andra medeltida rimkrönikorna ut av Johan Hadorph 1674–75, och det kan vara den utgåvan som åsyftas.

Av *Skinnerus et alii* kan man med säkerhet säga att *Skinner* syftar på den engelske etymologen Stephen Skinner, som 1671 gav ut en etymologisk ordbok över engelskan, *Etymologicon Linguae Anglicanae*. Vad som åsyftas med beteckningen *et alii* går däremot inte att säga. Att Serenius använt Skinners ordbok framgår dock vid en jämförelse av deras etymologier (se vidare nedan).

LL Sueth. betecknar de svenska landskapslagarna, som började tryckas under 1600-talet. Tillsammans med de isländska sagorna ligger medeltidslagarna till grund för Verelius ordbok *Index linguae veteris scythoscandicae sive gothicae* (1691). *Hist. Herr.* är troligen en förkortning för den isländska sagan *Hervarar saga*, som 1672 gavs ut av Verelius.

Serenius förkortar också beteckningarna för de språk som ingår i de olika etymologierna. I 1734 års upplaga kan man hitta följande förkortningar i etymologierna (mina uttolkningar ges inom parentes): Sueth. (svenska), A-Sax. (anglo-saxiska), Angl. (engelska), Ital. (italienska), Franco-Theotise, Theotis, Belg., Aleman. och Germ. De fem sista förkortningarna är inte alldeles självklara. *Franco-Theotise* verkar vara någon äldre form av tyska och frankiska, men det är oklart vad som avses och hur detta språk skall relateras till *Theotis*. Också Belg. Aleman. och Germ. är svåra att tolka. En ledtråd till förhållandet mellan dessa språk kan man kanske få hos Ihre (1769). Där anger han att belgiskan är ett germanskt språk, och det behandlas under rubriken "Lingua Alemannica, German. Et Belgica" (s. XXXI). Agrell menar att Ihre ansåg alemanniskan vara "ett oregelbundet språk, som talades i Tyskland och som är moderspråk till tyskan" (1955:148). Förutsatt att Serenius ansåg samma sak, kan man således betrakta alemanniska som någon form av forntyska och "Germ." som tyska. Belgiska torde därmed vara ett germanskt språk som härstammar ur alemanniskan, och som förmodligen talades i området där landet ligger. Kanske var det lågtyska som avsågs.

Det vanligaste språket i etymologierna är "Goth." vilket kan tolkas som gotiska eller götiska. Emellanåt förekommer också benämningen MæsoGoth. som brukar uttydas som mæso-gotiska, vilket är den gotiska som möter i *Codex Argenteus* (se vidare nedan).

Också en del dialekter anges, både svenska och engelska sådana. Av de engelska har jag noterat Eborac. (Yorkshire), Scot. (skotska), Devons. (Devonshire), Lincoln. (Lincolnshire) och Northumbr. (Northumberland). Av svenska dialekter nämns dalmål, Sueco-Dalekarl.

8.3.2. Källhänvisningar i 1757 års ordbok

Antalet språk återopade i etymologierna är mycket större i den andra upplagan av den engelsk-svenska ordboken. Förutom de redan nämnda finns också följande benämningar: Scyth., Pers., Celt., Island., Gall., Celto-Schyth., Cymriska, Dan., Svio-Goth., Norv., Flandr., Franc., Hisp., Cambro-Brit. C. Brit, C.Br., Turc. och Ostro-gotiska.

Förteckningen ger upphov till en del frågeställningar, inte minst då många olika förkortningar verkar beteckna ett och samma språk. Exempelvis framgår det inte om Serenius gör någon skillnad mellan frankiska och galliska. Flandriskans status i förhållande till t.ex. belgiskan är också oklar.

En möjlig förklaring till de olika förkortningarna kan vara att Serenius oreflekterat använt sina förlagors beteckningar utan att anpassa dem till ett enhetligt beteckningssystem, och att flera, sinsemellan olika, förkortningar därmed syftar på ett och samma språk. Exempelvis tyder förkortningarna Cambro-Brit., C. Brit. och C.Br. på detta, och de skall förmodligen alla läsas som en förkortning av cambro-brittiska, dvs. walesiska (kymriska). En annan, kanske rimligare, förklaring till den antagna situationen skulle vara att variationen är för tiden helt naturlig, att man helt enkelt inte hade samma krav på konsekvens som idag.

Av engelska dialekter finns, förutom de ovanstående ur 1734 års upplaga, också förkortningen Hibern. för gaeliska. De svenska dialekterna har i den senare upplagan utökats med Smolandis, Smol.Goth. (småländska), Suderm.Sueth. (södermanländska) och Gotl. (gotländska).

I förordet till 1757 års upplaga diskuterar Serenius etymologisk forskning mer generellt och nämner ett antal namn, som kan tänkas vara direkta källor till hans etymologier. Som nordiska etymologer betecknas Ole Worm, Olof Verelius och Gudmundus Andræ, och av engelska etymologer nämns George Hickes, William Camden och Edward Lye (Serenius 1757, förordet s. 2).

George Hickes skrev det stora verket *Linguarum veterum septentrionalium thesaurus grammatico-criticus et archæologicus*, 1703–05, vilket behandlar de forngermanska språken. Sist i verket återfinns förteckningen *Dictionariolum Islandicum*, som ursprungligen är författad av Runolphus Jonæ (Jacoby 1990:618). Ordförteckningen kommer från islänningens grammatikbok från 1651. En jämförelse med Serenius isländska ord visar ingen tydlig överensstämmelse, men det kan ändå vara möjligt att vissa av Serenius isländska belägg kommer härifrån (se vidare nedan).

William Camden (1551–1623) skildrade Storbritanniens historia och topografi i det storslagna verket *Britannica*, utgivet första gången 1586. Serenius har förmodligen känt det naturligt att använda denna källa eftersom hans gode vän, biskop Gibson, publicerade den första engelska översättningen 1695 och den andra utgåvan 1722 (*Dictionary of National Biography*, vol. VIII).

Edward Lye gav 1750 ut Benzelius utgåva av *Codex Argenteus*. Dessförinnan, 1743, hade han publicerat Franciscus Junius *Etymologicum Anglicum*, som Serenius säger sig ha blivit inspirerad av (Serenius 1757, förordet s. 2). I etymologin till HUNKS, förekommer också en hänvisning till *Leye*, (*Etymol. Angl.*), vilket måste vara ett feltryck för *Lye*. Lye verkar således ha spelat en viss roll för Serenius etymologier i sin roll som utgivare av språkvetenskapliga verk. Lye skrev också en ordbok själv, *Dictionarium saxonico et gothico-latinum*, men denna kom inte ut förrän 1772 och kan därför inte ha varit aktuell för Serenius vidkommande.

Övriga källor som Serenius har utnyttjat i sin andra upplaga benämns på följande vis av Serenius i ordboken. *Spegelii Glossar*, vilket är Haqvin Spegels ordbok *Glossarium Sveo-Gothicum*, 1712. *Verel. Ind. Lingv. Met.* och *Verel. Ind.* är två liknande förkortningar för Verelius (1691). Förkortningarna torde vara Serenius egna, och stödjer i så fall tanken att variationen i Serenius förkortningar av källor etc. var naturlig. *Wachterii Gloss.Germ.*, *Wacht.* är förkortningar för Johannes Georg Wachers *Glossarium Germanicum*. Denna ordbok finns i två

upplagor, från 1727 respektive 1737. 1727 års upplaga tycks inte ha påverkat Serenius etymologier, men den klart större upplagan från 1737 citeras ibland av Serenius. Serenius anger i och för sig inte vilken upplaga han använt, men sidhänvisningarna i ordboken stämmer bara med Wachers upplaga från 1737. Också Johan Ihre hade Wachers ordbok som en viktig källa till sin egen *Glossarium Suiogothicum*, 1769 (*Sv. Biogr. Lex.* s. 766).

Bland andra källor som nämns inne i etymologierna finns också *Stiernhielm*. Vilket verk som avses är dock oklart. Förmodligen är det hans utgåva av *Äldre Västgötalagen* som avses. *Sheringh. Orig. Brit.*, är troligen en förkortning av Robert Sheringhams *De Anglorum Gentis Origine Disceptatio*, utgiven 1670. Sheringham (1602–1678) var en språkforskare, verksam i Cambridge, och om honom får man uppgiften att han var "a most excellent linguist, as also admirably well versed in the original antiquities of the English nation". Hans svaghet tycktes vara att han inte visste "how to distinguish what is true and credible from what is improbable and fabulous in the old Northern Chronichles" – ett öde han delar med många andra, betraktade med eftervärldens ögon (båda citaten ur *Dictionary of National Biography*, Vol. LII).

Även franska lexikografer finns representerade bland Serenius källor. *Menag*. är troligen en förkortning för Gilles Ménage (Ægidius Menagius), som gav ut den första franska etymologiska ordboken *Dictionnaire étymologique; ou, Origines de la langue françois* (1650). Furetière, *Lex. Univ.* hänvisar till Antonius Furetière vars ordbok *Dictionnaire universel des arts et sciences* gavs ut 1690 (posthumt).

Som redan omtalats förefaller Johan Ihre ha påverkat Serenius i hans arbete med etymologierna. I förordet (1757:5) nämns Johan Ihres *Glossarium Suiogothicum* som "the desire of the whole Nation". Denna ordbok trycktes emellertid inte förrän 1769, så Serenius kan inte ha haft den tryckta versionen som förlaga. Ihre arbetade under lång tid med sin ordbok, och det är därför rimligt att tänka sig att han och Serenius diskuterat innehållet ofta. Serenius kan därmed ha utnyttjat Ihres uppgifter

utan att ordboken förelegat i färdigt skick. Ihre förekommer också bland källhänvisningarna med förkortningen *Ihre, Præf. Spec. Gloss. Ulphil. II:di.* som är en hänvisning till företalet till *Specimen glossarii Ulphilani*, tryckt 1753. Verket består av tre dissertationer under Ihres presidium och innehåller en ordlista över ord i *Codex Argenteus*. Glossariet omfattar orden ABA – ATDRIUSANDEI, och kan således bara ha spelat en marginell roll för Serenius etymologier.

Andra förkortningar som förekommer är *Mag. E. Sotberg Ulphil. Illustras.* vilken är en hänvisning till den utgåva av *Codex Argenteus* som Eric Sotberg, Ihres amanuens, gav ut. *Disp. Philolog. Mag. D. Annerstedt, de Vocib. Difficil. Libri. Hymn. Svec.*, hänvisar till Daniel Annerstedts dissertation *Observationum philologicarum in linguam Suiogothicam, ex occasione vocum difficiliorum libri hymnorum Suecani, specimen I-III. Uppsala 1751, 1752.* Serenius förefaller ha varit ganska väl bevandrad i den samtida litteraturen på området.

Av äldre litteratur förekommer *Kon, Styr.*, som Serenius skriver ut *Konunga och Höfdinga Styrelsen*. Detta verk gavs ut första gången 1634 av Johannes Bureus, som emellertid kallade utgåvan *Konunga Styrilse och Höfdinga*. En annan 1600-talsutgåva av denna text ombesörjdes av Johannes Schefferus 1669. Det är oklart vilken utgåva Serenius hänvisar till, men kanske får man tänka sig att den senare var mest lättillgänglig. Serenius titel antyder också att det inte är Bureus utgåva som åsyftas. Ytterligare en källa som Serenius nämner i ordboken är *Edd.* som han utläser *Edda Islandica*.

Som konstaterats förekommer det fler isländska exempel i etymologierna från andra upplagan. Ett ökat isländskt inslag kan också ses i form av fler källor, varav Snorre Sturlassons nordiska kungasagor är en. Denna förkortas *Sturles.Heims Kringla*. Verket översattes till svenska först av Jonas Rugman och gavs ut 1670 med titeln *Norlandz chrönika och beskrifning*. Ytterligare en översättning gjordes vid Antikvitetskollegiet av Guðmundur Olafsson, och denna, utökad med en latinsk översättning, publicerades 1699–1700 av Johan Peringskiöld under titeln *Heimskringla* (Lindroth II.1975:283). Det är för-

modligen denna utgåva som Serenius använt. *Eddan* är också Snorre Sturlassons verk, som dock inte gavs ut på svenska för-rän 1819 av A.J. Cnattingius. Peder Resenius danska utgåva fanns däremot tillgänglig redan 1665. Annars har Serenius varit hänvisad till handskrifter eller avskrifter av sådana. Den handskrift av Snorres Edda som De la Gardie införskaffat, den s.k. Uppsala-Eddan, fanns i en avskrift av Verelius hand från mitten av 1600-talet. Ytterligare ett isländskt verk är *Christendoms Saga*, vilket förmodligen syftar på den isländska *Kristnisaga*, som skildrar kristendomens införande och framväxt på Island.

Antalet källor till etymologierna har alltså utökats betydligt i Serenius andra upplaga. Detta visar sig bland annat i den mångfald språk som finns representerade, inte minst isländska och mæso-gotiska. Isländska saknas helt i förstaupplagans etymologier. Att Serenius i den andra upplagan av ordboken identifierar isländskan som skild från götiskan tyder på att han reviderat sin tidigare uppfattning om språksläktskap. Som tidigare nämnts kan Runolphus Jonæs isländska ordsamling, såsom den återges av Hicckes (1703–05), ha kommit till använd här, om inte annat som ett verk bland flera.

8.3.3. Viktiga källor

Upplagan från 1734 har enbart sporadiskt angivna källhänvisningar till etymologierna, men landskapslagarna verkar vara den källa som anges flest gånger. Detta behöver emellertid inte betyda att den är den flitigast anlitade källan, eftersom Serenius långt ifrån alltid redovisar var han hämtat sina uppgifter ifrån. Så visar en jämförelse med Skinner (1671) att Serenius använt dennes ordbok till ett flertal etymologier utan att ange detta (se tabell 4). Det föreligger stora likheter mellan Skinners och Serenius etymologier till ABANDON, AGAST, To BLOTE, GARTH och ING. (ING finns enbart som etymologi hos Serenius och inte som artikel). Serenius uppgifter om Lincolnshire-dialekten verkar också härstamma från Skinners ordbok.

TABELL 4. Jämförelse mellan etymologierna hos Serenius 1734 och Skinner 1671.

Serenius 1734	Skinner 1671
To ABANDON, <i>Goth.</i> BANDI, <i>ligatura, vinculum, q. d. af Bandi, ex vinculis, solutus, dimissus. Franco-Theotise:</i> Mettre a bandon, <i>plenam vagandi licentiam concedere. Ital:</i> Bandone, <i>vinculum amplum vel lexum</i>	Abandon , à Fr. <i>Abandonner</i> , It. <i>Abandonare</i> , Deserere, Destituere, Derelinquere, [Grekiska], credo à Fr. <i>Bandon</i> plena Libertas, <i>mettre à Bandon</i> , plenam vagandi licentiam concedere, hoc vel à vet. Fr. <i>Bandon</i> , It. <i>Bandone</i> , magna Fascia, Vinculum amplum & laxum [...]
AGAST, <i>Sueth. & Anglo-Sax:</i> GAST, <i>spectrum. q. d. Spectri alicujus visu perterrefactus</i>	Agast , [...] A & AS [Anglosaxiska], Spiritus, Spectrum, Umbra, deflectere; q. d. Spectri alicujus visu Perterrefactus v. Ghost [...]
To BLOTE, <i>fumigare. Goth.</i> BLOTA, <i>adolere idolis. BLOTHUS, delubrum. BLOSTERN, (Germ. infer.) igne torrere. Minsevus deducit a Belg. BLOED, sanguis, quia inquit pisces infumati sanguinis colorem acquirunt.</i>	Blote , Infumare, <i>Minsevus</i> deflectit à Belg. Bløedt , Sanguis, quia, inquit, pisces Infumati Sanguinis colorem acquirunt.
GARTH (<i>in agro Lincolnensi</i>) <i>Goth:</i> GARD, <i>aula, domus. A-S:</i> GEARD, <i>sepimentum, a Germ. GÆRTE, GAARTE, virga.</i>	Garth , vox adhuc in agro Lincoln. usitatissima pro Dard & eandem cum Dard originem agnoscit, vide DARD [...] DARD , ab A.S. [Anglosaxiska], Belg. Garde , Gærde , Teut. Gerte , Virga
ING, (<i>in Agro Lincoln</i>) <i>pascuum publicum. Sueth. ÆNG, pratum.</i>	an Ing , vox agro Linc. usitatissima, significat autem Pascuum Publicum seu Agrum Compascuum, a Common , parùm deflexo sensu, à Dan. Ing , Pratum.

Serenius och Skinners härledning ar skiljer sig något åt, främst genom att Serenius tar med *Goth.*, vilket Skinner inte gör. Skinners etymologier är dessutom överlag mycket längre och mer utredande än Serenius, men i avsnitten ovan visas endast de direkta likheterna.

Även om Serenius till viss del lutar sig mot Skinners etymologier är det dock en annan källa som är den viktigaste för honom, och det är den som tillhandahåller det språk som i etymologierna betecknas *Goth.* Förkortningen kan uttydas som *gotiska* eller *götiska*. Om Serenius avser gotiska, i modern

mening, är Junius respektive Stiernhielms respektive utgåva av *Codex Argenteus* de troligaste källorna, eftersom dessa var de enda som fanns tillgängliga före 1734, då Serenius ordbok publicerades. Junius utgåva kom 1665 och Stiernhielms 1671, men den senare bygger i stort sett på den förra. Exempelvis är Stiernhielms glossarium i princip en avskrift av Junius (Lindroth II:1975:274). Jämförelser mellan Stiernhielms glossarium till *Codex Argenteus* och Serenius etymologier visar emellertid att *Goth.* inte kan vara en förkortning av gotiska. Förkortningen skall istället tydas som "götiska", vilket visar sig när man jämför etymologierna med Verelius (1691). Det framgår då klart att detta arbete fungerat som en viktig källa för Serenius götiska belägg. Ett exempel är etymologin till artikeln To ABET, som hos Serenius lyder:

To ABET, *Goth.* BEITA, *incitare.* (de avibus vel canibus venaticis) Beita hawki, *falconem in aves incitare.* Beita biorn, *LL. Sueth. ursum canibus venari Aleman: Anbeizzan, canes vel aves ad mordendum incitare.*

Verelius artikel Beita lyder:

Beita, **Är och hitja up Hundar och Falkar til Jacht/ Est etiam incitare Falcones aut Canes venaticos, in praedam. Gantv. S. cap. 8. [...]** Beita Biorn, **Wesg. 22. Bygd. I 3. Ä. Ursum canibus persequi.**

Varifrån Serenius fått det alemanniska ordet är svårare att fastslå.

Verelius har inga artiklar på C och nästan inga på P. Serenius har så gott som inga etymologier på C och väldigt få på P. De han har på denna bokstav finns också hos Verelius: *poike, piækur, prydi, prudast* (2 ggr), *puke, puta.* Till *puta* ger Serenius också de morfologiska bildningarna *putaborin* och *putanism*, varav den sista saknas hos Verelius.

Verelius ordbok särskiljer inte de fornvästnordiska beläggen speciellt eftersom dessa, tillsammans med fornsvenskan, ansågs utgöra "götiskan". Det är därför inte konstigt att Serenius inte anger isländska som ett eget språk i etymologierna 1734, som

han gör 1757. I andraupplagans etymologier finns också mæso-gotiska angivet på långt fler ställen än i 1734 års ordbok. Vid denna tidpunkt, 1757, hade ytterligare två utgåvor av *Codex Argenteus* publicerats, nämligen Benzelius 1750 (utg. Lye), och Sotbergs, 1752–55. Båda utgåvorna anses vida överträffa 1600-talseditionerna, och de är, i alla fall i teorin, tänkbara kandidater som källor till Serenius mæso-gotiska belägg. Vad som talar emot detta är att de nya utgåvorna inte innehåller några glossarier, så det måste ha krävt mycket av Serenius om han använt dem som källor. Därför är det trots allt troligast att Serenius förlitat sig på Stiernhielms eller Junius utgåva. Av de mæso-gotiska belägg jag kontrollerat går också alla att återfinna i Stiernhielms glossarium, varför detta framstår som en trolig kandidat. Det är något förvånande att Serenius i så fall inte utnyttjat denna källa tidigare i sin första upplaga. Kanske är det så att Serenius inte insett gotiskans släktskap med de nordiska språken förrän Ihre och Sotberg publicerat sina forskningsrön runt mitten av 1700-talet.

Att Serenius uppfattat *Goth.* och *mæso-gotiska* som olika men besläktade språk visar sig bl.a. i att han 1757 lagt till *mæso-gotiska* till en del av 1734 års etymologier som redan innehåller *Goth.* Exempel på detta är t.ex. etymologierna till To ABIDE, ANSWER, BEARN, To CHUSE, INN, QUEEN och To STUFF. En annan tänkbar källa till de mæso-gotiska beläggen är Lyes utgåva av Junius etymologier, *Etymologicon Anglicanum* (1743), som Serenius uttryckligen säger sig ha blivit inspirerad av. Serenius etymologier företer emellertid inga direkta likheter med Junius material. Lyes utgåva är emellertid intressant såtillvida att han dels utnyttjat Verelius ordbok, dels lagt till egna kommentarer som han identifierat med signaturen L.

Övriga viktiga ordböcker är Wachers *Glossarium Germanicum* (1737), som Serenius hänvisar till flera gånger.

TABELL 5. Jämförelse mellan Serenius etymologier 1734 och 1757 med avseende på mæso-gotiska.

Serenius 1734	Serenius 1757
To ABIDE, <i>Goth</i> ; BID, <i>mora. Vernac.</i> BIDA, <i>opperiri</i>	To ABIDE, <i>Goth</i> ; BID, <i>mora.</i> Mæs-Goth. BEIDAN. <i>Sueth.</i> BIDA, <i>opperiri.</i>
ANSWER, <i>Goth.</i> ANDSWOR, <i>excusatio.</i> ANDSVARA, <i>reddere rationem facti.</i>	ANSWER, <i>Goth.</i> ANDSWOR, <i>excusatio.</i> ANDSWARA, <i>reddere rationem facti.</i> M:Goth. ANDAWAURD.
BEARN, <i>Sveth.</i> BARN, <i>infans. Prov.</i> Burned Bearn fire dreads, brändt barn skyr elden , <i>ustus fugit ignem infans.</i>	BEARN, <i>Sueth.</i> BARN, <i>infans. Prov.</i> Burned Bearn fire dreads, <i>brändt barn skyr elden, ustus fugit ignem infans.</i> BERA, M:Goth. BAIRAN, <i>parere.</i>
To CHUSE, <i>Goth.</i> KIOSA, KESA, <i>eligere</i>	To CHUSE, <i>Goth.</i> KIOSA, KESA, <i>eligere.</i> M:Goth. KAUSIAN, <i>experiri.</i>
INN, <i>Goth.</i> INNI, <i>domicilium. Anglo-Sax.</i> INNE, <i>cubiculum, cella, diversorium.</i>	INN, <i>Goth.</i> INNI, <i>domicilium. Anglo-Sax.</i> INNE, <i>cubiculum, cella, diversorium. A</i> M:Goth. INNATHRO & INN, <i>Svio-Goth.</i> INNE, <i>intra. Huc etiam refer</i> INNER:
QUEEN, <i>Goth.</i> KUENNA, KUINA & KONA, <i>uxor, materfamilias. KUEN-madur, homo sexus fæminei</i>	QUEEN, & QUEAN. M:Goth. QUINA, <i>Goth.</i> KUENNA, KUINA & KONA, <i>uxor; materfamilias. KUEN-madur, homo sexus foemineit. A Svio-Goth.</i> KYN, <i>genus.</i> KYNA, <i>generare.</i>

8.4. Jämförelse av etymologierna i de olika upplagorna av den engelsk-svenska ordboken

En huvudfråga i denna undersökning är huruvida Serenius försökte framställa sina etymologier i enlighet med sin egen tids forskningsrön på området. För att kunna besvara frågan är det nödvändigt att ge en kortare översikt över etymologisk språkforskning vid denna tid.

Agrell delar in utvecklingen av jämförande språkvetenskap i tre olika stadier, där det första karakteriseras av ett intresse för fonetiska korrelationer mellan olika ljud i vissa språk. Svenska

representanter för detta stadium är t.ex. Bureus och Columbus under 1500- respektive 1600-talet. Ett senare stadium kännetecknas av fokuseringen av språkets lexikon, då man koncentrerar jämförelserna till olika språks ordförråd och de enskilda ordens form och betydelse. Hit hör t.ex. Benzelius och Ihres etymologiska iakttagelser under 1700-talet. För att rätt kunna förklara konsonantväxlingen krävdes emellertid att man förknippade de fonetiska iakttagelserna med språkens lexikaliska sida och systematiskt kartlade förhållandet mellan besläktade språks fonologi, ortografi och semantik, något som Rasmus Rask är en av de första att göra i början av 1800-talet (Agrell 1955:27ff.).

Serenius etymologier är en produkt av det andra stadiet i utvecklingen, det lexikaliska. Detta märks framför allt genom att han grundar sina antaganden enbart på en jämförelse av ordens form och betydelse, utan hänsyn till systematiska ljudövergångar mellan olika språk. De formella och semantiska likheterna tar han sedan till intäkt för att släktskap mellan språken föreligger. Den lexikaliska fokuseringen ligger således i linje med övrig etymologisk forskning vid denna tid, vilket Forssell (1883:248) så målande har formulerat angående Benzelius forskningsmödor. Om honom sägs att "han hade för egen del flitigt deltagit i den jämförande språkforskning, som ännu utan säker ledning trevade omkring i ett växande ordförråd", något som också verkar passa in på Serenius [citerat efter Agrell 1955:135].

Serenius tillvägagångssätt leder honom i och för sig många gånger rätt, vilket heller inte är så förvånande. Engelska och svenska är trots allt ganska nära besläktade språk, och jämförelserna begränsas ofta till ett fåtal språk.

8.4.1. Första upplagans etymologier (1734)

I den första ordboken, 1734, är antalet etymologier inte särskilt stort utan stannar vid ca 250. De är också mycket rudimentära till sin utformning och består i princip av det engelska stickor-

det beledsagat av ett liknande ord i "götiskan", vilket i huvudsak hämtats från Verelius (1691). Ibland anges också morfologiska bildningar till det götiska ordet. Som vi redan sett förekommer det en del ytterligare språk i etymologierna, men dessa är sparsamt representerade om man räknar antal belägg; merparten av jämförelserna gäller engelska och götiska. Etymologierna verkar såtillvida fylla sin funktion – att visa vilka engelska ord som har "götiskt" ursprung.

Exempel på en för 1734 års ordbok typisk etymologi är (81), som innehåller ett engelskt stickord med en götisk motsvarighet och en morfologisk bildning i form av en avledning. Man kan dock inte säga att etymologin visar på någon regelrätt härledning.

- (81) STEEP, *Goth.* STEYPA, *præcipitare*. STEYPING, *præcipitatio*.
['brant' (s.)]

I exempel (82) har Serenius angivit varifrån han anser att *ordeal* ursprungligen kommer, nämligen från götiskans *ur* och *dela*. (I själva ordboksartikeln anges ordet som *ordael* och *ordeal*, men i etymologin som *ordel*.)

- (82) ORDEL, *Goth.* ORDELA, *dirimere litem*, URDELA, *dijudicare*,
UR, *ex* & DELA, *dividere*.

Hela artikeln lyder:

- (83) * ORDAEL, or ORDEAL, S. et **Götiskt sätt at giöra sig ursaka, som brukades fordom i England** (ordel, *ordalium*) **skedde på fyra följande sätt:**
ORDEAL by combat or by camp-fight, **ordel med entwiges kamp.**
ORDEAL by fire, **ordel i järnbyrd.** Water-ordeal or ORDEAL by hot water, **ordel i hett watn.** ORDEAL by cold water, **ordel i kallt watn, (flyta eller sinuka)** ordeal was a remnant of heathenism adopted either by superstitious, or, knavish christians, **ordel war en hednisk öfwerlefwa, antagen af widskipelige eller skiälmske Christna.** The ordlian-law, **ordel-lagen.**

Etymologin överensstämmer med förklaringen till ordets betydelse, genom att både bruket och beteckningen för det skulle kommit från Norden. Etymologin är dock ett gott exempel på de felaktiga slutsatser man ofta kom fram till vid denna tid, kanske beroende på den fasta övertygelsen om att skytiskan var äldre än de andra germanska språken. Hellquist menar nämligen att svenskans *ordalier* är en latinisering av det anglosaxiska ordet *ordál*, vilket ursprungligen härstammar från den germanska motsvarigheten till tyskans *erteilen* 'tilldela'. (Den germanska formen finns inte belagd utan anges med ett rekonstruerat **uz-dailan*.) Serenius och Hellquists etymologier går således isär.

8.4.2. Andra upplagans etymologier (1757)

I den andra upplagan är antalet språk som jämförs i etymologierna starkt utökat, men Serenius rör sig fortfarande mest bland de germanska språken. Man lägger framför allt märke till de talrika beläggen från mæso-gotiska och isländska. Det är troligt att Serenius fortfarande strävar efter att klargöra beroendet mellan engelskan och det götiska språket men att han haft fler förlagor att förlita sig på och förmodligen också tagit till sig en del av den samtida etymologiska forskningen. Det är samtidigt anmärkningsvärt att Serenius så totalt ignorerar grekiska samt romanska och slaviska språk, som uppmärksammades i flera av de verk han hänvisar till, framför allt Wachters *Glossarium Germanicum* (1737) och senare också Ihres *Glossarium Suiogothicum* (1769).

Att Serenius fortfarande vill visa götiskans betydelse för påvisande av språksläktskap framgår exempelvis av etymologin till *mulatto*, som starkt avviker från andra etymologier från samma tid, t.ex. Johnsons (1755). Vi har redan sett att Serenius hämtat en hel del nya stickord från Johnson (1755), och man kunde av den anledningen kanske vänta sig att han också tagit en del etymologier från samma källa. Så är emellertid inte fallet, vilket bl.a. visas av att Johnsons och Serenius etymologier

starkt avviker från varandra. Serenius ger följande etymologi till MULATTO (1757):

(84) MULATTO, *Goth.* MOALETTUR, *cinerei coloris*. A MO, terra aspera, sabulum & Svio-Goth. LET, LITR, color. Sin a Lat. MULUS, deductum malis.

Serenius menar uppenbarligen att ordet är detsamma som *moallettur* 'askfärgad', ett ord vars etymologi är ett resultat av Serenius uppdelning av sammansättningen i leden *mo* 'sträv, grusig mark' (som har färg som aska) och *let* 'färg' (ofta använt om ansiktsfärg). Serenius ser också ett samband med latinets ord för 'dålig avkomma'.

Johnsons etymologi är mindre vidlyftig och innehåller följande upplysningar: [Spanish; *mulat*, French, from *mulus*, Lat.]. Johnson anger i förordet till sin ordbok (1755) att han använt Junius och Skinner som källor till sina etymologier. Junius etymologier gavs ut av Edward Lye, som emellanåt kommer med egna kommentarer och tillägg till Junius text. Lye har också hämtat material från Skinner såsom i etymologin till *mulatto*. Förutom en lång utredning på latin innehåller artikeln också en anmärkning från Lye själv (att det är Lyes kommentar syns på signaturen). Anmärkningen lyder: "Nota obiter Islandis **moalottur** esse Cinerei coloris. L." [Märk för övrigt, isländskt **moalottur** betyder askfärgad.] Man frestas att tro att Serenius hämtat material till sin egen etymologi ur Lyes anmärkning och sedan vidareutvecklat analysen genom att misstolka det fornisländska *móálóttur*, som enligt Fritzner ([1883–1896] 1954) har betydelsen: "adj. som har en brun (jvf. Adj. mór) Streg eller Aal (se Aasen 30b^{32fg}) langs Ryggen; B. átti hest góðan móálóttan. *Grett.* 68²⁴". Ordet kan delas upp i sammansättningslederna *mó* och *álóttur*.

Verelius har också med *móálóttur* i sin ordbok, med förklaringen 'mofärgat, askefärgat, *cinereis coloris*'. Oavsett varifrån Serenius hämtat sina upplysningar har han övertolkat dem starkt. Det förefaller dock som om Lyes anmärkning är den troligaste kandidaten till Serenius tolkning, eftersom det är där

man får kopplingen till *mulatt*. Kanske har Lye i sin tur hämtat upplysningen från Verelius, eftersom Lye har känt till denna.

Även om förutsättningarna starkt förbättrats för Serenius etymologiska härledningar, kan man inte påstå att han utnyttjar källorna till fullo. Tvärtom kan man se att han snarast väljer ut den information som passar hans syften och utesluter det som förefaller irrelevant. Wachers artiklar är av utredande karaktär och spänner ofta över flera spalter, men Serenius nöjer sig med att plocka ut några enstaka ord. Han lägger heller inte ned någon möda på att förbättra eller utvidga sina redan befintliga etymologier från den första upplagan. Oftast får de stå kvar i samma form i den nya upplagan, ibland med ett tillägg om mæso-gotiska. Det går heller inte att urskilja någon särskild systematik i hans härledningar, eftersom språken kommer i olika ordning i olika etymologier. Mæso-gotiska och isländska anges emellertid alltid tidigt i etymologin, men det går inte att urskilja någon strikt systematik i uppställningen av beläggen från de olika språk som skall belysa etymologin.

Serenius säger heller inget själv om sin utformning av etymologierna. Man skulle kunna tänka sig att han härvidlag hade hämtat kunskap från Ihre, som i sitt omfattande latinska företal till *Glossarium suiogothicum* (1769) redogör för sin metodik. Ihre går från nysvenska ord först till fornsvenskan och därifrån till isländskan. Därefter har han undersökt alemanniskan och anglosaxiskan och slutligen utnyttjat gotiskan. Ihre går också vidare till keltiskan (Agrell 1955:147). Metoden grundar sig på Ihres uppfattning om språksläktskap. En liknande metod kan inte urskiljas hos Serenius, även om han kan ha delat Ihres uppfattning i frågan.

Sammanfattningsvis kan man säga att Serenius etymologier verkar otillförlitliga och ger intryck av att vara hopkomna genom en synnerligen eklektisk metod. Man kan ana sig till att Serenius slagit upp till synes liknande ord i olika ordböcker och excerperat ur andra källor för att sedan ställa samman sina belägg i etymologiska artiklar. Genom detta förfarande kommer han fram till att stora delar av engelskans ordförråd har götiskt ursprung.

Det skulle emellertid vara orättvist att påstå att Serenius med vett och vilja undanhållit motbevis. Man kan däremot se att hans skeva urval av källmaterial i kombination med den bristfälliga metoden tillåter honom att på ett enkelt sätt bevisa det han är ute efter att bevisa. Det ges helt enkelt inget utrymme för en alternativ tolkning av materialet, eftersom detta tillåts peka endast i en riktning.

I andra upplagan anför flera språk som bevis för engelskans delvis götiska ursprung. Den utökade mängden språk avslöjar samtidigt ännu tydligare Serenius avsaknad av systematik och bristande vetenskapliga metod. Hans beundran för, och bekantskap med, Johan Ihre verkar inte ha satt några djupare spår i metodiskt hänseende, och etymologierna ger generellt sett intryck av att tillhöra en äldre, mer götiskt influerad skola än vad man kan vänta sig så sent som 1757. På så sätt utgör etymologierna också i detta avseende en egen del i ordboken, som i motsats till ordbokens generella utformning inte tagit tillvara de nya rön som språkforskningen hade att erbjuda vid denna tid.

9. Förstabeläggen i den engelsk–svenska ordboken

Serenius ordböcker är de första av någon större omfattning som återger ett engelskt ordförråd på svenska. Även om Serenius haft en förlaga att lita till, måste uppgiften i många fall ändå ha varit problematisk, bl.a. i valet av ett adekvat svenskt uttryck som motsvarighet till en engelsk källspråksenhet. Som tidigare visats finns det långt fler parafraaser i den engelsk–svenska ordboken än i den svensk–engelska, och detta är givetvis en möjlig form för översättning av engelska ord som inte har en given ekvivalent på svenska. Man kan också misstänka att Serenius införlivat vissa icke idiomatiska ord och uttryck i ordboken. Detta behöver han inte ha gjort medvetet. Kanske har han på grundval av sina kunskaper i engelska antagit att ett ord varit fullt användbart i svenska, när det i själva verket varit någon form av ”svengelska”, som han, genom sin kännedom om båda språken, inte genomskådat. Det finns också anledning att tro att han i sina ordböcker introducerat en del ord och fraser, som sedan etablerats i svenskan.

I föreliggande kapitel undersöker jag Serenius svenska ordförråd med fokus på de ord och uttryck som *SAOB* registrerat första gången i Serenius engelsk–svenska ordbok från 1734. Vissa jämförelser görs också med 1741 års svensk–engelska ordbok. En invändning mot valet av undersökningsmaterial är att de svenska orden i den svensk–engelska ordboken förmodligen är mindre beroende av engelskan och därför kan antas vara viktigare som förstabelägg betraktade. Att jag ändå valt förstabeläggen i den engelsk–svenska ordboken har flera orsaker.

Ett skäl är att den engelsk-svenska ordboken kommer först och dessutom är större än den svensk-engelska. Den innehåller därmed fler förstabelägg totalt sett. Ett annat, och viktigare, skäl är att man genom att utgå från den engelsk-svenska ordboken kan följa orden till den svensk-engelska ordboken. Det är svårt att uttala sig om förstabeläggens status och etableringsgrad genom att bara studera dem i en enda ordbok. Man kan mycket väl tänka sig att Serenius använt vissa svenska ord i den svensk-engelska ordboken enbart för att ge en passande ingång till engelskan, och att det svenska ordet därvidlag inte var helt etablerat och kanske aldrig kom att bli det. Genom att följa ett givet förstabelägg från den engelsk-svenska ordboken till den svensk-engelska får man en bättre uppfattning om hur etablerade förstabeläggen egentligen var i Serenius första ordbok 1734 och i vilken utsträckning de kan tänkas vara bildade i analogi med det engelska ordets form och betydelse. Detta får i sin tur konsekvenser för hur man skall tolka *SAOB*:s uppgifter om förstabelägg för ord excerperade ur andra ordböcker.

Dispositionen är följande. Kapitlet inleds med en diskussion av begreppet *lexikalisering*. Därefter redovisas materialet med en åtföljande översikt över typerna av förstabelägg. I samband härmed diskuteras också förstabeläggens autenticitet i förhållande till deras morfologiska status. Slutligen tar jag upp några frågor om hur *SAOB* tolkat en del belägg från Serenius ordbok och hur tolkningen överensstämmer med de uppgifter man kan få i Serenius ordböcker samt vilka konsekvenser förfarandet har för *SAOB*:s beskrivning av det svenska ordförrådets utveckling.

9.1. Lexikaliska luckor och lexikalisering

Vid en undersökning av detta slag är den naturliga frågeställningen varför ett visst språk har ett specifikt ord för en viss företeelse medan ett annat språk uttrycker samma sak genom en syntaktisk fras. Till stor del kan skillnaden i olika språks lexikon förklaras utifrån skillnader i fysisk och social verklighet mellan olika länder och kulturer. I den engelsk-svenska ord-

boken finns ordet *ricketts*, som Serenius förklarar med parafrasen: *en allmän barn-siuka i England, som består uti en owäxt af leder*, vilket tyder på att man i svenskan vid denna tid inte hade någon entydig benämning på sjukdomen. Ett annat exempel är *croop* (eng.), som översätts till *medhielpare för banqueuren* (sv.), förmodligen i brist på ett lämpligt ord. Denna typ av lexikaliska luckor är självfallet ganska vanliga, också i så pass kulturellt lika länder som England och Sverige, och exemplet återspeglar troligen förhållandena som de var i början av 1700-talet. När sjukdomen blir vanlig också i Sverige blir behovet av ett entydigt ord mer påkallat, vilket resulterar i *rakitis* eller *engelska sjukan*. Detta sker emellertid inte förrän mot slutet av 1700-talet.

Lexikaliska luckor orsakade av det faktum att referenten i fråga saknas i ettdera av två jämförda språk är inget anmärkningsvärt. Då är det intressantare att notera de diskrepanser som föreligger mellan olika språks lexikon trots uppenbara likheter i de kulturer där språken används. Triviala men talande exempel är skillnaderna i uppsättningen av beteckningar för släktskap. Svenskan har som bekant olika ord för släktingar på mödernet respektive fädernet, medan engelskan i stället har endast ett ord för varje typ av släktskapsförhållande: *aunt* – *faster/moster*, *grandmother* – *mormor/farmor*, *nephew* – *systerson/brorson*. Skillnader av detta slag emanerar ofta från olika regler och konventioner i olika kulturer beträffande arv, möjliga giftemål m.m.

Man kan av dessa exempel se att avvikelser mellan språks semantiska system ofta är funktionellt betingade. Ordförrådet ändras emellertid inte alltid i samma takt som verkligheten förändras. Ofta behåller man en delvis inadekvat uppsättning beteckningar, som återger ett äldre skede av ekvivalens mellan referent och beteckning. En *penna* idag är inte gjord av fjäderpennor från en fågel, men vi använder detta ord ändå för ett redskap som fyller samma funktion (och som till utseendet har vissa likheter med en fjäderpenna, om man tar bort fjädrarna).

Det är uppenbarligen mer rationellt att anpassa befintliga ords semantiska sida till den föränderliga referenten i de aktuella språken än att hitta på en ny beteckning för varje ny eller delvis

förändrad referent. Helt nya ord är därför inte särskilt vanliga utan bildas oftast till redan befintliga morfem genom produktiva ordbildningsregler i vårt språkssystem.

Mellenius (1997:77) diskuterar detta fenomen i anslutning till barns innovativa nybildningar, och frågar sig varför barnet hittar på just ett nytt ord, och inte nöjer sig med en fras som beskriver begreppet ifråga. Till viss del verkar detta höra samman med ett naturligt utvecklingsskede i barnets språkliga förmåga, som utmärks av att barnet vill benämna företeelser och föremål i sin närhet. Barnet verkar finna ett nöje i att lyckas hitta det perfekta ordet, och Mellenius kopplar samman fenomenet med barnets önskan att uttrycka sig självt.

Barnets val av vilka begrepp som är värda att tilldela ett enda ord bottnar i en subjektiv bedömning utifrån barnets omedelbara situation och omgivning. Resultatet är därför ofta ord som bara förstås av ett begränsat antal personer, t.ex. de egna familjemedlemmarna. Vuxna språkbrukares behov av att benämna (och då bortser jag helt och hållet från fackspråklig nomenklatur) bottnar troligen i en mer allmän bedömning av omvärlden och ett generellt språkligt behov av att kunna tala om företeelser med hjälp av enstaka beteckningar, "ord", i stället för syntaktiska fraser. Näslund menar: "Ju viktigare ett begrepp blir i ett visst sammanhang, desto större är uppenbarligen tendensen att det uttrycks i ett enda ord" (Näslund 1997:6). Denna process kallas ibland *lexikalisering*, i betydelsen att man ger ett begrepp formen av ett lexem (Lyons 1977:549).

Lexikalisering är ett problematiskt uttryck såtillvida som att ord kan vara lexikaliserade på olika sätt. Jag kommer av den anledningen att försöka särskilja två typer av fenomenet. Den process som resulterar i att ett språk får en beteckning i form av ett lexem för ett visst begrepp som tidigare kanske uttryckts i en syntaktisk fras kallar jag *lexemisering*. Ett exempel är *rakitis* ovan. Lexemisering berör då enbart själva resultatet av en mer komplex process, som troligen är en påverkan växelvis mellan ett ords form- och innehållssida. Den process som resulterar i att ett ord slutligen etableras i en viss form med en viss bety-

delse som inte är given eller kan förstås enbart utifrån ordets formsida kallar jag *lexikalisering* i egentlig mening.

9.1.1. Lexikalisering – processen och behovet

Lyons (1977:536) ger en beskrivning av hur själva lexikaliseringsprocessen går till. Han menar att processen består av två steg. Det första är vad han kallar *förstelning* (*petrification*). Med detta menas att ett ord som myntats av någon kan återanvändas av andra språkbrukare, och i takt med att användningen av ordet ökar fastnar det i folks medvetanden som ett lexem som lagras i det mentala lexikonet. Sådillvida blir det förstelnat. När detta väl skett har vanligen ordets betydelse preciserats på ett sätt som avviker något från den ursprungliga betydelsen, dvs. ordets betydelseomfång minskar och fördjupas. Lyons kallar detta för *shrinkage* (1977:536). Processen är naturlig för alla språk. Man kan emellertid diskutera orsakerna till att den sätts igång, eftersom det verkar finnas olika behov som utlöser den.

I dagens samhälle sprids nybildningar snabbt via media. Att förknippas med mer eller mindre fyndiga ord och uttryck verkar vara ett etablerat sätt att försöka dra uppmärksamhet till sin egen person. Detta är säkert orsaken till att många politiker ger upphov till språkliga nybildningar. De flesta läsare kan säkert para ihop uttryck som *röd-grön röra*, *time out*, *valpskatt*, *finansvalp* och *fittstim* med rätt person. (Det sistnämnda ordet var emellertid inte primärt avsett för allmänhetens öron. Det är heller inte helt klarlagt om ordet egentligen hade samma upphovsman som *finansvalp*. En alternativ möjlighet tycks vara chauffören.) Nybildningar av denna karaktär hör självfallet samman med aktuella frågor och debattämnen i samhället under den tid de etableras, men det primära syftet med att mynta dem verkar inte vara att tillföra debatten något eller att fylla en lexikalisk lucka. I stället används orden ofta för att framhäva den som hittade på dem, därav ordens ofta lustiga karaktär.

Denna typ av nybildningar tror jag inte går att finna i Serenius ordbok, främst för att de kräver en viss typ av samhälle för att

etableras; de är en produkt av ett effektivt utnyttjande av vår snabba informationsspridning i det moderna mediasamhället. Det fanns inte samma förutsättningar för denna funktion hos nybildningar i äldre tider, och de hade därmed heller inte samma chans att överleva i ett samhälle där nyheter och nymodigheter spreds långsammare. Det fanns förmodligen heller inte samma behov hos så många att fokusera sin egen person, eftersom det parlamentariska systemet inte byggde på samma demokratiska principer som idag.

En annan kategori av lexikaliska nybildningar är den som rör nya områden i samhällsutvecklingen, kulturella fenomen, subkulturer etc. Nybildningarna möter då ett mer genuint behov av att fylla relevanta lexikaliska luckor, en funktion som måste anses vara primär hos nybildningar (se t.ex. Blåberg 1988:43). I dagens svenska samhälle håller det exempelvis på att etableras en vokabulär för de begrepp och fysiska föremål som ansluter till datakommunikation. Orden är företrädesvis engelska och skiljer sig från de tidigare nämnda nybildningarna genom att de uppkommit ur ett faktiskt behov av att benämna. Sålunda finner vi idag i svenskans vokabulär ord som *server*, *display*, *defaultvärde*, *printa ut*. En del av orden kommer kanske att ersättas av inhemska ordbildningar (*e-mail* > *e-post*; *printa* > *skriva ut*), andra kommer säkerligen att bestå. Behovet att fylla lexikaliska luckor bör ha funnits i alla tider, även om det kan ha tagit sig olika uttryck, bl.a som ett resultat av olika inställning till lånord.

Nybildningar har förekommit så långt tillbaka vi kan spåra språkliga influenser och tolka dem mot bakgrund av ett visst samhälle. Detta är också den typ av påverkan som man borde kunna urskilja i Serenius ordbok, förutsatt att man kan sätta in ordboken i ett sådant sammanhang att en tolkning blir möjlig. Ett försök till detta presenteras i kapitel 11, där fackord analyseras mot bakgrund av flera utomspråkliga faktorer.

9.1.2. Lexikalisering på olika nivåer

Själva lexikaliseringsprocessen är svårgripbar, men resultatet låter sig beskrivas på språkets alla nivåer. Bauer (1983:49ff.) ger en översikt över olika kriterier på lexikalisering och ger exempel från fonologi, morfologi, syntax och semantik. Ett exempel på fonologisk lexikalisering är sammansättningsprosodin hos svenska sammansättningar. Skillnaden mellan *vitnos* och *vit nos* märks bl.a. i att sammansättningen har grav accent (huvudtryck på första stavelsen och bitryck på andra), medan frasen har en mer jämn betoning. Fonologisk lexikalisering kan också ses i relation till hur ett visst ljud uttalas. Bauer ger exemplet där förleden i engelskans *husband* har lexikaliserats före den ljudutveckling som brukar kallas the Great Vowel Shift, vilket märks i att uttalet skiljer sig från det nutida *house*, som är samma morfem efter vokalskridningen.

Ett svenskt exempel är morfemet *ram*, (fornsvenskans *ramn* 'korp'), som ofta hörs uttalas med lång vokal i ord som *ramsvart*, *Ramlösa* och *Ramberget* i enlighet med fonologiska regler i modern svenska, s.k. läsuttal. Denna led har emellertid lexikaliserats under det skede då vokalen uttalades kort och bör därför uttalas på det viset, vilket är fallet i den genuina lokala dialekten.

Den morfologiska lexikaliseringen berör de enskilda morfemens form i relation till ordbildningsregler och deras produktivitet. Ett tydligt exempel på morfologiskt realiserad lexikalisering är de olika bindevokaler som finns i sammansättningar och som inte alltid kan förklaras utifrån en synkron analys. Det produktiva bildningssättet idag är t.ex. *gatlykta*, *kyrktagning*, *kyrkvägg*, (utan bindevokal mellan för- och efterled) och inte *gatukök* eller *kyrkogård* (med *-u-* respektive *-o-* som bindevokal mellan för- och efterled). Det finns emellertid inget i uttalet av morfemen *gata* och *kyrka* som ger ledning om att somliga sammansättningar skall ha *u* respektive *o* i fogen. Den regel som en gång genererade vokalbalansen i fråga har slutat verka, vilket märks i att inga nya sammansättningar med dessa led får bindevokal. En annan notorisk svårighet, inte minst för

andraspråksinlärare, är exempelvis när man skall använda -s- som bindevokal i treledade svenska sammansättningar. En utförlig beskrivning av svenskans sammansättningsmorfologi i detta avseende och hur den kan beskrivas lexikografiskt återfinns hos Malmgren (1993). Till lexikalisering som realiserats på en morfologisk nivå hör också de fall där i grunden samma morfem lånats in flera gånger under olika tidsperioder och därför fått olika form. Bauer (1983:54) ger bl.a. exemplen *sound*, *sonar*, *sonic*. För dessa morfem gäller att bara ett av dem är produktivt – i ovanstående exempel är det t.ex. *son-* och inte *sound* som ligger till grund för nya avledningar på engelska.

Lexikalisering på syntaktisk nivå omfattas framför allt av sammansatta och avledda ord, och den kan delas upp på två sätt enligt Bauer (1983:59f.), i yttre och inre lexikalisering (min översättning av *external* och *internal*). Yttre lexikalisering är en benämning på den förändring i ords syntaktiska funktion som uppstår när ordet modifieras morfologiskt, t.ex. genom prefixering. Ett bra svenskt exempel är verbala prefixavledningar med *be-* som i många fall transiterar ett tidigare intransitivt verb som i *låna på huset* gentemot *belåna huset*. Den inre lexikaliseringen berör den syntaktiska relationen mellan morfemen inom ett ord, framför allt sammansättningar. Som exempel på detta ger Bauer de engelska sammansättningarna *pickpocket*, *scarecrow*, *spoilsport*, *telltale* och *wagtail*, alltså substantiv med verbal förled där efterleden i en motsvarande syntaktisk fras skulle utgöra ett direkt objekt till verbet, t.ex. *pick a pocket*. Lexikaliseringen består i att ordbildningstypen numera är improduktiv i engelskan. Däremot är den fullt produktiv i en del andra språk, t.ex. franska (Lyons 1977:548).

Semantisk lexikalisering slutligen är problematisk både att analysera och att kategorisera. Svårigheten ligger i att betydelsen hos ett visst morfem på något sätt modifieras utan att morfemets form förändras; detta fenomen förknippas framför allt med sammansättningar. I en lexikaliserad sammansättning kan man därför inte sluta sig till ordets betydelse utifrån de enskilda delarnas betydelser. Ett *blåbär* är ett visst sorts bär, inte vilket blått bär som helst.

Lexikalisering är ett komplext område där den mesta forskning som utförts behandlar de typer som är lättast att studera, dvs. den lexikalisering som realiseras på fonologisk, morfologisk och syntaktisk nivå. Den semantiska processen är svårare att komma åt. Redovisningen ovan är därmed en stark förenkling, och problemet kompliceras ytterligare genom att flera typer av lexikalisering kan fortgå samtidigt i samma ord. Det är därför oerhört svårt att diskutera lexikalisering på formnivå fristående från den semantiska lexikaliseringen, eftersom dessa troligen går hand i hand. Av samma orsak är det svårt att i efterhand urskilja vad som är orsak och verkan i processen. Är det den stelnade betydelsen som tar sig uttryck i en stelnad form, eller är det den stelnade formen som bevarar en viss betydelse, förknippad med formen?

I syfte att närmare redogöra något för problemkomplexet uppehåller jag mig i det närmaste avsnittet vid svenska sammansättningar och deras bildning. Detta avsnitt skall också ses som en bakgrund till kapitel 10, där sammansättningarna i *Serenius* (1741) undersöks närmare.

9.1.3. Lexikaliserade sammansättningar

Sammansättningen är en mycket produktiv ordbildningstyp i svenskan. Eftersom man så lätt kan bilda nya ord genom att sätta samman redan etablerade morfem, har man en möjlighet att snabbt bilda ett tillfälligt ord att använda bara i en viss diskurs vid ett visst tillfälle. Tillfälliga sammansättningar skiljer sig från lexikaliserade sammansättningar, framför allt vad beträffar morfemens egentliga betydelse i relation till hela sammansättningens betydelse.

Gellerstam (1989:22) beskriver tillfälliga sammansättningar: ”det finns för- och efterleder som är produktiva och som kan fyllas ut med praktiskt taget vad som helst”. Ett talande exempel på detta är den i sportjournalistik ofta använda sammansättningstypen *Boråslaget* och *ÖIS-spelaren*, där både för- och efterled kan kombineras med ett otal städer, lag och spelare och

ändå bilda sammansättningar som avkodas och tolkas på samma sätt. Det som skiljer denna typ av sammansättningar från de helt lexikaliserade är att leden hos de genomskinliga bara betecknar just det som uttrycks genom den, i detta fallet orten, laget eller spelaren. I lexikaliserade sammansättningar däremot betecknar sammansättningslederna bara en enda av flera typiska egenskaper för hela ordet i fråga, och dessa andra egenskaper förstås inte genom delarna i sammansättningen. Bauer (1978:84ff.) ger exemplet *frogman* (*grodman*) som av morfemens betydelse att döma betyder 'en man som ser ut som en groda' e. dyl. Förleden rymmer emellertid många fler betydelser, likheten med grodan består egentligen bara i simfötterna. Därutöver inbegriper ordet flera komponenter som inte framgår av morfemen, såsom gummidräkt, cyklopöga, syrgastuber m.m. Dessutom kan en *grodman* vara en kvinna. En del lexikaliserade sammansättningar är således inte hyponyma i förhållande till huvudledens betydelse. En *grodman* är inte alltid en man, medan en *Göteborgsman* är en man från Göteborg. Lexikaliserade sammansättningar har dessutom ofta en överförd betydelse där någon av lederna skall tolkas metaforiskt, som i *kyrkoherde*, där *herde* inte längre har kvar sin grundbetydelse (se Blåberg 1988:52).

Sammansättningsars betydelse utgör således ett spektrum av olika grader av direkta tolkningsmöjligheter. De genomskinliga är oftast av tillfällig karaktär, bildade just för stunden, och kan förstås lika enkelt som de kan bildas. De lexikaliserade har en stelnad, ogenomskinlig betydelse och är etablerade i språket på ett helt annat sätt än de tillfälliga. Deras betydelse måste läras in separat, eftersom de inte kan förstås utifrån delarnas sammanlagda betydelse.

Tillfälliga sammansättningar kan dessutom skapas och lexikaliserats mycket snabbt. Ett sådant exempel är *gräddfil*, som etablerades i början av 1980-talet (närmare bestämt 1983) och betyder 'trafikfil för trafikanter med särskilda privilegier'. Uttrycket, som naturligtvis från början alluderar till mejeriprodukten, användes först om förhållanden i Moskva, men 1986 började ordet användas också om förhållanden i Stockholm (*Från rondell till gräddfil* 1989, s.v. *gräddfil*).

Andra exempel är de tidigare nämnda *finansvalp* och *valpskatt* – två sammansättningar som starkt förknippas med 1980-talets ekonomiska klimat. På samma sätt är det med *yuppienalle*, som väl ursprungligen också emanerar från den ekonomiska sfären, men som idag används av i stort sett alla (både uttrycket och referenten).

Gräddfil kan snarast ses som ett exempel på homografi, *valpskatt* är bildat i anslutning till det redan etablerade *hundskatt*, medan *finansvalp* och *yuppienalle* är två nybildade sammansättningar. Det sista brukar numera ofta förkortas till enbart *nalle*, varvid det kan betraktas som polysemt. (Orden är också goda exempel på medias betydelse för etableringen av slagkraftiga ord och uttryck.)

Eftersom lexikaliseringen är en process var resultat kan graderas, är det inte lätt att avgöra hur starkt lexikaliserad en viss sammansättning är. Blåberg (1988:52 ff.) gör ett försök att gradera olika sammansättningsars lexikaliseringsgrad utifrån bestämda kriterier och urskiljer tre olika grader av lexikalisering: tillfälliga (*compositional*), konventionaliserade (*institutionalized*) och lexikaliserade (*lexicalized*). Han finner att de tillfälliga och lexikaliserade sammansättningarna går att urskilja förhållandevis enkelt, men att den mellersta gruppen, som är den allra största, är svår att analysera enligt de kriterier han använt.

Det skulle för mitt vidkommande vara tacksamt om man kunde kategorisera Serenius sammansättningar på ett liknande sätt, men det förefaller vara ett vanskligt projekt. Förutom det faktum att det är ännu svårare att kategorisera 200 år gamla sammansättningar än dagens, tillkommer också problemet att man hos Serenius sällan får någon egentlig upplysning om ordens faktiska betydelse, eftersom de är ekvivalenter i en tvåspråkig ordbok och därmed inte har någon definition (se vidare avsnitt 9.5 s. 232). Man kan därmed inte alltid avgöra om ordet exempelvis har en utvidgad betydelse.

Svårigheten med lexikalisering ligger alltså på flera nivåer samtidigt. Vi har dels problemet med att veta vad som egentligen döljer sig bakom morfemets grundbetydelse men också, i alla fall ur produktionsperspektivet, problemet att välja rätt

morfem. Det heter t.ex. *mansdominerad* och inte *herrdominerad*, vilket kanske inte alltid är självklart. Produktionsaspekten är väl av mindre intresse i denna framställning men kan ändå ha en viss relevans i anslutning till själva lexemiseringen, då den möjligen kan tjäna som förklaring till Serenius val av vissa ord, som under hans samtid kan ha varit fullt brukbara men inte helt etablerade och som senare försvunnit till förmån för en synonym.

Produktionsaspekten är också viktig, genom att det finns flera produktiva typer som är aktiva parallellt men som resulterar i olika syntaktiska konstruktioner mellan för- och efterled i en sammansättning. Sammansättningar kan därmed vara lexikaliserade på olika sätt, trots att de på ytan verkar ha samma typ av syntaktisk och semantisk relation mellan för- och efterled. Av ordet *sko* kan man bilda sammansättningar där förleden talar om vem skon är avsedd för, såsom *barnsko*, *damsko* och *herrsko*. I analogi med detta är *hästsko* således en sko avsedd för hästar (men den ser inte ut som en typisk sko). Alltså borde en *krokodilsko* vara avsedd för krokodiler, men skall istället tolkas som en sko gjord av krokodilskinn. En *snösko* är däremot inte gjord av snö utan avser platsen eller materialet på vilket skon skall användas. *Snöskor* är dessutom inte vanliga i alla kalla klimat utan används främst i verksamhet som innebär att man går i extremt snöig terräng. Förleden kan därmed också tänkas beteckna någon typ av verksamhet, ungefär som *fotbollssko*, *basketsko* eller *tennissko*. *Basketskor* och *tennisskor* kan man dessutom ha även utanför spelplanen eller banan, vilket komplicerar läget ytterligare. Till detta kommer också typen *platåsko* vars betydelse tar fasta på utseendet hos skon.

Ofta är det den kulturella kontexten som avgör hur man tolkar en sammansättning. Det är också denna som gör att vissa frekventa begrepp i en viss kultur så småningom lexemiseras från början (jfr Lyons 1977:537). Mellenius använder sammansättningsleden *-burgare*¹ som exempel på en produktiv efterled i

¹ Intressant i sammanhanget är att det som idag uppfattas som en produktiv sammansättningsled från början var en avledning.

t.ex. *hamburgare*, *ostburgare*, *kycklingburgare* (min översättning av de ursprungliga exemplen *hamburger*, *cheese burger*, *chicken burger*; Mellenius 1997:46). Alla sammansättningarna har grundbetydelsen 'burgare gjord av [+FÖDOÄMNE]', och efterleden är uppenbarligen produktiv i den bildningstypen. Man kan göra listan längre med sammansättningar som *fiskburgare*, *sillburgare*, *baconburgare*, *grönsaksburgare*, *sojaburgare* etc. En nyöppnad hamburgerkedja lanserade t.o.m. i inledningsskedet *nyburgare*, och barnen i Göteborg serveras ibland *göteborgare* i skolbespisningen. Kombinerar man efterleden med förleden *hund-* blir nog fortfarande den spontana tolkningen 'burgare gjord av hundkött'. Möjligheten är dock stor att man vid närmare eftertanke omtolkar ordet till att betyda 'burgare gjord för hundar'. Omtolkningen bygger på två premisser där den första är att den nya betydelsen överhuvudtaget är möjlig utifrån sammansättningsledningens semantiska relation till varandra. Utan denna förutsättning är ingen omtolkning möjlig. Det är dock inga språkliga fakta som orsakar omtolkningen utan denna får snarast sökas på en pragmatisk nivå. En grundläggande faktor är att vi i vår kultur inte äter hundkött, vilket innebär att den spontana betydelsen 'burgare gjord av hundkött' är mindre trolig. En annan faktor som orsakar omtolkningen är vår kännedom om husdjursmarknaden och särskilt uppfinningsrikedomen rörande hund- och kattmat. Husdjursägare är en stor konsumentgrupp, vilket djurfoderproducenterna inte är sena att utnyttja genom att lansera nya produkter. Vi utnyttjar härvidlag vår språkliga kunskap om de olika produktiva bildningstyper som är möjliga och väljer sedan rätt tolkning utifrån vår erfarenhet av det samhälle och den kultur i vilket ordet används.

Utän ingående kunskap om det samhälle och det andliga klimat i vilket Serenius levde är det svårt att på ett korrekt sätt tolka sammansättningarna i hans ordbok. Eftersom man heller inte får någon riktig definition, som talar om huruvida sammansättningen också har en utvidgad betydelse (se vidare avsnitt 9.5) försvåras ett dylikt företag ytterligare. Därmed är det inte sagt att det skulle vara omöjligt, men förutsättningen är att man har tillgång till ett rikligt jämförelsematerial.

9.1.4. Lexikalisering – analysperspektivet

Trots att lexikalisering realiseras på flera språkliga nivåer är det ändå problematiskt att beskriva den process som ligger bakom fenomenet; man får ofta nöja sig med att försöka systematisera resultaten på de olika språkliga nivåerna, varvid den semantiska framstår som mest komplicerad. Bauer framställer den semantiska lexikaliseringen som en egen kategori, vilket är en förenkling. Betydelsen är förknippad med formen och bärs fram av den, inte minst i en ordbok. Detta innebär att man inte kan skilja den semantiska lexikaliseringsprocessen från de övriga. Möjligen kan man utnyttja de morfologiska och syntaktiska kriterierna för att genom dem försöka avgöra om också en semantisk lexikalisering föreligger. (Fonologiska kriterier är för mitt vidkommande irrelevanta, eftersom Serenius inte anger något uttal i sina engelsk-svenska ordböcker.) Det omvända gäller emellertid inte. Avsaknad av morfologiska kriterier, t.ex. bindevokaler i sammansättningar, kan inte alls tas till intäkt för att ordet ifråga inte är lexikaliserat.

För sammansättningarnas vidkommande torde en syntaktisk analys av de ingående lederna vara intressant. Jag gör därför i kapitel 10 en undersökning av sammansättningarna i 1741 års ordbok, bl.a. med syftet att klargöra vilka syntaktiska relationer som finns representerade i ordbildningstyperna och hur respektive bildningstyp förhåller sig till dagens sammansättningstyper. Detta säger emellertid inte heller mycket om graden av lexikalisering hos de undersökta sammansättningarna, eftersom de mest frekventa sammansättningstyperna kan tolkas på två sätt. Antingen är de frekventa för att de är produktiva, varvid man kan tänka sig att gruppen innehåller många nybildade sammansättningar som inte är helt lexikaliserade, eller också är de frekventa för att de varit produktiva i ett tidigare skede och blivit lexikaliserade. De lågfrekventa sammansättningstyperna kan emellertid entydigt antas innehålla lexikaliserade ord.

Det ter sig svårt att tillämpa lexikaliseringskriterierna på Serenius ordbok. Detta beror dels på att kriterierna snarast tar fasta på resultatet av en process, och när väl resultatet står klart

kan man inte alltid avgöra hur långt tillbaka i tiden processen verkat. Man skulle kunna hävda att diskussionen om lexikalisering i princip är onödig när det gäller ordböcker, eftersom sådana vanligen inte införlivar några tillfälliga bildningar. Av den anledningen kan man ofta förutsätta att alla ord som listas i en ordbok är lexikaliserade. I princip äger detta sin riktighet men kan inte förutsättningslöst sägas gälla för tvåspråkiga ordböcker, vilket diskuterats tidigare. Man kan också tänka sig att äldre ordböcker inte följde samma lexikografiska praxis som dagens.

Det vore självfallet av intresse för språkhistorisk lexikologisk forskning att kunna utröna vilka begrepp som blir lexemiserade, varför de blir det, när det inträffar och hur lexikaliseringsprocessen fungerar, förutsatt att sådana generaliserbara slutsatser överhuvudtaget är möjliga att dra. Ordböcker är i så fall en viktig källa till kunskap om dessa fenomen, men en förutsättning är att man rätt förstår att tolka det material de innehåller. I Serenius engelsk-svenska ordbok finns, som vi sett ovan, många exempel på engelska ord som förklarats med svenska parafraaser. Det finns också exempel på motsatsen, t.ex. *a clog hanging about a dog's neck*, som fått den svenska ekvivalenten *hundhalsband*. Man skulle av detta exempel kunna tro att engelskan saknar ett lexemiserat begrepp, men att svenskan har det. Just detta exempel har emellertid motsatt relation i den svensk-engelska ordboken, där den svenska källspråksenheten består av frasen *halsband för hundar* och har den engelska översättningen *dog-collar*. Det visar sig alltså att både svenskan och engelskan har lexem för detta begrepp men att de inte utnyttjas för att visa ekvivalensen i någon av ordböckerna. Av detta kan man då dra den naturliga slutsatsen att avsaknad av lexem i en viss ordbok inte nödvändigtvis innebär avsaknad av lexem i språkets lexikon. Av det skälet är det vanskligt att oreflekterat använda ordböcker som källmaterial utan att först företa en grundlig undersökning av de bakomliggande lexikografiska principerna i ordboken och vilket inflytande dessa har haft på ordförrådets framställning.

9.2. Materialet

Sereniusbeläggen har excerperats med hjälp av OSA-databasen.² Databasen innehåller materialet från A till STÅ i *SAOB*, men den var vid tidpunkten för denna undersökning fortfarande bristfälligt strukturerad och korrekturläst på sina ställen. Detta betyder att vissa av Sereniusbeläggen inte har fångats av den datamaskinella excerperingen. Dessa belägg torde emellertid vara så få att de inte menligt inverkar på undersökningen.

Jag har jämfört alla excerperade belägg med Serenius ordbok för att kunna återge den ursprungliga ortografin och ordformen för beläggen. Alla de excerperade beläggen listas i bilaga 2. I de fall förstabelägget är hämtat ur ett språkprov i Serenius ordbok anges hela språkprovet, med det ord understruket som relaterar till den *SAOB*-artikel där belägget finns. Beläggen visas emellertid inte i den uppslagsform de har i *SAOB* utan i den form de har i det faktiska språkprovet. Jag anger inte vilket betydelsemoment som belägget hör till i *SAOB* utom för de exempel som används i den löpande texten. I några fall anges betydelsen explicit.

En översikt över de förstabelägg som *SAOB* registrerat i 1734 och 1741 års ordböcker visar att 1734 års ordbok bidrar med mer än dubbelt så många belägg (se tabell 6). Antalet förstabelägg är mer än tre gånger så stort för 1734 års ordbok jämfört med 1741 års ordbok. Detta är i och för sig inte konstigt eftersom 1734 års ordbok både är äldre och större till omfånget. Det hade givetvis varit märkligare om den svensk-engelska ordboken hade haft fler förstabelägg.

TABELL 6. *Belägg ur SAOB från Serenius (1734) och (1741).*

	Serenius 1734	Serenius 1741
Totalt antal belägg	2 744	1 126
Förstabelägg	1 638	545

² För en mer ingående beskrivning av databasens utformning och användningsområden hänvisas till Allén et al. (1996) samt Cederholm (1996).

Huruvida antalet förstabelägg är stort eller litet i förhållande till andra ordböcker är svårt att säga, eftersom inga jämförbara undersökningar finns. Problemet med ordböcker som källmaterial för historiska ordböcker diskuteras emellertid i slutet av detta kapitel.

9.3. Förstabeläggen i 1734 års engelsk–svenska ordbok

Man kan dela in förstabeläggen i olika grupper. Den första gruppen är de ord som jag kallar *primära förstabelägg*. Benämningen grundar sig dels på formella kriterier, dels på en mer intuitiv uppfattning om orden och deras hemvist i svenska språket.

Formmässigt sett är de primära förstabeläggen ofta sammansättningar eller simplex och kan av den anledningen tänkas vara inlånade, antingen i form av rena ordlån eller i form av översättningslån. De verkar också ha funnit en hemvist i svenskan mer stadigvarande. Detta är självfallet svårt att avgöra, särskilt i de fall där ordet kanske har varit fullt brukligt fram till början av 1900-talet men sedan avtagit i bruk. Till viss del visar sig detta redan i *SAOB*:s artiklar och belägg. Om det finns flera belägg på samma ord med jämn spridning över tiden, räknas detta som ett starkt indicium på att ordet är ett äkta förstabelägg. Om ordet däremot bara finns belagt hos Serenius, och därtill kanske anses vara dött, kan man snarare tänka sig att det bara varit en mer tillfällig bildning i Serenius ordbok. För sammansättningarnas vidkommande går emellertid detta kriterium inte att använda, eftersom *SAOB* ofta bara anger ett belägg, det första, på sammansättningar.

Den andra gruppen består av de ord som jag uppfattar som *sekundära förstabelägg*. Dessa ord karaktäriseras av att de ofta är avledningar av produktiv, men tillfällig, karaktär. Ofta finns en ordbildningsmässig likhet mellan det engelska ordet och den svenska ekvivalenten, som i många fall är bildad till ett redan etablerat svenskt ord. Denna typ av förstabelägg har ofta, i de fall de inte är sammansättningar, en betydelse som kommer

långt ned i *SAOB*:s betydelsetråd³, jämfört med de primära förstabeläggen, som ofta har en grundbetydelse. De sekundära förstabeläggen är också oftare döda belägg.

Redovisningen syftar endast till att ge en överblick över de ord som i *SAOB* anses vara förstabelägg hos Serenius. Jag gör inga anspråk på en genomgripande kategorisering av förstabeläggen ur lexikaliseringsynpunkt utan syftar snarare till att visa på ordbokens karaktär och behovet av fortsatt forskning inom detta område.

9.3.1. Primära förstabelägg

De primära förstabeläggen är förmodligen de viktigaste. Här har jag tillåtit mig att ge ett urval av de ord som jag själv finner mest intressanta som förstabelägg: *adventz-tid*, *barn-bok* (se dock resonemanget tidigare), *caffé-böna*, *disk* (i affär), *docka* (för fartyg), *flanell-skiorta*, *flug-lort*, *sitta i förhand* (ha fördel av ngt), *grädd-ost*, *grönt* (grönsaker), *harpa* (om kvinna), *helgerån* (i konkret betydelse), *hot-full*, *instrumentalmusik*, *intrig* (i pjäs), *isabell-färg*, *knapadel*, *knekt* (i kortlek), *kola af* (dö), *krona eller klafwe*, *kryssning*, *kiöt-kniv*, *klöfwer* (spelkortsfärg), *lill-tå*, *lös-myndt*, *metaphysik*, *munstycke*, *mödoms-hinna*, *sjunga efter noter*, *puttra*, *påkläderska*, *republikan*, *ruter* (spelkortsfärg), *rökare*, *skela*, *skogs-huggare*, *skålka bort*, *smörgås* (i leken "kasta smörgås"), *snabel*, *spader* (spelkortsfärg), *sparka fot-båll*, *stats-besök*, *stick i kort*, *storlek* (om skor), *storrökare*, *sträcka* (avstånd).

Vad beträffar beläggens status i *SAOB* är det inget av orden ovan som anses vara dött. Ett enda ord har en betydelse som är ett undermoment på tredje nivån, nämligen *grönt*, som har beteckningen 2.e.α.β'. De andra ordens betydelser är antingen huvudmoment eller undermoment på första nivån. De belägg

³ För en mer ingående beskrivning av betydelsestrukturen i *SAOB*:s artiklar hänvisas till Lundblad (1992).

som jag kallat primära förstabelägg kännetecknas sålunda av att ha en mer grundläggande betydelse än de sekundära.

Kanske frapperas man av att vissa av förstabeläggen inte är äldre, t.ex. *lilltå*. *Stortå* finns belagt sedan 1589, och man skulle därför kunna tro att den motsvarande sammansättningen *lilltå* var lika gammal. Faktum är dock att ordet inte verkar vara belagt tidigare i svenskan. Enligt *OED* finns *the big toe* belagt i engelskan sedan 1607 och *the little toe* sedan 1649. Orden är dock inte direkt jämförbara med de svenska motsvarigheterna, eftersom de inte är några sammansättningar i engelska. Men ett troligt antagande är att *lilltå* är bildat i analogi med *stortå*. En fråga är dock om Serenius verkligen är den förste som använder ordet ifråga i skrift, eller om det snarare är så att *SAOB*:s källor inte omfattar den typen av material som kan tänkas innehålla så pass vardagliga ord som *lilltå*.

Vad kortspelstermerna beträffar betecknar dessa den franska typen av kortlek med de numera vanliga färgerna: *hjärter*, *ruter*, *klöver* och *spader*. Tidigare använde man figurer av andra slag på kortlekarna (se t.ex. *Svensk uppslagsbok*, artikeln "kortspel"), och den typ av kortlek som Serenius belägg syftar på användes främst i Frankrike och England.

SAOB har inte angivit Serenius som äldsta källa för *hjärter*. Där är det i stället Lind (1749) som består med förstabelägget. I ett språkprov i Serenius ordbok anges dock *hearts* tillsammans med de övriga färgerna på engelska, men ordet har av någon anledning inte översatts till svenska. Däremot finns beteckningar för de andra färgerna översatta, så det förefaller som om Serenius missat *hjärter*. I vilket fall som helst kan man genom dessa ord spåra en typ av kulturinflytande från Frankrike och England speglat i ordboken.

En annan mycket stor grupp av förstabelägg utgörs av de sjöfartstermer som anges i *SAOB*. Också dessa förefaller vara verkliga förstabelägg och kan tänkas spegla ett kulturinflytande från England på Sverige. Svenskarna tog exempelvis i mångt och mycket efter engelsk skeppsbyggnadskonst, vilket bl.a. Åke Classon Rålamb omvittnar i förordet till sin bok om skeppsbyggnad (Rålamb [1691] 1943), där han säger att han föredrar

engelskt skeppsbyggeri framför holländskt, eftersom holländarna inte alls går så noggrant tillväga som engelsmännen. Sjöfarare är också en tydlig målgrupp för Serenius.

Andra förstabelägg är av tydlig lånordskaraktär. Flera av dem har kvar sin utländska, ofta franska, stavning. Somliga är t.o.m. satta i kursiv stil, vilket tydligt visar att Serenius själv uppfattat dem som utländska. Exempel på ord med utländsk stavning är *accoucheur*, *ambassade*, *banqueure*, *borgare-milice*, *componeras*, *conduit*, *currant*, *custos*, *phenomenon*, *schamois-skinn*. Ord med klart utländskt påbrå är *assecurantz-premium*, *auctionist*, *damaskservett* (finns också med stavningen *servieter* (plur.)) *dioptrilineal*, *inoculera*, *intrig* respektive *intriguer* (plur.). De flesta orden finns fortfarande kvar i svenskan med försvenskad stavning och i något fall med annorlunda ändelse, t.ex. *banqueure* som idag heter *bankir*. Av orden ovan betecknar SAOB två som döda: *componeras* (moment 1) och *currant* (moment 5). Alla ordens betydelser är annars behandlade som huvudmoment.

En annan typ av lånord är de som är direkta anpassningar av det engelska ordet, t.ex. *giss-wärk* (*guess-work*), *bagare-dussin* (*baker's dozen*) och *stim* (*steam*). Eftersom SAQB anger Serenius ordbok som källa till förstabelägg i dessa fall är det troligt att orden faktiskt introducerats av honom. I 1741 års ordbok anges verbet *stima*, som också är förstabelägg och bildat till *stim*. Möjligheten finns att det faktiskt är Serenius själv som bildat verbet till substantivet.

Andra ord som skulle kunna vara bildningar till ett engelskt ord är *grundränta* (*groundrent*) och *klarera ut* (*to clear out*). SAOB anger emellertid inga etymologier till dessa ord.

9.3.2. Sekundära förstabelägg

En stor grupp ord är de som verkar vara bildade till redan etablerade svenska ord genom produktiva ordbildningsmönster. Det finns bland annat en del regelbundet bildade prefixavledningningar som kan stå under inflytande av ett motsvarande prefige-

rat eller sammansatt engelskt ord. Om det engelska ordet kunnat översättas med en liknande, morfologiskt produktiv svensk motsvarighet, har Serenius ofta gjort det. Exempelvis motsvaras ofta det engelska förledet *counter-* med prefixet *mot-*. Sådana exempel är *mot-mina* (*counter-mine*), *mot-mur* (*counter-mure*), *motväga* (*to counterballance*). Också *mot-meningar* (*contrary wind or opinions*) kan räknas hit. SAOB anger *mot-mina* och *mot-mur* som döda belägg.

Ett annat tydligt exempel är den negerande partikeln *o-*, som Serenius använder för många svenska ekvivalenter till engelska ord med prefixet *in-* eller *un-*, t.ex. *oförgylt* (*ungilt*), *oförskantzad* (*unfenced*), *ohof* (*inordinateness*), *oinskränkt* (*unlimited*), *olärsamhet* (*indocility*), *omaskerad* (*unmasked*), *opar* (*unmatched*), *orakad* (*untrimmed*), *oräddhet* (*intrepidity*), *oräknad* (*untold*), *osegelbart* (*unnavigable*), *oskygd* (*unshaded*), *oslög* (*unwitty*), *ostrafflighet* (*unblameableness*), *otamhet* (*ungentleness*), *otrugad* (*unforced*), *otuggad* (*unchewed*). Av dessa räknas fyra som döda: *oförgylt*, *ohof*, *olärsamhet* och *oskygd*. Prefixet *o-* har också använts vid översättning av engelska ord avledda med suffixet *-less*, t.ex. *oskiäggad* (*beardless*), *oskadlighet* (*harmlessness*), *ohwass* (*edgless*). *Oskiäggad* räknas som dött.

Vad beträffar participen har dessa bildats till den icke negerade participformen. Så har exempelvis *oförgylt* bildats i analogi med *förgylt* och (självklart) inte till verbet **oförgylla*. Substantiven, t.ex. *olärsamhet*, kan dock ha avletts ur formen *olärsam*.

Skillnaden mellan de sekundära beläggen gentemot de primära är att de sekundära oftast bygger på ett ord med etablerad form och betydelse. Formen och betydelsen modifieras sedan genom avledning med ett vedertaget ordbildningsmorfem. Denna typ av bildning är enkel att genomföra och passar bra in i den lexikografiska strukturen. Därför kan den också tänkas vara överrepresenterad i Serenius ordbok jämfört med det verkliga bruket, just för att denna typ av ord är enkel både att producera och förstå. Detta kan i sin tur betyda att flera av beläggen är av en mer tillfällig karaktär, vilket kanske också visas av att antalet

döda belägg är större bland dessa exempel än bland de primära förstabeläggen.

Det finns överhuvudtaget många avledningar och sammansättningar bland förstabeläggen, vilket tyder på att Serenius utnyttjat befintliga ord som modifierats genom regelbundna ordbildningsmöjligheter. En vanlig typ är nomen agentis-bildningar. Flera av dem är yrkesbeteckningar, t.ex. *bly-slagare* (*plummer*), *frantz-makare* (*fringe-maker*), *förtennare* (*tin-man*), *gipsare* (*pargerer*), *höflare* (*planer*), *klock-makare* (*clock-maker*), *krusare* (*frizler*), *miöl-hökare* (*meal-man*), *refinerare i guld eller silfwer* (*refiner*), *so-gällare* (*sow-gelder*), *sten-gräfware* (*quarry-man*). Alla beteckningar, utom två, har samma typ av ändelse också på engelska. Ordet *lättare i en qwarn* (*trendel*, *trendle*) är en beteckning på en anordning i en kvarn och *kläm-mare* (*pincher*) är ett verktyg.

En del beteckningar är svåra att kategorisera, som det redan tidigare diskuterade ordet *rått-fångare* (*rat-catcher*). Andra bildningar som kan beteckna någon typ av verksamhet eller egenskap är *aktare* (*esteemer*), *anmärkare* (*observator*), *bytare* (*permuter*), *gat-löpare* (*a black-gard*), *gat-löperska* (*a paving beetle*), *håppare* (*hopper*), *hämmare* (*queller*), *lefwererare* (*deliverer*), *medlerska* (*mediatrix*), *pant-sättare* (*pawner*), *plåckare* (*gleaner*), *renare* (*cleanser*), *reddare* (*rescuer* or *recussor*), *skrapare* (*scraper*), *smakare* (*taster*), *smetare* (*dawber*), *sporare* (*tracer*) och *stegrare* (*inhancer*).

En tredje grupp är den som innehåller bildningar för vissa typiska karaktärsdrag hos någon: *gäspare* (*yawner*), *menniskio-etare* (*man-eater*), *qwinno-hatare* (*an abhorrer of women*), *rökare* (*smoker*), *skrattare*, *sladrare* (*a long-tongued or blabbing fellow*), *slaskare* (*slabberer*), *smickrare* (*charlatan*), *smä-dare* (*calumniator*), *snarkare* (*snorer*), *snäriare* (*insnarer*), *stammare* (*stutterer*). Också dessa bildningar har samma typ av ordbildningskaraktär som de engelska motsvarigheterna, och verkar i många fall vara mer tillfälliga. Av nomen agentis-bildningarna anger SAOB följande ord som döda: *krusare*, *miöl-hökare*, *sten-gräfware*, *lättare i en qwarn*, *aktare*, *gat-löpare*, *gat-löperska*, *lefwererare* och *smickrare*.

9.3.3. Förstabelägg som inte används 1741

Det är bara ungefär en fjärdedel av förstabeläggen 1734 som återkommer i den svensk-engelska ordboken 1741, vilket kanske säger en del om deras status i svenskan vid denna tid. Förstabeläggen är klart underrepresenterade jämfört med annat svenskt material från 1734 års ordbok som användes 1741 (se s. 285). Ganska många enheter finns emellertid representerade i en morfologiskt annorlunda form, med åtföljande betydelskillnad. Varianterna kan vara av flera slag. Det vanligaste är att det ord som noterats som förstabelägg i den engelsk-svenska ordboken är en avledning, och att ordet i fråga återfinns i sin grundform i den svensk-engelska ordboken. Exempel på detta är *knådare* (1734) som finns representerat med ordet *knåda* (1741), ur vilket nomen *agentis*-formen kan bildas på ett regelbundet sätt, både på svenska och engelska. Andra fall är *limoghet* (1734) (*limog* 1741) och *lön-mördad* (*lön-mörda* 1741).

En annan frekvent ordbildningstyp som använts är sammansättningen. En hel del förstabelägg 1734 är sammansättningar som inte finns med i den senare, svensk-engelska ordboken. Däremot finns ofta något av sammansättningsleden kvar. Sammansättningarna (och förstabeläggen) *ostre-fiskare* och *ostrefrö* finns inte i den svensk-engelska ordboken, men väl lemmat *ostra*, som torde ha varit lexikaliserat också tidigare. Man kan undra hur många av dessa sammansättningar som är mer eller mindre tillfälliga bildningar av Serenius, skapade för att förklara ett engelskt ord. Att de inte använts i den svensk-engelska ordboken kan tyda på att de varit av allt för tillfällig karaktär för att anses höra hemma i en ordbok av denna typ. Frågan är i vilken utsträckning man skall betrakta dylika ord som riktiga förstabelägg. De visar i så fall endast på att han använt sig av regelbundna svenska ordbildningsmönster för att bilda nya avledningar till redan befintliga ord, i syfte att förklara ett engelskt ord. Kanske har de inte blivit väletablerade förrän senare, vilket inte syns i *SAOB*, eftersom man där ofta bara ger det första belägget på sammansättningar.

Den övervägande delen av förstabeläggen ur 1734 års engelsk-svenska ordbok finns emellertid inte belagda i den svensk-engelska ordboken. Några av dem är metalexikografiska termer som använts för att ange bruklighetsområdet för ett visst ord. Dessa är: *bibelord*, *bibliska termer*, *grammatisk anm.*, *jagt-term*, *jägar-term*, *fortifikationsterm*, *fäktare-term*. Andra förstabelägg som fattas i 1741 års ordbok är sådana ord som har en tydlig utländsk prägel och därför har satts i kursiv i 1734 års ordbok, utan att vara latinska ekvivalenter. Sådana exempel är *nonconformister* och *criticus*.

Ytterligare några ord ingår i långa förklaringar av engelska kulturella och samhällliga företeelser som inte finns i Sverige. Det engelska uttrycket *Benefit of the clergy* (BENEFIT) förklaras på följande vis i 1734 års ordbok:

Benefit of the Clergy, et fordomdags privilegium, hvarmedelst en lagvunnnen mandräpare blef fri ifrå dödstraffet och allenast bränd i handen, om han kunde läsa innan til i en latinsk bok med munkstyl skrefwen, hwilket presten med dessa orden skulle förklara för domaren *legit ut clericus*. Doch måste han ei förr i någon missgierning hafwa varit lagförd, om han denna nåden skulle åtniuta. Detta är nu ur bruk och behålles icke mer än blotta titeln uti lagen, och det allenast såsom et *negativum* af all *exception*, e.g. Murder is Death without benefit of the Clergy, mord är dödssak utan alla nåder.

I samband med dessa förklaringar har förmodligen Serenius bildat en del tillfälliga sammansättningar för att förklara någon speciell engelsk term. Exempel på detta är *gissvärk* (*guess-work* under GUESS), vars förklaring lyder på följande vis:

deessa äro de omständigheter hvar på Biskopen måste gissas til förräderi, men jag hoppas man lär wara warsam at gifwa präjudicater til sådant farligt gisswärc (Biskopen av Rochesters ransakning år 1723).

Flera av de förstabelägg som inte används 1741 är morfologiska bildningar till andra ord, vilka i sin tur finns med i ordboken. Serenius har på detta vis minskat ordmängden genom att ta bort en del regelbundet bildade avledningar. Andra typer av ord som

inte finns med är sådana som är typiska för engelsk kultur och socialt liv och därför inte har någon naturlig ingång i en svensk vokabulär. Om förstabeläggen från 1734 verkligen är äkta förstabelägg kan man också tänka sig att flera av dem ansetts vara för nya för att tas med i en ordbok. Att bara en fjärdedel av förstabeläggen från 1734 års ordbok finns med i 1741 års ordbok tyder på att denna del av vokabulären är klart underrepresenterad jämfört med de övriga delarna av ordböckernas ordförråd (se vidare avsnitt 10.3.2).

9.4. Förstabeläggens lexikaliseringsgrad

Serenius material erbjuder en intressant koppling mellan ordens form och betydelse i relation till deras funktion i ett lexikografiskt perspektiv. I följande avsnitt redovisas vilka förstabelägg som används också i den svensk-engelska ordboken, kopplat till deras lexikografiska status. Ord som är lemman anses vara klart lexikaliserade, sublemman kan vara något mindre lexikaliserade (man kan ju hitta dem genom att leta i artikeln på ett morfologiskt besläktat lemma), och ord som bara förekommer i språkprov behöver inte vara lika klart lexikaliserade, eftersom de troligen kan tolkas mot bakgrund av kontexten. Alla förstabelägg ges i bilaga 2.

Av de totalt 1 638 förstabeläggen i den engelsk-svenska ordboken finns 477 med samma betydelse i den svensk-engelska. Stavningen kan i några fall ha ändrats, och ibland har en obestämd artikel utelämnats, men denna typ av ändringar har jag inte tagit hänsyn till. Språkproven har emellanåt modifierats såtillvida att de förkortats eller att ordföljden är annorlunda. Inte heller detta har befunnits vara orsak nog till någon annorlunda analys så länge själva förstabelägget är intakt. Ett exempel på en dylik skillnad mellan ordböckerna är (med förstabelägget understruket) *utkokad safft af kiött eller frukt (jelly)*, som i 1741 års ordbok ändrats till *safft kokad ur kött eller frukt*. Ett annat exempel är *de saligas boningar i himmelen* som blivit *de salige hos Gud*. Totalt 50 av enheterna har fått lemman-

status i den svensk-engelska ordboken och kan därmed antas ha varit klart lexikaliserade. I tabell 7 anges orden med *SAOB*:s momentbeteckningar inom parentes⁴ samt i en del fall med betydelsen explicit utsatt. Flera av orden har samma betydelse i Serenius ordbok som idag, men några har fallit ur bruk. Detta gäller bl.a. de ord som av *SAOB* anges som döda: *gasterera*, *haska bort*, *hynas*, *kitt*, *lättare i qwarn*, *lättfundig*, *lättlynnig*, *mjåser*, *mår-mässa*, *njuta*, *ofödd*, *ordställa en skrift*, *påka*, *segerknäppare*, *sidlig*. *SAOB* menar att också *glappa* är dött, vilket alla kanske inte håller med om.

TABELL 7. Förstabelägg (1734) som har lemmastatus (1741).

<i>allmän</i> (V.f)	<i>haska bort</i> (1) 'skrämma'	<i>misswext</i> (1)	<i>owålig</i> (3.c)
<i>anmerka</i> (5.a)	<i>hug-leka</i> (2)	<i>mjåser</i> (1)'ngn man gör narr av'	<i>prasla</i> (1)
<i>antaga</i> (2.b)	<i>hynas</i> (1) 'rynka pannan'	<i>mår-messa</i> (1)'mår-tens-mässa'	<i>pruta</i> (4.h)
<i>dyka</i> (1)	<i>jamla eller jama som kattor</i> (1)	<i>narf på läder</i> (1)	<i>påka</i> (1)
<i>för-karl</i> (1)	<i>kal</i> (1) 'skallig'	<i>njuta</i> (1.b) 'ha köns-umgänge'	<i>rulla</i> (3.a.α) 'välta en grusgång'
<i>förskede</i> (1)	<i>kitt</i> (1.b)	<i>ofödd</i> (1.d) 'ofödd skald'	<i>segerknäppare</i> (1) 'pendel'
<i>förswåra</i> (1)	<i>krapp</i> (et färggräs) (1)	<i>oinskränkt</i> (1)	<i>sidlig</i> (1) 'sen'
<i>förwilla</i> (2.f)	<i>kroma sig</i> (2.b)	<i>oljuf</i> (2)	<i>sinne</i> (6.a)
<i>gasterera</i> (1) 'ge bankett'	<i>lättare i en qwarn</i> (1)	<i>ordning</i> (8.d)	<i>sjette</i> (1.e) (substantiverat)
<i>glappa</i> (4) 'prata'	<i>lättfundig</i> (1)	<i>ordställa en skrift</i> (1)	<i>skrynkla</i> (1)
<i>gli</i> 'fiskyngel' (1)	<i>lättlynnig</i> (1)	<i>oriktig</i> (2.d)	<i>slinga</i> (s.) (B.2)
<i>glädja</i> (1.a.α)	<i>mark-scheyderi</i> (1)	<i>oskönbar</i> (1)	
<i>godt-giöra</i> (1.a)	<i>misslyckas</i> (2.b)	<i>otwungen</i> (2.c)	

Intressant att notera i sammanhanget är att flera av de döda orden är belagda bara i ordböcker. Förutom Serenius ordbok är

⁴ Momentbeteckningen (1) innefattar här dels de moment som är numrerade med siffran 1 i *SAOB*, dels de onumrerade moment som finns vid t.ex. sammansättningar och artiklar där lemmat bara har en betydelse.

det främst Lind (1749) och Schultzes ordboksmanus som anges. För orden ovan gäller detta *hynas*, *mjäser* och *mår-mässa*. Schultze finns också som enda källa jämte Serenius till orden *skrapare*, *olärsamhet* och *oslög* – de två sista angivna som döda. En mer genomgripande undersökning skulle förmodligen visa att ett stort antal av orden i SAOB endast finns belagda i andra ordböcker och att de inte brukats i någon nämnvärd omfattning utanför ordböckerna i fråga. Det är tveksamt om man skall betrakta dessa ordboksord som representativa för 1700-talssvenskan, trots att de i detta fall upptas som lemman i Serenius svensk-engelska ordbok. Kanske var de föråldrade redan i Serenius ordbok men togs upp i de andra lexikografernas ordböcker i sin kraft av lemman. På detta sätt lever förmodligen en hel del ord vidare bara i ordböcker.

Den största mängden återanvända förstabelägg i 1741 års ordbok är emellertid 248 belägg som finns med som sublemman i form av ettordsenheter. Därutöver finns 139 fraser och 40 exempel som jag har jag analyserat som språkprov. Fraserna kan betraktas som en typ av sublemman, eftersom de oftast är uppbyggda med ett huvudord plus bestämningar eller objekt t.ex. *arbета, som win; styrelse af et kloster, skrufwa ned strängarna på en luta*. Språkproven däremot är fullständiga satser och avsedda att exemplifiera ett tidigare ord i artikeln, t.ex. *Han smatrar litet latin, Miölken smörar sig*.

De förstabelägg som utgörs av ettordsenheter i den engelsk-svenska ordboken är också ettordsenheter i den svensk-engelska ordboken. Exempel på sådana ord är *ax-lupen*, *barbera*, *blyslagare*, *irr-wägar* och *kult-gris*. På liknande sätt förhåller det sig med de förstabelägg som hämtats ur språkproven i den engelsk-svenska ordboken. De återfinns i samma, eller mycket snarlika, språkprov i den svensk-engelska ordboken, och de har också engelska språkprov som källspråksenhet. Sådana fall är *kurra af en nogot, lätt winst gör en tungan pung, taga mått af en till en klädning* och *niugga med sig*. I dessa fall kan man således säga, att den svenska enheten i den svensk-engelska ordboken följer den svenska enhetens status i den engelsk-svenska ordboken, vilken i sin tur bygger på det engelska käll-

språkets lexikografiska utformning. Vi har redan antagit att de svenska ettordsenheterna bör vara lexikaliserade, vilket ytterligare stöds av enheternas lexikografiska utformning i den engelsk-svenska ordboken.

Fraserna uppvisar samma tendens, om än i något mindre grad. De flesta fraserna har varit fraser också i förlagan, både på engelska och svenska. Det finns emellertid några fall där den engelska källspråksenheten i den engelsk-svenska ordboken är en ettordsenhet men den svenska ekvivalenten en fras som förklarar det engelska ordet. Detta kan å ena sidan tyda på en avsaknad av ett lexikaliserat ord för motsvarande begrepp på svenska. Å andra sidan kan frasen ha tillkommit för att identifiera rätt betydelse hos polysema ord, som i exemplet *disken i en kram-bod (the counter)*. Detta kan i så fall visa på hur en betydelseförändring är på väg att äga rum, eftersom polysem utvidgning är ett naturligt och vanligt sätt som lexikonet utökas på. Det kan också vara ett exempel på Serenius metod att disambiguera svenska polysema ord som på engelska har olika ekvivalenter. Det är således svårt att säga något bestämt om denna grupp. I de fall där Serenius ersatt en svensk fras med en ettordsenhet i den svensk-engelska ordboken kan man kanske säkrare hävda att denna är lexikaliserad. Dessa fall är emellertid endast fem. Ett sådant exempel är *armlinning* (1741), som ersatt *armlining på en skiorta* (1734), vilket i sin tur är en förklaring till det engelska ordet *wristband* (1734). Exempelen återges i tabell 8.

Man ser tydligt att Serenius anpassat den lexikografiska utformningen av målspråket efter källspråket. Detta gäller i båda ordböckerna. Man kan därför anta att de svenska översättningarna i den engelsk-svenska ordboken bara följer den engelska enhetens form. En engelsk fras översätts med en fras på svenska, och detta säger inte så mycket om graden av lexikalisering hos orden. Att orden är lexikaliserade i den svensk-engel-

ska ordboken 1741 är klart, men huruvida de också är det 1734 kan man inte veta enbart utifrån ordboken.

TABELL 8. Svenska fraser 1734 ersatta med ettordsenheter 1741.

Eng. 1734	Sv ekv. 1734	Sv. 1741	Eng. 1741
wristband	armlining på en skiorta	arm-linning	wrist-band
as busy as a bee	beställsam som et bj	beställsam	busy
to dance one about	dantza omkring med en	dantza kring	to dance about
a draught of fishes	en drägt fiskar	drägt	draught
to cork a bottle	korka en butellie	korka	to cork

Intressantare är då de exempel i den engelsk-svenska ordboken där den svenska förklaringen inte följer den engelska enhetens form. Med tanke på att Serenius vanligen ger den svenska översättningen i samma form som den engelska enheten har, borde det finnas en anledning till att han avviker från denna princip i dessa fall. Beläggen har heller inte ändrats från den engelsk-svenska ordboken till den svensk-engelska utan står som korresponderande enheter till en engelsk ettordsenhet i båda ordböckerna.

Exemplen i tabell 9 är från 1741 års ordbok. Tre av exemplen står som stickord i den svensk-engelska ordboken, vilket redan tidigare diskuterats som ett starkt indicium på att orden är lexikaliserade. Som synes har de emellertid ett specificerande tillägg, vilket samtidigt tyder på att de behöver någon typ av förklaring eller möjligen disambiguering. En del av exemplen kan snarast sägas tillhöra kategorin som har en lexikaliserad enhet med ett förtydligande tillägg, men några exempel visar på en tydlig avsaknad av lexikaliserade ord, t.ex. *hornsprång på hjortar, sätia in i raden med, hund som drifwer efter sikt, skrika af räddhoge, ligga i skrynkor, en sämper qwinna*.

Det finns emellertid också några exempel på motsatsen till den ovan beskrivna kategorin. Ett talande sådant motexempel är den engelska källspråksenheten *stutterer* (1734), som förklaras med den svenska ettordsekvivalenten *stammare*. I den svensk-engelska ordboken däremot återkommer ordet i frasen *en som*

TABELL 9. Svenska källspråksenheter 1741 med engelska ettordsekvivalenter.

Svensk enhet 1741	Engelsk ekvivalent 1741
bom på wäfstol	yarmbeam [sic]
disken i en kram-bod	the counter
på förnögande wis	satisfactorily
hornsprång på hjortar	antlers
win som slår i hufwudet	heady wine
hufwud-product af et land	staple-commodity
JAMLA eller jama som kattor	wawl
<i>gograms</i> eller tyger blandade med Camelhår	grogam
kila in emellan något annat	to wedge in
klen til wexten	puny
en hest som kromar sig	proud horse
kula på trä	knur or knurl
holla lek-qwellar	to revell
LÄTTARE i en qwarn	trendel or trendle
mun-stycke på en trumpet	sordine
en sak som rörer nära	a near concern
fal för penningar	mercenary
sätia in i raden med	rank
refinerare i guld eller silfwer	refiner
dricka rus på en	to fox one
hund som drifwer efter sikt	gaze-hound
en försumlig poyke som skolkar bort tiden	a loytering boy
skrika af räddhoge	squeak
ligga i skrynkor	to pucker
spader i kort	spade
STAFLET för conterfey	easel
sten-laget på en gata	pavement
en sämper qwinna	a minx

stammar (stutterer), vilket visar att Serenius inte alltid väljer en troligtvis lexikaliserad form framför en motsvarande fras.

Sammanfattningsvis kan man säga att Serenius följer den lexikografiska strukturen i den engelsk-svenska ordboken ganska

nära och väljer att låta svenskan följa den engelska enhetens form i den engelsk-svenska ordboken. Denna princip följer han också i huvudsak i den svensk-engelska ordboken. Det är därmed vanskligt att uttala sig med säkerhet om det svenska ordförrådets grad av lexikalisering i den engelsk-svenska ordboken utifrån ett lexikografiskt perspektiv, eftersom den svenska enhetens utformning följer den engelska. I den svensk-engelska ordboken kan man i och för sig anta att de ettordsenheter som används också har en lexikaliserad betydelse, men man kan inte vara säker på att avsaknaden av en ettordsenhet till förmån för en syntaktisk fras betyder att ett lexikaliserat uttryck saknas. I de fall där den svenska enheten inte följer sin engelska motsvarighets form kan man kanske misstänka att det som uttrycks inte har en lexikaliserad form. Helt säker kan man emellertid inte vara.

9.5. Serenius ordböcker som källmaterial i SAOB

Undersökningar av det slag som återgivits ovan genererar många typer av frågor och problem. Några frågetecken som uppstått i samband med undersökningen emanerar från den skillnad som kan märkas mellan Sereniusbeläggens faktiska språkform och den form orden har som förstabelägg i *SAOB*. Jag har ansett dessa frågor vara av så generell natur att de motiverar ett särskilt avsnitt.

En ordbok av *SAOB*:s storlek, kontinuerligt utgiven under mer än 100 år, kan av naturliga skäl inte vara helt konsekvent i utförande och redigering. Detta har haft en viss betydelse för mitt arbete med förstabeläggen. Några av problemen bottnar i en konflikt mellan språkförändring och ordböckers behov av konsekvens. En ordbok måste med nödvändighet ha enhetliga principer för bl.a. ortografi och morfologi, och redigeringsprinciperna bör självfallet bottna i den språknorm som används när ordboken sammanställs. Detta betyder att Sereniusbeläggens ursprungliga form normaliserats till *SAOB*-lemmats nusvenska form. Man måste således slå upp alla belägg i Serenius ordbok

för att få den ursprungliga stavningen och böjningen. (För en utförligare beskrivning av detta arbete hänvisas till Rogström 1996:61f.) De problem som tas upp här berör en del av *SAOB*:s lexikografiska principer, vilka ibland får konsekvenser för beskrivningen av ordförrådets utveckling. Problemen diskuteras utifrån två typer av lexikografiska kategorier i *SAOB*: sammansättningar och särskilda förbindelser.

Vid excerpering av sammansättningar i skreven text är det ibland svårt att avgöra vad som är en sammansättning. I svenskan är sammansättningarna numera vanligen sammanskrivna. *Divis* kan dock användas i vissa fall, särskilt om sammansättningen räknas som tillfällig. I talat språk utmärks sammansättningen av den s.k. sammansättningsaccenten (med huvudtrycket på första sammansättningsleden), ett kriterium som dock inte går att använda i det nu aktuella fallet eftersom *SAOB*, av naturliga skäl, inte omfattar talat material. Man kan med andra ord inte veta hur de excerperade orden uttalats mer än i undantagsfall, då man av en eller annan anledning har mer explicita uppgifter om somliga ords uttal noterade i samtida litteratur.

Under tidernas gång har man haft olika normer för sär- och sammanskrivning av sammansättningar. Den tendens man idag på många håll oroar sig över, att sammansättningar ofta skrivs isär (se t.ex. Hallencreutz 1994 och Mobärg 1997), är inget nytt. Denna skiftande praxis tillsammans med det faktum att man inte vet hur orden uttalats medför ibland att man kan tveka inför somliga belägg som av *SAOB* klassificerats som sammansättningar. De exempel ur Serenius ordböcker som återges i tabell 10, har av *SAOB* angivits som sammansättningar trots att de formellt sett inte behöver betraktas som sådana.

I Serenius ordböcker placeras sammansättningar antingen i själva artikeln eller i en särskild avdelning under rubriken *Composita*. Om ordet är placerat under *composita* kan man vara mer säker på att Serenius uppfattat det som sammansatt (se vidare kap. 10). I annat fall är det endast formen på ordet/orden man har att utgå ifrån för att avgöra om det är en sammansättning eller inte. Serenius använder vanligen *divis*, men i några fall kan

det vara så att divisen utelämnats eller fallit bort. Det förefaller dock märkligt att divisen skulle fattas i så många belägg av exempelvis sammansättningar med förleden *sinnes-* ur 1734 års ordbok. Orden är i många fall också förstabelägg, vilket kan tyda på att de inte var helt etablerade som sammansättningar 1734. De finns heller inte med i 1741 års svensk-engelska ordbok, så man kan inte jämföra med stavningen där. Det finns dock ett annat exempel i 1741 års ordbok, frasen *sinnes jemlikhet* (*evenness of temper*), som återfinns i artikeln SINNE. Här förefaller belägget snarast vara en fras. Kanske skall man också betrakta de andra beläggen med *sinnes* som fraser, dels med tanke på stavningen, dels utifrån det faktum att de faktiskt inte finns med i den svensk-engelska ordboken. Möjligheten finns att de främst bildats som en förklaring till det engelska belägget och sedan inte tagits med som källspråksenhet.

TABELL 10. *Jämförelse av sär- resp. sammanskrivning i Serenius 1734 och 1757 med beläggs form i SAOB.*

Serenius 1734	Serenius 1757	SAOB
belätes dyrkan (1:a belägg)	belätes-dyrkan	belätesdyrkan
hufwud ord (a leading word)	hufwud-ord	huvud-ord
marknads rättighet (1:a belägg) (ingen engelsk ekvivalent) ^a	marknads-rettighet	marknadsrättighet
mellan liggande (interjacent)	mellan liggande	mellanliggande
sinnes benägenhet (1:a belägg)	sinnes rörelse	sinnesrörelse
sinnes förbehåll (a mental reservation)	sinnes förbehöll	sinnesförbehåll
sinnes föreställning (idea)	hug-bild	sinnesföreställning
sinnes likhet (1:a belägg)	sinnes likhet	sinneslikhet
sinnes orolighet (a disturbance of the mind)	sinnes orolighet	sinnesorolighet
sinnes styrka (1:a belägg)	styrka, (af kropp eller sinne)	sinnesstyrka
sinnes öfning (1:a belägg)	sinnes öfning	sinnesövning

a. Ordet ingår som del i förklaringen till den engelska sammansättningen "market-town" = stad som har marknads rättighet.

Av fallen i tabell 10 upptas endast ett av beläggen i 1741 års ordbok, nämligen *hufwud-ord*, då stavat med *divis* och placerat under avdelningen *composita*. Detta kan förmodligen tas som intäkt för att ett tryckfel förelegat i 1734 års ordbok och att ordet haft karaktären av en sammansättning redan 1734.

Jämför man beläggen med deras motsvarigheter i 1757 års ordbok får man ytterligare argument för att inte betrakta alla orden i uppställningen i tabell 10 som sammansättningar. *Belätes-dyrkan*, *marknads-rettighet* och *hufwud-ord* är klara sammansättningar, *sinnes föreställning* har ersatts av *hug-bild* och går alltså inte att uttala sig om. De andra orden däremot är alla särskrivna. Ett av exemplen, *sinnes rörelse*, är ekvivalent till *affection* och har alltså ersatt det tidigare *sinnes benägenhet*. Notera dock att orden ändå är särskrivna. *Sinnes styrka* har i andrapplagan konstruerats annorlunda, *styrka*, (*af kropp eller sinne*). Att Serenius väljer att lösa upp konstruktionen på detta vis kan tyda på att han inte betraktat den som en sammansättning, i varje fall inte som en etablerad sådan. Det finns således en uppenbar risk med att förbehållslöst betrakta *sinnes*-konstruktionerna som sammansättningar.

Påpekandet kan verka trivialt, men ett dylikt förfarande kan få konsekvenser för vår uppfattning om utvecklingen av sammansättningarna. Genom att ange beläggen som sammansättningar ger *SAOB* också en tidsangivelse för etableringen av orden i fråga, en tidsgräns som kanske inte är korrekt med tanke på vad som visat sig när man närmare kontrollerar beläggen mot källan. Kanske är det så att *SAOB* i dessa fall föregripit sammansättningarnas eventuella utveckling. Exemplen är inte många i detta fall men visar ändå problemet med att skildra lexikaliseringen av vissa typer av begrepp.

Ett motsvarande resonemang ligger också till grund för nästa exempelkategori, de s.k. partikelverben, som i *SAOB* står under rubriken *Särskilda förbindelser*. Kategorin partikelverb är komplex (se t.ex. Thorell 1981:52ff.). En av egenskaperna hos partikelverb är att de som vanligen inte har fast förbindelse i de olika tempusformerna ändå kan ha detta i perfekt particip, t.ex. verbet *äta upp*, som normalt inte konstrueras **uppäta*. Det går dock

bra att använda den fasta förbindelsen i formen *Maten är uppäten*, då verbet står i perfekt particip.

I Serenius ordböcker förekommer ett antal participiella former som han placerat under respektive huvudverb och kallat adjektiv. *SAOB* har tagit dessa participiella former hos Serenius till intäkt för att de existerat även i andra former och anger Serenius som källa till de partikelverb som listas i tabell 11, angivna i grundform i *SAOB*. Man har också ändrat partikelns form, i några fall från *ihop* till *hop*, i andra fall tvärtom.

I anvisningarna till *Illustrerad Svensk Ordbok* (1964, 3 uppl.) säger Bertil Molde att man sorterar partikelverben under respektive partikel i de fall där "fast sammansättning är regel eller *kan tänkas*" (originalets kursiv). Detta är en diskutabel princip

TABELL 11. *Jämförelse av formen hos partikelverb från Serenius med återgivningen i SAOB.*

Serenius form	<i>SAOB</i> :s form
hopläkt	läka ihop; hopläka (1:a belägg)
hopwiken	ihopvika (1:a belägg)
ihopafattad	hopfatta
ihopräknad	hopräkna (1:a belägg)
ihopaskrefven	ihopskriva (1:a belägg)
ihopsläpad	hopsläpa (1:a belägg)

redan i en synkron ordbok men kan där kanske försvaras med att man då i alla fall har sin egen och andras språkkänsla att basera sina avväganden på. Detta kan man emellertid inte hävda beträffande äldre språkskeden. Enligt mitt förmenande bör man alltså vara försiktig med detta tillvägagångssätt när det gäller en historisk ordbok. Partikelverbens konstruktionssätt har ändrats genom tiderna, och man kan inte ta för givet att en fast förbindelse i participiell form använd vid en viss tidpunkt också var gångbar i grundform vid samma tid.

Slutligen vill jag också något beröra ett annat principiellt problem som sammanhänger med excerpering av material ur tvåspråkiga ordböcker, nämligen svårigheterna med att avgöra

ordets betydelse i ordboken. Tvåspråkiga ordböcker tillhandahåller vanligen inga definitioner, vilket medför att det emellanåt är svårt att veta exakt vilken betydelse man har att göra med i ordboken. I artikeln RAT (1734) finns sammansättningen *rat-catcher*, vars svenska ekvivalent *rått-fångare* är angivet som förstabelägg av SAOB med förklaringen "(i sht ifråga om ä. förh.) personer som (yrkesmässigt) fångar l. utrotar råttor" (R 3657). SAOB har alltså tolkat *rått-fångare* som en yrkes- eller verksamhetsbeteckning, vilket inte på något sätt strider mot belägget i Serenius ordbok. Å andra sidan finns det heller inget som explicit talar för att ordet skall tolkas så. Man skulle i princip kunna tänka sig att det var ett uttryck för en fångstanordning, vad vi idag vanligen kallar *råttfälla*, eller en utvidgad betydelse som kan associeras med även andra råttfångande var- elser än människor, t.ex. katter. Det kan dessutom förhålla sig på det viset att både svenskans *råttfångare* och engelskans *rat-catcher* är polysema på samma sätt, varvid de korresponderande uttrycken heller inte behöver någon vidare förklaring i enlighet med ordbokens typologiska tillhörighet (även om det skulle vara önskvärt). Orden kan således ha alla de ovan diskuterade betydelserna utan att det behöver framgå explicit i Serenius ordbok.

Samma argumentation kan användas för *menniskio-etare* (*A man-eater*) vars förstabelägg har Serenius (1734) som källa. Ordet kan antingen tänkas beteckna ett människoätande djur eller en kannibal. SAOB ger betydelsen 'kannibal' först men ger också den utvidgade betydelsen 'människoätande djur'. Man kan emellertid inte vara helt säker på vad Serenius menat med sin ekvivalent. Osäkerheten ökar då man i artikeln CANIBAL finner den svenska sammansättningen *folk-ätare* med förklaringen (*et diktat folkslag*), vilket uppenbart syftar på vad vi idag kallar *kannibaler*. Det finns därigenom argument för att hävda att Serenius med *menniskio-etare* menat ett visst djur och med *folk-ätare* avsett en kannibal.

Ett annat förstabelägg ur Serenius 1734, *barn-bok*, står i SAOB förklarad som "för barn särsk. författad l. lämplig bok" (B 366). Ordet ges i Serenius (1734), i artikeln PRIMER, tillsam-

mans med synonymen *abc-bok*. Frågan är vad som föranlett SAOB att tolka *barn-bok* annorlunda än *abc-bok*? I Boyers ordbok står följande att läsa i artikeln PRIMER: "(A prayer-book which children are taught to read, and to pray by)". Det finns således all anledning att tro att också Serenius *barn-bok* snarast skall förstås som liktydigt med *läsebok*, *abc-bok*.

Ovanstående resonemang syftar främst till att fästa uppmärksamheten på de problem som föreligger vid excerpering av äldre ordböcker, speciellt tvåspråkiga sådana. Som visats kan man ibland få en bättre förklaring av ett visst ord om man fortsätter att excerpera bakåt till de källor som den aktuella lexikografen använt. En förutsättning är att källorna är kända överhuvudtaget och helst beskrivna, något som lexikografihistorisk forskning kan bidra med.

9.6. Sammanfattning

Genom förstabeläggen i 1734 års ordbok kan man urskilja en del områden som drabbats av engelskt och till viss del franskt kulturinflytande. Detta gäller främst sjöfartsterminologin, som också skänkts en speciell uppmärksamhet i Serenius ordbok, men man märker också en del engelskt och franskt inflytande rörande sociala umgängesformer, t.ex. vad gäller kortspel och uttryck förknippade med denna verksamhet. Somliga franska lånord förefaller också ha letat sig in i ordboken.

Serenius har låtit svenskan följa den engelska källspråksens form, vilken i sin tur oftast är hämtad direkt från den engelsk-franska förlagan. Han låter sedan denna form ligga till grund också för uttryckens lexikografiska utformning i den svensk-engelska ordboken, om än i en för denna ordbok lexikografiskt modifierad form. Genom att Serenius låter de båda språkens enheter korrespondera på såväl innehålls- som formplanet (vilket i och för sig är naturligt i en ordbok), minskas möjligheterna att lägga den lexikografiska utformningen till grund för en analys av enheternas lexikaliseringsgrad – en metod som annars torde vara teoretiskt möjlig. I några fall kan

man ändå förmoda att lexikaliserade uttryck på svenska saknas för ett motsvarande lexikaliserat uttryck på engelska. Exempelen är emellertid få.

10. Sammansättningar i 1741 års ordbok

Serenius ordböcker bygger innehållsmässigt så gott som uteslutande på förlagor. Den engelsk-svenska ordboken tar Boyer som utgångspunkt, och den svensk-engelska ordboken är en vändning av den engelsk-svenska ordboken. De största skillnaderna gentemot den engelsk-franska förlagan ligger framför allt i att Serenius lägger till etymologier och tilldelar ordboksmaterialet en annorlunda lexikografisk struktur. En tydlig skillnad mellan ordböckerna i detta avseende är exempelvis placeringen av sammansatta ord som hos Serenius ibland samlas under rubriken *Composita*, vilket aldrig är fallet hos Boyer. Serenius har hämtat sammansättningarna från Boyer, men väljer, i de fall de är många, att placera dem tillsammans vilket alltså Boyer inte gör.

Under rubriken *Composita* ryms också en del fraser som inte är sammansättningar utan snarast språkprov, men själva rubriken i sig säger vad Serenius troligen avsett: en tydligt urskiljbar avdelning för sammansatta ord. Dessa avsnitt återkommer i än större utsträckning i den svensk-engelska ordboken där *Composita*-avsnitten alltså är fler i förhållande till den totala mängden artiklar jämfört med vad som är fallet i den engelsk-svenska ordboken. Serenius svensk-engelska ordbok har därmed ett större antal sammansättningar än den engelsk-svenska ordboken i förhållande till den totala mängden ord. Detta är i och för sig inte förvånande. Antalet svenska sammansättningar i den engelsk-svenska ordboken återspeglar i stort sett bara antalet engelska sammansättningar, eftersom den svenska ekvivalenten ofta följer källspråksenhetsens form. Serenius väljer sällan att översätta en engelsk fras e. dyl. med en svensk sammansättning

utan följer källspråkets form såväl som innehåll utom i de fall då han föredrar en svensk parafra i stället för ett lexem, vilket inte är ovanligt. Motsatsen är däremot sällsynt.

I den svensk-engelska ordboken däremot är svenskan källspråk, och med tanke på att man oftare utnyttjar sammansättningen som ordbildningsprincip i svenska än i engelska (Ellegård et al. 1973:194), är det inte förvånande att finna fler sammansättningar i just den svensk-engelska ordboken. Serenius har här själv kunnat välja ut källspråksmaterialet, och det större antalet sammansättningar avspeglar förmodligen det faktum att en betydande del av svenskans ordförråd utgörs av lexikaliserade sammansättningar som givetvis hör hemma i en ordbok av detta slag. Detta är i sig ett viktigt argument för en lexikologisk undersökning av sammansättningstyperna i Serenius svensk-engelska ordbok. Genom att närmare skärskåda sammansättningarnas bildningstyper och jämföra dem med de produktionsmönster som kommit till uttryck i dagens sammansättningar bidrar man till en beskrivning av ordbildningskategorins historia och utveckling. Det finns emellertid ytterligare en viktig orsak till att ägna sammansättningarna i just den svensk-engelska ordboken extra uppmärksamhet, nämligen det faktum att denna ordbok innehållsmässigt är så beroende av den engelsk-svenska ordboken. Serenius har visserligen gjort ett självständigt urval av materialet i vändningen, men man kommer ändå inte ifrån att det material han väljer att lägga till grund för sin svensk-engelska ordbok är detsamma som i den engelsk-svenska ordboken, om än i bearbetad form. I själva bearbetningen finns en möjlig förklaring till att antalet sammansättningar ökat i den svensk-engelska ordboken. De lexikaliserade sammansättningarna utgör själva stommen av denna kategori i ordboken, men till dessa kommer också ett antal sammansättningar som istället kan vara av rakt motsatt karaktär, dvs. mer tillfälliga bildningar. Detta kan i förstone verka paradoxalt men förklaras av det faktum att ett stort antal svenska parafrafer i den engelsk-svenska ordboken annars inte kunnat införlivas som källspråksenheter i den svensk-engelska ordboken om de inte lexemiserats och därmed kunnat placeras i alfa-

betisk ordning i makrostrukturen. Endast genom ett sådant förfarande går de att återfinna på en logisk plats i ordboken. Eftersom sammansättningar är lätta att både producera och att avkoda är de en lämpliga som ersättningar för fraser, förutsatt att de inte är alldeles nyproducerade. Möjligheten att man aktivt letar efter ord som bara existerar i lexikografens vokabulär är försvinnande liten. Däremot kan man tänka sig att Serenius på detta sätt ersatt tidigare målspråkliga parafraser med nyare källspråkliga sammansättningar som placerats i särskilda avsnitt under ettdera av de rotmorfem som tillsammans bildar sammansättningen.

Det är endast orden som samlats under rubriken *Composita* som undersöks, trots att det finns andra sammansättningar i ordboken. Dessa har jag ermellertid kategoriserat som sekundära stickord eftersom de är placerade inne i artiklarna, ibland med egen ordklassmarkering. De har, till skillnad mot *composita*, inte explicit angivits som sammansättningar av Serenius, och det är emellanåt svårt att avgöra hur de skall uppfattas. De triviala fallen, som består av två rotmorfem med divis emellan, t.ex. *konst-wärk*, är lätta att karaktärisera som sammansättningar, men det finns långt fler dubiösa fall där det inte alltid är lätt att dra en gräns mellan sammansättning och avledning. Med *sammansättningar* syftar jag därför i denna undersökning endast på de sammansättningar som listats under avdelningen *Composita* i Serenius svensk-engelska ordbok. Sammansättningarna undersöks både ur lexikologiskt och lexikografiskt perspektiv.

10.1. Sammansättningsars form och produktionsmönster

Tekniken att bilda sammansättningar är gemensam för de germanska språken. Ordbildningstypen är ett smidigt sätt att skapa nya, mer eller mindre, tillfälliga ord. Jag har använt mig av Malmgrens definition av sammansättningar: "ett ord som kan delas upp i minst två (ordliknande) huvuddelar som vardera innehåller minst ett rotmorfem" (1994b:32). Definitionen täcker på ett behändigt sätt tre- och flerledade sammansättningar, sam-

tidigt som den utesluter bildningar av typen *järnväg-are*, som får betraktas som avledningar. Definitionen tar dessutom hänsyn till att de ingående morfemen emellanåt avviker från den form de har som simplex, eftersom förleden i en sammansättning ofta modifieras av ett fogemorfem, t.ex. *gata – gat-u-kök; skatt – skatt-e-sats; senap – senap-s-korn; kyrka – kyrk-o-rum; land – land-a-märe*.

Utmärkande för svenska sammansättningar är bland annat, att det är efterleden som är det styrande ledet vad avser genus- och ordklassstillhörighet, och att förleden (i determinativa sammansättningar) snarast är av modifierande karaktär, oavsett hur många led sammansättningen består av. Det är också detta karaktäristikum som gör att sammansättningar är lämpliga sammanfattningar av längre fraser. (För en noggrannare genomgång av sammansättningarnas morfologi, uttal och stavning hänvisas till Thorell 1981, Malmgren 1994b och Mellenius 1997. Blåberg 1988 ger en utförlig forskningsöversikt över olika teorier för såväl semantiska som syntaktiska analyser av sammansättningar.)

Det föreligger inga större svårigheter att exciperera sammansättningar som morfologisk kategori i Serenius ordböcker. Johansson (1997:154) diskuterar avgränsningsproblematiken i *Lincopensen*, där svårigheten snarast består i att bedöma om särskrivna ord skall betraktas som sammansättningar eller ej. Detta problem finns inte i Serenius ordböcker. Förutom den indikation som består i att orden är samlade under rubriken *Composita*, blir man också hjälpt av att Serenius vanligen sätter ut en divis mellan för- och efterled. I några fall är sammansättningarna sammanskrivna utan divis; det verkar däremot inte i ordboken 1741 finnas särskrivna ord utan divis som ändå skall kategoriseras som sammansättningar, mer än några fall där divisen troligen fallit bort. Ofta kan man jämföra dessa fall med motsvarande ord i den engelsk-svenska ordboken för att se hur de stavas där. Jag låter således excerperingen styras av vad jag uppfattar som en sammansättning utifrån beläggens placering och utformning i ordboken. Förfarandet medför att en del sammansättningar tagits med som annars vanligen analyseras som

avledningar, såsom bildningar med prefixet *o-*, som i exempelvis *SAOB* analyseras som avledningar.

Överhuvudtaget är gränsen mellan sammansättning och avledning svår att dra i ett äldre material, bland annat beroende på att utvecklingen från fritt morfem till avledningssuffix är en successiv process. Rotmorfem som var fullt produktiva sammansättningsled på 1300-talet kan under tidens gång ha stelnat för att idag vara mer eller mindre produktiva avledningsaffix med ogenomskinlig betydelse. Vilken status de hade under 1700-talet är därmed inte alltid lätt att fastställa. Detta problem kan illustreras genom Serenius analys av den avledda sammansättningen *sannolikhet*, ett ord som Serenius delar in i leden *sanno* och *likhet*, (*sanno-likhet*), vilket tyder på en skillnad i Serenius uppfattning om hur ordet är bildat jämfört med hur man skulle analysera det idag (*sannolik-het*).

En given utgångspunkt för undersökningen av ordboksmaterialets sammansättningar är vilken ordklass de olika sammansättningsmorfemen tillhör. Den mest frekventa bildningstypen i dagens svenska är en sammansättning som består av ett substantiviskt för- och efterled, t.ex. *skosnöre*. De mest ovanliga tycks vara verb med verbal förled, t.ex. *pratsjunga*, samt verb med numeralt förled, t.ex. *tredela* (Mellenius 1997:26). Barn som nybildar sammansättningar har dock en högre frekvens för de annars ovanliga typerna. (Mellenius visar att barn också åstadkommer helt andra typer av bildningar, t.ex. sådana där förleden utgörs av ett pronomen (*vår-bilar* = *bilar av samma fabrikat som vår familjs*) och fraser (*åker-ner-byxorna* = *byxor med en axelrem som halkar ned*); Mellenius 1997:71.)

Med tanke på att ordbildningsprinciper ändras genom tiderna, är det därför intressant att se vilka typer av sammansättningar som finns representerade i Serenius ordbok och hur proportionerna mellan dem var jämfört med idag. I detta sammanhang gör jag också vissa jämförelser med sammansättningstyperna i *Lincopensen* (Johansson 1997). I undersökningarna används följande förkortningar: N = substantiv; A = adjektiv; V = verb; Part = partikel (innefattar både prepositioner och adverb); P = preposition; Adv = adverb; Num = räkneord; Fras = fras.

10.1.1. Divisens funktion

Sammansättningar skrivs i svenskan vanligen samman utan divis. Så har emellertid inte alltid varit fallet, vilket berörs ovan. Serenius stavar exempelvis de flesta sammansättningarna med divis. Att divisen inte kommit dit på måfå visar sig i att Serenius 1741 lagt till divis i många sammansättningar där den saknades 1734. Valet verkar heller inte ha påverkats av engelskan, eftersom den engelska motsvarigheten ibland består av en simplexform, ibland av en sammansättning med divis och ibland av en sammansättning utan divis. Det kan givetvis vara så att divisen kommit dit på tryckarens initiativ, men Serenius verkar ha haft så mycket kontroll över sina verk att detta förefaller tveksamt. Man får därför förmoda att Serenius själv styrt divisens förekomst i orden.

Av de undersökta sammansättningarna är det 16% (258 av totalt 1 598) som inte stavas med divis. Bland de största kategorierna (N+N, A+N, V+N, P+N, Adv+N, N+A, A+A, N+V, Adv+V) är stavning med divis vanligast. I en av kategorierna, V+N (59 ex.), finns inga belägg utan divis.

De största sammansättningsgrupperna är desamma som våra vanligaste typer idag, och man ställer sig frågan om stavningen återspeglar sammansättningstypernas grad av produktivitet vid denna tid. Hade de sammansättningar som stavas med divis en tydligare sammansättningsprägel, just för att deras led var produktiva? På motsatt vis skulle då stavning utan divis återspegla mer improduktiva typer. De sistnämnda borde i så fall också ha en mer lexikaliserad betydelse än de tidigare. Eftersom detta kan vara en fruktbar utgångspunkt i undersökningen av sammansättningarna har jag kontrollerat om antagandet har något fog för sig genom att undersöka de olika sammansättningstyperna mer ingående med avseende på stavning med eller utan divis.

10.1.1.1. Sammansättningstyper som bara har divis

Förutom den redan nämnda gruppen V+N (59 ex.) är det V+V (5 ex.) och V+Adv (1 ex.) som enbart förekommer med divis utsatt. Alla grupperna har verbal förled, och den enda ytterligare typen med verbal förled, V+A (3 ex.) har fördelning 2 ex. med divis och 1 ex. utan divis – en övervikt, om än statistiskt negligibel, för stavning med divis således.

De fem beläggen av typen V+V består av ordet *bren-merka* i två former (se 10.2.4.3), och V+Adv är sammansättningen *tro-werdigt*. Den intressantaste gruppen är den som innehåller de flesta exemplen, V+N. Om det skulle vara så att sammansättningar med en tydligare sammansättningsprägel stavas med divis, finns det en möjlighet att de är mer nybildade och därmed mer genomskinliga än sammansättningarna stavade utan divis. Detta skulle i så fall också kunna återspeglas i deras placering i ordbokens makrostruktur (jfr resonemanget i avsnitt 9.4). Eftersom efterleden är semantiskt tyngst i de flesta sammansättningar, borde nybildade sammansättningar, i den mån de finns i ordboken, placeras under det stickord som utgör efterled. I annat fall skulle de vara svåra att hitta för användaren.

I tabell 12 (s. 247) följer en uppställning över de 59 substantiv med verbal förled¹ som alla stavas med divis i Serenius ordbok. Uppställningen innehåller sammansättningen, artikeln där sammansättningen återfinns samt ordets förstabelägg i SAOB. Tre av förstabeläggen har Serenius som källa. Sammansättningarna i fråga är alla placerade i den artikel vars stickord utgör förled i sammansättningen. Detta skulle i så fall stämma med mitt resonemang. Flera av de andra yngre sammansättningarna är emellertid placerade ömsom under förledet, ömsom under

¹ Flera av sammansättningarna kan också analyseras som att de har en nominal förled, t.ex. *disk-watn* och *hielp-hjon*. Analysen hade underlättats om Serenius valt att placera ord med nominal förled i substantivartikeln och ord med verbal förled under verbet (i de fall han inte satt sammansättningen under det ord som bildar efterled), men så är inte fallet. Sammansättningarna med förleden *stick-* är t.ex. alla placerade i substantivartikeln. Kategoriseringen bygger därför på min tolkning av förledet, som jag i dessa exempel uppfattar som verbal.

efterledet. Man kan således inte urskilja något mönster i artikelplaceringen av sammansättningarna; hypotesen får inget stöd härigenom.

TABELL 12. *Artikelplacering för nominala sammansättningar med verbal förled.*

Sammanställning	Artikel	Förstabelägg i SAOB
bikt-fader	FADER	1640
bo-ställe	BO	1667
bol-stad	STAD	1560
bren-merke	BRENNA	1638
bren-sjuka	BRENNA	1578
bren-spegel	BRENNA	1604
disk-watn	WATN	1629
fekt-schola	FEKTA	1559
fekt-skola	SKOLA	1559
hack-bräde	HACKA	1640
hack-spik	HACKA	1600
hielp-hjon	HJELP	1734 (Serenius)
hyr-wagn	HYRA	1731
hyre-contract	HYRA	1666
hyres-man (=hyresgäst och hyresvärd)	HYRA	1686 1738
kik-konst	KONST	--
klago-dikt	KLAGA	1695
klago-puncter	KLAGA	1589
klago-skrift	KLAGA	1673
kok-mat	MAT	1732
ladd-stock	STOCK	1553
ligg-höna	HÖNA	1738
linde-barn	BARN	1674
lär-spån	SPÅN	1617
löp-grafwar	LÖPA	1640
löp-tiden	LÖPA	1732
ränn-käring	KÄRING	1731
skilio-mur	SKILJAKTIG	1690
skiljo-bref	SKILJAKTIG	1541
skiljo-man	SKILJAKTIG	1635
skiljo-merke	MERKE	1626
skils-messa	SKILJAKTIGHET	1709
skiljo-fång	SKILJAKTIG	1563
skiljo-wäg	SKILJAKTIG	1733
skjut-hest	HEST	1623
skjuts-hest	HEST	1537

Sammansättning	Artikel	Förstabelägg i SAOB
skrit-skor	SKO	1650
skåde-penning	SKÅDA	1630
skåde-platz	SKÅDA	1526
skåde-torn	SKÅDA	1612
skådo-bröd	SKÅDA	1541
klago-skrift	KLAGA	1551
småde-skrift	SKRIFT	1588
spir-kål	KÅL	1592
stek-mat	MAT	--
stick-fluss	STICK	1687
stick-piller (=stolpiller)	STICK	1675
stick-piller (= sårande ord)	STICK	1741 (Serenius)
stick-silke	STICK	1565
stick-söm	STICK	1741 (Serenius)
sup-bror	SUP	--
sup-collatz	SUP	--
sup-hol	SUP	--
sup-lulla	SUP	1739
sup-mat	MAT	--
sy-nål	NÅL	1578
tänk-språk	SPRÅK	1705
wig-watn	WATN	1528
wig-watn	WIGA	1528

10.1.1.2. Sammansättningstyper som inte har divis

Det finns fyra sammansättningstyper som stavas helt utan divis, Pron+N, Pron+V, A+Adv och P+P. Exempelen är endast 9: Pron+N: *allmakt, alltid, desslikes*; A+Adv: *fullsnart, fullwist, fullwäl, fullnär*; Pron+V: *sielfmant*; P+P: *efteråt*.

Man kan säga att denna grupp av sammansättningar, som är mycket liten i materialet, ändå består av ordbildningstyper och ordled av låg eller ingen produktiv karaktär. Detta kan möjligen också återspeglas i stavningen utan divis.

10.1.1.3. Sammansättningstyper som stavas både med och utan divis

De allra flesta sammansättningstyperna finns både med och utan divis (se tabell 13). De största grupperna är så omfattande att själva exemplen inte tagits med i uppställningen, så för dem ges bara antalet exempel. Procenttalen som anges betecknar andelen belägg stavade utan divis i förhållande till det totala antalet belägg för respektive bildningstyp.

TABELL 13. *Sammansättningstyper stavade med och utan divis.*

Sms-typ	Med divis	Utan divis	Utan divis (%)
N+N	968	98	9 %
A+N	77	26	25%
P+N	22	8	26 %
Adv+N	25	13	34%
Num+N	sju-stjernen	twegifting	50%
N+A	62	25	28%
A+A	37	16	30%
V+A	bered-willig tro-werdig	bofast	25%
P+A	gift-sjuk af-long ur-modig	motwillig	33%
Adv+A	ut-ögd ut-tändt	durksigtig misstrogen (2 ex.)	60%
Num+A	en-ögd två-fotad tu-årig	enstafwig fyrfotad	40%
Pron+A	als-woldig	alsmäktig	50%
N+V	33	19	36%
A+V	död-född (2 ex.) ny-gift hwit-lima sur-mulen wild-wext	högaktad	12%
P+V	med-werka med-född (2 ex.)	andakt underhafwande	20%
Adv+V	16	19	54%
N+Adv	hals-starrigt hug-snällt tråd-rett man-grant	trolöst sinnerikt	28%

Sms-typ	Med divis	Utan divis	Utan divis (%)
Adv+Adv	enda-longs		
	bak-fram	framgent	33%
Pron+Adv	ut-igenom		
	als-inget	allaredan	37%
	als-intet	altsammans altså dessutom (2 ex.) dessförinnan	
Adv+P	brede-wid (2 ex.)	utifrån	37%
	utan-till	framföre	
	utan-från	framåt	
	fram-om		

Det verkar som om det procentuellt sett är vanligare med stavning utan divis i de små kategorierna med ovanliga ordklasskombinationer. Ett tydligt drag är att den allra största gruppen, N+N, endast har 9% sammansättningar stavade utan divis. Här kan man således anta att graden av produktivitet hos sammansättningstypen avspeglas i stavningen med divis. Siffrorna bygger annars på alltför få faktiska belägg för att man säkert skall kunna använda sig av divisens vara eller icke vara som ett argument för den enskilda sammansättningens lexikaliseringsgrad. Det finns emellertid tendenser till verifiering av hypotesen. Betraktar man exemplen i de två stavningsvarianterna var för sig, slås man bland annat av att alla orden i den grupp som stavas utan divis existerar i samma form och betydelse ännu idag, med undantag av *durksiktig*, som fallit ur bruk till förmån för *genomskinlig*. I gruppen som stavas med divis finns det i och för sig flera ord som fortfarande är gångbara, ibland i något modifierad form (*brede-wid* > *bredvid*, *wild-wext* > *vildvuxen*). Många har försvunnit (*gift-sjuk*, *enda-longs*, *als-woldig*, *ut-ögd*, *ut-tändt*) eller används i en inlånad form (*twe-gifting* > *bigamist*). Om det är så att diviserna på något sätt återspeglar graden av lexikalisering, får man i så fall en förklaring till varför samma morfem ibland sätts samman med divis, ibland utan, såsom *alsmäktig* och *als-woldig*. SAOB anger för dessa ord, som båda finns belagda i fornsvenskan: "Ordet [allsvåldig] är liktydigt med *allsmäktig*, men förekommer icke så ofta som

detta o. har en viss högtidlig, arkaistisk prägel” (SAOB A 1079). Möjligen kan detta tyda på att *alsmäktig* var mer etablerat än *als-woldig*.

Förmodligen bör man också relatera denna diskussion till morfemens grad av produktivitet vid den tidpunkt ordboken skrevs. Det finns exempelvis en del sammansättningar med prepositioner som så gott som uteslutande stavas med divis i materialet, t.ex. *med* och *under* (se s. 261), vilket kanske skulle kunna tyda på att dessa var produktiva då. Att de var produktiva behöver emellertid inte betyda att de var lexikaliserade; somliga kan emellertid ha blivit det längre fram. Detta skulle i så fall kunna ge ett svar på frågan varför det finns fler sammansättningar med divis som inte används längre, jämfört med dem utan divis. Hypotesen är emellertid svår att verifiera utan jämförelser med ett större textmaterial.

10.2. Lexikologisk undersökning

Syftet med den lexikologiska undersökningen är att fastställa vilka typer av sammansättningar som finns representerade i materialet samt att jämföra dessa med de typer som är produktiva idag. Jämförelsen tar främst sikte på den syntaktiska relationen mellan för- och efterled.

Eftersom sammansättningarna i Serenius svensk-engelska ordbok är intressanta också ur ett lexikografiskt perspektiv har jag i undersökningen upprättat åtta olika subkategorier av sammansättningar baserade på den lexikografiska status sammansättningarna i fråga hade i den engelsk-svenska ordboken. Eftersom jag tror att en del sammansättningar kan vara relativt nybildade, t.ex. utifrån tidigare parafraser, fyller subkategorierna en funktion också i den lexikologiska undersökningen. Det är exempelvis intressant att försöka urskilja om de sammansättningar som är nya i 1741 års ordbok jämfört med 1734 också tillhör en viss bildningstyp. Subkategorierna har därför etablerats utifrån respektive sammansättnings svenska strukturella motsvarighet i den engelsk-svenska ordboken (se vidare avsnitt

10.3.1). De kategorier som ställts upp är följande (angivna efter fallande frekvens):

- KATEGORI 1. En svensk sammansättning i 1734 års ordbok motsvaras av en identisk enhet i 1741 års ordbok.
- KATEGORI 2. En svensk sammansättning med synonym(er) 1734 motsvaras av enbart identisk sammansättning 1741.
- KATEGORI 3. En svensk ekvivalent 1734 (simplex eller sammansättning) motsvaras av en sammansättning 1741, dock inte samma sammansättning som i 1734 års ordbok.
- KATEGORI 4. Enheten existerar inte i 1734 års ordbok.
- KATEGORI 5. En svensk parafras 1734 motsvaras av en sammansättning 1741.
- KATEGORI 6. En svensk sammansättning med specificerande tillägg 1734 motsvaras av enbart sammansättningen 1741.
- KATEGORI 7. Ett svenskt språkprov 1734 motsvaras av en sammansättning 1741.
- KATEGORI 8. En utländsk ekvivalent 1734 motsvaras av en svensk sammansättning 1741.

En viktig fråga som motiverar indelningen är om man kan ana någon skillnad i produktivitet och lexikaliseringsgrad mellan sammansättningarna i de olika kategorierna. Jag har bedömt det som intressantast att undersöka framför allt några kategorier utifrån detta perspektiv, framför allt grupperna 4, 5 och 7, som torde vara de viktigaste kategorierna i detta avseende. En utgångspunkt i analysen av dessa är att de sammansättningar som bara finns med 1741 skulle vara klart lexikaliserade och att de därför ansetts nödvändiga att införliva i en ordbok med svenska som källspråk. På motsvarande sätt antar jag att sammansättningarna i kategori 5 och 7 är av mer produktiv karaktär än de övriga, eftersom de ersätter syntaktiska fraser och därför kan tänkas vara (ny)bildade utifrån frasernas betydelse. Skulle orden befinnas vara etablerade sedan länge, kan man å andra sidan fråga sig varför de inte användes redan i den engelsk-svenska ordboken. I anslutning till en sådan fråga kan man också spekulera i om bruket av parafrastiska förklaringar i så fall snarare är en lexikografisk konvention än ett resultat av en brist på lexikaliska enheter, något som diskuterats tidigare i anslutning till förstabeläggen.

10.2.1. Sammansättningarnas bildningstyp

Flera av orden i undersökningsmaterialet skulle idag definieras som avledningar eller helt enkelt som simplexord. Jag har dock haft som princip att försöka analysera *composita*-beläggen som sammansättningar så långt det är möjligt. Skälen till detta är flera.

Det första är att Serenius själv angivit orden som *composita* utan att ta hjälp av förlagan. Jag förutsätter därmed att han betraktat dem som just sammansättningar, vilket är av betydelse framför allt för de diskutabla fallen, som annars kan vara svåra att kategorisera. Eftersom ett av syftena med undersökningen är att jämföra sammansättningstyperna i Serenius ordbok med dagens, är det viktigt att få med också de typer som idag kanske betraktas annorlunda. Först då kan man få upplysningar om förändringarna i ordbildningskategorin.

I morfemanalysen har jag följaktligen utgått från att de undersökta orden kan delas upp i självständiga morfem. Dessa har tilldelats den ordklass som motsvarande rotmorfem har. Detta betyder att morfemet *-lig*, som idag uppfattas som en suffigerad avledningsändelse, har analyserats som adjektivet *lik*. Mer diskutabel är kanske analysen av *-skap* (av *skepnad*) som ett substantiv och *-bar* (urspr. av *bära*) som ett verb eftersom dessa morfem idag uppfattas som ännu mindre samhöriga med sina ursprungliga morfem än vad *-lig* gör. Jag har trots detta betraktat dem som sammansättningar i enlighet med intentionen att analysera så många belägg som möjligt som sammansättningar.

Analysen resulterar därmed i en del sammansättningstyper med ytterst få belägg, utöver de stora grupperna. Med tanke på att det är en ordbok som undersöks är det inte förvånande att hitta lågfrekventa ordbildningsmönster, eftersom sådana definitionsmässigt bör ingå i en ordbok. Vad som är intressant är om någon sammansättningstyp förefaller ha ändrat sig från 1700-talet fram till idag, frekvensmässigt eller produktionsmässigt. Detta visar sig då troligen bäst i de typer som är representerade med få belägg. Somliga ändelser som idag uppfattas som stel-

nade suffix behöver inte ha uppfattats på samma sätt av Serenius.

Vissa belägg har jag trots allt inte ansett mig kunna dela upp i mindre beståndsdelar. Detta gäller orden: *aldenstund*, *behjertad*, *förfota*, *saltzer* och *klenät*, som följaktligen inte ingår i undersökningen. De två sistnämnda, *saltzer* och *klenät*, verkar ha missbedömts av Serenius; *SAOB* anger bara simplexformer för dessa ord.

Aldenstund skulle i och för sig kunna delas in i leden *all + den + stund*, men denna indelning resulterar inte i några begripliga sammansättningsleder. Varken *all+denstund* eller *allden+stund* är acceptabla som leder, och ordet kan därmed inte sägas bestå av två led som har en bestämd relation till varandra. *Behjertad* kan analyseras som *be+hjert+ad*, men inte heller en sådan indelning ger några acceptabla sammansättningsleder. Samma ställningstagande gäller för *förfota* ('sticka på nya fötter på gamla strumpskäft'), där *för-* inte analyserats som ett rotmorfem. Alla tre orden finns belagda i svenskan långt före publiceringen av Serenius ordbok. *SAOB* anger följande årtal: *alldenstund* 1539, *behjertad* 1614, *förfota* 1655, *klenät* 1525, *salszer* 1682.

Undersökningsmaterialet innehåller dessutom några treledade sammansättningar (angivna med ursprungliga diviser): *bomulls-lärft*, *hufwud-skalle-platsen*, *lands-höfdingedöme*, *morgongofwo-gods*, *seng-tapetmakare*, *under-ståthollare* och *öfwerste-felt-herre*. Dessa har analyserats som tvåledade. De ord som Serenius själv valt att ange som tvåledade har fått behålla sin morfemindelning, de övriga har analyserats som bestående av en sammansatt förled (*bomulls-lärft*, *hufwudskalle-platsen*, *morgongofwo-gods*). Undantagen utgörs av *öfwerste-feltherre* och *lands-höfdingedöme* som har sammansatta efterleder.

10.2.2. Sammansättningstyper som förekommer i Serenius ordbok

Produktiva sammansättningar i dagens svenska fördelar sig på det sätt som framgår av tabell 14 över de olika ordklasserna (jfr Söderberg 1968, Thorell 1981, Blåberg 1988, Malmgren 1994b, Mellenius 1997).

TABELL 14. *Produktiva svenska sammansättningstyper.*

Substantiv	Adjektiv	Verb	Adverb
N+N (dockvagn)	N+A (docksöt)	N+V (trädfälla)	Adv+Adv (därhän)
A+N (storstuga)	A+A (fulsnygg)	A+V (storskratta)	Adv+P (upptill)
V+N (läsebok)	V+A (löpsnabb)	V+V ^a (pratsjunga)	
P+N (påhopp)		Part+V (uppkomma)	
Adv+N (utegrill)		Part+V (frånträda)	
Num+N (femkamp)			
Pron+N (dureform)			

a. Malmgren tar upp denna kategori som produktiv, med anmärkningen att den nog är "nästan bara teoretiskt tänkbar" (1994b:34).

Thorell (1981) anger också Fras+N som en sammansättningskategori. Mellenius införlivar en annan typ som inte Thorell tar upp, nämligen Num+V (*tre-hövdad*). Blåberg, slutligen, räknar egennamn som en egen ordklass och anger dessutom fler typer med numeral som för- eller efterled.

Man kan utifrån dessa olika uppgifter anta att det finns en kärna av mycket produktiva sammansättningstyper, och att de övriga förmodligen är starkt kopplade till olika typer av text. Av den anledningen får man något olika resultat beroende på vilka typer av text man analyserar och hur omfattande texten är. För-

TABELL 15. *Ytterligare sammansättningstyper i Serenius (1741).*

Adjektiv	Verb	Adverb	Preposition
Num+A (fyrfotad)	Pron+V (självmant)	N+Adv (halsstarrigt)	Adv+P (framåt)
P+A (motvillig)		A+Adv (fullväl)	P+P (efteråt)
Pron+A (alsmäktig)		V+Adv (trovärdigt)	
		Pron+Adv (dessutom)	

utom ovanstående kategorier finns i Serenius ordbok också de sammansättningstyper som illustreras i tabell 15.

TABELL 16. *Fördelning per sammansättningstyp i Serenius (1741).*

	K.1	K. 2	K.3	K. 4	K. 5	K. 6	K. 7	K. 8	TOTALT	(%)
N+N	519	150	141	104	59	54	36	3	1066	66%
A+N	49	15	18	10	7	3	1	0	103	6%
V+N	26	7	8	9	7	2	0	0	59	4%
P+N	11	4	8	1	3	2	1	0	30	2%
Adv+N	13	7	5	9	0	2	2	0	38	2%
Num+N	2	0	0	0	0	0	0	0	2	
Pron+N	2	0	1	0	0	0	0	0	3	
N+A	33	21	14	7	6	2	4	0	87	5%
A+A	21	12	13	3	0	2	2	0	53	3%
V+A	0	1	1	0	1	0	1	0	4	
P+A	0	0	1	0	1	0	1	0	3	
Adv+A	0	1	1	2	1	0	0	0	5	
Num+A	4	0	0	1	0	0	0	0	5	
Pron+A	1	0	1	0	0	0	0	0	2	
N+V	19	10	10	3	5	0	5	0	52	3%
A+V	4	0	1	2	0	1	0	0	8	
V+V	3	2	0	0	0	0	0	0	5	
P+V	3	1	0	1	0	0	0	0	5	
Adv+V	17	6	7	1	1	0	3	0	35	2%
Pron+V	0	0	0	1	0	0	0	0	1	
N+Adv	1	2	2	1	0	0	1	0	7	
A+Adv	0	0	3	0	1	0	0	0	4	
V+Adv	0	1	0	0	0	0	0	0	1	
Adv+Adv	0	1	1	1	0	0	0	0	3	
Pron+Adv	3	1	2	1	0	0	1	0	8	
P+P	1	0	0	0	0	0	0	0	1	
Adv+P	3	1	3	1	0	0	0	0	8	
TOTALT	735	243	241	158	92	68	58	3	1 598	

Tabell 16 visar en sammanställning av de sammansättningstyper som återfinns i Serenius 1741. Serenius-materialet innehåller fler ordklasskombinationer än jämförelsematerialet, men man kan inte automatiskt dra slutsatsen att Serenius ordbok därför också skulle omfatta fler produktiva typer. Serenius sammansättningar är hämtade ur en ordbok, vars uppgift bl.a. består i att tillhandahålla företrädesvis lexikaliserade sammansätt-

ningar. Man kan därför anta att materialet innehåller många lexikaliserade men inga tillfälliga, helt nybildade sammansättningar, eftersom sådana sällan är motiverade i ordböcker. Däremot är de vanliga i exempelvis tidningstext. Av samma anledning är också förlederna bestående av egennamn ovanliga i ordboksmaterial, eftersom egennamn ofta ingår i tillfälliga sammansättningar. Som vi sett har Blåberg (vars undersökning bygger på tidningstext) en särskild ordklass för egennamn, vilket tyder på att kategorin är omfattande i hans material. (Materialets genretillhörighet och dess betydelse för frekvensen av vissa typer av belägg har diskuterats mer ingående i Hellberg 1988.)

Thorell och Söderberg behandlar de vanligaste sammansättningstyperna ur ett teoretiskt perspektiv utan att ange vilken typ av undersökningsmaterial de grundar sina iakttagelser på. Melenius beskriver hur barn lär sig behärska produktionsmönster för svenska sammansättningar och noterar därvid nybildade sammansättningar producerade av barn. Blåbergs undersökning är den enda som bygger på ett omfattande samtida material. Hans undersökning innehåller 3 971 sammansättningar hämtade från Dagens Nyheter del 1, 15/12 1985 och Veckans Affärer nr 1–2 1986 (Blåberg 1988:47). Malmgren använder ett mindre material ur *Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal* (1986) och är därmed den ende som utnyttjar ett ordboksmaterial. Detta är emellertid av så liten omfattning att det inte kan tjäna som jämförelsematerial här. Ingen av undersökningarna omfattar historiskt material.

Blåberg erbjuder således det största jämförelsematerialet. Sammansättningarna i hans material är nästan dubbelt så många som de som förekommer i mitt material och borde därmed vara en bättre utgångspunkt för jämförelse än de båda andra material som nämns. I dessa undersöks dessutom bara de substantiviska sammansättningarna.

I sitt material ger Blåberg en uppställning över den procentuella fördelningen mellan ordklasserna. En jämförelse med Serenius visar att mönstren överensstämmer till stora delar, med undantag av egennamn (= O) och numeral (= R). P är beteckningen för övriga ordklasser i materialet, framför allt preposi-

tioner och adverb. Blåberg har valt att ange endast hela procenttal, varvid somliga kategorier hamnar på noll, trots att de innehåller en del belägg. Dessa är dock mindre än 0,5%. I uppställningen i tabell 17 betyder således nolla att belägg förekommer, men att de är så få att en procentangivelse inte är meningsfull. Ett streck betyder att det inte finns några exempel på denna kategori.

TABELL 17. *Fördelningen av ordklasskombinationer. Jämförelse mellan Blåberg (1988) och Serenius.*

Substantiv		Adjektiv		Verb		P (prep+adv)	
Blåberg	Serenius	Blåberg	Serenius	Blåberg	Serenius	Blåberg	Serenius
NN 68	66	NA 4	5	NV 2	3	NP -	-
AN 6	6	AA 2	3	AV 1	0	AP -	-
VN 3	4	VA 0	0	VV -	0	VP -	-
PN 4	4	PA 1	0	PV 3	2	PP 1	0
ON 4	0	OA -	-	OV 0	-	OP -	-
RN 1	0	RA 0	0	RV 0	-	RP -	-
Tot.: 86	80	7	8	6	5	1	0

Resultaten visar stor överensstämmelse mellan kategorierna trots skillnaderna i såväl tid som genre. Som tidigare nämnts innehåller Blåbergs material flera tillfälliga sammansättningar med egennamn och numeraler som för- och efterled, vilket förklarar den högre andelen substantiviska sammansättningar i hans material jämfört med Serenius. Serenius har ett enda belägg med ett ortnamn som förled, nämligen *Canarie-säck*, vilket är en typ av vin (jfr ty. *sekt*). Kanske kan man också räkna *hufwud-skalle-platsen* hit.

Serenius har å andra sidan fem belägg i gruppen V+V, där Blåberg inte har något belägg. I de kategorier som finns belagda i båda materialen stämmer andelarna väl överens. Det är intressant att se att den typ som Thorell nämner som inte särskilt produktiv (P+N) är lika vanlig hos Blåberg och Serenius (4%). När man inte har helt jämförbara korpusar är det svårt att säga vad detta beror på. Måhända är det en snedfördelning av typer i materialet. Klart är i vilket fall att också typen P+N är produktiv

i svenska och var det redan på 1700-talet. För att kunna säga något mer om produktiviteten hos sammansättningstyperna måste man jämföra med annat samtida material där ordförrådet inte styrs av bestämda urvalsprinciper såsom ju vanligen är fallet i en ordbok.

10.2.3. Högfrekventa sammansättningstyper

10.2.3.1. Substantiv

Den ordklass som representeras av flest sammansättningar hos Serenius, substantiven, uppvisar flera produktiva typer. Följande redovisning utgår från den syntaktiska relationen mellan för- och efterled i sammansättningen och följer i huvudsak Thorell (1981:41ff.). Först behandlas de determinativa sammansättningarna, sedan följer de mindre grupperna possessivkomposita och kopulativa sammansättningar.

Den första typen av determinativa sammansättningar har en förled (FL) som utgörs av ett verb eller ett verbalsubstantiv. Efterleden (EL) är ett substantiv. Relationen mellan lederna är sådan att förleden är predikat och efterleden antingen subjekt, objekt eller adverbial. Den sistnämnda typen, då efterleden kan sägas representera ett adverbial, är svåranalyserad. Thorell (1986:41) ger följande exempel: *arbets/plats* 'plats där man arbetar', där efterleden skulle ha rumsadverbialets funktion, vilket inte är så konstigt. Han räknar emellertid också typen *borr/maskin* hit ('maskin som man borrar med'). Denna bildningstyp skulle nog tjäna på en semantisk analys där förleden betraktas som ett instrument i stället. Oavsett analys finns alla

typerna företrädda även i Serenius-materialet och exemplifieras i tabell 18. Analysen är emellertid inte helt självklar.

TABELL 18. *Substantivsammanställningar med verbalt förled.*

EL = subjekt	EL = objekt	EL = adverbial
hjälp-hjon	klago-puncter	wig-watn
ränn-käring	bren-merke	sy-nål
bren-sjuka	linde-barn	sup-hol
sup-lulla	sup-mat	skåde-torn
spir-kål ^a	stek-mat	bo-ställe

a. Belägget har följande parafra i 1734 års ordbok: 'unga kålblad'. Jag har därför tolkat förleden "spir-" som verbet "spira" och inte som substantivet.

Den andra syntaktiska bildningstypen är vanligare och utgörs av determinativa sammansättningar med en förled som inte är ett verbalsubstantiv och en efterled som är ett verbalsubstantiv. Typen uppvisar samma typer av syntaktiska relationer som föregående grupp men med förleden som subjekt, objekt eller adverbial och efterleden som predikat. Den första gruppen, FL=subjekt, är inte så vanlig. Flera av exemplen kan analyseras på annat sätt, t.ex. *hand-skrift* som också kan tolkas som att förleden är instrumentell. Den andra däremot är rikligt företrädd, inte minst i form av nomen agentis-bildningar. Också den tredje gruppen innehåller många exempel.

TABELL 19. *Substantivsammanställningar med verbalsubstantiv som efterled.*

FL = subjekt	FL = objekt	FL = adverbial
hand-skrift	win-bergning	hals-brenna ^a
ögna-kast	bok-bindare	skol-mestare
örne-sprung	straff-predikan	bak-holl
prest-möte	seng-lagare	sjö-fart
hert-klappning	åder-lätning	sido-arf

a. Denna typ av bildning kan också kategoriseras som "hals som bränner", dvs. FL = subjekt.

En annan typ av adverbial relation mellan förled och efterled är den som uppstår då förleden är en preposition. Det finns 30 belägg av denna typ i materialet, och de är intressanta på flera sätt. En lexikalisk indelning av beläggen visar att gruppen som har *med* som förled är störst (11 ex.) följd av *efter* (8 ex.) och *under* (6 ex.). *Öfwer, före, up* och *mot* förekommer bara i ett belägg vardera.

TABELL 20. *Substantivsammanställningar med prepositionell förled. Fördelning efter förled.*

med	efter	under	övriga prepositioner
med-borgare	eftermiddag	under-betjent	öfwerwigt
med-tjenare	efterwerlden	under-rett	förebild
med-werkan	efter-börd (2 ex.)	under-domare	uplag
med-arfwinge	efter-handen	under-byggnad	motwilje
med-wetenhet	efter-släng (2 ex.)	under-ståthollare	
med-arbetare	efter-lefwerska	underhuset	
med-broder			
med-hjelpare			
med-täflare			
med-werf			
med-werfare			

Några av de (i nusvenskan) vanligaste prepositionerna fattas. Till dessa räknar jag *i, på, till, från* och *av*, som alla är bland de mest frekventa 20 orden i svenskan idag (se Allén 1972, Norén 1996:89f.). *På, till* och *i* finns överhuvudtaget inte som förled i i någon *composita*-sammansättning i materialet. De är heller inte representerade som partiklar bland partikelverben (se s. 271). *I* är fortfarande inte särskilt frekvent i sammansättningar eller fast sammansatta partikelverb, och *till* förekommer mest i lös förbindelse hos partikelverb. Att *på* är dåligt representerad i materialet är egentligen det mest anmärkningsvärda. Detta kan tyda på att denna preposition inte var vanlig som förled i sammansättningar under 1700-talet.

Ytterligare en vanlig typ av substantiviska sammansättningar är de med adjektivisk förled. Blåberg betecknar denna grupp som "frozen noun phrases" (1988:91). Kännetecknande för

dessa är att förleden specificerar efterleden enligt mönstret *nn som är nn* (*plattfot = fot som är platt*). Förleden kan också vara ett substantiv varvid sammansättningen kan skrivas om som *nn som är gjord av xx* (*guldägg = ägg som är gjort av guld*). Också dessa typer finns med i materialet (se tabell 21).

TABELL 21. *Substantivsammanställningar med adjektivisk förled.*

Innehållsrel.	Adverbiell rel.	Possessivrel.	Identitetsrel.
sten-talrik	strump-band	bords-fot	rå-mjök
krydd-pose	fram-hjul	får-fötter	gen-wäg
orda-bok	sjö-fogel	hjul-eckrar	flat-fisk
socker-dosa	ögnewrån	böss-lås	wild-katt
win-klase	hus-lamb	mus-lort	fri-herre

Ytterligare två typer av sammansättningsrelationer är possessivkomposita (ibland benämnda bahuvrihi-bildningar efter indiska grammatiker) och kopulativa sammansättningar (dvandasammansättningar). Den första typen, possessivkomposita, består till synes av en innehållsrelation men skiljer sig från en sådan betydelsemässigt. Betydelsen skall istället tolkas metonymiskt om en, vanligen, animat referent. Några klassiska exempel är *gråben* 'varg', *rödskinn* 'indian' och *rödstrumpa* 'feminist'. Jag har inte hittat några exempel på denna typ hos Serenius.

Kopulativa sammansättningar karaktäriseras av att efterleden inte står i något hyponymt förhållande till hela sammansättningen, utan båda lederna är i stället semantiskt likvärdiga. En sammansättning av denna typ tolkas då som *något som är både 'FL' och 'EL'*, t.ex. *kvinnopräst* 'en person som är både kvinna och präst'. Typen är inte så vanlig överhuvudtaget, men den finns representerad i ordboken av exemplet *åder-rör* och möjligen *herre-man*.

Morfemen i de substantiviska sammansättningarna är olika frekventa. Johansson (1997) anger att de vanligaste efterlederna i substantiviska sammansättningar i *Lincopensen* utgörs av följande: *-dragare*, *-döme*, *-makare*, *-mästare*, *-samling*, *-sjuka* och *-slagare*. Bland efterleder som inte är avledda är det dessa som

har högst frekvens: *-dag*, *-gång*, *-gård*, *-hus*, *-gård*, *-konst*, *-lag*, *-land*, *-man*, *-månad*, *-slag*, *-sten*, *-trä* och *-ört* (min normalisering). Hos Serenius är dessa efterleder också mycket vanliga, och alla lederna utom *-samling* (1 ex.) och *-döme* (3 ex.) finns som efterled i minst åtta sammansättningar. Mest frekvent är leden *-man*, som förekommer som efterled 63 gånger i materialet.

10.2.3.2. Adjektiv

Till adjektiven räknas ibland också participiella verbformer (se t.ex. Thorell 1981:47). Trots att Serenius analyserar participen som adjektiv har jag valt att betrakta dem som verb, främst för att underlätta jämförelsen med Thorell och Blåberg som har denna analys.

Hellberg säger att adjektiven bildar sammansättningar mer sällan än substantiv och verb i svenskan. Han hävdar också att sammansatta adjektiv ofta också är avledda (1988:129). Denna typ skulle således innehålla färre ord än de substantiviska sammansättningarna. De vanligaste adjektivsammansättningarna är precis som substantiven determinativa. Malmgren menar att det finns något fler kopulativa adjektivsammansättningar än motsvarande substantivsammansättningar (1991:41). Ett exempel på en sådan från Serenius ordbok är *stor-god*. Typen finns således företrädd i den svensk-engelska ordboken, om än inte så frekvent.

Adjektivsammansättningar går enligt Thorell (1991:47) att omformulera till en fras som uttrycker en adverbial relation mellan lederna. För adjektiv med substantivisk förled menar Thorell att man kan urskilja olika adverbiala relationer av typerna rum och tid, medel och orsak, grad och art samt den relation som Thorell, något diffust, definierar som: ”i vilket avseende EL gäller, t.ex. *form/beständig* ’icke föränderlig betr. formen’” (1981:47).

Thorell anger inte vilken typ som är vanligast, och i Sereniusmaterialet finns endast några belägg där lederna kan analyseras

utifrån en adverbial relation till varandra. Ett exempel torde vara *sinne-rik*, som kan analyseras som ett rumsadverbial ('rik i sinnet'), men också som 'rik beträffande sinnet'. Ett annat liknande belägg är *hug-djerf*. För de flesta andra adjektiv med förled i form av ett substantiv är det annars svårt att på ett naturligt sätt urskilja vilken adverbial relation de skulle representera, ett problem som är förknippat också med en del tidigare analyser i detta kapitel.

Den vanligaste typen av adjektivsammansättning i Serenius ordbok är jämförelserelationer av typen *blodfull* 'som är full av blod', *god-hjertad* 'som har gott hjärta'. Jag har också räknat de avledda sammansättningarna på *-lig*, *-bar* och *-aktig* hit: *moderlig*, *faderlig*, *tråd-bar* och *gråaktig*. Andra exempel är *flatfotad*, *flat-näso*, *krok-näso*, *krok-ryggot*, *krok-bent*, *long-lifwad*, *lös-lifwad*, *hård-lifwad*, *sned-myndt*, *wind-ögd*, *slok-örot*, *barhöfdad*. I denna grupp är det således vanligt att förleden betecknar en egenskap och efterleden betecknar en kroppsdel. Undantaget utgörs av *long-lifwad*.

En hel del av beläggen existerar inte längre eller finns i annan form i dagens svenska. *Lifwad* finns hos Serenius i två olika betydelser ('liv' och 'mage') där den första homografen inte betecknar en kroppsdel. Det finns tre olika förleder till efterlederna, och *lös-lifwad* respektive *hård-lifwad* finns belagda sedan 1500-talet. Idag är dock bara *långlivad* fullt brukligt. *Snedmyndt* är väl heller inte särskilt frekvent i nusvenska. Efterleden *-myndt* lever bara kvar i *harmynt* och *lösmynt*. Då verkar *-näst* (*näso*) vara vanligare. *Norstedts svenska baklängesordbok* (1993) listar exempelvis femton olika sammansättningar med efterleden *-näst*.

Förleden *krok-* finns företrädd i tre exempel i materialet, och i två av dem lever sammansättningen kvar: *krokryggad* och *krok-bent*. *Flatfotad* är numera vanligare med förleden *platt-*.

Överlag är bildningarna i denna grupp förhållandevis enkla att förstå, trots att de inte alltid är i bruk längre. Flera av orden används emellertid fortfarande i samma form och betydelse som på 1700-talet, t.ex. *misstrogen*, *wantrogen*, *lätt-trogen* och *högmödig*. *Wildsinnad* har formen *vildsint* nuförtiden.

Småhögfärdig förefaller å andra sidan att vara av en allt för tillfällig karaktär för att motiveras i en ordbok. Ordet har den engelska ekvivalenten *proudish*, och det verkar som om Serenius velat ge uttryck för den engelska ändelsen *-ish* genom förleden *små-*. Förfarandet tyder i så fall (återigen) på att Serenius med denna bildning velat ge en ingång till engelskan. Detta är i och för sig lämpligt i en produktionsordbok, där man på engelskan har en lexikaliserad form för det aktuella begreppet. Förfarandet visar också att Serenius inte tvekat att införa svenska, betydelsemässigt genomskinliga, sammansättningar för att förklara engelska, lexikaliserade former.

Småfalsk är också ett ord av mer tillfällig karaktär som inte är självklart i en ordbok. Ordet kan möjligen också ses som en eftergift åt engelskan. Den engelska ekvivalenten är *subdolous*. I den engelsk-svenska ordboken har detta ord de svenska ekvivalenterna *bakslug*, *lömsk*, *småfalsk*, och man kan tycka att de två förstnämnda hade räckt som källspråksheter i den svensk-engelska ordboken, särskilt som *lömsk* översätts med just *subdolous*. Också *små-ögd* är av ganska genomskinlig karaktär. Ordet har den i engelska mer lexikaliserade sammansättningen *pink-eyed* som ekvivalent, vilket möjligen motiverar att man ger också den svenska sammansättningen, eftersom bildningarna är av olika karaktär.

Den tredje typen av ord är svårare att diskutera, eftersom dessa inte existerar i samma form idag. Det är därför vanskligt att uttala sig om deras relevans i Serenius ordbok. Åter andra är lätta att förstå, men man undrar över deras hemorts rätt i en ordbok. Ordet *små-färdig* har översättningen *slow* och har idag formen *senfärdig*. *Små-färdig* har endast ett belägg i denna betydelse i *SAOB*, och det kommer från Serenius 1741. Man kan därför på goda grunder misstänka att ordet uppfattades som nybildat också av 1700-talsläsaren och att Serenius använt det för att erbjuda en ingång till *slow*.

Andra sammansättningar som är värda att kommentera är *snar-trogen* och *samtjock*. *Snar-trogen* (*light of belief*) finns belagt sedan 1631 men är numera inte särskilt vanligt. Att förleden har varit produktiv syns bl.a. i att Serenius också har med

den snarlika (!) bildningen, *snar-söfd*, (eg. klassificerat som Adj+V), som däremot aldrig verkar ha blivit lexikaliserad.² Sammansättningen har i *SAOB* Serenius (1741) som första och enda källa, och *SAOB* anser att betydelsen är död. Den engelska översättningen är *easy asleep*. *Sam-tjock* användes, enligt *SAOB*, om vätska som hade homogen konsistens. Ordet är belagt första gången 1611 och var fullt brukligt under 1700-talet. Serenius har också med ordet *samtjockhet*, en regelbunden bildning till *samtjock*, belagt två gånger i *SAOB*. Båda beläggen är från Serenius engelsk-svenska ordböcker, 1734 och 1757.

Några av sammansättningarna lever endast kvar i andra former än vad som anges i 1741 års ordbok. *Jemviktig* reflekteras i substantivet *jämvikt*, och *long-wägad* finns kvar i den äldre formen *långväga*.

Adjektivsammansättningar är och förefaller att ha varit mycket produktiva. Själva ordbildningsmönstren lever kvar ännu, men många av de faktiska ordlederna har idag ersatts av synonymer (*flat* har ersatts av *platt*), och många av exemplen är lexikaliserade i en något annorlunda form (*long-wägad* har blivit *långväga*).

Malmgren anger några mycket produktiva för- och efterleder hos adjektivsammansättningar (1994b:41). Bland efterlederna nämner han *-fri*, *-fattig*, *-rik*, *-lös*, *-full*, *-riktig* och *-vänlig*, och bland förlederna *hel-* och *halv-*. En jämförelse med hela Serenius svensk-engelska ordbok visar att både *hel-* och *halv-* finns hos Serenius, men att *halv-* (27 ex.) är vanligare än *hel-* (3 ex.). Också somliga av efterlederna är mycket vanliga, framför allt *-lös*, som finns belagt i totalt 47 exempel. De andra efterlederna har följande fördelning: *-full* (25 ex.), *-fri* (10 ex.) och *-rik* (10 ex.). Däremot finns efterleden *-riktig* hos Serenius bara i orden *upriktig* och *oriktig* och var förmodligen inte produktiv under

² Detta är intressant i sig, eftersom man ofta uppfattar att det numera faktiskt finns en lexikalisk lucka för begreppet 'få någon att somna', framför allt när det gäller att lägga små barn. *Söva* kan inte användas för handlingen att få någon att somna av sig själv, eftersom det snarast är direkt kausativt, dvs. man åstadkommer själv att någon somnar genom detta ingripande. *Somna* är inkoaktivt och kan egentligen inte användas transitivt i betydelsen 'somna någon'.

hans tid. Två efterleder finns inte belagda alls, nämligen *-fattig* och *-vänlig*. Orden förekommer heller inte som simplex. Just bildningar som *sittriktig* och *läsvänlig* förefaller vara typer som blivit produktiva först på sent 1900-tal.

Johanssons undersökning av *Lincopensen* inbegriper också efterlederna *-lik*, *-sjuk* och *-vis* (Johansson 1997:158f.). Av dessa är alla utom *-lik* frekventa hos Serenius. De andra efterlederna, *-sjuk* och *-wis*, uppvisar ganska stora lexikaliska skillnader mellan Serenius (1741) och *Lincopensen*. En jämförelse mellan sammansättningar på *-wis* ger en överensstämmelse endast i följande ord: *dropp-wis*, *kors-wis*, *näs-wis*, *rett-wis*, *stycke-wis* och *udd-wis*. Resten av sammansättningarna på *-wis* (17 för Serenius och 21 för *Lincopensen*) är således inte gemensamma för de båda ordböckerna. Adjektiv med efterleden *-sjuk* förekommer i de båda ordböckerna på det sätt som anges i tabell 22. De fyra gemensamma orden är benämningar på vanligt före-

TABELL 22. Jämförelse av sammansättningar med efterleden *-sjuk* i *Lincopensen* (1640) och *Serenius* (1741).

Lincopensen	Serenius
lungosiuk	lung-sjuk
mieltesiuk	mjält-sjuk
podagelsiuk	podagel-sjuk
maghesiuk	mag-sjuk
klореefsiuk	gall-sjuk
månadesiuk	innan-sjuk
qwinnosiuk	afundsjuk
skielfwesiuk	swart-sjuk (2 ex.)
somnsiuk	sjö-sjuk
watnsiuk	öl-sjuk
	gift-sjuk

kommande sjukdomar eller ofta utsatta kroppsdelar. *Lincopensen* rör sig annars mest med "riktiga" sjukdomar som angriper fysiken, medan Serenius också tar med benämningar på förändringar orsakade av mer själsliga påfrestningar samt en del yttre betingelser, såsom alltför stort alkoholintag.

Trots att både *Lincopensen* och Serenius ordbok uppvisar samma typer av ordbildningsprinciper är det ändå stor skillnad mellan de båda ordböckernas ordförråd, i alla fall vad beträffar de undersökta efterlederna. Frågan är om skillnaderna mellan materialen också återspeglar skillnader i faktiskt språkbruk, eller om ordförrådet är präglad av de olika lexikografiska principer som tillämpats i de båda ordböckerna.

En undersökning av detta slag ger ändå en indikation om att ordbildningsmönstren i sig inte har ändrats så mycket från 1600-talet och framåt, men att de ingående morfemen varierar mellan tiderna. Det vore en angelägen uppgift att göra liknande jämförelser för flera morfem i likvärdiga material från skilda tider för att på det sättet kartlägga hur ordförråd etableras och förändras.

10.2.3.3. Verb

Sammansatta verb med nominal förled är en germansk ordbildningskategori som finns företrädd redan i gotiskan (Åkermalm 1952, Johannisson 1954). Åkermalm urskiljer för fornsvenskans del ca 170 sammansatta verb såsom *halshugga*, *hugsvala* och *korsfästa* (Åkermalm 1952:9). Hainer³ (1888) anger antalet sammansatta verb till ca 120 – en siffra han kommit fram till genom att undersöka SAOL (upplaga ej angiven) och Dalin (1850–53). Hainers siffror bygger således på samtida material, och det förefaller alltså som om antalet verb av denna bildningstyp har minskat sedan fornsvensk tid. Bildningstypen blir heller inte särskilt produktiv förrän framåt 1910-talet, och under tidigare nysvensk tid finns endast ett fåtal exempel på bildningar som blivit lexikaliserade i språket (Åkermalm 1952:8f.). Åkermalm förklarar den snabba ökningen av sammansättningstypen på 1900-talet med dagspressens uppsving.

³ "Nysvenska" i titeln på uppsatsen skall tolkas som "nusvenska", dvs. det är 1880-talets sammansatta verb som avhandlas.

Verbbildningen är tacksam att använda i vissa av tidningsjournalistikens genrer, framför allt idrottsjournalistik och kåserier samt i rubrikspråk (1952:14ff.).

Serenius ordbok har 52 belägg på verb med substantivisk förled. De syntaktiska relationerna mellan för- och efterled är olika beroende på om efterleden är ett particip eller inte. I de fall då efterleden är ett particip urskiljer Thorell följande syntaktiska typer (1981:47): förleden är agent (*flygburen*), förleden är objekt (*dödsföraktande*) och slutligen gruppen där förleden är ett adverbial (*vägghast, snöblind*).

Den största och mest produktiva gruppen enligt Thorell (1981:47) är den där förleden utgör objekt. Serenius har några belägg som kan räknas hit, såsom *swett-drifwande, hjert-stärkande, måls-egande*, men de av Thorell upprättade grupperna är inte helt lätta att urskilja i Serenius material. Flera av exemplen kan analyseras på andra sätt, och det förefaller som en semantisk analys baserad på djupkasus skulle ge en mer rättvisande bild av förhållandet mellan för- och efterled i dessa sammansättningar.

Framför allt gäller detta den subkategori där Thorell identifierar en agentiv förled, där man ofta i stället skulle vilja ge sammansättningens betydelse i form av "instrument", som i *solbrend* och *wäder-drifwen*. Också *lag-wunnen* och *lust-späkt* kan räknas hit. Andra djupkasus som passar bra är "resultat", som i *spån-huggen*, och "material" i *sten-lagd* och *silfwer-smidd*. Att analysera sammansättningsars betydelse utifrån en semantisk modell upprättad på basis av djupkasusanalys skulle säkerligen ge en mer rättvisande bild åt förhållandet mellan för- och efterlederna i åtminstone några av de bildningstyper som diskuteras i detta kapitel. Förmodligen är det så att den analysmetod som upprättats av t.ex. Thorell, baserad på ytsyntaktiska förhållanden mellan sammansättningslederna, inte passar för att beskriva alla bildningstyperna. Detta kan också vara förklaringen till att en del av subkategorierna beskrivs med uttryck som "i vilket avseende EL gäller" (Thorell 1981:47). Att jag ändå valt att analysera mitt material på samma sätt som Thorell motiveras främst av att jag ansett tillgången till ett jämförelsematerial vara

av stort värde för mitt vidkommande. (En omfattande modell för analys av sammansättningssemantik utifrån djupkasusanalys, avsedd att tillämpas på GLDB (Göteborgs Lexikaliska DataBas), håller emellertid på att upprättas (se Järborg 1998). Denna modell kan förhoppningsvis komma till användning också för en analys av Serenius sammansättningar.)

I Serenius material finns dessutom några verb med adjektivisk förled: *död-född* (2 ex.), *ny-gift*, *högaktad*, *wild-wext* och *hwit-lima*. Till *-aktad* verkar det läggas bara några få, etablerade, förleder. I *Norstedts svenska baklängesordbok* (1993) ges följande sammansättningar med *-aktad*: *ringaktad*, *högaktad*, *välaktad* och *missaktad*.

När efterleden inte är ett particip men förleden ett nominal, uppstår en typ av verbbildning som inte är särskilt produktiv och som vanligen antas vara en retrograd bildning till motsvarande substantiv. Ett exempel (ur Malmgren 1994b:42) är *data-behandla*, bildat av *databelhandling*. Beläggen på denna bildningstyp i Serenius ordbok är i många fall ord som funnits redan i fornsvenskan. Beläggen med nominal förled och ett verb som inte är ett particip är *grund-ferga*, *hals-hugga*, *spån-hugga*, *wäg-leda*, *skatt-lägga*, *sten-lägga*, *watt-lägga*, *sakfälla*, *namngifwa* och *åderlåta*. Också *hwit-lima* kan räknas hit. Enligt *SAOB* och *NEO* är det emellertid endast exemplet *spån-hugga* som är en retrograd bildning. Detta har 1749 (Linds ty<>sv ordbok) som första källa, så ordet kan troligen betraktas som en nybildning hos Serenius. En jämförelse med Johanssons undersökning av *Lincopensen* visar att typen är företrädd också i *Lincopensen*, men att de faktiska beläggen till stora delar är olika (Johansson 1997:164).

Partikelverb

När förleden består av ett adverb eller en preposition blir relationen mellan lederna, av naturliga orsaker, adverbieell. Exempel på detta är *små-stjela*, *wälsinnad*, *med-född* och *wälgrundad*. En speciell typ inom denna kategori är de fast sammansatta partikelverben.

Också dessa är en inhemsk ordbildningstyp, enligt Johannisson (1954). De partiklar som uppträder i adverbieell form hos Serenius är *fast* (5 ex.: *fast-blifwa*, *fast-taga*, *fast-tagen*, *fast-nägla*, *fast-ställa*), *kring* (6 ex.: *kringsegla*, *kringsprida*, *kringströ*, *kringströdd*, *kring-renna*, *kring-rend*), *ned* (4 ex.: *nedfalla*, *ned-slagen*, *nedstiga*, *nedstigen*), *hop* (2 ex.: *hopfoga*, *hopweckla*) *igenom* (2 ex.: *igenomläsande*, *igenomläsa*), *wed* (1 ex.: *wed-brend*).

Partiklarna i partikelverb kan också bestå av prepositioner. Konstruktionen Prep+V (5 ex.) representeras av exemplen *med-werka*, *med-född* (2 ex.), *underhafwande* och *andakt*. *Underhafwande* har jag inte räknat som ett partikelverb, men de andra är partikelverb som bara finns i fast sammansättning (*med-werka*, *med-född*). *Med* är också en mycket vanlig preposition i kategorin P+N.

Det fjärde exemplet är av något speciell karaktär, eftersom det är ett tyskt lånord, *andakt*, som i svenskan kommit att bli ett substantiv. Ursprungligen är det bildat till *andenken* 'tänka på'. Serenius har själv placerat ordet i artikeln AND (subst.), vilket tyder på att han analyserat det som *and+akt* (vilket var vanligt under denna tid enligt SAOB). Jag har dock valt att dela upp ordet i preposition + verb.

Antalet olika partiklar är inte så stort, och man fäster sig särskilt vid att många idag vanliga prepositioner inte finns företrädda i materialet. Serenius har emellertid inte klassificerat partikelverb inledda med dessa prepositioner som sammansättningar utan i stället behandlat dem som egna stickord. Detta gäller *på*, *till* och *av* (*af*), men *i* och *från* (*ifrån*) finns endast med i ett litet antal sekundära stickord. Huruvida detta beror på att konstruktionen var ovanlig vid denna tid eller bara dåligt

företrädd i ordboken är svårt att säga utan jämförelser med samtida autentisk text.

Slutligen skall också nämnas det enda exemplet på en imperativisk sammansättning i materialet: *sup-ut*.

10.2.3.4. Sammanfattning av undersökningsresultaten rörande högfrekventa sammansättningstyper

Undersökningen av sammansättningarna i Serenius svensk- engelska ordbok visar att de vanligaste bildningstyperna som representeras av flest ord i ordboken är desamma som dagens. Serenius mest omfattande kategori, N+N, är den mest frekventa också idag, och de övriga vanliga, men mindre, grupperna överensstämmer också med dagens bildningstyper i frekvens och proportion gentemot varandra.

Den skillnad som kan märkas mellan sammansättningar från 1741 och sammansättningar av idag ligger snarare på lexikalisk nivå. Detta visade sig bl.a. i undersökningen av adjektiven som saknade två av de efterleder som är produktiva idag. I samma avsnitt diskuterades också olika led som nu bytts ut mot synonymer eller bara förekommer i en annan ordklass.

Också partikelverben uppvisar samma typ av bildning som i nutida svenska, men beläggen från ordboken omfattar inte alla de nu vanligaste partiklarna, framför allt inte sådana som utgörs av prepositioner.

En snabb jämförelse med *Lincopensen* visar att ordbildningsmönstren är desamma, och att efterlederna till stor del fanns redan på 1600-talet, men att förlederna varierat kraftigt. Huruvida detta beror på en faktisk skillnad i språkbruket mellan 1600- och 1700-talet, eller om det är ett resultat avhängigt syftena med de båda ordböckerna är svårt att säga. Johansson (1997:153) menar att flera sammansättningar i *Lincopensen* snarast skall betraktas som ingångar till motsvarande latinska ord. Av den anledningen är de kanske inte alltid exempel på den mest idiomatiska svenskan. En undersökning av ett större textmaterial vore intressant i detta sammanhang.

10.2.4. Lågfrekventa sammansättningstyper

10.2.4.1. Substantiv

Det finns två typer av substantivsammanläggningar som har få belägg hos Serenius. Den första, Num+N, kan trots detta bilda i princip hur många sammansättningar som helst, eftersom antalet förleder är oändligt många. Dessa är emellertid av så tillfällig karaktär att de aldrig förekommer i ordböcker, där man i stället anger de mer lexikaliserade fallen. Eftersom Num+N bara representeras av två exempel i materialet, har jag valt att behandla kategorin som lågfrekvent. Det verkar emellertid vara mer givande att behandla alla sammansättningar med numeral som förled tillsammans. Av den anledningen sammanförs de två substantiviska beläggen med adjektiven nedan.

Den andra lågfrekventa gruppen av substantiviska sammansättningar, Pron+N, har tre exempel: *allmakt*, *alltid* och *desslikes*. Orden klassificeras idag som substantiv (*allmakt*, belagt 1658) och adverb (*alltid*, 1526; *desslikes*, 1522). Två av orden inleds med samma morfem, *all-* vilket fortfarande är produktivt. Nutida exempel är *allsvenskan* och *allrum*. *Desslikes* har en klart högtidlig och ålderdomlig prägel. Förleden är heller inte produktiv.

10.2.4.2. Adjektiv

Förutom de två exemplen tillhörande kategorin Num+N, *twegifting* och *sju-stjernan*, förekommer räkneord som förled också till fem adjektiv: *enstafwig*, *en-ögd*, *tu-årig*, *två-fotad* och *fyr-fotad*. Denna typ av sammansättningar är fullt produktiva och har ofta genomskinlig betydelse, som i *tiosidig*, *40-timmarsvecka*, *6-åring* etc. De står sällan med i ordböcker av den anledningen. De exempel som Serenius valt att inlemma i sin ordbok består av sådana efterleder som måste ha ett komplement i form

av en specificerande förled. Efterleden förekommer aldrig som ensamt morfem. I Blåbergs undersökning är beläggen ur denna kategori av samma art.

Hos Serenius kan det finnas flera anledningar att ta med just dessa belägg. Ett av morfemen kan sägas vara representerat av tre lexikaliserade former: *twe*, *tu* och *två*, som av den anledningen kan vara lämpliga att ta med i en ordbok. Vad beträffar *enstafwig* och *en-ögd* kan man anta att dessa ord finns med för att de, förutom sin grundbetydelse, också har en lexikaliserad, utvidgad betydelse.

På samma sätt är det med *fyrfotad*, som egentligen är en metonymisk betydelseutvidgning med tolkningen 'som har fyra ben', och därmed en lexikaliserad sammansättning.

Sju-stjernan är ett annat namn för stjärnbilden Plejaderna, klart lexikaliserad. Den bestämda formen på ordet är också ett tecken på att det betecknar en unik referent, vars betydelse därmed borde vara lexikaliserad. (Det finns för övrigt ytterligare exempel på att namn på stjärnor har bestämd form i Serenius ordbok, t.ex. *Afton-stjernan*, *Hund-stjernan*, *Morgon-stjernan* och *Nord-stjernan*.)

En annan grupp av adjektiv har verbal förled. Typen är produktiv enligt Thorell (1981:46), som ger exempel som *fryshärdig*, *körklar*, *brännhet* och *träffsäker*. Denna bildningstyp finns representerad med endast fyra exempel hos Serenius: *bered-willig*, *bofast*, *tro-werdig* och *gift-sjuk*.⁴ *Gift-sjuk* finns belagt sedan 1707, men de andra sammansättningarna är äldre, med belägg sedan 1500-talet. Man väntar sig fler exempel ur denna grupp med tanke på att den anses vara produktiv, men kanske var inte detta fallet under 1700-talet.

Exemplen på adjektiv med adverbial förled, Adv+A, är totalt fem. Sammansättningarna är *durksigtig*, *misstrogen* (2 ex.), *ut-ögd* och *ut-tändt*. Den första sammansättningen, *durksigtig*, har numera ersatts av *genomskinlig*, men *misstrogen* är fullt bruk-

⁴ Ordet betyder 'sjuk av giftaslystnad', och inte 'sjuk av gift'. Den engelska översättningen 1741 är *mad for a husband*. I 1734 års ordbok motsvaras denna sammansättning av ett språkprov: *all maids are mad for husbands; alla pigor äro galna effter man*.

ligt. *Ut-ögd* och *ut-tändt* ger däremot intryck av att vara mer tillfälliga bildningar, som åtminstone inte används numera. Efterleden *-tändt* verkar på det hela taget märklig, men förefaller att ha varit bruklig. Varken Thorell eller Malmgren nämner adjektiv med adverb som förled särskilt. Inte heller Blåberg har några exempel på denna kategori. Den förefaller inte vara produktiv längre.

P+A representeras av de tre beläggen *motwillig*, *ur-modig* och *af-long*. *Avlång* finns belagt sedan 1615, och är det enda exemplet i materialet på en sammansättning med denna preposition. *Mot-* finns i några fler exempel. Inte heller denna grupp nämns särskilt i ordbildningslärorna men är belagd hos Blåberg, om än i liten skala (39 ex. sammanlagt med P och Adv som förleder).

Pron+A består av endast två belägg: *als-woldig* och *alsmäktig* med *alswåldig* som synonym. Serenius ger därmed två olika stavningar till samma ord i samma ordbok vilket kan synas anmärkningsvärt. (Det är å andra sidan inte helt ovanligt i Serenius ordböcker; se Rogström 1994.) Bildningstypen är ännu idag relativt lågfrekvent och inskränker sig till ett visst urval av pronomen, framför allt *själv* (*självlysande*, *självsvåldig*, *självhävdande*). En del enstaka övriga belägg med pronomen som förled kan också tänkas, t.ex. *jagcenterad*. Det finns dessutom en del belägg med substantivisk efterled: *dureform* och *vikänsla*. Blåberg har inga exempel ur denna kategori.

10.2.4.3. Verb

Kategorin V+V består anmärkningsvärt nog endast av ordet *bren-merka* (4 belägg) och *bren-merkt* (1 belägg). Denna sammansättningstyp är alltså egentligen försvinnande liten, vilket också påpekats tidigare. Bildningar av denna typ är dessutom ofta tillfälliga. Exempel som *prat-sjunga* och *gå-springa* kan fungera som mönster för nybildningar av typen *skrik-prata* och *spring-studsa*, men karaktären hos dessa sammansättningar är av tillfällig art. De mer etablerade sammansättningarna är såle-

des få i denna grupp, och det är troligt att fallet var detsamma också på Serenius tid. Att kategorin representeras av fem belägg av samma sammansättning är således ingen tillfällighet.

Den tredje gruppen av verbsammansättningar (Pron+V) rymmer bara ett exempel, *sielfmant*, som är ett pronomen med participiell efterled. Ordet är belagt sedan 1610, och typen förefaller vara improduktiv.

10.2.4.4. Adverb

Sammansatta adverb kan snarast betraktas som sammanskrivna fraser, och de skiljer sig därigenom mycket från de stora ordklassernas sammansättningar. Typen är inte produktiv.

Adv+Adv uppvisar tre exempel hos Serenius: *framgent*, *bakfram* och *ut-igenom*. *Framgent* är ett adverb som funnits i svenskan sedan fornsvensk tid, *bakfram* finns belagt sedan 1640. *Ut-igenom* ser man sällan sammanskrivet utan mest som en fras.

A+Adv, som inte tas upp alls av Thorell, rymmer hos Serenius fyra exempel: *fullsnart*, *fullwist*, *fullwäl*, *fullnär*. Alla beläggen är således bildade med förleden *full-*, men har olika efterled. Inget av orden är levande idag, möjligen med undantag av *fullwäl* som kan sägas leva kvar i den stelnade frasen *fuller väl*. SAOB ger följande första belägg för dem: *fullsnart* 1600, *fullwist* 1530, *fullwäl* 1521, *fullnär* 1526.

Gruppen N+Adv (6 ex.) utgörs av: *hals-starrigt*, *hug-snällt*, *tråd-rett*, *man-grant*, *enda-longs*, *trolöst* och *sinnerikt*. Fem av exemplen är adverb avledda av adjektiv och kan av den anledningen betraktas som produktiva. (Till *hals-starrigt*, *hug-snällt*, *trolöst* och *sinnerikt* finns också adjektiven med bland sammansättningarna.) I fråga om *man-grant* är det enligt SAOB så att adjektivet är bildat till adverbet. Detta ord visar således prov på ett till synes likadant produktivt förhållande som de övriga bildningarna, men det förhåller sig egentligen tvärtom. Belägget kan därmed också sägas vara det enda genuina exemplet på kategorin. *Enda-longs* (*strait along*, *strait way*) har jag inte hit-

tat i några andra ordböcker. I 1734 års ordbok finns *strait along* översatt med *ända fram*. Den enklaste förklaringen är att belägget hos Serenius är en sammanblandning av morfemen *along*, *long* och *fram*, som kan ha uppstått under arbetets gång.

Pron+Adv (8 ex.) nämns inte heller av Thorell. Beläggen ur Serenius ordbok är *allaredan*, *altsammans*, *altså*, *dessutom* (2 ex.), *dessförinnan*, *als-ingen* och *als-intet*. Förleden i sammansättningarna består av morfemen *all-* och *dess-*. *Alltsammans* är idag ett pronomen, men *allaredan*, *altså*, *dessförinnan* och *dessutom* är adverb. Gruppen är inte produktiv, och exemplens status av sammansättningar här är snarast ett resultat av analysmetoden.

Typen V+Adv består av sammansättningen *tro-werdigt*. *Tro-werdig* finns också som adjektiv, och adverbet förefaller vara en regelbunden böjningsform av detta. Typen torde vara lika produktiv som V+A, om man betänker att många adjektiv kan bilda adverbavledningar. Dessa står dock sällan med i ordböcker, eftersom de är regelbundna både till form och betydelse. I Serenius ordbok är det emellertid vanligt att se t-avledda adverb till adjektiven, så man kunde förvänta sig fler exempel av denna art.

10.2.4.5. Prepositioner

Denna kategori är pincipiellt inte heller produktiv. Gruppen Adv+P (8 ex.) innehåller beläggen *brede-wid* (2 ex.), *utan-till*, *utan-från*, *utifrån*, *fram-om*, *framföre*, *framåt*. Här finns två ord som liknar varandra men som ges i olika form: *utan-från* och *utifrån*. Båda har översättningen *from abroad* och torde kunna behandlas som synonyma. *Brede-wid* har idag formen *bredvid* och är en preposition.

Det enda exemplet i gruppen P+P är *efteråt*, ett ord som egentligen är ett adverb. Det går dock att analysera som en sammansättning av två prepositioner.

10.2.4.6. Sammanfattning av undersökningsresultaten rörande lågfrekventa sammansättningstyper

Precis som de högfrekventa sammansättningstyperna representerar de lågfrekventa samma bildningstyper som idag med den skillnaden att produktiviteten hos flera av kategorierna är låg eller ingen alls. Flera av kategorierna innehåller bara något enstaka exempel, och många av dessa skulle, med en annan analys, inte ens kallas sammansättningar. De har således lexikaliserats tidigt och exemplifierar improduktiva sammansättningstyper. Den enda typ som är lågfrekvent hos Serenius men vanlig idag är adjektiv med verbal förled. Thorell ger bl.a. exemplen *restrött, brännhet, fryshärdig, sittriktig, körklar* (1981:48), ord vars bildningstyp är dåligt representerad hos Serenius. Detta är troligen också en typ som blivit produktiv först i senare tid.

I ett ordboksmaterial kan man vänta sig att finna fler exempel på lågfrekventa sammansättningstyper just för att dessa ofta är lexikaliserade. Exempel på motsatsen finns också, dvs. kategorier som är dåligt representerade i materialet beroende på att de är alltför produktiva och därmed av för tillfällig karaktär för att vara motiverade i en ordbok. Hur dessa typer fungerade under 1700-talet kan man bara få reda på genom att undersöka löpande text från samma tid.

Slutsatsen rörande undersökningen av sammansättningstyperna i Serenius ordbok är att de största skillnaderna avspeglar sig på lexikalisk nivå, genom att variationen och förekomsten av vissa morfem är annorlunda jämfört med idag. Orden avspeglar det samhälle som människan lever i genom att beteckna de artefakter, handlingar, idéer etc. som kännetecknar den miljö och den kultur som människan skapar åt sig (jfr Söderberg 1968:29ff. och Gellerstam 1989). En undersökning som denna visar naturligtvis på skillnader mellan Serenius samhälle och vårt eget genom att många tidstypiska ord har försvunnit i och med att själva referenten blivit mer ovanlig. Exempel på sådana ord är t.ex. *jord-bro, half-span, kammar-junkare* och *hus-piga*. Ser man bortom ordens denoterande funktion och koncentrerar sig på själva ordbildningstyperna, märker man emellertid att

skillnaderna är ganska små mellan de sammansättningstyper som återfinns i Serenius ordbok och dem som är gångbara nuförtiden, ett resultat som kan vara intressant att lägga till grund för fortsatta studier av ordbildningsmönster i vårt ordföråd.

10.3. Lexikografisk behandling av *composita* i 1741 års ordbok

Sammansättningen som ordbildningstyp har hittills främst behandlats ur ett analysperspektiv. I den fortsatta framställningen kommer sammansättningarna att behandlas ur en lexikografisk synvinkel, varvid produktionsaspekten till viss del aktualiseras. Sammansättningen är en intressant kategori för en lexikograf, eftersom den på ett behändigt sätt koncentrerar innehållet i en hel fras, ett faktum som kan tänkas ha utnyttjats av Serenius i omarbetningen av det svenska målspråksmaterialet till dess nya funktion som källspråkmateriale.

Att Serenius på egen hand infört avdelningen *Composita* i sina ordböcker kan tolkas som att han insett att sammansättningar är en viktig lexikografisk kategori. Hans lexikografiska principer för struktureringen av desamma brister emellertid i konsekvens, vilket medför att sammansättningarna inte alltid behandlas stringent i ordboken. Drygt 10%, 183 av de totalt 1 598 undersökta orden, förekommer mer än en gång i ordboken, ibland som stickord men oftare som sekundärt stickord i form av en sammansättning. Flera av sammansättningarna finns således representerade flera gånger i ordboken, placerade både under det stickord som utgör för- respektive efterled. Av dessa sammansättningar har 128 status både som stickord och som inordnade under rubriken *Composita* fast i skilda artiklar. Ordet *mar-swin* finns exempelvis som sammansättning i artikeln SWIN, men också som eget stickord med formen MAR-swin.

Några sammansättningar, 55 sammanlagt, är *composita* under två olika huvudord och fungerar således både som förleds- och efterledssammansättningar (se exemplet nedan).

- (85) **kyrkio-böner** common prayer [under BÖN]
kyrkio-böner common prayer [under KYRKIA]
- (86) **ör-hjinna** the tympan of the ear [under HINNA]
ör-hjinna drum or tympan of the ear [under ÖRA]

Man kan ställa sig något undrande inför Serenius lexikografiska behandling av sammansättningarna, särskilt vad gäller deras placering i förhållande till huvudordet. Det förefaller som om förledssammansättningar har högre frekvens än efterledssammansättningar, men båda typerna är vanligen representerade i en och samma artikel. Exempelvis finns under STEN sjutton förledssammansättningar och nio efterledssammansättningar. I (87) visas tre sammansättningar med *prest* som förled.

- (87) **prest-geld, prest-gård, prest-möte** [under PREST]

En liknande sammansättning, *prest-klocka*, har i stället placerats i artikeln KLOCKA. Ordet är bildat på samma sätt som de övriga men har annorlunda placering i ordboken, vilket aktualiserar frågan om inplaceringen i ordboksstrukturen på något sätt avspeglar ordens grad av lexikalisering. Det är emellertid svårt att verifiera denna hypotes (se s. 247). Det förefaller vanskligt att hävda att de tre sammansättningar som placeras under PREST är mindre lexikaliserade än den som placerats under KLOCKA (*präst-klocka* är enligt SAOB '(mindre) kyrkklocka använd för annangångsringningen (förr utförd då prästen kom till kyrkan l. syntes på väg dit)'). Möjligen avspeglar ordens placering Serenius uppfattning om vilken av lederna som är semantiskt tyngst.

Den märkligaste inplaceringen i lemmaordningen har de sammansättningar som återfinns i artiklar där stickord och sammansättningar i och för sig är semantiskt besläktade, men där stickordet inte fungerar som sammansättningsled i sammansättningen. Ett belysande exempel är (88) nedan, artikeln BARN-SENG. I inget fall finns *barn-seng* som led i någon av sammansättningarna, vilket naturligtvis inte är tillfredsställande ur lexikografisk synvinkel. Kanske ger detta en fingervisning om

hur man hade för vana att använda ordböcker. Orden är ju onekligen semantiskt besläktade med stickordet BARN-SENG.

(88) BARN-SENG, s. Childbed, *puerperium* [...]

Composita

Vinde-barn, späne-barn, Babe or baby. **Varn-lekon**, Baby-things or bables. **Varn-kammare**, Nursery. **Varns-öhl**, Christening.

Varn-fot (varns-öhlis-klenät), Service, **Varn-kläder wid Christning**, Chrisom. **Varns-nöd**, Labour, outcry. **Varna-fänge, barnsbörd**, Child-bearing. **Varn-moderska**, Midwife, matron. **Varna-föderska**, Childbed-woman [...]

Ett liknande exempel återges i tabell 12 (s. 247) med de sammansättningar som står under stickorden SKILJAKTIG och SKILJAKTIGHET.

Som en sammanfattande karaktäristik av sammansättningarna i 1741 års ordbok kan man säga att de uppgår till ca 10% av artiklarna och att deras inplacering i lemmanstrukturen är inkonsekvent. Detta kan givetvis bero på att Serenius haft svårigheter med överblicken över materialet när han skrivit sin ordbok. Det kan å andra sidan också avspegla hans analyser av sammansättningsledningens semantiska förhållande till varandra. Det är naturligtvis mycket möjligt att man rentav ansåg det vara en fördel att kunna hitta samma ord på flera ställen. Strängt taget är det ju fallet, speciellt för den ovane ordboksanvändaren. Förfarandet som sådant, att tillmäta sammansättningarna en särskild betydelse, tyder dock på att han varit införstådd med vad som är de utmärkande dragen i svensk ordbildning.

I det undersökta materialet är antalet sammansättningar procentuellt sett högre i 1741 års ordbok än i förlagan. En orsak till detta är att Serenius lagt till ett antal helt nya sammansättningar, oberoende av förlagan, närmare bestämt 158. En annan orsak är att Serenius ersatt en del parafraaser och språkprov med sammansättningar, totalt 152.

Följande undersökning utgår från den lexikografiska behandlingen av sammansättningarna. Först undersöks förhållandet mellan antalet sammansättningar i den engelsk-svenska och svensk-engelska ordboken. Syftet är att se om det föreligger

någon skillnad i behandlingen av sammansättningar i de olika ordböckerna och om denna skillnad i så fall går att förklara utifrån ordböckernas typologi. Därefter följer undersökningen av den lexikografiska utformningen av *composita*-kategorin 1741 och deras korresponderande motsvarigheter 1734.

10.3.1. Sammansättningarna i relation till vändningsprocessen

Ett grundantagande för undersökningen av sammansättningarna är att ordbildningstypen i sig är central också för den rent lexikografiska utformningen av ordboken. Detta har i viss mån berörts tidigare (se avsnitt 10.2) och kommer i det följande att behandlas mer ingående. Den engelsk-svenska ordboken innehåller en mängd parafrafer i stället för ekvivalenter. Vid vändningen av denna ordbok måste Serenius ha tagit ställning till vilka parafrafer som på innehållsmässiga grunder borde införlivas med den svensk-engelska ordboken och vilka som kunde undvaras. Ett problem därvidlag bör i så fall ha varit vilken form enheten skulle tilldelas i den svensk-engelska ordboken, där den följaktligen skulle utgöra källspråksenhet. Fraser är mindre lämpliga att inordna i makrostrukturen, särskilt i alfabetiskt uppställda ordböcker, så Serenius måste därför ha varit tvungen att omforma en del fraser till ettords-enheter, antingen i simplexform eller som en sammansättning, dvs. vad jag här kallar ett lexem.

I de fall det redan finns ett lexem för den betydelse som parafrasen betecknar är vändningen inget problem. När ett sådant saknas krävs däremot andra åtgärder. Det enklaste är naturligtvis att utesluta de enheter som inte kan ersättas med en passande svensk källspråksenhet. Ett annat alternativ är att placera frasen under det ord som betraktas som huvudord. Ytterligare en möjlighet är att skapa en ny källspråksenhet, kanske i form av ett lånord eller ett översättningslån. Det mest spektakulära alternativet är att skapa ett helt nytt svenskt ord. Detta är ett alternativ som inte alls verkar lämpligt i en produktionsordbok – vem

skulle komma på tanken att slå upp ett ord som bara existerar i lexikografens vokabulär?

Om man ändå framhärdar i att erbjuda ett nyskapat svenskt ord vore det lämpligaste tillvägagångssättet att skapa en sammansättning. En sådan är nämligen möjlig att både bilda och förstå utan att man tidigare träffat på ordet i fråga. Sammansättningar är dessutom en ordbildningsprincip som medför ett slags komprimering av satser, och de olika typerna av sammansättningar som kan urskiljas skulle då svara mot de olika typer av fraser de ursprungligen betecknat (Mellenius 1997:18). Rent ordbildningsmässigt finns det således inget som hindrar att man gör om en fras till en sammansättning. Skall det vara meningsfullt att införliva en sådan i en ordbok krävs ändå att sammansättningen är någorlunda etablerad. Man skulle kunna tänka sig att man inne i artikeln använde sig av mer tillfälliga eller inte fullt etablerade ord, förutsatt att ordet ifråga är begripligt för alla. Fördelen med detta tillvägagångssätt skulle vara att man därigenom får hjälp att hitta ett korrekt uttryck på målspråket, vilket är syftet med en produktionsordbok.

Med tanke på att ordbokens funktion och tänkta målgrupp inte verkar ha varit klart avgränsad för Serenius är ovanstående resonemang fullt möjligt – att använda svenskan som ett slags genväg till förståelse och produktion på engelska. Vi har tidigare sett prov på just detta förfarande i artikeln MERKA, där Serenius använt två relativfraser som källspråksenheter, *som kan merkas* och *som icke kan merkas*, två källspråkliga fraser vars form torde vara ovanlig i produktionsordböcker. Förklaringen till att fraserna trots allt finns med ligger förmodligen i att de inte själva utgör stickord utan har placerats under det ord som utgör huvudord i relativfrasen: MERKA. På det viset går de att hitta, och så länge man förstår vad källspråksenheten betyder, erbjuder den en ingång till en lämplig motsvarighet på målspråket. Frasen behöver därmed inte bestå av en helt lexikaliserad enhet. Det största problemet med detta förfarande utgörs snarare av att man måste kunna hitta enheten i fråga. Av den orsaken är det viktigt att källspråksenheten är anpassad till den alfabetiska ordningen. I fallet med relativfraserna har Serenius

löst problemet genom att placera fraserna under det ord som utgör huvord i frasen. På samma sätt skulle man kunna placera mer eller mindre tillfälliga sammansättningar under ett stickord som utgör något ordled i en sammansättning.

Resonemanget ovan är till största delen baserat på antaganden. För att förstå hur Serenius verkligen gått tillväga är det nödvändigt att först försöka kartlägga förhållandet mellan själva innehållet i den engelsk-svenska och svensk-engelska ordboken. Först därefter kan man beskriva hur han betett sig med det eventuella införlivandet av fraser i den svensk-engelska ordboken och avgöra om somliga sammansättningar är ett resultat av denna process.

10.3.2. Urval av källspråksenheter gentemot förlagan

Serenius engelsk-svenska ordbok innehåller långt fler parafra-ser än den svensk-engelska, men detta är, som tidigare noterats, inte alltid ett tecken på att svenskan saknar ettordsekvivalenter för det engelska ordet (se t.ex. *stammare* s. 223). En kontroll mot *SAOB* visar att Serenius ofta använder parafra-ser trots att det fanns en etablerad ettordsekvivalent vid samma tid. I en avkodningsordbok är det emellertid inte alltid nödvändigt att tillhandahålla en ettordsekvivalent på målspråket, eftersom det är förståelsen som är viktigast. Källspråket kan däremot inte ha enheter i form av fraser, mer än undantagsvis och då inte som lemman. De svenska parafra-serna från den engelsk-svenska ordboken kunde därför inte utan vidare inlemmas som källspråkliga enheter i den svensk-engelska ordboken.

För att utröna i vilken omfattning Serenius valt att ersätta parafra-ser med lexem, alternativt att utesluta parafra-serna helt och hållet, har jag undersökt relationen mellan ordböckerna mer i detalj. Undersökningen bygger på korrelationen mellan målspråkliga betydelseförklaringar i den engelsk-svenska ordboken och dessas eventuella förekomst som källspråksenheter i den svensk-engelska ordboken, efter vändningen. Materialet utgörs av 720 ord excerperade från var tjugonde sida i den eng-

elsk-svenska ordboken, och undersökningen redovisas uteslutande genom en beräkning grundad på de excerperade engelska lexikonenheter i den engelsk-svenska ordboken. Att göra en uppställning över de svenska ekvivalenterna ter sig besvärligt, eftersom dessa inte alltid består av ettordsekvivalenter, varvid det kan vara svårt att avgöra vad som skall utgöra en enhet. Exempel (89) har en svensk förklaring som utgörs av en parafra, vilket skulle räknas som en enhet. På samma sätt räknas exempel (90) som en enhet, bestående av en ekvivalent med vidhängande förklaring. I exempel (91) är det dock inte lika enkelt att avgöra om den svenska förklaringen består av en eller två olika ekvivalenter.

(89) To TRANSFUSE, V. A. **hälla ur et käril i et annat**

(90) CITTADEL, S. **Kastell, slått wid en stad**

(91) ELDEST, *Adj.* **äldst, äldste brodern** [Lemma nr 2]

Med "enhet" menar jag därför både källspråksenhet och motsvarande målspråksenhet, oberoende av om målspråksenheten består av en eller flera ekvivalenter.

Resultatet blir att av de totalt 720 excerperade enheterna förekommer 404 (56 %) i oförändrad form i den svensk-engelska ordboken (med den skillnaden att svenskan och engelskan då "bytt plats" inom enheten). 210 enheter (29 %) går inte att hitta i den svensk-engelska ordboken och 106 (15 %) återfinns delvis, genom att en av två eller flera ekvivalenter har använts och de andra förkastats. Detta betyder att över 70% av materialet från den engelsk-svenska ordboken finns med i den svensk-engelska ordboken. Siffrorna stämmer också någotsånär överens med den uppskattning av mängden lexikonenheter som gjordes i kapitel 7 (se avsnitt 7.2.2). Det mest intressanta är dock att se vilken typ av material Serenius sållat bort och hur de återstående enheterna ser ut.

Det är ca 30 % av de svenska ekvivalenterna i den engelsk-svenska ordboken som inte ansetts önskvärda som källspråksenheter i den svensk-engelska ordboken. I denna grupp kan man ana några olika skäl till att vissa enheter sållats bort. Den största

delen består av 96 ekvivalenter som inte oreflekterat går att vända av lexikografitekniska skäl. De utgörs mestadels av parafrafer (se exemplen (92)–(93) nedan).

- (92) Freeman, S. **en som hörer til et skrå i staden London** [under FREELY]
 (93) Queen-gold, **en viss ränta som tilkommer drottningen i England så långt konungen lefwer, och kommer af bötes-pardons- och andra Kongliga bref-pengar** [under QUEEN]

Enheterna kan ofta knytas till engelskt samhälle och kulturliv, och av den anledningen är det svårt att hitta en passande svensk ekvivalent som skulle kunna fungera som källspråksenhet. Med tanke på den svensk-engelska ordbokens typologiska tillhörighet finns det heller ingen anledning att ta med denna typ av ord som uppslagsord. I denna kategori finner man också vissa omskrivningar för ord som hade kunnat bildas på annat sätt, t.ex. som nomen *agentis*, men som förklarats parafrastiskt, eftersom de inte blivit lexikaliserade som nomen *agentis* förrän långt senare, som i exempel (94).

- (94) Civilizer, S. **en som civiliserar** [under To CIVILIZE]
 [*civilisator*, äldsta belägg i SAOB 1851]

En annan typ av parafrafer utgörs av vad som hade kunnat vara adjektivavledda verb av typen *bränna* – *brännbar*. Inte heller dessa alternativ har alltid utnyttjats av Serenius som i stället utslutit dem i den svensk-engelska ordboken.

- (95) NAVIGABLE, Adj. **som kan beseglas**
 [*segelbar*, äldsta belägg i SAOB 1747]
 (96) Adustible, Adj. **som kan förbrännas**
 [*förbränn(e)lig* äldsta belägg i SAOB 1706 (i fackspr.; numera föga br.)]
 (97) Defensible, Adj. **som kan förswaras (om en fästning)**
 [under DEPENDANT; *försvarbar* äldsta belägg SAOB 1839]

I något fall består den uteslutna parafrasen av hänvisningar till en tidigare lexikonenheter, som i (98), där parafrasen syftar på ekvivalenten till stickordet ADVOCATE.

(98) ADVOCATE, *S. förespråkare*, Advocatship, *s. sådant embete*

Hit hör också den typ av adjektiv som bildas genom omskrivningen *till nn hörig*:

(99) Matricious, *Adj. til modren* [livmodern] **hörande**
[under MATRICE]

(100) Matrimonial, *Adj. til äktenskap* **hörig** [MATRIMONY]

(101) NAVAL, *Adj. til skepp och sjöfart* **hörig**

I (100) hade man kunnat tänka sig det motsvarande adjektivet *äktenskaplig*, men detta anges i *NEO* såsom brukligt först 1835 och var i så fall inte aktuellt för Serenius. Till de andra exemplen är det svårt att finna något motsvarande avlett adjektiv.

Bruket att ange adjektiviska betydelser med konstruktionen *tilhörig* var således passande för Serenius eftersom den erbjuder inte bara en smidig lösning på ett problem utan också en typ av förklaring som många förmodligen kände igen från latinordböcker som *Lincopensen*. Serenius har några olika varianter på konstruktionen. Förutom den mer fullständiga förklaring som ges i typen *till nn hörig*, där också huvudordet förekommer, finns några exempel på hänvisningar till huvudord i samma artikel, med ordalydelsen *der til hörig*. I (102) syftar konstruktionen tillbaka på *ocean*, som har förklaringen *stora hafwet*.

(102) OCEAN, *S. stora hafwet*. Oceanick, *Adj. dertilhörig*

Av de enheter som inte tagits med i den svensk-engelska ordboken utgörs således nära hälften (96 av 209) av enheter som sannolikt uteslutits av formmässiga skäl. Dessa består i många fall av parafraaser som förklarar specifikt engelska företeelser, för vilka det (förmodligen) inte fanns något passande svenskt ord. Man kan också tänka sig att Serenius medvetet låtit bli att ta med en del regelbundna avledningar.

Alla diskvalificerade enheter går emellertid inte att förklara på detta sätt. Somliga parafraaser hade, med viss modifikation, kunnat fungera i en svensk-engelsk ordbok men har ändå inte tagits med. Vad strukturen beträffar kan de parafraaser som inleds med ett huvudord och följs av ett specificerande tillägg fungera bra, som i exempel (103).

(103) CELL, *S. munk-kammare i et clöster*

Parafrasen är emellertid ett exempel på ytterligare en förklaring av ett engelskt ord, och ordet *munk-kammare* är en genomskinlig sammansättning som tjänar som huvudord i parafrasen. Det förefaller som om ordet *cell* inte användes på svenska vid denna tid, vilket skulle vara förklaringen till att Serenius i den engelsk-svenska använt en tillfällig sammansättning som svensk ekvivalent, som han sedan valt att inte ta med i den svensk-engelska ordboken.

I SAOB står följande anmärkning till artikeln CELL (C 16):

Anm. Ordet förekommer i den fsv. klosterlitteraturen på 1300- och 1400-talen (i bet 1.). [...] Eljest synes ordet hafva varit föga brukligt i nysvenskan förr än i slutet af 1700-talet, då det upptogs gm nytt lån från t. o. eng. i sin moderna enstafviga form. [...] Ordet saknas i ä. ordböcker, o. ännu DELEEN använder det icke ss. öfversättningsord vid motsv. eng. o. fr. ord i ordböckerna 1806 o. 1814, men upptager det 1832 o. 1836 [...]

Den andra stora gruppen av enheter som inte finns med i den svensk-engelska ordboken är de avledningar och sammansättningar som finns lexikaliskt representerade i en annan form, ur vilken man sedan kan bilda regelbundet avledda ordformer. Gruppen omfattar 62 belägg, och några exempel är *förswarad*, *förswarare*, *förswarerska* och *förswars-wis*, som alla försvunnit vid vändningen, men som går att bilda ur formen *förswara*, som finns med i ordboken. Den allra största delen i denna grupp utgörs av avledningar, men det finns också exempel på sammansättningar som uteslutits, vars rotmorfem finns med i ordboken. Vi har tidigare sett prov på samma förfaringssätt i undersökningen om förstabeläggen (kap. 9). Trots att en del regelbundet

bildade avledningarna bevisligen tagits bort ur den svensk-engelska ordboken, överflödar ändå ordboken av en mängd mer eller mindre "onödiga" avledningarna, som är regelbundet bildade både på engelska och svenska. Måhända kan de försvaras just med argumentet att de behövs i en tvåspråkig ordbok.

Den sista gruppen, slutligen, består av ekvivalenter vars frånvaro man inte omedelbart kan förklara. Somliga av orden har förmodligen ratats eftersom de har klart latinsk prägel, som *mathematicus*, *mathematisk*, *mathematiska vetenskaper* och *mathematiskt vis*. Detta kan i så fall ligga i linje med en mer allmän strävan att införa en svensk vetenskaplig terminologi för vetenskapligt ordförråd (se t.ex. Nilsson 1973:112ff.). De flesta ord som Serenius uteslutit går emellertid inte att förklara. Tvärtom kunde man vänta sig att vissa av dessa skulle vara med i ordboken med tanke på dess särskilda fokus på handel och sjöfart. Exempel på sådana ord är *förteknings-register-book* och *transport skiapp*. En möjlig förklaring till att det sista ordet uteslutits är att det består av en likadan sammansättning på engelska (*transport-ship*) och att Serenius därför ansett det vara överflödigt att påpeka detta explicit. Man kan emellertid inte förutsätta att användaren känner till att orden konstrueras på samma sätt både på svenska och engelska, så detta är i så fall inget hållbart argument lexikografiskt sett. *Förteknings-register-book* har kanske ansetts vara av alltför tillfällig art för att tas med.

Andra ord som utelämnats har med den kyrkliga världen att skaffa, såsom *postill-skrifware*, *predikan*, *röka med rökelse* och *rökelse-låda*. Av dessa exempel förvånas man främst av att *predikan* utelämnats, som är ett centralt begrepp i kyrklig verksamhet. Med tanke på att Serenus ville närma den svenska och anglikanska kyrkan till varandra är det också förvånande att han uteslutit *rökelse* och *rökelse-låda*.

Gruppen av uteslutna ettordsekvivalenter omfattar 52 exempel, och är således den minsta av undergrupperna.

Av de 210 excerperade enheter som inte har någon direkt motsvarighet i den svensk-engelska ordboken fördelar sig de olika typerna så som framgår av tabell 23.

Sammanfattningsvis kan man säga att Serenius främst verkar

TABELL 23. *Proportioner mellan typer av svenska lexikaliska enheter i ordboken 1734 som saknar motsvarighet i ordboken 1741.*

Typ av enhet	Antal
parafraaser	96
ettordsekvivalenter	52
enheter representerade av grundform el. motsv.	62
Totalt	210

ha uteslutit parafraaser som inte gått att göra om till källspråksenheter. En annan stor grupp är den som består av ord som finns representerade i sin grundform i ordboken, varvid avledningarna uteslutits. Vad beträffar den första kategorin kan man också hävda att de enheter som betecknar specifikt engelska omständigheter inte heller passar in rent typologiskt i ordboken. Undersökningen visar således att Serenius inte konstruerat helt nya sammansättningar för att ersätta parafraaser. Han har i stället valt att utesluta det som inte går att införliva i ordboken på ett naturligt sätt. De sammansättningar som förekommer kan därmed antas vara lexikaliserade men förmodligen i olika hög grad.

10.4. Lexikografisk jämförelse mellan 1741 och 1734 års ordböcker med avseende på sammansättningarna

Fortsättningsvis koncentreras framställningen på de åtta olika kategorier av sammansättningar som kan urskiljas i den svensk-engelska ordboken och deras lexikografiskt korresponderande enheter i den engelsk-svenska ordboken. Också sammansättningar unika för den svensk-engelska ordboken beaktas. Metodiskt sett utgår undersökningen från de svenska sammansättningarna i 1741 års ordbok, eftersom det är dessa som skall ställas i relation till sina korresponderande svenska enheter i

1734 års ordbok. Genom denna jämförelse kan man se vilka förändringar Serenius vidtagit för att göra om en svensk mål-språksenhet i 1734 års ordbok till en svensk källspråksenhet i 1741 års ordbok.

Rent praktiskt har undersökningen gått till så, att de svenska sammansättningarna (*composita*) i 1741 års ordbok sorterats fram tillsammans med den engelska ekvivalenten och dennas eventuella synonymer, tillägg etc. Den engelska ekvivalenten har sedan använts som utgångspunkt för att hitta motsvarande svenska enhet i 1734 års ordbok, där den engelska enheten alltså har varit källspråksenhet. Även synonymerna till den engelska ekvivalenten 1741 har slagits upp i 1734 års ordbok och noterats tillsammans med den svenska motsvarigheten. Resultatet har ställts samman i listor med informationen arrangerad på följande sätt:

Ssgr 1741 →	Eng. ekv. 1741 →	Eng. enhet 1734 →	Sv. ekv. 1734
And-täpt	asthmatick, pursy	asthmatick pursy	andtäpt trångbröstad

I utdraget ovan är det sammansättningen *and-täpt* (1741) som jämförelsen utgår ifrån, och ordet har två engelska ekvivalenter, *asthmatick* och *pursy*, vilka slagits upp i den engelsk-svenska ordboken. Där återfinner man *and-täpt* som ekvivalent till *asthmatick* och *trångbröstad* som ekvivalent till *pursy*. Serenius har i sin svensk-engelska ordbok uppenbarligen valt att ange båda de engelska orden under sammansättningen *and-täpt*, men för att kontrollera om han också har med ordet *trångbröstad* har jag även undersökt detta. Just i detta fall visar det sig att formen *trongbröstad* återfinns (1741) som sekundärt stickord med den engelska förklaringen *pursy* (*narrow- or shortwinded*). Därmed har jag låtit mig nöja, även om man i vissa fall kunnat gå vidare i ytterligare flera steg. Materialet har sedan sammanställts och bildat utgångspunkt för karaktärisering av Serenius lexikografiska teknik.

Redovisningen av undersökningen sker med utgångspunkt i den form de korresponderande enheterna har i respektive ordbok. På det sättet illustreras den förändring enheterna eventuellt

undergått från sin status av målspråksenheter 1734 till källspråksenheter 1741. Resultaten redovisas kategorivis efter fallande frekvens (se s. 252).

10.4.1. Kategori 1: Identiska sammansättningar i båda ordböckerna

Den största kategorin är den som inte innebär någon förändring alls när målspråksenheten 1734 görs om till källspråksenhet 1741. I båda fallen består enheterna av sammansättningar, och det som inträffar i vändningen är att de "byter plats", från målspråk till källspråk och tvärtom, som i exempel (104). Sammanlagt är 735 sammansättningar av detta slag, alltså ungefär hälften.

(104) back-yard, **bak-gård** (1734) > **bak-gård**, back-yard (1741)

Merparten av dessa sammansättningar, 71 %, utgörs av substantiv med substantivisk förled, den typ av sammansättning som är vanligast och mest produktiv också idag. Den största delen av sammansättningarna består således av samma ord som i 1734 års ordbok, och dessa tillhör de mest produktiva typerna.

En underavdelning till den största kategorin består av sammansättningar som är identiska vad beträffar rotmorfemen men skiljer sig åt i fråga om böjning. Gruppen utgörs av ca 50 exempel och är således ganska liten i jämförelse med de övriga sammansättningarna i denna kategori.

I fyra fall har numerus ändrats. En plural form har blivit singular, vilket i detta fall får sägas vara lämpligare i en ordbok. Man kan tänka sig att pluralformen i 1734 års ordbok varit influerad av engelskan.

(105) evening-prayers, **afton-böner** (1734) > **afton-bön** (1741), evening-prayers

I tre fall har singulara former gjorts om till plurala, och i alla tre fallen har också de engelska ekvivalenterna ändrats från singularis till pluralis, som i exempel (106). Man kan fråga sig varför Serenius ändrar till en plural källspråksform när en singular oftast är den konventionaliserade uppslagsformen.

(106) franciscan, **gråmunk** (1734) > **gråmunkar**, franciscans (1741)

Det största antalet exempel på morfologiska förändringar utgörs av sådana där species ändrats. I ungefär hälften av fallen har bestämd form ersatts av obestämd, och i den andra hälften har obestämd form med framförställd obestämd artikel ändrats till naken form utan någon artikel. Exempel på sammansättningar som gått från bestämd till obestämd form är (107) och ett exempel på obestämd form 1734 som blivit naken form 1741 ses i (108).

(107) the common-prayers, **kyrkio-bönerna** (1734) > **kyrkio-böner**, common-prayers (1741)

(108) a shole of fishes, **en fisk-lek** (1734) > **fisk-lek**, shole of fishes (1741)

I de flesta fall följer de svenska ekvivalenterna i 1734 års ordbok sina engelska motsvarigheter. Om källspråksenheten står i bestämd form används denna också för den svenska motsvarigheten. I den svensk-engelska ordboken har detta sedan ändrats.

I de fall där obestämd form ersatts av naken form kan man hävda att förändringen visar prov på ett bättre lexikografiskt förfarande, som i (109), eftersom bruk av artiklar i betydelsebeskrivningen ofta ger ett missvisande intryck med hänsyn till referenten till det ord som försetts med artikel (Lundblad 1992:20). (Möjligheten att *pointer* skulle betyda 'en sorts fågelhund' verkar inte föreligga, enligt *OED*.)

(109) pointer, **en fogel-hund** (1734) > **fogel-hund**, pointer (1741)

Serenius inställning har kanhända varit mer pragmatisk, eftersom ordet passar bättre in i makrostrukturen utan artikeln. Vad beträffar de engelska enheterna i 1734 års ordbok, så har de alltid obestämd artikel när enheten utgörs av en fras, t.ex. *a shole of fishes*, men mera sällan när enheten utgörs av en sammansättning eller ett simplex. I den svensk-engelska ordboken har även en del artiklar försvunnit i de engelska ekvivalenterna. Mycket tyder på att Serenius låtit sig påverkas av källspråket när han angivit målspråksekvivalenten, oberoende om källspråket har varit svenska eller engelska.

Det finns bara två fall där en framförställd artikel läggs till i 1741 års ordbok. Det ena är *Den Alsmäktige*, som har unik referent och snarast kan betraktas som ett lexikaliserat uttryck eller rentav ett egennamn. Det andra är (lustigt nog) *En språk-kunnig*. I båda fallen innebär tillägget av artikel att ordet också byter ordklass. I 1734 års ordbok har de formen *alsmäktig* och *språk-kunnig* och är adjektiv. Också de engelska motsvarigheterna byter ordklass från 1734 års ordbok till 1741. Man kan diskutera huruvida man har med "samma" enheter att göra, men på något vis har Serenius funnit för gott att ändra orden till den form de har i 1741 års ordbok, oklart varför.

I två exempel (som båda omfattar samma ord) ändrar Serenius obestämd form till bestämd, nämligen i ordet *ny-års-dagen*. Detta kan möjligen bero på att det är en unik referent, som därför kan ha bestämd form. Han ger i den ena instansen av exemplet också den engelska ekvivalenten bestämd artikel, *the new years day*, (i artikeln NY), medan samma exempel i artikeln DAG inte har bestämd form på engelska.

Ytterligare en subkategori är värd att nämna, trots att delar av den strängt taget inte hör hemma i denna undersökning, eftersom den engelska ekvivalenten inte är exakt densamma i de båda ordböckerna. Kategorin omfattar sammansättningar som undergått ordklassbyte, i några fall med bibehållen engelsk ekvivalent, i några fall med förändring också av engelskan. Ett exempel där bara svenskan har ändrats är (110). Det finns ingen lexikografiskt betingad orsak till att ändra den svenska formen på ordet.

(110) club-footed, **klunnsfotad** (1734) > **klunns-fot**, clubfooted (1741)

I (111) har både den svenska och den engelska formen ändrats, från substantiv, obest. f. sing. till verb, perfekt particip. Man kan dock inte veta varför Serenius föredragit den ena formen framför den andra.

(111) ship-wrack, **skieps-brött** (1734) > **skieps-bruten**, ship-wracked (1741)

Denna underkategori rymmer elva exempel och är i sig inte speciellt intressant ur lexikografisk synvinkel. Den ger dock vissa vinkar om hur Serenius behandlat sitt material.

10.4.2. Kategori 2: En svensk sammansättning med synonym(er) 1734 motsvaras av enbart sammansättningen 1741

I denna kategori, som upptar 243 exempel, har Serenius i den engelsk-svenska ordboken använt sig av en ekvivalent och synonymer till denna som förklaring till det engelska ordet, såsom i exempel (112).

(112) DIARY, *S. journal*, **dagbook** (1734)

I den svensk-engelska ordboken har Serenius ibland valt att införliva båda de svenska orden på respektive ställe i makrostrukturen, men i andra fall tar han bara med en av synonymerna som källspråksenhet och utelämnar den andra helt. I exemplet ovan är det *dag-book* som utgör källspråksenhet i 1741 års ordbok, medan *journal* har utelämnats.

Kategorin är intressant, eftersom den tydligt visar hur Serenius använt sitt material i de båda ordböckerna, både lexikografiskt och i valet av lexikaliska enheter. Varför föredrar Serenius ordet *dag-book* framför *journal* i sin svensk-engelska ordbok, medan han låter synonymerna *bomb* och *eld-kula* (till engelskans *bomb*) få var sin plats i samma ordbok?

Varje sammansättning finns som svensk ekvivalent i 1734 års ordbok med minst en synonym, ibland flera. Av dessa synonymer används sedan de flesta i den svensk-engelska ordboken på olika ställen i makrostrukturen – som stickord, sekundärt stickord eller som enhet under rubriken *Composita*. Ett exempel är (113):

(113) To PERSIST, *V. N. fastblifwa, fortfara* (1734)

fast-blifwa, to persist (1741, composita)

CONTINUE, *v.a.* To continue, to go on, to proceed (1741)

Med tanke på att den svensk-engelska ordboken antas vara avsedd för produktion är det inte tillfredsställande att förklara de svenska källspråksenheterna med en räckta engelska ekvivalenter utan ordentlig betydelsespecificering. Detta förfarande passar bättre i en avkodningsordbok. Vi ser här återigen att Serenius inte skiljer ordentligt på de olika funktionerna hos olika typer av ordböcker.

Lexikaliskt sett är det intressantast att se vilka synonymer som Serenius inte använt alls i den svensk-engelska ordboken. I exemplet *journal* ovan kan man tänka sig att Serenius föredragit ett svenskt ord som källspråksenhet och därför valt *dag-bok* i stället. Andra utländska ord som antingen bytts ut mot svenska motsvarigheter eller eliminerats helt är de nedan angivna (det borttagna alternativet är angivet inom parentes): (*sergeant*) [inget nytt svenskt ord], (*general*) *fältherre*, (*baron*) *friherre*, (*musslin*) *bom-ullslärf*, (*tragedia*) *sorge-dikt* och (*delphin*) *hafs-swin*.

En annan typ som uteslutits helt omfattar enheter som består av parafraaser och som därför inte passar som källspråksenheter. Exempel på sådana är: (*som swälter sit folk*) *mat-njuggare*, (*öpet wäder*) *blidwäder*, (*en gemen hunsfått*) *mas-hund*, (*hemlig, inwärtens kunskap*) *med-wetenhet* och (*yrt watn-fall*) *watn-fall*.

Det verkar också som om några synonymer utelämnats till förmån för den mer lexikaliserade varianten, t.ex. (*bakerska*) *ugns-piga*, (*confect-makare*) *säcker-bagare*, (*wärdinna*) *hus-*

fru, (*sqwallrare*) *sqwallerbytta* och (*sup-kamerat*) *sup-broder*. Dalin (1850–53) anger *sockerbagare* och *supbroder* men inte de ovan angivna synonymerna. *Bakerska* och *ugnspiga* har han inte med alls, och vad beträffar de övriga orden står de upptagna men med annan betydelse på *värdinna* och *husfru*.

Många exempel går emellertid inte att förklara ur något lexikografiskt perspektiv. Flera av de synonymer som bytts ut eller tagits bort helt verkar vara fullt idiomatiska. Det finns i och för sig en stor risk att man uppfattar orden som de mest naturliga eftersom de är vanliga idag. De behöver dock inte ha varit det på 1700-talet. Ett sådant exempel är *godtrogen*, där Serenius föredrar *snar-trogen*. Ett annat är *beswära*, *beklaga sig* som ersatts av *ordväxlas med en*. *Berömd* uteslöts, men *namnkunnig* och *förträfflig* fick stå kvar. Enligt SAOB är alla orden belagda långt före Serenius.

Andra ord förefaller vara borttagna på grund av sin dialektala karaktär eller låga stilnivå, t.ex. *lälla*, *slanta*, *traska* och *lort-räf* (*lorthynda*), *skithus-feijare* (*hund-gubbe*, *kackhus-feijare*), *flitter-guld* (*katt-guld*). *Lolla* och *lort* anser Dalin vara familjärt, *skit* anger han som lågt. *Flitterguld* har ingen stilangivelse utan förefaller vara "normalt". *Slanta* och *traska* finns bara som verb hos Dalin, och man kan misstänka att Serenius först bildat substantiv till verben men funnit detta oidiomatiskt.

Här har bara de synonymer undersökts som Serenius valt att inte ta med i sin svensk-engelska ordbok. De allra flesta synonymerna förekommer dock i båda ordböckerna. Beträffande dem som inkluderats kan man säga att det går att urskilja flera lexikografiska förklaringar till uteslutningen av dem, varvid Serenius verkar ha utgått från vad som passar in i en produktionsordbok för svenskar. Kanske kan man också spåra en normerande strävan i hans val att bibehålla svenska ord och gärna sådana som representerar en neutral stilnivå.

10.4.3. Kategori 3: En svensk målspråksekvivalent 1734 (simplex eller sammansättning) motsvaras av en annan sammansättning 1741

Denna kategori rymmer 241 exempel. Det gemensamma för sammansättningarna i denna kategori är emellertid att de inte stod som svensk ekvivalent till det engelska ordet i 1734 års ordbok. Detta exemplifieras i (114).

- (114) *Couragious*, *Adj. or stout*, **modig, tapper** (1734); **Behjertad**, *couragious* (1741)

Till *couragious* i 1734 års ordbok ges de svenska ekvivalenterna *modig* och *tapper*. I 1741 års ordbok är det i stället *behjertad* som översätts med *couragious*. De båda svenska ekvivalenterna från 1734 års ordbok, *modig* och *tapper*, finns emellertid också i 1741 års ordbok, som egna stickord. I artikeln MODIG möter vi den engelska ekvivalenten *couragious*, tillsammans med ytterligare synonymer, i TAPPER förekommer enbart andra engelska ekvivalenter. Man kan på det viset säga att Serenius lagt till ett nytt svenskt ord i 1741 års ordbok, jämfört med 1734 års ordbok.

Genom den metod jag valt att använda för jämförelsen mellan ordböckerna är det svårt att veta om *behjertad* finns även i 1734 års ordbok, i en annan artikel än COURAGIOUS. Men med tanke på att Serenius så gott som uteslutande föredragit en ren vändning av det övriga materialet, förefaller det troligt att de sammansättningar som finns i denna kategori är exempel på sådana han lagt till, men översatt med engelska ekvivalenter som används också till andra ord i ordboken.

Om ovanstående resonemang skulle vara riktigt innebär det att Serenius på något vis ansett dessa 241 sammansättningar så viktiga att han valt att införa dem i sin nya ordbok, trots att de inte finns med i förlagan. De bör därför undersökas tillsammans med de sammansättningar som finns i nästa grupp, nämligen de ord som tycks existera bara i 1741 års ordbok och inte i förlagan.

10.4.4. Kategori 4: Enheten finns bara i 1741 års ordbok

Antalet sammansättningar i denna grupp är 158, alltså knappt 10% av det totala antalet. Man har i och för sig inga garantier för att inte något av orden finns i den engelsk-svenska förlagan; de skulle ju kunna finnas under någon annan artikel än den som utgör engelsk översättning här. Jag förutsätter emellertid, precis som för tidigare kategori, att Serenius inte frångått sina annars brukliga principer vid vändningen utan i stället inlemmat de nya orden i den befintliga strukturen.

Den viktigaste orsaken till att ta med nya svenska ord som inte finns i förlagan är att de är klart lexikaliserade och av den anledningen befunnits vara viktiga. En annan förklaring kan vara att orden tillhör någon typ av vokabulär som Serenius ansett vara viktig för ordbokens syften men som fattats i förlagan.

I delkategorin med ord som bara antas finnas i 1741 års ordbok finns belägg som *disk-watn*, *fisk-don*, *hand-grep*, *hummel-kupa*, *hund-bo*, *höns-hus*, *korn-bod*, *mjolk-stäfw* och *stenkruka*, alltså substantivbeteckningar på konkreta vardagsföremål. Det är också denna kategori som representerar några av de högsta andelarna av de produktiva sammansättningsmönstren, t.ex. N+N. Andelen improduktiva sammansättningstyper är låg i denna subkategori. Många av de ord som lagts till 1741 förefaller således vara ord som är lämpliga att ta med i en ordbok. En stor del förekommer enligt SAOB första gången i *Variarum rerum vocabula* (1538) och i bibelöversättningarna 1526 och 1541. Att Bibeln varit välkänd för Serenius är självklart, och det är heller inte omöjligt att han känt till *Variarum rerum* i dess egenskap av vanlig ordlista i latinundervisningen. Den är visserligen latinsk-svensk men praktiskt uppställd efter semantiska fält (tematiskt ordnad), så den bör ha varit enkel att använda för en jämförelse med en ordbok där svenskan är källspråk.

Underkategorin "olika sammansättningar 1734 och 1741" innehåller likaså många belägg från *Variarum rerum* och bibelöversättningarna. Här finns dessutom många konkreta appellativer, precis som i den tidigare kategorin. Några exempel är *korn-*

bröd, fogel-bur, natt-potta, eld-kol, höfwel-spån, hö-tjufwa, hest-täcke och sädes-wind. Här finns också exempel på ord som hör samman med handel och sjöfart, såsom *skål-pund, stong-jern, jern-handlare, trä-waror och trä-handel*, liksom *skepps-capitain, skepps-byggare, skepps-flotta, skepps-redd, båtsman, fribyte, sjö-fart, sjö-rån, sjö-kanten* och *sjö-strand*. Det verkar således som om denna kategori dels innehåller ord som Serenius identifierat som centrala i svenskans ordförråd och som därför är nödvändiga i ordboken, dels ord som möter kraven från den avsedda målgruppen.

Man kan spekulera i om Serenius medvetet ersatt en del ord ur 1734 års ordbok med äldre synonymer hämtade ur Bibeln. Flera ord, som förefaller vara väl etablerade har nämligen ersatts med synonymer som ofta finns belagda 1526 (Nya Testamentet) och 1541 (Gustav Vasas Bibel). Serenius har bevisligen haft bibelspråket och språket i 1734 års lagbok som stilideal, och det verkar som om han emellanåt praktiserat detta i sin ordbok. Några exempel på ord som ersatts av äldre, bibliska synonymer är *buk-werk* som fått ge plats för *buk-ref* (1526), *nordskien* och *nordbloss* har ersatts av *himmels-tekn* (1526), *otrogen* och *twifwelaktig* har bytts ut mot *klentrogen* (1526).

10.4.5. Kategori 5: En svensk parafras 1734 motsvaras av en sammansättning 1741

Indelningsgrunden för denna kategori bygger på att en parafras i 1734 års ordbok har ersatts av en sammansättning i 1741 års ordbok. Den engelska enheten är fortfarande densamma i båda ordböckerna, vilket är en förutsättning för att man skall kunna tala om "samma" lexikaliska enhet i de båda ordböckerna (förutom att det, naturligtvis, är betydelselikheter mellan de svenska enheterna).

Kategorin omfattar 92 fall, vilket alltså är mindre än 10% av det totala undersökta materialet. Det verkar alltså som om Serenius inte utnyttjat möjligheten att göra om parafraaser till lexem i någon större utsträckning. Just det faktum att Serenius använder

ett så stort antal parafraser i 1734 års ordbok tyder samtidigt på att han inte haft någon fungerande ettordsekvivalent. Om så hade varit fallet får man förmoda att han skulle ha använt den i stället för en parafra.

Parafraserna som transformeras till sammansättningar är av något olika karaktär. En grupp består av fraser som är uppbyggda kring ett huvudord med prepositions- eller relativfraser som komplement, huvudordet blir sedan efterled i sammansättningen och frasen ett specificerande förled, t.ex. *brytning af ben* > *benbrott*, *fot af en pelare* > *pelare-fot*, *en som löper kring i husen* > *ränn-käring*.

Ytterligare en typ av samma slag utgör relativfraser som ändras om till sammansättningar med ett adjektiviskt efterled: *som bär ull* > *ull-bärande*, *som har utväxta tänder* > *ut-tändt*, *som minnes väl* > *minnes-god*. Några av dessa sammansättningar, framför allt *ut-tändt*, ger intuitivt ett intryck av att vara tillfälliga. Orden är emellertid lätta att både bilda och tolka, vilket kan vara orsaken till att de används.

Den största delen parafraser utgörs dock av mer encyklopediska förklaringar till typiskt engelska företeelser. Att bilda en sammansättning som motsvarar dessa förklaringar är inte alltid så enkelt, eftersom frasens struktur i sig inte är regelbunden och därmed inta kan tillhandahålla givna element för en sammansättning.

I några fall är det förvånande att Serenius helt enkelt inte utelämnat ordet helt, eftersom den sammansättning som ersatt parafrasen inte på långt när ger samma betydelse som parafrasen i fråga. Ett exempel är förklaringen till CONVOCATION, som uppenbarligen är en för England speciell företeelse, grundad på landets parlamentariska system. Företeelsen är svår, för att inte säga omöjlig, att förklara med en tvåledad sammansättning, men uppenbarligen anser Serenius företeelsen vara så viktig att han inte vill utelämna den; se (115).

- (115) **Engelska kyrkans prest-möte, som består af öfver- och underhuset, som Parlamentet (1734) > prest-möte (1741).**

På liknande sätt är det med parafrasen till GENTLEMAN, som 1734 består av en lång förklaring till ordets ursprungliga bruk och aktuella användning. Skillnaden mellan exemplen är att frasen går att ersätta med en fullt brukbar ekvivalent:

- (116) *denna titel gafs fördom dem som woro af adelig härkomst; men nu hwarion och enom som är af hederlig slägt och icke idkar något af de ringare handtwärk eller närings-medel* (1734)
> *Herre-man* (1741)

(117) ger däremot ett ypperligt exempel på sammansättningar som uttrycker samma sak som frasen.

- (117) *CAUSEY, S. giord, uphögd wäg på sänck- eller dy-botu* (1734)
> *jord-bro* (1741)

Ytterligare en subkategori är den då en fras hade kunnat ersättas av en regelbundet bildad, tillfällig, sammansättning, men där Serenius istället väljer att använda en annan sammansättning. *Swindel i hufwudet* hade kunnat skrivas om som "hufwud-swindel", men Serenius använder istället *hufwud-yra*, kanske för att det var det gängse ordet vid denna tid. Den senare sammansättningen finns i alla fall belagd sedan 1586. Andra exempel på sammansättningar som faller inom kategori 5 är följande:

- (118) *En wind at hålla höns på* (1734) > *höns-skulle, cock-loft* (1741)
[Saknas i SAOB]
- (119) *tafla eller spegel öfwer spisen* (1734) > *spis-stycke, chimney piece* (1741) [Belagt 1754 enligt SAOB]
- (120) *et ord som är ursprung til andra* (1734) > *stam-ord* primitive word (1741) [Belagt 1651 enligt SAOB]

Sammanfattningsvis kan sägas att denna kategori innehåller en provkarta på lexikografiska problem, som Serenius löser på olika sätt. I de fall där han ersätter parafraser till kulturspecifika ord i den engelsk-svenska ordboken använder han en svensk, etablerad, sammansättning som ligger så nära innebörden av det engelska ordet som möjligt, ett förfarande som är lexikografisk praxis (Svensén 1987:148). I andra fall använder Serenius sam-

mansättningar som verkar vara mer tillfälliga men som ändå går att förstå. Märkligast är egentligen de fall där han ersätter en fras med en lexikaliserad sammansättning. Man kan undra varför han inte använt denna metod redan 1734. Som vi redan sett följer Serenius den lexikografiska utformningen i förlagan mycket noga. I den engelsk-svenska ordboken har han därför kunnat använda sig av samma typ av förklaring som Boyer gör, dvs. parafrafer. I den svensk-engelska ordboken har Serenius sedan varit tvungen att behandla materialet mer självständigt, varför han då ersatt en del parafrafer med ettordsekvivalenter, i många fall sammansättningar.

Åkermalm (1952:20f.) menar att sammansättningar av typen N+V, (*telefonprata*) är tacksamma förkortningar av längre fraser. Detta kan väl i och för sig gälla också andra typer av sammansättningar med verbal efterled, t.ex. Adj+V (*snabbkoka*). Också sammansättningar med verbalt förled verkar lämpliga att förkorta fraser med, t.ex. det ovan angivna *rännkäring*. Man kan av den anledningen vänta sig att finna exempel på sammansättningar med ett verbledd just i denna del av materialet samt i kategori 7, sammansättningar bildade av språkprov.

Sammansättningstypen V+N dominerar i gruppen sammansättningar bildade av parafrafer, med 7% jämfört med medelvärdet 4%. Detta kan visa på sammansättningstypens produktivitet, som är av viss betydelse när det gäller att omvandla parafrafer till sammansättningar. Sammansättningstypen N+V motsvarar 5% (medelvärde 3%) och Adv+V 1%. Sammanlagt utgör dessa kategorier 13 % av samtliga typer.

Bland exemplen ur kategori 5 är flera sent belagda i svenskan enligt SAOB, något som tyder på att de inte varit helt etablerade när Serenius införlivat dem i sin ordbok. I vissa fall har SAOB noterat ett senare belägg än Serenius som förstabelägg. Detta gäller *eld-fängd* (1743 SAOB), *hus-herre* (1754 SAOB), *spisstycke* (1754 SAOB), *stubb-stock* (1893 SAOB) och *ull-bärande* (1804 SAOB). För flera ord är Serenius (1734, 1741) källa till förstabeläggen i SAOB, nämligen *hjälp-hjon* och *lön-mörda* (1734), *blod emnen*, *hest-pronglare*, *hoff-dag*, *skal-lupen*, *skatte-egendom* och *socker-saker* (1741). Ytterligare några är

belagda för första gången vid samma tid på 1700-talet men i andra källor: *blodfullhet* (1732), *bokwurm* (1721), *fri-språkare* (1733), *gigel-tänder* (1700 endast *gigel* i SAOB), *pelare-fot* (1710), *ränn-käring* (1731), *sten-ör* (1716), *sup-lulla* (1739), *tak-list* (1720), *tjuf-qwarn* (1720) och *tullbar* (1734).

Även om SAOB:s tidsangivelser inte får tas som absoluta kan man ändå konstatera att Serenius i flera fall verkar ha införlivat ganska nya bildningar i sin ordbok. Många av dessa utgör sammansättningar med ett verbalt led. Totalt sett består denna grupp av sammansättningar som tillhör de mest produktiva typerna, vilket samtidigt innebär att de kan ha varit mer tillfälliga. Detta skulle i så fall stämma med de tidigare antagandena.

10.4.6. Kategori 6: En svensk sammansättning med specificerande tillägg 1734 motsvaras av enbart sammansättningen 1741

Denna kategori innehåller totalt 68 svenska sammansättningar, som kännetecknas av att den svenska ekvivalenten i 1734 års ordbok består av en sammansättning med ett specificerande tillägg. I 1741 års ordbok används sammansättningen som källspråksenhet, men tillägget har strukits. Den typiska skillnaden mellan respektive material i de båda ordböckerna framgår av exempel (121) där den svenska ekvivalenten 1734 har tillägget *på ett skepp* till sammansättningen *bak-stam*, medan tillägget utelämnats 1741. Engelskan har i båda fallen enheten *poop*.

(121) *bak-stam på et skepp* (1734) > *bak-stam* (1741)

Det svenska ordet har i 49 fall fungerat som ekvivalent till flera källspråksord i den engelsk-svenska ordboken. *Bak-stam på et skep* är ekvivalent till *poop* och *bak-stam* till *stern*. (Den latinska ekvivalenten är i båda fallen *puppis*.) Det specificerande tillägget har alltså försvunnit i 1741 års ordbok, där huvudordet istället gör tjänst som sammansättning med mer än en engelsk ekvivalent, som i (122).

(122) **bak-stam**, poop, stern (1741)

När tillägget tas bort, försvinner också en betydelsespecificering som, åtminstone ibland, bör vara viktig för det engelska ordet som definieras. Det borde vara skillnad på *meslin* och *bollemong*, eftersom det ena förklaras som 'blandsäd' och det andra som 'blandsäd af råg och hwete'. I den svensk-engelska ordboken har denna skillnad emellertid försvunnit, vilket är olyckligt om orden verkligen har delvis olika betydelser.

I några fall har Serenius angivit engelska enheter som synonyma eller som stående i en hyponymirelation till varandra utan att så är fallet. I exempel (123) har den svenska sammansättningen *ljus-sax* fått ersätta de ursprungliga ekvivalenterna *ljus-sax* och *ljus-snytare*.

(123) candle-snuffers, **ljus-sax** (1734)
 snuffer, **ljus-snytare på en comedia** (1734)
ljus-sax, candle-snuffer, snuffer (1741)

Candle-snuffer betecknar föremålet, saxen, som personen, *snuffer*, klipper av ljusvekarna med. De skulle således ha stått som ekvivalenter till två olika svenska källspråksheter. Det finns i och för sig en möjlighet att Serenius begått ett misstag i denna artikel och felaktigt angett *snuffer* istället för *snuffers*, som betyder *ljus-sax* enligt 1734 års ordbok.

Andra exempel på att den svensk-engelska artikeln innehåller felaktiga ekvivalenter är *hugbild*, som i den svensk-engelska ordboken har ekvivalenterna *fancy* och *idea*. I förlagan förklaras dessa på följande sätt:

(124) fancy, **en sinnes förmåga at föreställa sig åtskillige ting**
 idea, **hug-bild, sinnes föreställning**

Fancy betecknar förmågan, *idea* själva föreställningen, och detta kan man inte veta utifrån artikeln i den svensk-engelska ordboken, där ekvivalenterna inte har tillräckligt noggrann betydelsespecificering.

Det finns totalt 16 fall där två eller fler engelska ekvivalenter anges som synonymer till en enda svensk sammansättning med bristfällig betydelspecificering. I tre fall har det tillkommit en extra engelsk ekvivalent i 1741 års ordbok, utan någon motsvarighet i förlagan. Detta gäller synonymerna *ware-gild* (till *magbote* = *mans-bot*), *new thing* (till *prodigy* = *nymöre*) och *sink* (till *borax* = *slag-lod*).

10.4.7. Kategori 7: Ett svenskt språkprov 1734 motsvaras av en sammansättning 1741

Det finns 58 sammansättningar i 1741 års ordbok som har en motsvarighet i översättningar till språkprov i 1734 års ordbok, som i exempel (125) nedan.

(125) to write with a pencil, *skrifwa med bly-ertz-penna* (1734) > *Bly-ertz penna*, pencil (1741) [artikeln BLY, 1741]

Det är naturligtvis svårt att veta om Serenius medvetet har gjort om språkproven till sammansättningar, eller om det snarare är så att han lagt till dessa sammansättningar i 1741 års ordbok oberoende av att de existerar som språkprov i 1734 års ordbok. I (125) skulle det lika gärna kunna vara så att Serenius funnit för gott att sätta in sammansättningen i artikeln BLY och översatt ordet med *pencil* just för att detta är den bästa ekvivalenten. Strängt taget skulle man kunna räkna denna typ av sammansättningar till kategorin "helt nya" sammansättningar.

Att jag ändå väljer att behandla dem som en egen kategori beror just på det faktum att begreppen trots allt existerar i 1734 års ordbok, även om de inte har status av ettordsekvivalenter till ett engelskt sekundärt stickord. I den kategori som jag kallat "helt nya" existerar dessutom inte den engelska motsvarigheten i ordboken.

Man kan dela upp kategorin i två typer. Den första består av sammansättningar som finns lexikaliskt kodade på samma sätt i båda ordböckerna, men som del i ett språkprov e.dyl. 1734 och

som en sammansättning 1741, som i exemplet ovan. Den andra kategorin består av material som i 1741 års ordbok är sammansättningar, som i 1734 års ordbok motsvaras av en ny sammansättning eller en fras i språkprovet. Den korresponderande motsvarigheten är dock semantiskt besläktad med den sammansättning som används 1741. Nedan följer en beskrivning av vardera subkategorin.

10.4.7.1. Samma ord i båda ordböckerna

I 1741 års ordbok motsvaras 27 av sammansättningarna av samma lexikala enhet i 1734 års ordbok, med den skillnaden att enheten 1734 utgör en del av ett språkprov. Detta exemplifieras nedan.

- (126) a good house-dog, **en god gårds-hund** (1734) > **Gårds-hund**,
house-dog (1741) [HUND, 1741]
- (127) a man learned in the law, **en lag-faren man** (1734) > **Lagfaren**,
skilled in the law (1741) [LAG, 1741]

Ordalydelsen i de respektive ordböckerna tyder på att 1741 års material bygger på 1734 och att den stora skillnaden ligger i den lexikografiska behandlingen av materialet. Serenius har dels reducerat den svenska frasen till en sammansättning, dels anpassat den engelska motsvarigheten till dess nya funktion, något som visar på att han var medveten om den lexikografiska formen.

10.4.7.2. Olika ord i de båda ordböckerna

I denna kategori ryms de ur systematiseringssynpunkt mest problematiska fallen i undersökningen. De består av exempel som i 1741 års ordbok är sammansättningar men som i 1734 års ordbok består av lexikala enheter i språkproven i artikeln. Orsaken

till att de ändå ingår under denna kategori är att man med utgångspunkt i de engelska motsvarigheterna kan avgöra att det rör sig om semantiskt korresponderande enheter.

Serenius har i dessa exempel både ersatt den svenska frasen med en ny sammansättning, som inte tidigare fanns med i frasen, och anpassat den engelska motsvarigheten till dess nya korrespondent. Detta visas bl.a. i (128) nedan, där delar av den svenska frasen i 1734 års ordbok bytts ut mot en sammansättning, *flat-sidan*, vilken sedan får en passande engelsk ekvivalent.

- (128) the flat side of the sword, **det flata af wärjan** (1734) > **Flat-sidan**, the flat of a thing (1741)

I (129) visas två exempel där Serenius utgått från ett och samma engelska språkprov men bildat två sammansättningar med olika ordklassstillhörighet för svenskans vidkommande 1741. Den svenska frasen *lägga grundfärgen* har i ena fallet gjorts om till verbet *grundferga*, men i andra exemplet bibehålls substantivet *grund-ferg*.

- (129) To prime a picture-cloth, **lägga grundfärgen til en målning** (1734)
> **Grundferga**, to prime; **Grund-ferg til en målning**, prime (1741, FERG)

Denna typ av lexikal omkodning är relativt enkel att göra och resulterar i en passande källspråksenhet i den svensk-engelska ordboken. En annan fördel är att man genom förfarandet anger den generella användningen i stället för en specifik. Förutsatt att *prime* betyder just *grundfärga en yta*, är den nya enheten 1741 bättre, lexikografiskt sett.

10.4.8. Kategori 8: Utländska ord som målspråksekvivalent 1734 motsvaras av en svensk sammansättning 1741

I denna kategori ryms endast tre exempel, varav de två första kanske kan förklaras med att Serenius bara kände till deras latinska beteckningar.

(130) House-leek, *sempervive* (1734) > **Hus-lök** (1741)

(131) The frozen sea, *mare glaciale* (1734) > **Is-hafvet** (1741)

(132) Captain-General, *General en chef* (1734) > **Öfwerste-Felt-Herren** (1741)

Vad beträffar (132) skall nämnas att *Öfwerste-Felt-Herren* används som svensk ekvivalent till *Generalissimus* i 1734 års ordbok. Serenius har uppenbarligen inte velat ge samma ekvivalent till både *Captain General* och *Generalissimus*. Kanske har den franska termen varit mer gängse även i svenska vid denna tid. Intressant att notera är att både franska och italienska används just vid denna typ av militära ord.

10.5. Sammanfattning och slutsatser

En undersökning av detta slag väcker ibland mer frågor än den besvarar. Det finns ett klart behov av att utreda 1700-talsspråkets lexikaliska sida närmare, och detta bidrag har möjligen kastat ljus över några sidor av sammansättningarna. Det är dock vanskligt att utifrån ordförrådet i en ordbok säga något om det verkliga språkbruket, inte minst med tanke på att vissa ord och konstruktioner säkert finns med i ordboken av andra skäl än för att beskriva det språk som verkligen användes. Av denna anledning är det därför viktigt att klargöra vad i en ordbok som är lexikografiskt respektive lexikologiskt betingat.

En fördel med att studera just ordbildningsmönster är att man då kommer runt problemet varför just ett visst ord finns med i ordboken och om detta ord faktiskt är representativt för språket i fråga. Nackdelen är givetvis att sådana undersökningar lätt blir uteslutande deskriptiva och inte förklarar särskilt mycket av ordförrådet.

Jag har valt att relatera Serenius sammansättningar till vändningen av den engelsk-svenska ordboken, för att därigenom få en bättre inblick i Serenius lexikografiska teknik, men också för att kunna koppla själva innehållet i ordboken till några bestämda hållpunkter. Genom detta förfarande har jag kommit fram till att Serenius varit medveten om de krav som ställs på presentationen av ett visst ordförråd lexikografiskt sett. Serenius har tagit bort stora delar av det material ur den engelsk-svenska ordboken som inte på ett naturligt sätt går att omvandla till svenska källspråksenheter. Detta består ofta i förklaringar till engelska, kulturspecifika företeelser. Förutom att det är svårt att hitta motsvarande passande svenska översättningar till sådana ord, finns det heller inga egentliga krav på att ta med denna typ av ord i en svensk-engelsk produktionsordbok för svenskar. Man kan således säga att Serenius i detta fall följt de lexikografiska principer som typologin ställer på ordbokstypen.

Man kan också konstatera att han i mångt och mycket anpassat delar av materialet till de nya krav som ställs på en ordbok med svenska som källspråk. Översättningar som i den engelsk-svenska ordboken givits i form av parafraaser och språkprov har omvandlats till sammansättningar, som till viss del verkar ha varit ganska nya och kanske inte helt lexikaliserade. Serenius har följt gängse ordbildningsmönster, och man kan finna en förhållandevis stor andel produktiva sammansättningar med ett verbalt efterled. Detta visar i så fall att denna ordbildningstyp är lämplig för förkortning av fraser.

De ord som (förmodligen) inte har funnits i den engelsk-svenska ordboken utan tagits med bara i 1741 års ordbok utgörs till stora delar av sådan vokabulär som tillhör det centrala ordförrådet och betecknar vardagliga företeelser och konkreta appellativ. En annan ordgrupp är den som är relevant för den antagna läsekretsen, dvs. handelsmän och sjöfarare.

Även om man lätt upptäcker svagheter och misstag i den lexikografiska strukturen i ordboken, ger den ändå intryck av att vara medvetet utformad efter vissa lexikografiska principer, som dock inte blivit fullgott utnyttjade. Det skulle emellertid vara mer förvånande om arbetet varit perfekt, med tanke på hur

få tidigare svenska ordböcker det fanns som Serenius kunnat inspireras av vid denna tid.

Vad som möjligen förvånar är varför Serenius inte valt att utnyttja befintlig svensk vokabulär redan i den engelsk-svenska ordboken utan i stället ofta valt att ge parafraaser. Förmodligen kan detta förklaras dels utifrån Serenius arbetssituation, dels utifrån synen på lexikografi och ordboksanvändning vid denna tid. 1734 års ordbok är främst en avkodningsordbok, och man kan av den anledningen vänta sig fler parafraaser. Förlagan tillhandahåller både ekvivalenter på franska och parafraaser på engelska, och det var självklart enklast för Serenius att direkt översätta parafraserna rakt av om det föreföll lämpligt.

Man skall också hålla i minnet att Serenius med all säkerhet var omedveten om de lexikografisk-typologiska principer som ligger till grund för denna undersökning. Han hade således inte samma krav på sig som en modern lexikograf har när det gäller att presentera ett lexikaliskt material.

11. Fackord och lånord i Serenius svensk–engelska ordbok

Serenius ordböcker har en uttalad målgrupp, främst bestående av handelsmän och sjöfarare men också vetenskapsmän, som behöver kommunicera på engelska. Det finns därför anledning att tro att ordförrådet i ordböckerna avspeglar detta faktum, genom att ordboken tillhandahåller sådana ord och uttryck som den tänkta läsekretsen kan ha särskilt stort behov av att komma i kontakt med – en fackvokabulär.

Det svenska ordförrådet i den svensk–engelska ordboken är lämpligast att undersöka i detta avseende, eftersom den, som tidigare påpekats, innehåller ett medvetet urval av svenska enheter från den engelsk–svenska ordboken. Serenius har här själv kunnat erbjuda sådana ord och uttryck som var centrala för svensk exportindustri under 1700-talet. I den engelsk–svenska ordboken däremot är svenskan sekundär i förhållande till det engelska källspråket. Lemmaurvalet i den engelsk–svenska ordboken avspeglar dessutom troligen fransk–engelska förbindelser vid denna tid, vilket är av mindre intresse i en undersökning av svenskt fackordförråd.

Dispositionen är följande: först ges en redogörelse för ordförrådets storlek och utformning i förhållande till den allmänna lexikografiska utvecklingen vid denna tid; därefter diskuteras vissa metodiska problem som är förbundna med undersökningen; sedan följer en diskussion om utformningen av ordbokens ordförråd relaterat till den tänkte användarens behov, Serenius egna intressen samt språknormerande faktorer; med utgångspunkt i detta resonemang klargörs slutligen vilka ämnesområden som kan ha prioriterats av Serenius i ordboken,

varvid en mer specifik undersökning av dessa ämnesområden genomförs.

11.1. Ordförrådet betraktat mot bakgrund av lexikografiska faktorer

Antalet lemman i Serenius svensk-engelska ordbok uppgår till 8 133. I artiklarna finns emellertid ytterligare ord som är morfo-semanticiskt besläktade med stickorden, och detta ordförråd utgörs av 8 360 sekundära stickord och 1 603 sammansättningar benämnda *composita*¹. Totalt uppgår materialet till 18 096 primära och sekundära enheter.

Johansson (1997:56) uppskattar antalet svenska stickord i *Lincopensens* svenska index till ca 10 000. Hannesdóttir & Ralph (1988a:77) har gjort ett överslag på omfånget hos några andra ordböcker från samma tid, vilket tillsammans med Johanssons och mina siffror ger följande resultat:

<i>Lincopensens</i> sv. index	10 000
Schroderus (1630-tal) sv.-ty.-la.-gr.	11 000
Spegel (1712)	5 000
Lind (1749)	16 500
Sahlstedt (1773)	21 500
Weste (1807)	25 000
Serenius (1741)	8 133

Serenius ordbok är således en av de mindre, om man bara betraktar lemmauppsättningen. Skillnaden mellan ordböckerna utjämnas emellertid om man räknar med också de sekundära enheterna i Serenius ordbok, vilket förefaller vara lämpligt när man studerar hur de andra ordböckerna är uppbyggda. Schroderus ordbok har sålunda en helt annorlunda struktur, där ett stort antal morfologiska bildningar ingår i lemmauppsättningen.

¹ I kapitel 10 uppgår denna summa till 1 598, vilket beror på att fem av bildningarna inte ingår i undersökningen av sammansättningarna.

Serenius och Schroderus ordböcker blir mer jämförbara om man också införlivar de sekundära enheterna hos Serenius i beräkningen av ordförrådets storlek.

Holm (1986a) resonerar kring de primära och sekundära huvudordens status i relation till ordböckers grad av självständighet gentemot sina eventuella förlagor och menar att antalet egna huvudord är den viktigaste faktorn att ta hänsyn till när man avgör en ordboks kvalitet. Med reservation för de invändningar som jag tidigare gjort mot detta resonemang (se avsnitt 6.2.3) äger det ändå en viss riktighet, om man förutsätter att en artikel skall behandla en semantiskt avgränsad enhet, och att lemmat då representerar den semantisk-morfologiska bas som de andra orden i artikeln på ett eller annat sätt ansluter till. Ett stort antal artiklar betyder då att man behandlar en stor del av det semantiska innehållet i ett språk, medan ett stort antal sekundära stickord snarare tyder på att antalet morfologiskt besläktade ord är stort, vilket inte ger samma semantiska spridning och täckningsgrad i ordboken. Att man i tvåspråkig lexikografi har större anledning att införliva en del genomskinliga sammansättningar vars målspråkliga ekvivalenter är oförutsägbara på målspråket, innebär inte i sig att man måste göra avkall på antalet lemmen.

När man jämför olika ordböckers ordförråd är det emellertid tacksamt om också artikelstrukturen är likvärdig i de olika ordböckerna, vilket inte alltid är fallet. Man kan därför inte säga att Schroderus ordbok har ett "större ordförråd" än Spegel eller Serenius, när beräkningsgrunden inte är enhetlig.

Serenius ordbok tillhör således inte de minsta under 1700-talet, men jämfört med dagens ordböcker² har den inte något imponerande stort ordförråd. Detta är heller inte oväntat. Ord-

² *Norstedts stora engelsk-svenska ordbok* (1980) innehåller över 120 000 ord och fraser. *Norstedts första engelska ordbok* (1996) innehåller 33 000 ord, fraser och språkexempel. Den sistnämnda, som är avsedd för barn i skolåldern, är både engelsk-svensk och svensk-engelsk, så omfånget får halveras för vardera ordboken. Dessutom bör man kanske halvera siffrorna över huvud taget, eftersom bokförlagen idag räknar också språkprov, idiom m.m.m. till ordförrådet. *Svensk ordbok* (1986) uppger t.ex. att den innehåller mer än 100 000 ord och fraser, men antalet lemmen uppgår till 58 000 (förordet s. VI).

förrådet blir vanligen större och större i ordböcker, i alla fall under ett lexikografiskt uppbyggnadsskede. Delvis är detta en följd av att språket i sig utvecklas och införlivar allt fler ord, men det kan också vara ett resultat som går att tillskriva en större teoretisk medvetenhet inom lexikografin.

McArthur (1988) beskriver hur ordförrådet i ordböcker utvecklats genom tiderna och hur det återspeglar olika tiders tänkande. Han menar att man skrev de medeltida ordböckerna med utgångspunkt i den tidens filosofiska tänkande, skolastiken, och ordnade lexikonet efter de teman som kunde urskiljas i skolastikernas indelning av världen. McArthur ger följande exempel på den indelning av ordförrådet som låg till grund för den lärde abboten Aelfric (ca 955–ca 1010):

1. Gud, himmel, änglar, sol, måne, jord, hav
2. man, kvinna, kroppsdelar
3. släktskap, yrken och handel, hantverkare
4. sjukdomar
5. abstrakta termer
6. beteckningar för året och dagen, årstider, vädret
7. färger
8. fåglar
9. fiskar
10. djur
11. örter
12. träd
13. möbler
14. köks- och matlagningsredskap
15. vapen
16. delar i staden
17. metaller och ädla stenar
18. allmänna termer (abstrakta och konkreta)

[min översättning; L.R.]

Ett exempel på en svensk ordbok indelad efter denna tematiska princip är *Variarum rerum vocabula cum suetica interpretatione* (1538).

Som vi redan sett hävdar MacArthur att de första enspråkiga ordböckerna uppstår ur behovet att på folkspråket förklara den typ av vokabulär som tidigare bara använts i det latinska skrift-

språket. De första enspråkiga ordböckerna blir därigenom ett slags ”svåra ord”-ordböcker med nya, inhemska ord skapade på latinsk basis med förklaringar på folkspråket. Allteftersom folkspråken utbredds till fler funktionella domäner i skrift och börjar användas både som undervisnings- och lärdomsspråk, blir enspråkiga ordböcker på folkspråket vanligare, varvid ordböckernas karaktär ändras.

Under 1700-talet introduceras så det allmänna ordförrådet i ordböckerna, och man kan se en strävan efter att införliva så mycket information som möjligt i ordboksform. Många engelska ordböcker närmade sig encyklopedierna i omfattning, t.ex. Baileys ordböcker, vars mångskiftande innehåll kan urskiljas redan i titeln som fungerar som en innehållsförteckning. *An Universal Etymological English Dictionary* (1721) har följande subtitel:

Comprehending the derivations of the generality of words in the English tongue, either antient or modern, from the antient British, Saxon, Danish, Norman and Modern French, Teutonic, Dutch, Spanish, Italian, Latin, Greek, and Hebrew languages, each in their proper Characters.

And also a brief and clear explication of all difficult words [...] and Terms of art relating to anatomy, botany, physick, [...]

Together with a large collection and explication of words and phrases us'd in our antient statutes, charters, writs, old records, and processes at law; and the etymology and interpretation of the proper names of men, women, and remarkable places in Great Britain: also the dialects of our different counties. Containing many thousand words more than either Harris, Philips, Kersey, or any English dictionary before extant.

To which is added a collection of our most common proverbs, with their explication and illustration. [...]

(Citerat efter Starnes & Noyes [1946] 1991:99.)

I *Dictionarium Britannicum* (1730) har innehållet utökats ytterligare:

or, A more compleat universal etymological English dictionary than any extant. Containing not only the words, and their explication; but their etymologies ... Also explaining hard and technical words ... Illustrated with near five hundred cuts .. Likewise a collection and explanation of words and phrases us'd in our antient charters, sta-

tues, writs ... Also the ... mythology of the Egyptians, Greeks, Romans, etc. ... To which is added, a collection of proper names of persons and places in Great-Britain ... Collected by several hands, the mathematical part by G. Gordon, the botanical by P. Miller. The whole revis'd and improv'd [...]

(Citerat efter Starnes & Noyes [1946] 1991:117–118.)

Citaten är intressanta såtillvida att de till viss del går att applicera på Serenius ordböcker, förmodligen som en följd av de utländska lexikografiska impulser Serenius tagit till sig. Resultaten i kapitel 7 visar att Serenius engelsk–svenska ordböcker innehåller merparten av de rent språkliga kategorierna som nämns i citaten, såsom en stor mängd betydelser, språkprov, ordbildning, ordspråk och etymologier (dock inte i ordboken 1741). Dessutom förekommer många lagstermer samt ett speciellt appendix med sjö- och handelstermer. Det som fattas jämfört med innehållet i Baileys ordböcker är framför allt den mer encyklopediska informationen och listorna med namn. Serenius har heller inga illustrationer.

Det kan nämnas att Serenius förlaga omfattar listor med engelska och franska förnamn på såväl män som kvinnor, men att Serenius inte inkluderar några egennamn alls i sin ordbok. Detta är heller inte vanligt i svensk tradition överhuvudtaget. Hayashi menar att behandlingen av egennamn är ett utmärkande drag för engelsk renässanslexikografi, och att bruket med särskilda listor över egennamn infördes av Cooper mot slutet av 1500-talet (Hayashi 1978:19f.), något som alltså inte överensstämmer med svenska förhållanden. Att Serenius utesluter egennamnen kan inte tolkas som ett medvetet val att följa den svenska traditionen på detta område, eftersom en sådan fortfarande inte hade etablerats, men man kan kanske hävda att Serenius på detta sätt bidrog till att ange riktlinjerna för svensk lexikografi.

Som redan konstaterats står Serenius ordböcker under inflytande från både latinsk, engelsk, fransk och (om än i mindre omfattning) svensk lexikografi. Hans ordböcker uppvisar en lexikografisk utformning som var ovanligt komplex för svenska förhållanden vid denna tid, och man kan förutsätta att han följt

kontinental praxis såsom den manifesterats i engelsk lexikografi i allmänhet och i Boyers ordbok i synnerhet.

En fråga av stort intresse i denna avhandling är hur mycket av det utländska inflytandet som slår igenom i den svensk-engelska ordbokens ordförråd. Trots att Serenius här kunnat välja ordförrådet helt fritt ser vi att han ändå valt att utnyttja det redan existerande ordboksmaterialet från den engelsk-svenska ordboken också i den svensk-engelska ordboken. Att den svensk-engelska ordboken är mindre till omfånget (se beräkningar av ordförrådet i avsnitt 6.2.2) beror till stor del på att Serenius dels tagit bort material som är specifikt för engelska förhållanden, dels att han dragit ned antalet morfologiska bildningar. I det utslutna materialet ingår också en betydande del av alla förstabelägg från 1734 års ordbok (se avsnitt 9.3.3). Dessa är emellertid ganska få absolut sett. Vi kan därför anta att det ordförråd som kommer till uttryck i Serenius svensk-engelska ordbok var fullt brukligt under 1700-talet och att de enskilda ord som diskuteras nedan uppfattades som lexikaliserade av den samtida läsaren. Mot bakgrund av den lexikografihistoriska utvecklingen kan vi också anta att Serenius ordbok omfattar ett allmänt ordförråd utan den särskilda "svåra ord"-anstrykning som varit utmärkande för äldre tiders lexikografi.

Vår bristande kännedom om 1700-talets ordförråd skapar emellertid andra problem i fråga om gränsdragningen mellan fackordförråd och allmänordförråd. I den engelsk-svenska ordboken ges en mängd bruksangivelser från skilda verksamhetsområden, såsom *snickareterm*, *lagterm* etc. vilket visar att Serenius uppenbarligen gjorde åtskillnad mellan allmänspråk och fackspråk. Beteckningarna berör emellertid endast de engelska orden, och vi kan inte veta huruvida de svenska ekvivalenter som anges också betraktades som regelrätta termer, eller om dessa snarare tillhörde allmänspråket. I den svensk-engelska ordboken är bruksangivelserna sällsynta, vilket snarast skulle betyda att man här inte anger fackord i samma utsträckning. Det finns därför anledning att dröja vid denna problematik något.

11.2. Allmänordförråd och fackordförråd

I undersökningarna av enskilda ämnesområden, eller semantiska fält om man så vill, i ordboken omfattas i princip både det allmänna ordförrådet och de därtill kopplade fackorden. Dessa tillhör i synnerhet områdena bergsväsende och kemi, som båda tillhör de räjonger till vilka fackterminologi började utvecklas under 1700-talet (Gunnarsson & Skolander 1991:18ff.). Under 1700-talet utvecklas för övrigt fackspråken även på andra områden, och det finns därför all anledning att diskutera distinktionen allmänspråk–fackspråk.

Gunnarsson & Skolander utgår från ett kommunikativt perspektiv när de definierar fackspråk som ”det språk som experten använder när han/hon behandlar sitt ämne eller i övrigt kommunicerar i sin yrkesroll” (1991:2). Fackspråket ställer krav på att både avsändare och mottagare är experter, medan populärvetenskap kännetecknas av att bara avsändaren är expert på det område som behandlas (Gunnarsson & Skolander 1991:3).

Gunnarsson & Skolander beskriver fackspråket i tre olika dimensioner: den kognitiva, den pragmatiska och den sociala. I alla tre dimensionerna kan man urskilja en utveckling från ett mer allmänt till ett mer specifikt uttryckssätt. Den kognitiva dimensionen kännetecknas av en gradvis specialisering av kunskapsinnehållet; den pragmatiska dimensionen beskriver utvecklingen av en funktionell specialisering av texten, varvid olika genrer används beroende på vem man riktar sig till. Den sociala dimensionen slutligen kännetecknas av att språket anpassas beroende på var, av vem och för vem det produceras. Under 1700-talet, när denna utveckling börjar, är facktexten således svår att särskilja från allmäntexten, inte minst beroende på att distinktionen fackman–lekman inte var fullt utbildad. 1700-talsexperterna karaktäriseras snarast som en allvetare, mindre specialiserad än dagens expert, men i gengäld kunnig på fler områden (Gunnarsson & Skolander 1991:8).

I Serenius ordbok är det i det närmaste omöjligt att tala om fackspråk enligt ovanstående definition, eftersom den kommunikativa situationen omdefinieras varje gång en ny användare

med annorlunda kompetens än den föregående använder ordboken. Visserligen hävdas i detta fall att ordboken är skriven med en viss användargrupp i tankarna, men ordförrådet är inte tillräckligt specifikt för att ordboken som sådan skall kunna kallas en fackordbok. Avsändaren, i detta fall Serenius, är heller ingen fackman varför definitionen faller också i detta avseende. Ordboken är alltså ingen facktext, men detta betyder inte att den inte innehåller facktermer.

Laurén definierar *term* som "ett språkligt uttryck för ett begrepp som hör till ett begreppssystem inom en teknolekt" (Laurén 1993:97). Med "teknolekt" menas "typ av fackspråk", där t.ex. juridikens språk är en teknolekt, kemins en annan osv. (Landqvist 1996:6). Lauréns definition är emellertid svår att använda på ett gammalt ordboksmaterial. Den förutsätter att en term sätts i relation till de övriga termerna i en viss teknolekt, vilket kräver att man har en etablerad teknolekt att utgå ifrån. De eventuella fackord som Serenius ordböcker kan tänkas innehålla är snarast att betrakta som representanter för ett fackspråk i vardande och kan därför inte förväntas vara så strikt definierade som dagens facktermer. Många av de ord som idag snarast betraktas som allmänord kan dessutom ha haft en tydligare, nu reducerad, fackordskaraktär från början. Det framgår heller inte klart i ordboken vilka ord som eventuellt betraktades som fackord av Serenius själv, eftersom bruksangivelser saknas i stor utsträckning. Detta behöver i och för sig inte ha så stor betydelse för undersökningens praktiska sida, eftersom fackord kan excerperas som sådana enligt en modern definition, förutsatt att de förblivit, eller utvecklats till att bli, sådana. (Det är då betydligt svårare att urskilja fackord som av en eller annan anledning inte betraktas som sådana längre, eller som helt fallit ur bruk). Skillnaden ligger mer på det teoretiska planet, eftersom synen på ordboken och dess funktion ändras beroende på vad man vet om Serenius egen inställning till ordförrådet i sin ordbok.

Svensk ordbok (1986) har följande definition av *fackterm*: 'ord med väl avgränsad specialbetydelse inom ngt verksamhetsområde som antingen ej finns i allmänspråket el. som har en betydelse som är skild från allmänspråkets'. Definitionen är

emellertid svår att tillämpa på en tvåspråkig ordbok, eftersom man där inte har några definitioner som hjälp att identifiera den fackspråkliga betydelsen hos ordet. Svårigheten ligger således i att avgöra vad som är en term och vad som är ett allmänord utifrån den information man har tillgång till i ordboken. Eftersom begreppet vanligen definieras utifrån en kontext, är det svårt att avgöra vad som är en fackterm i en ordbok när ordet står isoleerat från denna kontext (jfr Näslund 1997:3).

Jag har i stället valt att arbeta med två kategorier av fackord, dels det ovan definierade *fackterm*, dels en mer lösligt definierad kategori som snarast är att betrakta som "ord med fackansstrykning". Ralph (1981:167) kallar denna typ av ord för *plusord*. De definieras av honom som "ord som utan att vara helt fackområdesbundna är överrepresenterade i facktexter på ett givet område, och som tillsammans tydligt indikerar detta område" (1981:167). Eftersom också denna definition bygger på ordens frekvens i en viss typ av text, är den svår att tillämpa i en ordbok. Oavsett ordets karaktär förekommer det vanligen bara en gång som stickord i ordboken, varför en frekvensberäkning baserad på ordens förekomst i artiklarna i ordboken inte är meningsfull. Möjligen skulle man kunna använda detta tillvägagångssätt för att utröna vilka ord som kan definieras som fackord och plusord i ordbokens metaspråk och definitioner (om sådana hade funnits), men man kan inte använda frekvensbaserade resonemang för att avgöra vilka andra fackord och plusord som finns i ordboken. En möjlig utväg är att försöka karaktärisera orden efter deras grad av specificitet och anta att ord med hög grad av specificitet har starkare fackordskaraktär än andra. Ett försök till en sådan indelning görs i exempel (133) där ordens specificitet ökar från första till fjärde ordet. Ämnesområdet som orden tillhör är bergshantering/metallurgi, och definitionerna som används är hämtade ur *Svensk ordbok* (1986).

(133) metall – järn – stångjärn – fyrkantsjärn/plattjärn

Metall 'grundämne som har glansig yta och god förmåga att leda värme och elektricitet' betraktas som ett rent allmänord. *Järn* är också av allmän karaktär: 'ett hårt metalliskt grundämne

som kan formas på många olika sätt'. *Stångjärn* avser en typ av järn som bearbetats till en viss form genom smide och kan på grundval av definitionen karaktäriseras som ett ord med fackordskaraktär: 'smidesjärn som är utvalsat eller utsmitt till stänger'. *Fyrkantsjärn* och *plattjärn* är klara facktermer och betecknar två olika typer av stångjärn med kvadratisk respektive rektangulär genomskärning som dessutom har en viss dimension. Just dessa ord finns inte definierade i *SOB* (1986), men Högberg (1969:53f.) ger exakta angivelser av mått för olika typer av fyrkantsjärn och plattjärn.

Av exemplen ovan ser man att fackordskaraktären tilltar ju längre åt höger man kommer i raden av exempelord, samt att fackorden också förknippas med en högre grad av specificitet än allmänorden. Specificiteten går emellertid inte att koppla till ordens form eller antalet rotmorfem. Både *stångjärn* och *plattjärn* är tvåledade sammansättningar, men de är lexikaliserade på olika sätt. *Stångjärn* kan definieras som 'järn i form av stänger', men *plattjärn* är inte samma sak som 'järn som är platt', utan skall snarare definieras som 'stångjärn i form av platta stänger', vilket inte framgår av ordets form. Man kan således inte lägga ordens formella sida till grund för analys av specificiteten, utan detta måste göras utifrån definitioner av de ord som excerperas. Att basera excerperingen av fackord på moderna definitioner är egentligen ett anakronistiskt förfaringssätt, och man riskerar att ge en felaktig analys av de ord man excerperat. Eftersom det inte finns någon svensk definitionsordbok från Serenius tid, har jag valt att använda Dalins *Ordbok öfver svenska språket* (1850–53) samt *SAOB* för kontroll av de excerperade orden i de fall de inte har en tydlig fackordskaraktär. I övrigt har jag låtit excerperingen rymma också ord av mer allmän karaktär, som idag kanske inte betraktas som rena fackord men som har klar anknytning till fackområdet.

11.3. Ordförrådet betraktat mot bakgrund av användargrupperna

Ordförrådet i moderna ordböcker är vanligen avpassat för ordbokens syfte och den tänkte användarens behov. Av allt att döma är detta fallet också i Serenius ordböcker. Som tidigare diskuteras (se avsnitt 4.6) var läs- och skrivkunnigheten mer begränsad än idag, och den krets som skulle kunna tänkas vara intresserad av en tvåspråkig ordbok innehållande ett, i Sverige, tämligen obekant språk var ännu mindre. Man kan också anta att den grupp användare som kunde komma ifråga förmodligen inte hade någon omfattande erfarenhet av ordböcker, eftersom utbudet var begränsat. Bristen på erfarenhet och den klena tillgången på ordböcker medförde troligen att läsaren inte hade någon bestämd uppfattning om ordbokens innehåll och utformning, mer än att den skulle tillhandahålla det man letade efter på ett tämligen enkelt sätt – ett rimligt krav på alla ordböcker.

Serenius ordböcker hade ett uttalat syfte att underlätta kommunikationen bl.a. för handelsmän, så det är rimligt att anta att Serenius lagt stor vikt vid den vokabulär som berör merkantila områden. Att så faktiskt är fallet märks redan i den särskilda ordboksdelen som behandlar just sjöfart och handel. Dessa ord bildar självfallet en given utgångspunkt för en kartläggning av fackordförrådet i ordboken.

Den viktigaste exportvaran vid denna tid var järn, och England var en av de största importörerna av svenskt järn. Ord som anknyter till bergs- och järnhantering är därför av stort intresse för undersökningen. En annan framstående svensk exportvara var trä och träprodukter. Detta motiverar en undersökning av ord som hör till skogshantering. Till ovanstående områden kan också knytas en del ord som hör till kemin, eftersom denna vetenskap växte fram i nära anslutning till bergsväsendet och möjligen kan vara representerad i ordboken av den anledningen.

Johannisson 1980b:174 diskuterar hur dessa områden också utgör stommen i den framväxande svenska naturforskningen, som utvecklas oerhört snabbt runt mitten av 1700-talet, och som gav Sverige internationell ryktbarhet. Ett av syftena med Sere-

nius ordböcker var att underlätta det vetenskapliga utbytet mellan England och Sverige, varför det är befogat att undersöka det vetenskapliga ordförrådet inom framför allt bergshantering och kemi också av denna anledning. Jag berör också det ordförråd som hör till ekonomi och juridik, eftersom dessa områden kan tänkas vara intressanta för handelsmän. Slutligen berörs även den socio-kulturella vokabulär som beskriver och jämför sociala, kulturella och politiska företeelser i Sverige och England.

11.4. Ordförrådets utformning relaterat till Serenius egna intressen

Holm (1986a:107ff.) baserar delvis sin "lexikografiska genremålning" på vad han vet om Swedberg som person, och vad man kan vänta sig för ordförråd i ordboken med tanke på Swedbergs egna intressen. Syftet med Swedbergs ordbok var framför allt att ge ett bidrag till odlingen av svenska språket, och denna verksamhet skulle ta sin utgångspunkt i bibelspråket, som enligt Swedberg, och många med honom, borde ligga till grund för en svensk språknorm (Holm 1986a:18). Holm tillskriver därefter delar av ordförrådet till Swedbergs egna intressen och verksamhetsområden, t.ex. *domkapitel* (Swedbergs arbetsplats), *dispyt* (lärdomsträtor som ju Swedberg inte var helt främmande för), *primstav* (skolarbete), *dragonhållare* (Sverige som tidigare krigsmakt), *dalkarl* (Swedbergs härstamning). Holms tillvägagångssätt är intressant, men självfallet diskutabelt. Man måste alltid väga ordets förekomst i allmänspråket mot lexikografens eget ordförråd. Förmodligen bidrar lexikografen emellanåt själv med ord som kanske inte är så frekventa i allmänhet, men avvägningen är svår att göra i efterhand.

Serenius gav bevisligen ut sina ordböcker för att underlätta bland annat handelsförbindelserna mellan England och Sverige. Detta låg inte bara i samhällets intresse utan var också en personlig käpphäst för Serenius i hans egenskap av ivrig merkantilist. Det finns därför två anledningar att undersöka den vokabulär som beskriver handel och ekonomiska transaktioner,

eftersom Serenius egna intressen här sammanfaller med den tänkta publikens.

Kanske finns det också anledning att anta att Serenius kyrkopolitiska intressen avspeglas i ordboken. En av den protestantiska världens strävanden vid denna tid var att sluta sig samman gentemot katolska kyrkan, och det förefaller inte orimligt att Serenius kan ha utnyttjat sin ordbok som ett led i detta syfte (se s. 38). Vad som möjligen talar mot denna hypotes är att kyrkans språk vid denna tid fortfarande till största delen var latin och att man där hade en sedan länge etablerad vokabulär, varför Serenius möjligen inte ansåg det nödvändigt att införliva en kyrkopolitisk vokabulär i en ordbok över svenska och engelska. Kyrkliga strider bedrevs förmodligen bäst på latin också så sent som på 1700-talet.

11.5. Ordförrådets utformning relaterat till normerande faktorer

Det finns självfallet mycket att beskriva och diskutera rörande den språkliga utvecklingen under 1700-talet. Första hälften av seklet präglades av en språknormeringsdebatt rörande ortografi och morfologi (Santesson 1986). Serenius var engagerad i denna debatt och förefaller ha tagit aktiv ställning för en viss typ av ortografi vilket bland annat märks i att en systematisk förändring av ortografien sker från den ena ordboken till den andra, om än inte genomförd till fullo (Rogström 1994). I förordet till den svensk-engelska ordboken uppmanas också Sveriges Riksdag (åt vilken ordboken är tillägnad) att lagstifta om en normering av språket. I förordet till 1757 års ordbok slutligen redovisas öppet de ortografiska principer som Serenius begagnat sig av. Ordböckerna i sig är således vittnesbörd om att en viss normerande strävan funnits hos Serenius, i varje fall beträffande ordens rent formella aspekter. Huruvida engagemanget också berör själva ordförrådet i ordboken framkommer ingensans men är intressant att försöka utröna.

Mot mitten av 1700-talet avtar den ortografiska debatten, och närmare sekelskiftet får Sahlstedts *Svensk Ordbok* (1773) en viss ortografisk, normerande funktion. Under tiden har fokus för uppmärksamheten flyttats över till ordförrådet, varvid framför allt de utländska lånordens berättigande diskuteras. Tidiga inlägg i denna fråga är Dalins tidiga artiklar i *Then Swänska Argus* redan 1732, men många andra deltog ivrigt, t.ex. boktryckaren Salvius i *Lärda Tidningar*.

Heidner (1985) har i en undersökning rörande bruket av franska lånord visat att sådana var ymnigt förekommande i privatbrev. Det undersökta materialet härrör uteslutande från adelsmän och högreståndspersoner, och det är också i dessa sociala skikt man oftast ser det franska inflytandet. Eftersom Serenius ordbok framför allt riktar sig till handelsmän, som oftast tillhörde borgarklassen och inte hade samma utbildning som adeln, är det inte lika troligt att finna så stort franskt inflytande i Serenius ordböcker som i privatkorrespondens från samma tid.

Vad Serenius hade för åsikt om lånord och ordförrådets normering vet vi inte. Han säger inget explicit om saken, men det framkommer i förorden till ordböckerna att han hade en något "götisk" inställning till svenska språket, och han hävdar exempelvis att engelskan är ett dotterspråk till svenskan. Av detta kan man förmoda att Serenius föredrog äldre inhemska ord framför motsvarande utländska lånord, i förekommande fall. Detta visar sig också till viss del i att han byter ut en del ord mot äldre, svenska motsvarigheter i sin svensk-engelska ordbok (se t.ex. avsnitt 10.4.2). Med tanke på de franska lånordens etablering i svenskan vid denna tid, är det intressant att undersöka i vilken omfattning sådana tagits med i ordboken och hur de blivit behandlade.

Vad beträffar normerande urval av de svenska orden är det svårt att genomföra några sådana undersökningar utan att ha en fullständig bild av vilka möjliga ord som Serenius skulle kunnat välja bland. Man kan naturligtvis dela in det befintliga ordförrådet i ordboken i olika semantiska fält, olika stilarter etc., men det är svårt att relatera det till 1700-talssvenska i gemen om

man inte har en omfattande, frekvensbaserad korpus över nysvenska att utgå ifrån.

Att en viss normerande strävan i ordböcker ändå förekom, i alla fall under senare hälften av seklet, visar bl.a. Sahlstedt, som medvetet väljer bort vissa delar av det svenska ordförrådet i sin sammanställning av ordboken. Han skriver i förordet till *Svensk Ordbok* (1773):

Gemena ord blifwa icke heller i Ordboken synlige. Härmed förstås dels sådane, som anständigheten bjuder at dölja för våra ögon och öron: dels sådane, som höras allenast ibland pöbel, och brukas eljest aldrig i höfligt tal eller i skrifter.

Han lägger således värderande synpunkter på ordförrådet och föredrar att ignorera ord som han uppfattar som icke önskvärda. Han väljer också att inte införliva sådana ord som endast tillhör en viss typ av språkbrukares vokabulär, i detta fall typiska ”kvinnoord”:³

Wi hafwe ock ord, som i synnerhet höra til wisthuset, köket eller källaren, eller särskildt til våra Fruntimmers slögder. Af desse äro de allmänt gängse uti Ordboken intagne: men somlige brukas icke, och förstås icke heller af andra, än Fruntimren. Sådane ord har man icke acktat nödigt, at uti Ordboken införa.

Här är alltså skillnaden mellan allmänord och fackord synlig. Sahlstedts ordbok är något senare än Serenius, och Sahlstedt kan tänkas vara mer influerad av det sena 1700-talets franska klassiska stilideal, som kulminerade under Gustav III. Av den anledningen kan Sahlstedt ha varit mer mån om att tillhandahålla ”rätt” ordförråd, anpassat till tidens etikett. Det är uppenbart att Sahlstedt varit noggrann i urvalet av ord i ordboken, och man har självfallet nytta av hans egna upplysningar om saken om man skall göra en undersökning av hans ordbok.

I Serenius fall finns inga sådana fakta att utgå från, och det är omöjligt att känna till hans faktiska urvalsprinciper. Det enda man kan studera är hur lemmauppsättningen förhåller sig till

³ Huruvida han väljer att inlemma den typ av ord som endast förstås och brukas av män återstår att undersökas, i den mån det är görbart.

den engelsk-svenska förlagan, men man kan inte säga så mycket om ordbokens förhållande till svenskans lexikon generellt sett under 1700-talet.

Man kan naturligtvis försöka bilda sig en uppfattning om Serenius språksyn genom att undersöka vad han själv sagt i frågan. Serenius satt tillsammans med Johan Ihre med i den bibelkommission som tillträdde 1773 och vars arbete slutligen resulterade i bibelöversättningen 1917. Serenius medverkade i 3 år, fram till sin död 1776, och ville tillsammans med Ihre styra den språkliga utformningen av översättningen. Utifrån protokollen från denna tid kan man dra vissa slutsatser om Serenius inställning till språknormering, men det är svårt att veta om han hyste dessa åsikter redan på 1730-talet. Serenius var dessutom bara närvarande på två möten med bibelkommissionen (Grape 1949:121ff.), så man får ingen omfattande dokumentation av hans språksyn på det sättet. Jag vågar därför inte lägga för mycket vikt vid dessa uppgifter.

Hittills har bara diskuterats vilken typ av ord som skall exciperas, inte hur man skall hitta dem i ordboken. Ett tillvägagångssätt är självfallet att dela in hela ordboksmaterialet i semantiska fält, ett arbete vars omfattning snarast lämpar sig för en avhandling bara det. Den metod som används är därför snarast tentativ och grundar sig på en genomgång av ordboken och en excerpering av de ord jag kunnat hitta som ansluter till särskilt de ovan exemplifierade ämnesområdena under den aktuella tiden. Jag har också kontrollerat med vissa ämnesspecifika jämförelsematerial, för att på det viset få ytterligare grund för excerperingarna. Det föreligger ändå en risk att centrala ord undsluppit mig, men jag bedömer den risken som ganska liten. Det material som analyserats bildar ändå en tillräcklig utgångspunkt för en bedömning av fackordförrådet.

Handelstermer och ord som berör ekonomi har exciperats utifrån en genomgång av ordboken samt en jämförelse med OSA-materialets fackområdeslistor. Samma tillvägagångssätt har använts för de juridiska termerna. Ifråga om exportvarorna, framför allt järn men också i viss mån träprodukter, har Rinmans *Bergwerks lexicon* (1789) varit min främsta sekundära

källa. I övrigt har jag använt mig av OSA-databasens special-sortering av fackområdesbenämningarna i *SAOB*. Av dessa har jag koncentrerat mig på de områden som benämns "metallurgi", "bergväsende" samt "kemi" och främst koncentrerat mig på de ord som är belagda för första gången före år 1750. Också Högberg (1969) har använts för att urskilja ord som anknyter till järnexport och järnhantering samt det avsnitt ur *Svensk teknikhistoria* (1989) som behandlar gruvhantering, malmsmältning och malmbearbetning.

De socio-kulturella orden har endast undersökts i själva ordboken utan några andra jämförelsematerial. De franska lånorden har däremot tagits fram på två sätt. Den huvudsakliga excerperingen bygger på en finalalfabetisk sortering av 1741 års ordbok, där lemman och sekundära enheter med franska avledningssuffix plockats ut. En mindre omfattande excerpering bygger på de franska lånord som listas i Bergman (1984). Vad beträffar sjöfartsterminologin finns denna redan samlad i ett separat appendix i ordboken, varför undersökningen av detta område koncentrerats till appendixet.

11.6. Undersökning av fackordförrådet

11.6.1. Serenius sjöfartsterminologi

Serenius ordböcker innehåller alla en separat del som omfattar ord och uttryck speciella för handel och sjöfart: *A Table of terms of Trade and Navigation, Sjö- och Handels-Register*. Dessa appendix innehåller inga latinska ekvivalenter utan bara svenska respektive engelska ordförklaringar. Det ges heller inga uppgifter om morfologi eller grammatik, inte ens ordklassangivelser förekommer.

Sjöfartsorden överväger stort, vilket är något förvånande med tanke på appendixets titel. Antalet artiklar som handlar om sjötermer är 377 av totalt 397. Handelstermerna är bara 20 till antalet. Det totala antalet termer i appendixet är uppskattnings-

vis dubbelt så stort som antalet artiklar, eftersom ca hälften av artiklarna också innehåller homonymer och sammansättningar. Ordantalet torde därmed uppgå till ungefär 600 ord.

Ordförrådet omfattar såväl termer för detaljer på farkoster som uttryck för handhavande av fartyg. Somliga av orden är av allmän karaktär, exempelvis *bugt*, *segla*, *skepp* och *wik*, och kan inte sägas vara fackord. Övervägande delen kan annars karaktäriseras som sådana, t.ex. *bärning*, *brassar*, *gira*, *läring*, *takel och tyg* och *weflingar*. Flera av orden kan ha både allmän och fackspråklig betydelse, men Serenius anger vanligen bara den speciella fackbetydelsen. Exempel på detta är t.ex. **FISKARE timber fäste i balkarne at innesluta masterna och KO kobrygga, som sluparne stå på**. Vissa vanliga verbs fackspråkliga konstruktioner finns också angivna, såsom **GJÖRA, Giöra fast stor-seglet wid rån, Giöra fast tog, Giöra lös et segel, Giör sadelen slak, Giöra jemwigt på begge sidor i en båt**.

Delar man in sjöfartstermerna i olika ämnesområden märks en klar övervikt för termer som betecknar skeppets byggnad, utrustning, bestyckning och tackling, dvs. master, segel och tåg. Dessa centrala områden upptar 257 artiklar, och 51 artiklar behandlar handhavandet av fartyg och verksamhet som anknyter till själva seglandet. Navigationstermer behandlas i 21 artiklar. Tio artiklar berör lastning och lossning, och elva artiklar betecknar olika fartygstyper. Till sjöfartsterminologin har jag också räknat de 22 artiklar som innehåller topografiska och meteorologiska uttryck. Flera av dessa är, som nämnts ovan, av allmän karaktär, t.ex. *bugt*, *sjö*, *watn*, *lä*, *wäder*, men det finns också exempel på renodlade fackuttryck, t.ex. *lägerwall* och *flata i sjön*. Fem av artiklarna innehåller beteckningar för olika typer av befäl.

Jämfört med de andra fackområden som finns representerade i Serenius ordböcker består sjöfartsregistret mestadels av ord med klar fackordskaraktär, och de flesta användes troligen bara av yrkesmän och experter i kommunikation med motsvarande personer. Användargruppen är naturligtvis skeppsbyggare och befälhavare på fartyg, som av någon anledning behövde kunna kommunicera på engelska.

Man kan tänka sig att Serenius varit bekant med stora delar av den övriga fackspråksanslutna vokabulären, eller att han i alla fall relativt enkelt kunnat sätta sig in i den, men för att behärska sjöfartsterminologin behöver man vara mycket insatt i fackområdet. Det är därför naturligt att tänka sig att Serenius haft hjälp av någon expert på området för att hitta rätt svensk motsvarighet till de engelska termerna. Ett rimligt förfaringssätt bör ha varit att Serenius utgått från sin engelska förlaga, vilken troligen är *Manwayring* ([1644] 1972), och omarbetat denna till en engelsk-svensk ordlista. Denna lista har sedan införlivats i den engelsk-svenska ordboken 1734. Serenius har därefter vänt listan och låtit ett urval av materialet utgöra det svensk-engelska sjöfartsregistret. Förfaringssättet är därmed detsamma som i huvuddelen av Serenius ordbok.

Eftersom sjöfartsordlistan omfattar ett så specifikt och väldefinierat ordförråd, är det extra intressant att se hur förhållandet är mellan den engelsk-svenska och den svensk-engelska ordlistan i fråga om lemmaurval. Precis som tidigare finns en möjlighet att ge en större mängd svenska parafraaser i den engelsk-svenska ordboken än i den svensk-engelska, och jag skall av den anledningen undersöka hur proportionerna är mellan ordförrådet i de båda listorna, och hur Serenius gjort sitt urval. Engelskan var inget viktigt långivande språk under 1700-talet, men de tidigaste engelska lånorden i svenskan består av just sjöfartsterminologi. Det är därför av stort intresse att kunna klarlägga om Serenius kan ha förmedlat en del av dessa.

11.6.1.1. Proportionerna mellan sjöfartsappendixen

Antalet artiklar varierar mellan de olika ordböckerna. Den engelsk-svenska ordbokens sjö- och handelsregister är mer omfattande än den svensk-engelska ordbokens. Precis som i huvuddelen av ordboken är detta ett resultat av att Serenius skurit bort delar av materialet vid vändningen. Han har dels låtit bli att ta med vissa artiklar men också uteslutit delar av andra artiklar, framför allt specificerande tillägg till ekvivalenter. Det sist-

nämnda tillvägagångssättet exemplifieras av artikeln RATLINGS, som i den engelsk-svenska ordboken har förklaringen 'weflingar i garnstegarna'. I den svensk-engelska ordboken har tillägget i *garnstegarna* tagits bort, och stickordet utgörs i stället bara av lemmat WEFLINGAR, som har den engelska ekvivalenten 'ratlings'. Att Serenius utelämnat tillägget i *garnstegarna* hänger troligen samman med att stickordet då passar bättre in i den lexikografiska strukturen.

Serenius har även reducerat de långa förklarande artiklarna från den engelsk-svenska ordboken, i den mån han alls tagit med sådana. Ett exempel är BAPTISM, som i den engelsk-svenska ordboken har den långa förklaringen

en doppning eller blötning med watn som med wissa ceremonier gemenligen förrättas när linien eller någöndera af *Tropicos* passeras. Samma ceremonia måste alla de undergå som ei förr varit på det farwatnet, eller ock måste de lösa sig derifrån med pengar.

Motsvarande artikel i den svensk-engelska ordboken lyder:

DOPPNING i watn wid passerande af linien eller någöndera af *Tropicis*,

Den typ av artiklar som uteslutits helt och hållet i den svensk-engelska ordboken exemplifieras nedan av ALIEN, som innehåller mycket specifik information om engelska juridiska omständigheter.⁴

ALIEN, en som är född under främmande herrskap och utom Englands lagsaga: kan hwarken besitta ärfwa eller testamentera fast egendom i England.

NB. Om Engelsk qwinna gifter sig med utländsk man och får barn på främmande botn, så äro de *Aliens*; Men om de födas i England, i dess *Colonier*, *Factorier* eller på Engelsk kiöl, in- eller utomlands, hafwa de burskap.

NB. Om Engelsk man aflar barn i äktenskap med utländsk qwinna på främmande botn, de barn äro Engelsmän enär de komma til England, men deras barn äro *Aliens* om de födas och

⁴ Man kan fråga sig i vad mån artikeln hör hemma i ett sjöfartsregister, men troligen är dessa regler extra viktiga för sjömän som sällan är hemma.

förblifwa på främmande botu.

NB. Främmande sjömän som tiena 2 år på Engelska örlog-skepp i krigs-tider winna derigenom burskap och naturalisation i England.

Det finns emellertid också exempel på att Serenius införlivat uttryck på svenska som inte tidigare haft någon lexikaliserad motsvarighet till den engelska ekvivalenten. Ett sådant fall är källspråksenheten **"STÄLLE på örlogz skepp der skeps-skriftwaren och Felt-skären ha sit tilholl"**. Den engelska ekvivalenten till detta uttryck är i ordboken *cock-pit*, och uppenbarligen har Serenius uppfattat detta som så viktigt att han valt att ange den svenska enheten i form av en parafra, i brist på bättre.

Uppskattningsvis är det ca 1/3 av materialet i det engelsk-svenska sjö- och handelsregistret som utslutits i den svensk-, engelska ordboken. Merparten av det bortskurna materialet utgörs av kulturspecifik information, som inte behövs för svenskt vidkommande eller vars innehåll är svårt att anpassa till en passande lexikografisk struktur.

Sjöfartsappendixet innehåller ändå många parafrafer, vilket inte är så förvånande dels med tanke på att Serenius använder denna typ av förklaring ganska ofta överhuvudtaget, dels då svenskan förmodligen inte hade en lika utvecklad vokabulär på detta område som engelskan vid denna tid. Appendixet innehåller också mycket encyklopedisk information. Detta kan emellertid vara nödvändigt vid beskrivningen av ett fackordförråd. Även nutida fackordböcker av denna typ innehåller mycket encyklopediska uppgifter som stöd åt de rent språkliga (se Järborg 1995).

11.6.1.2. Förstabelägg

Engelskan blev inget betydelsefullt långgivande språk för svenskan förrän under 1900-talet, med en begynnande uppgång under 1800-talet. Redan under 1700-talet lånas dock några ord in från engelskan, bl.a. en del sjöfartstermer. Bergman

(1984:153) anger t.ex. *brigg* 1768, *dävert* 1765, *kutter* 1775, *logg* 1728 och *överhalning* 1764. Det enda av dessa ord som finns hos Serenius (1741) är *logg*, i förleden till *log-lina*, så man kan inte påstå att Serenius ordbok introducerade speciellt många sjöfartstermer, i alla fall inte enligt *SAOB*.

Av de ord som Serenius anger i sin svensk-engelska sjötermslista finns det ändå några som är värda att uppmärksamma, beroende på att de verkar vara tidiga belägg i svenskan och häröra från engelskan. Uppgifterna om orden är hämtade från *SAOB* och *SAOS*, och det är bara Serenius lemman eller de fraser som fungerar som stickord som uppmärksammas, eftersom de övriga ord som förekommer i artiklarna vanligen är sammansättningar eller avledningar bildade till lemmat.

BRIMMA et skepp, To grave a ship. *SAOB* anger att ordet kommer från engelskans *bream*, "af oklart urspr.". Serenius använder emellertid inte detta engelska ord utan föredrar verbet *grave*. *SAOB*:s äldsta belägg är från Deleen 1829, men Serenius har uppenbarligen använt ordet tidigare. Betydelsen är, enligt *SAOB* B 4217: 'gm svedning utvändigt rengöra fartygsbotten'.

GÄCKEN eller Gösen, The jack. Ordet betyder 'liten flagga' och är belagt första gången hos Rålamb, 1691. Rålamb's språkprov är intressant nog identiskt med Serenius: "(*Mom.*) 87. Gäckken Gïösen". *SAOB* anger etymologin till engelskans "jack", som troligen är en bildning till mansnamnet (*SAOB* G 1572).

HARTPÖSA To pay with raisin. Verbet är bildat till substantivet "harpojs (harpix)", som fanns redan i fornsvenskan och har betydelsen 'harts' (*SAOB* H 472). *Hartpösa* betecknar verksamheten att 'bestryka l. insmörja (fartygsskrov l. trävirke å fartyg, stundom andra träföremål) m. "harpojs"'. Serenius (1734) är källan till det äldsta belägget för denna betydelse. (*SAOB* s.v. *harpojsa* 2. H 473). Kanske har han bildat verbet till det redan etablerade substantivet.

KANTA eller wenda, Canting. Serenius (1734) är källa till *SAOB*:s förstabelägg (*SAOB* K 407).

KATT-LÖPARE, Cat-falls. Också detta ord har belagts för första gången i Serenius (1734), (*SAOB* K 826). Ordet är en

beteckning för en typ av tross och återfinns i motsvarande ordform i danska (*katløber*), tyska (*katläufer*) och holländska (*kat-looper*). Serenius verkar snarast ha influerats av något av dessa språk i valet av ordform jämfört med engelskan.

KRÅK-FÖTTER, Crew-lines, missain-legs. *SAOB*:s första belägg är hämtat hos Rålamb 1691, och man anger att ordet härstammar från engelskans *crow-foot*, ett ord som Serenius emellertid inte använder 1741. Motsvarande artikel i 1734 års appendix har dock stickordet CROW-FOOT, men den svenska ekvivalenten är då istället 'mesans-hanefot'. I 1741 års ordbok har Serenius alltså ersatt *mesans-hanefot* med *kråk-fötter*, som verkar ha varit det etablerade ordet. Samtidigt har han ändrat den engelska motsvarigheten från *crow-foot* till *crew-lines*, vilket förefaller märkligt (*SAOB* K 3034).

LIGTA et skepp, urlasta en del, To lighten a ship. Serenius 1741 anges av *SAOB* som äldsta källa (*SAOB* L 738), och orden finns inte med i 1734 års appendix.

LITZA an bonnetten, To lace on the bonnet. Även här är Serenius 1734 källa för förstabelägget till partikel verbet *litsa an* (*SAOB* L 858). Uttrycket betraktas också som dött.

SPIK-SJUKT skepp, Iron-sick. Uttrycket kommer från engelskans *nail-sick* eller *iron-sick* och används om trä som innehåller så rostiga spikar att det börjat läcka. Serenius (1734) är källan till *SAOB*:s första belägg (*SAOB* S 9638)

SPLISSA kabel, To splice a cable. *SAOB* anger Serenius (1741) som äldsta källa, men uttrycket finns faktiskt med redan i 1734 års ordbok under CABLE (To splice a cable, splissa kabel), vilket *SAOB* inte noterat (*SAOB* S 9883).

SWEPEN eller snedden af et skepp, Sweep of a ship. *Svepen* är en benämning på en typ av linje som används i fartygsritningar. *SAOS* anger Rålamb (1691) i förstabelägget.

Sjöfarts- och handelstermerna i den svensk-engelska ordboken är av klar fackordskaraktär och verkar spänna över de mest centrala delarna av ämnet. Termerna är emellanåt mycket specifika, och avsnittet i denna ordboksdelen skiljer sig därmed mycket från huvuddelen av ordboken. En del av orden verkar vara introduce-

rade i svenskan genom Serenius ordbok, även om de inte är så många. Det är emellertid intressant att se att Serenius identifierat en speciell fackspråksvokabulär och separerat den från huvuddelen av ordboken. Förfarandet är så mycket mer intressant som han förmodligen gjort detta på egen hand, utan påverkan från sin huvudförlaga. Innehållet i appendixet bygger emellertid på en engelsk förlaga (se kap. 2), som var mycket populär i England. Också Serenius appendix tycks ha rönt stor uppskattning och den engelsk-svenska ordlistan från 1757 gavs ut separat 1788, under titeln *A Table of Terms of trade and Navigation. English and Swedish*. Förmodligen har denna sedan legat till grund för många andra ordlistor.

11.6.2. Handelstermerna

Namnet till trots innehåller sjö- och handelsregistret mestadels sjötermer; antalet artiklar med handelstermer är endast 20, som redan påpekats. Till dessa har då räknats två artiklar som egentligen består av förteckningar på tullavgifter m.m. för skilda varor, och som inleds med de engelska stickorden: DRAWBACK och PRÆMIUM. De avgifter som anges i artiklarna gällde alltså i England och skulle betalas av svenska handelsmän. Att tullavgifter och skatter varit ett centralt område i svensk handelspolitik syns också i de övriga av Serenius handelstermer. (För att skydda svensk exportindustri införde man år 1722 differentierade tullavgifter i Sverige. Import och export med utländska fartyg belades med 50% högre tullavgifter än motsvarande handel med inhemska fartyg (Högberg 1969:28). Överhuvudtaget kom differentierade skatter och avgifter att bli ett effektivt medel för att gynna svensk export.)

Eftersom handelstermerna är så få listar jag alla stickord och en del morfologiska bildningar nedan i sin helhet, dock utan engelska ekvivalenter.

ASSECURANTZ **brief**; **Asssecurantz lö**n

BODMERI [lån med hög ränta som endast har fartygslasten som pant]

BREF; **frakt-bref**; **wexel-bref**; **creditij-bref**; **avis-bref**

COMPROMISS⁵

CONOSSEMENT, **frakt-bref** [används framför allt om utrikes sjöfart]

CURS; **Wexel-curs**

DRAWBACK [se tabell 24, s. 338!]

FACTURA

FRI, *Ex. Fri-zedel med utgående tull på proviant och skeps-behof*

FÖRTEKNING på in- och utfördt gods i *Londons hamn*

KRÖNA **skipp** [lägga embargo på fartyg]

KÖPMÅN som handla för egen rekning och eswenthr til lands eller watn

INLAGA på tullen

LICENT, *Ex. Extra-licent, som betalas för allt gods som utländsk man för egen rekning sender til England*

LIGGARE, *hufvud-boken i et conto*ir

PRÆMIUM [se tabell 25, s. 339!]

SKRIFVA ifrå sig et **wexel-bref**

TOLAG (*Stadstull*)

TULL, *Tull-zedlar, som gifwas på tullen i London wid skeppningen af godz*

WEXEL, **Wexel-bref**; **Wexel-curs**

Man har viss anledning att fråga sig varför Serenius valt att infoga ett begränsat antal handelsord i sin sjöfartslista när själva huvudordboken innehåller ett långt större antal ord som behandlar handel och ekonomi. De handelsord som står i det särskilda appendixet är dock i stor utsträckning speciella för just sjöfart och utrikeshandel, vilket kan vara en anledning till att de ansetts passa just här. Vi får också en uppgift om varifrån Serenius hämtat en del av sina uppgifter, nämligen från en förteckning, daterad 1731, från Londons tullverk.

Några av handelsorden i sjöfartslistan finns också i huvudordboken: *assecurans-bref*, *factura*, *liggare*, *tolag*, *tull* och *wexel*. Förutom dessa har jag ur huvudordboken excerperat yt-terligare 172 ord och uttryck som kan ses som speciellt utmärkande för handel och ekonomi. Allmänord som *penningar*, *handel* har inte tagits med, men gränsdragningen mellan allmänord och ord med fackordskaraktär. är som sagt diskutabel.

⁵ Detta ord verkar ha kommit med av misstag. Förklaringen lyder: *arbitration*, och ordet hör troligen hemma i huvudordboken.

TABELL 24. *Artikeln DRAWBACK i Sjöfarts- och handelsregistret.*

DRAWBACK en viss penning, som Cronan betalar wid införsten af sådane waror, som hemma i landet äro belagde med acciser, men wid utskryppande njuta det tillbaka igen, som i accisen blifwit betalt. <i>Ex.</i>			
	l.	s.	d ^a .
Wax-lins. <i>pr. Skip, wictualiewigt,</i>			8.
Talg-ljus <i>pr. do.</i>			1.
Sål-läders-hudar och kalfskin, barkade och beredde i England <i>pr. Skepp</i>			1.
Arbetadt läder i stöflar, skor, handskar <i>pr. Dito.</i>			1 1/2.
Stärkelse <i>pr. Dito</i>			2.
Säya <i>pr. Dito</i>			1 1/2.
Papper fint <i>pr. ris</i>		1	6.
Medelmättigt <i>do. do.</i>		1 à	9.
Semre <i>do. do.</i>			6.
<i>Dito. do.</i>			4.
Papp <i>pr. Centner</i>		3	
Trykt papper för wegg-bonad/ hwarje Yard- quadrat			1.
Sidenthyger trykte eller fergade <i>pr. Yard</i>			9.
Silkes näsdukar <i>Do. Do.</i>			1.
<i>Cattuner.</i>			6.
Linne och stuffer			3.
Silfwer arbetat <i>pr. untz</i>			6.
Guld-spetzar / tråd eller frantzar <i>pr. Skip</i>		6.	8.
Öl, mumma/ Cider och allehanda brenviner ninta accisen tillbaka, allenast 3 d. <i>pr. tun. innehollés för omkostningar.</i>			
NB. Alle andre waror som ey äro i England tilwärhade, ey eller med accis belagde, utan wid införsten betala tull, få samma tull tillbaka, somlige til fullo, somlige med litet qwarbeholl för Cronan, när de inom 3 år efter införsten utfö- ras, <i>vide The Britthish customs Lond: 1731. 8:vo.</i>			

a. Förkortningarna l., s. och d. utläses *pund, shillings* och *pence*.

TABELL 25. *Artikeln PRÆMIUM i Sjöfarts- och handelsregistret.*

PRÆMIUM som Cronan gifver wid utförsel på Engelsk köf af vissa waror, samt på inkommande skeps materialer ifrå plantationerne. Bounty. Til exempel.			
På fisk och kött.			
	l.	s.	d.
<i>Pilchards, sardeller (et slags sill) pr. tunna af 50 gallon.</i>		7.	
Gabbilaw, tunnan		5.	
Yongor, insaltade, tunnan		2	
Yongor, torra, pr. centner		3	
Tax, pr. tunnan á 42 gallon		4.	6.
Sill, insaltad, pr. tunnan a 32 gallon		2.	8
Sill, rökt, pr. dito		1.	9.
Hensäd och uttagen, dito		1.	
Sprött torkad, [skarpsill] pr. last		1.	
Oxe-kött och flesh, saltadt med fremmande Salt och icke med Engelskt, Skotskt eller Irländskt pr. tunna		1.	6.
Segel-duk, på hwar Ell af 3 fot 2 tum		1.	
Spanmål.			
Swete pr. Quatern/ eller 2 Svenska tunnor, när mark-gängen ey är mer än 2 l. 8 s.		5.	
Håg do.	1 12	3.	6.
Korn do.	1 4	2.	6.
Malt	1 4	2.	6.
Swet-malt	2 8	5.	
Silkes-strumpor, ey-silke, silkes-wantar, spetzar frantzar, &c. pr. pound averdup:		1.	3.
Silkes stuffer eller band		3.	
Gyllen- eller silfwer-duk eller band		4.	
Grograms eller tyger blandade med Camel-hår			8.
Tyger blandade med bomull med hlle		1.	6.

I tidigare avsnitt har det visat sig att Serenius ofta väljer att använda parafraaser i stället för lexikaliserade uttryck. Av denna anledning har en del fraser tagits med i excerperingen, när fraserna verkar uttrycka en speciell betydelse, som han av någon anledning inte har, eller vill använda, ett lexem för. Artiklarna innehåller därtill en stor mängd regelbundna avledningar. I de

fall både den svenska och engelska avledningen är regelbundet bildade med regelbundna betydelse har jag inte räknat dem som särskilda belägg.

Av de 172 excerperade beläggen är 63 uttryck för företeelser som har med betalning, betalningsmedel och betalningssätt att göra, såsom *afgälda*, *betala contant*, *casseur* och *wexel*. Av beläggen kan 53 knytas till administration och ekonomiska förhandlingar, t.ex. *accordera med sina creditorer*, *bok-holleri*, *giöra förlag på jern* och *privilegium*. De för svenskt vidkommande centrala uttrycken *stapel-stad*, *stapel-waror* och *up-stad*⁶ finns också representerade. Dessa ord finns inte med i de engelsk-svenska ordböckerna, vilket visar att Serenius ansett dem vara så viktiga att han införlivat dem på eget initiativ.

I ordboken finns också 29 ord och uttryck som har med tullväsende och skatter att göra, vilket exemplifieras av följande belägg: *accis*, *sjötuls-besökare wid strande och watn*, *contraband*, *klarera*, *taxa* och *taxera*. Sammansättningar och avledningar med *tull* är *tulla*, *tullnär*, *tull-snok*, *tullbar*, *tull-bod*, *tullfri*, *tull-hus*, *tull-kammare*, vilket visar på detta begrepps centrala ställning i merkantila sammanhang.

Till handelstermerna har jag också räknat fjorton myntenheter och måttsuttryck, såsom *centner*, *dukat*, *gross*, *lispund*, *pund*, eftersom dessa måste ha varit viktiga för handelsmännen.

Slutligen finns också tretton exempel på yrkeskategorier som berör handel och köpenskap. Tre av dem behandlar samma typ av yrke: *krämare*, *krämerska* och *siden-krämare*. Andra yrken är *actuarius*, *befraktare*, *bokhollare*, *commissarius*, *grosshandlare*, *justerare af mått och wigt*, *köpman*, *pack-hus waktare*, *registrator*, *rentmestare*.

Sammanfattningsvis kan man säga att handelstermerna berör det mest centrala i merkantila sammanhang, såsom skatter, avgifter, tull, kvitton och försäkringar. Också uttryck för specifikt svenska företeelser finns med, och dessa har Serenius

⁶ Stapel-städer var de städer som fick idka handel med utlandet och ta emot utländska sjömän. Uppstäderna hade inte denna rätt, utan var tvungna att frakta sitt gods till stapelstäderna för utlandsexport (Högberg 1969:34ff.). Stapelvaror var de stora exportvarorna, framför allt järn, trä, beck och tjära.

tinkluderat utan att de hämtats från den engelsk-svenska förlagan. Flera av orden är av franskt ursprung och är mycket representativa för det (blygsamma) franska inflytande som märks i Serenius ordbok (se avsnitt 11.7).

11.6.3. Exportvaror och ämnesrelaterade ord

Näst efter sjöfartsområdet är det fackområde som betecknar exportvaror det mest omfattande i Serenius ordbok. Eftersom kemin som vetenskap utvecklades i nära anslutning till gruvdrift och förädling av råvaror utvunna genom gruvdrift, har jag valt att slå ihop dessa områden. På samma sätt räknas också de exportvaror som härrör ur skogshantering hit, eftersom man ofta fick fram flera produkter ur samma process men använde de olika produkterna för olika ändamål. I kolmilorna fick man exempelvis både kol till järnhanteringen och tjära till skeppsbyggeri. Bergshanteringen med förädlingsverksamhet omfattar flest exempel på ord med fackordstillhörighet. Totalt uppgår antalet excerperade belägg till 252, och endast sju av dessa härrör från skogsbruket, nämligen *tjära*, *tjärubrenneri*, *terpentin*, *såpa*, *såp-bruk* och *såp-lera* (användes för att tvätta ylle med; Serenius 1734, artikeln EARTH).

Den största mängden, 124 belägg, utgörs av beteckningar för ämnen som utvinns ur gruvor eller förädlade produkter av sådan verksamhet. Också vissa restprodukter hör hit, exempelvis *askmörja*, och *slagg*. Orden är vanligen konkreta substantiv, såsom: *alun*, *bärnsten*, *flinta*, *kol*, *messing*, *quick-silfwer*, *swart agat*, *vitriol*, *äfja* och *slam i alun- eller salt-kokeri*.

Den näst största gruppen av belägg, 39 exempel, betecknar verktyg eller andra anordningar som behövs för gruvdrift och bearbetning av produkter. Exempel ur denna grupp är: *belg*, *distiller-panna*, *mas-ugn*, *slip-sten*, *stötel* och *äsja*.

Ytterligare en stor grupp utgör de 38 belägg som betecknar en viss typ av verksamhet och bearbetningsprocesser, t.ex. *amellera*, *förgylla*, *lutra*, *sofra metaller*, *urslagga* och *wella ihop jern*. Det finns dessutom femton belägg för olika platser där

verksamheten föregår. Hit har räknats en del allmänord, t.ex. *grufwa* och *bruk*, men också *jern-bruk* och *stong-jerns-smidja*. Till bergshanteringens räknar jag dessutom en del yrkeskategorier, sammanlagt 29, och dessa består oftast av nomen agentisbildningar av typen *bly-slagare*, *förtennare*, *kolare*, *plåtslagare* etc.

De ord som angivits här betecknar framför allt ämnen som utvinns direkt ur gruvan samt olika typer av förädlingsprodukter; många av dessa är exportvaror. Det finns i princip inga beteckningar för själva gruvbrytningen, vilken heller inte var av central betydelse för exportens vidkommande. En jämförelse med de ord som excerperats ur Rydberg (1989) visar t.ex. att ett så centralt ord som *påstickning* saknas (ordet avser aktiviteten att tända eld på stora vedstaplar i syfte att luckra upp berget). Också ord som *gruvspel* (vinschanordning för frakt ned i och upp ur gruvan) saknas. Serenius har koncentrerat sig på den typ av ord som är av störst intresse för den tänkta målgruppen för ordboken och uteslutit sådant som är av marginellt eller inget intresse för dessa. Även här kan vi således se en medveten anpassning av ordförrådet. Man kan också konstatera att Serenius urskiljer en fackvokabulär även inom bergshanteringens.

11.6.4. Juridiska termer

I den engelsk-svenska ordboken anges en stor mängd stickord med fackordstillhörigheten *Lag-Term*. I den svensk-engelska ordboken förekommer inte denna beteckning lika ofta, och den verkar dessutom vara förbehållen endast vissa, och inte alla, ord med juridisk anknytning. Några exempel på ord som är angivna som lag-termer är *eds-öre*, *oquädins-ord*, medan ord som *saker* och *mans-bot* inte får någon särskild markering. Vad Serenius egentligen menar med *Lag-Term* är därför oklart.

De excerperade belägg för fackområdet juridik uppgår till 99 totalt. Hit har räknats ord och uttryck som dels är av ganska allmän karaktär, som *attest*, *förordning*, *lagsökning* och *lagsagu*. De allra flesta beteckningarna i denna delkategori kom-

mer från ett fåtal artiklar som behandlar beteckningar innehållande *lag*, och kategorin uppgår till 33 belägg. En del av innehållet i artikeln är mer specifikt, som frasen *lagföra en ogierningsman*.

Något fler, nämligen 42, är de ord som kan knytas till rättegångar och handlingar som leder till rättegångar. Exempel på sådana belägg är *advocat*, *contumacia* (tredskodom), *lagsöka en uppå des handskrift* (stämman någon), *prejudicat* och *saker*. Ett annat delområde är arvsrätt, som har 15 belägg, varav de flesta är hämtade ur artiklar rörande testamenten och testamentering. Exempel på dylika ord är: *arf*, *börds-rett*, *fullkomna et testamente*, *testamenteradt gods eller pengar*. Också här märks att många av orden inte är lexikaliserade.

Slutligen finns också nio exempel på juridiska begrepp som snarast är av ekonomisk karaktär. Dessa är *burskap*, *burskapsbref*, *hemmulla en egendom*, *hemmullan/hemmullande*, *hemmullsman*, *octroy*, *solvendo*, *som är solvendo* och *som icke är solvendo*. De två sista exemplen är intressanta såtillvida som att Serenius ger en relativfras i stället för adjektiven *solvent* och *insolvent*, båda belagda 1669. Detta är ytterligare ett exempel på hans praxis att i en produktionsordbok ge en parafra som källspråksenhet i stället för att erbjuda en lexikaliserad enhet.

Även den juridiska vokabulären är specifik på så sätt att den koncentrerats kring områden som är centrala för handel och ekonomi. Det märks också att somliga uttryck är svåra att ge ett motsvarande svenskt ord för, eftersom en del fraser och rent latinska ord kommer till användning.

11.6.5. Socio-kulturella ord

Med tanke på ordbokens syfte bör det ha varit av visst intresse för användarna att ha tillgång till ord och uttryck för kulturspecifika företeelser. Eftersom ordboken förutsätts vara avsedd för svenska användare som producerar engelsk text, förväntar man sig socio-kulturella ord som skildrar svensk kultur. Det finns emellertid nästan inga ord av denna typ i ordboken, och heller

inga speciella förklaringar av kulturella fenomen, som i den engelsk-svenska ordboken. Serenius har således inte lagt någon större vikt vid denna typ av information, vilket möjligen kan förklaras utifrån hans tänkta målgrupps intressen.

11.6.6. Täckningsgrad och specificitet i terminologin

Antal ord som har räknats som fackord eller bedömts ha karaktären av fackord är totalt 921. Av de fackområden som undersökningen behandlar är sjöfartsterminologin det mest omfattande, därefter kommer bergshantering, ekonomi/handel och slutligen juridik. Speciella socio-kulturella ord finns inte i nämnvärd utsträckning i ordboken. Storleken på områdena är självfallet beroende av hur man exciperar materialet, och det är inte självskrivet var man drar gränsen mellan allmänspråk och fackspråk. De specialvokabulärer jag valt att undersöka kan ändå betraktas som representativa för ordbokens inriktning. Även om antalet ord hade kunnat justeras åt något håll med en annorlunda typ av excerpering, verkar det ändå som att förhållandet mellan de olika områdena har de ovan angivna proportionerna.

Inget av områdena rymmer alla de olika typer av fackord som kan tänkas höra hemma i respektive teknolekt. Man kan således inte använda Serenius ordbok som enda material för en undersökning av fackspråk generellt sett under 1700-talet. De olika teknolekterna är emellertid olika väl representerade i ordboken.

Sjöfartstermerna förefaller ge den bästa täckningsgraden. De ord som saknas rör framför allt benämningar på manskapet och deras olika sysslor. Det finns endast fem beteckningar för besättningsmedlemmar, och dessa rör uteslutande officerare. Man hittar inga exempel på vad övrig personal kallades, mer än möjligen "gossar". Det finns heller inte så utförliga beteckningar på olika typer av vindar och vindstyrka, även om en del av detta fält finns med. Några verkligt förväntade ord fattas också i appendixet, t.ex. de för engelsk sjöfart så centrala *ebb* och *flod*. Orden återfinns i och för sig inne i den allmänna delen

av ordboken, men man kan tycka att de också borde behandlas i det speciella appendixet. Sammantaget kan man ändå konstatera att sjöfartsterminologin verkar vara väl representerad, speciellt vad beträffar ord och uttryck för skeppets konstruktion, delar och handhavande samt navigering.

Bergshanteringen är också väl representerad, framför allt vad gäller de delområden som är mest centrala för ordboken. Dessa innehåller beteckningar för sådant som utvinns ur gruvan, och som också var viktiga exportvaror. På sätt och vis är det något förvånande att Serenius bemödat sig om att få med så många ord och uttryck för ämnen som i förstone verkar vara mindre intressanta för ordboksanvändaren, såsom verktyg och bearbetningsprocesser. Sådana företeelser kan inte ha varit särskilt viktiga ur exporthänseende. Kanske skall man också betrakta detta fackområde mot bakgrund av den tidens vetenskapliga rön. Sverige var under 1700-talet en av de främsta nationerna vad beträffar gruvdrift och metallurgi, och det är troligen detta förhållande som avspeglas i ordboken.

Handelsterminologin och den juridiska vokabulären behandlar framför allt sådana företeelser som anknyter till den direkta handelsverksamheten. Orden betecknar måttsenheter, avtal, kvittenser, betalningsförfarande, arv, avgifter och tullar. I fråga om den ekonomiska delen saknas t.ex. beteckningar för olika typer av lån. Den juridiska terminologin är också starkt fokuserad på ekonomisk juridik, och man hittar inte många beteckningar för brottslig verksamhet rörande egendomsbrott, personskador, dråp och mord.

Sjöfartstermerna är således de mest uttömmande av de undersökta fackområdena. Det är heller inte förvånande att just detta område också innehåller de mest specifika orden. Detta gäller framför allt en del facktermer rörande riggen med alla beteckningar för master, tackel och segel.

Ett exempel är artikeln LINA, som innehåller följande sammansättningar: *beslags-linor*, *bog-lina*, *kryss-bog-linor*, *stora bog-linor*, *stora mers-bog-linan*, *fock bog-linor*, *för-mers-bog-linor*, *fång-lina*, *ankar-fång-lina*, *fång-lina i båten*, *lod-linor*, *ror-lina*, *rack-linor*, *skär-liner som löpa genom block frå den*

ena wanten til det andra, sork-lina, stor-lina, kryss-skot-linor. Man kan urskilja en gradvis ökning av specificiteten mellan flera av orden, men den räcka som når djupast är: *lina, bog-lina, stora bog-linor, stora mers-boglinan.*

På motsvarande sätt kan man urskilja en ökande grad av specificitet hos följande ord i artikeln *GIGA up seglen: gig-tog, mers gig-tog* samt *stora mers-gig-tåg.*

Av de andra fackområdena är det bara bergshanteringens som kan uppvisa en liknande gradvis ökning av specificiteten hos ordens betydelse, men den uttrycks inte på samma sätt. Utmärkande för sjöterminologin är att det finns riktiga fackord för de specifika delar och detaljer som skall betecknas. Bergstermerna har sällan samma typ av systematisk sammansättningsmorfologi som sjötermerna, utan begagnar i stället ofta attributiva nominalfraser, som i exemplet *alun – omsmelt alun.* De mest centrala delarna av detta ordförråd har emellertid ofta sammanställningar, t.ex. *jern – jern-bleck/jern-tacka.* Jag har emellertid inte hittat någon räcka som går längre än till två nivåer bland bergstermerna.

Sammanfattningsvis kan man alltså konstatera att det är sjöfartsterminologin som bäst passar in på beskrivningen fackterminologi, både vad beträffar täckningsgrad och specificitet. Det är förmodligen också av denna anledning som den behandlats i en separat del av Serenius. En intressant slutsats är emellertid att Serenius faktiskt kan sägas ha varit medveten om skillnaden mellan fackspråk och allmänspråk, och att ordböcker skulle kunna utgöra en viktig källa för denna typ av forskning.

11.7. Franska lånord

Vi har redan sett exempel på en del franska lånord i Serenius ordbok, framför allt bland de ekonomiska fackorden. Man kan vänta sig att finna en del ytterligare franska lånord i Serenius ordböcker, med tanke på såväl franskans inflytande vid denna tid i största allmänhet som på ordbokens ursprungligen engelsk-franska förlaga från vilken en del franska ord kan härröra.

För att kontrollera hur många ord av fransk härkomst som kan finnas i den svensk-engelska ordboken har jag gjort en finalalfabetisk sortering av den elektroniskt sökbara delen av den svensk-engelska ordboken och undersökt de franska ordbildningsändelserna i det svenska materialet. Resultatet visas i tabellerna 26 och 27, uppställt i finalalfabetisk ordning. Orden har kontrollerats med avseende på härkomst, men många franska lånord har tagit sig in i svenskan via tyskan, varför gränsen ibland är svår att dra. Eftersom orden inte är så många har jag inte ansett det vara mödan värt att subkategorisera dem utan orden har endast ställts upp efter suffixavledning. Olika ordklasser urskiljs, men jag fäster inget avseende vid om suffixen är personbetecknande, abstrakta osv.

TABELL 26. *Franska lånord, adjektiv.*

Svensk enhet	Engelsk-ekvivalent
profitabel	lucrative
pikant	satyrical

Antalet franska lånord är litet och består huvudsakligen av substantiviska avledningar. Orden behandlar i huvudsak handel, ekonomi, administration och krigskonst, och det finns nästan inga beteckningar på den typ av ord man intuitivt förknippar med franska lånord från 1700-talet, nämligen kultur och hovliv. De ord som kommer närmast är några beteckningar för företeelser inom teatern, men i stort sett kan man säga att denna typ saknas. Serenius ordbok är också något för tidig för den typen av ord, som väl mestadels förknippas med Gustav III:s hov under 1780-talet. Man kan dock märka att den stora importvaran porslin representeras av postlin och ekta postlin. Serenius var annars emot den lyximport som Ostindiska kompaniet bedrev, vilket möjligen kan avspeglas i ordboken.

TABELL 27. *Franska lånord, substantiv.*

Svensk enhet	Engelsk ekvivalent
printzessa	princess
bagage	train, baggage, luggage
flage	back, flaw
läkage på gods i skep	leakage
pase, page	page
passage	passage
slitage	wear and tear
comédie-hus	play-house
comédie-skrifware	a stage-writer
gard	gard
archeli	gunnery (gun-room <i>in navi</i>)
archeli-konst	gunnery
archeli-mästare	gunner
compani	company
tyranni	tyranny
liberi	livery
liberi-betjenter	livery-men
orangeri	an orange-house or green-house
galleri	grate
artilleri	artillery
musqweteri	small-arms
gallanteri	fine things
parti	parcel
republican	commonwealthsman
bardesan	partisan
hoff-partisan	royalist
kortisan	gallant, lover, spark
postlin	porcelain, or porcelane, earthen ware
ekta postlin	china, china-ware
postilion	postilion, post-boy
companion	partner
recommendation	recommendation
gifwa sig på capitulation	To surrender upon articles
assecurans	insurance
assecuranc-contoir [sic]	insurance-office
ingenieur	engineer
vice-gouverneur	deputy-governour
casseur	casseur, cash-keeper, purser
hand-casseur	privy purse
filur	out-purse, cut-throat
miniatur-målning	miniature
manufactur	manufacture or manufactory
turkos	turcois

Svensk enhet	Engelsk ekvivalent
fransos	frenchman
fregat	frigate
dukat	ducket
salat	sallet
credit	credit
profit	profit, advantage, gain, lucre
respit	respit, respite, forbearance
favorit	minion, favourite
comediant	stage-player
lieutenant	lieutenant
lurant	eavesdropper
logement	lodging
manufactorist	manufacturer
statist	statesman, politician)
krog-statist	state-tinker, blue apron statesman

Många av de franska lånorden har också kvar sin franska stavning, särskilt yrkesbeteckningarna med suffixet *-eur (-ör)*, och man kan också se att flera av orden har samma ekvivalent på engelska. Sammanfattningsvis kan ändå konstateras att antalet franska lånord är mindre än vad man i förstone väntar sig, och att de som trots allt finns ansluter till den verksamhet Serenius velat befrämja med sin ordbok. Möjligen kan detta också säga något om Serenius egen inställning till lånord.

11.8. Sammanfattning

Ordförrådet i Serenius ordböcker ger intryck av att vara avpassat för de tänkta användargrupperna. Detta märks speciellt i det appendix över sjöfarts- och handelsterminologi som finns i alla hans ordböcker. Att denna lista innehåller många för svenskan vid denna tid nya ord tar sig bland annat uttryck i att Serenius utesluter stora delar av den engelsk-svenska ordbokens appendix, vilket jag tolkar som att han haft svårigheter att bilda naturliga källspråksenheter av de parafraaser som används för att översätta engelskan. Innehållet i sjöfartsappendixet är den del

av ordboken som närmast kan liknas vid ett rent fackordförråd. Det märks inte minst i specificiteten i ordförrådet, som på sina ställen är långt driven.

Handelsterminologin är svagt företrädd i appendixet men förekommer desto ymnigare i själva huvudordboken. Det är emellanåt svårt att dra gränsen gentemot allmänspråk, vilket delvis förklaras av att många facktermer så småningom blir allmänna och att det i ett äldre material av denna typ är svårt att avgöra på vilket stadium i utvecklingen orden befinner sig. Excerperingen har därmed fått ske med en god portion intuition.

Också övriga intressegrupper verkar få sina intressen tillgodosedda i ordboken. Ordförrådet täcker de viktigaste exportnäringarna och ger också exempel på sådan juridisk terminologi som en handelsman kan komma i kontakt med. Den är företrädesvis av ekonomisk art och berör avtal, kontrakt m.m. Vidare är tullväsendet väl representerat och man hittar också en del måttsbeteckningar. Däremot är det inte många ord i den juridiska terminologin som betecknar rent brottsliga aktiviteter.

Serenius svensk-engelska ordbok verkar i lexikaliskt avseende fokusera sådan vokabulär som främst handelsmän och sjöfarare har nytta av. På så sätt infriar den de löften som ges i förordet och tillför samtidigt svensk lexikografihistoria en ny dimension genom att ge incitament till undersökningar av fackspråksordböckernas utveckling.

12. Sammanfattning

Denna avhandling behandlar Jacob Serenius engelsk-svenska och svensk-engelska ordböcker, publicerade i stort sett under första hälften av 1700-talet. Syftena med avhandlingen är i huvudsak två: att beskriva ordböckerna utifrån ett lexikografiskt perspektiv och att undersöka det svenska ordförrådet. För det sistnämnda syftet används framför allt den svensk-engelska ordboken, eftersom svenskan i denna ordbok förhåller sig mer självständig gentemot sin förlaga än vad den engelsk-svenska gör.

Serenius ordböcker bygger nämligen på en engelsk-fransk ordbok, Boyer (1729), vilket framför allt visar sig i den engelsk-svenska ordboken men till viss del också påverkar utformning och innehåll i den svensk-engelska, eftersom denna är en vändning av den engelsk-svenska. Båda ordböckerna arbetar därmed ytterst med samma material.

Det funktionella perspektivet är grundläggande för alla delundersökningar i avhandlingen. Genom att Serenius utnyttjat sin engelsk-svenska ordbok i kompileringen av den svensk-engelska erbjuds man möjligheten att analysera på vilket sätt han bearbetat sitt material i förhållande till de olika funktioner som källspråket respektive målspråket har i de båda ordbokstyperna. Den grundläggande utgångspunkten är således ordböckernas typologiska tillhörighet, som bestäms i enlighet med en rudimentär typologisk indelning i avkodningsordböcker och produktionsordböcker.

Den lexikografiska undersökningen av ordböckerna sker enligt en analysmodell för tvåspråkig lexikografi och beaktar de olika krav som ställs för utformningen av innehållskategorierna

i respektive ordbokstyp. Undersökningen visar att avkodningsordboken bäst fyller sin funktion. Detta är heller inte förvånande, dels med tanke på att Serenius till denna ordbok haft en förlaga att hämta utförlig information från, dels då det vid denna tidpunkt inte fanns så många omfattande ordböcker med svenska som källspråk som kunnat stå modell för den svensk-engelska ordboken. Jämförelserna mellan första och andra upplagan av den engelsk-svenska avkodningsordboken visar också att Serenius använt sig av Samuel Johnsons engelska definitionsordbok, vid omarbetningen av den senare hälften av den i övrigt mycket litet bearbetade andraupplagan. Förfarandet visar emellertid att Serenius känt till utvecklingen inom engelsk lexikografi vid denna tid och haft förmåga att välja lämpliga förlagor.

Ett drag som skiljer Serenius ordböcker från dagens tvåspråkiga ordböcker är att han ger etymologisk information. Sådan återfinns endast i de engelsk-svenska ordböckerna, i störst omfattning i den andra upplagan. Det kraftigt utökade antalet etymologier är också det drag som utgör den absolut största skillnaden mellan upplagorna av den engelsk-svenska ordboken. Etymologierna undersöks inte som sådana, däremot kartläggs de källor ur vilka Serenius hämtar sin information. För den första upplagans vidkommande är det i huvudsak Verelius (1691) som ligger till grund för etymologierna. I den andra upplagan däremot ökar antalet källor markant, och man bibringas uppfattningen att Serenius haft stor kännedom om dylik språkvetenskaplig litteratur men inte haft förmåga att systematiskt utnyttja informationen. Kanske har han heller inte haft intresse av att göra det. Etymologierna ger på det hela taget intryck av att representera ett äldre, götiskt, skede i svensk språkvetenskap som inte stämmer överens med ordböckernas övriga innehåll och utformning. Lexikografiskt sett är dessa i paritet med exempelvis engelsk lexikografi vid denna tid, men etymologierna är däremot inte grundade på de vetenskapliga rön som åstadkommits redan då.

Serenius ordböcker innehåller ett för svensk lexikografi nytt språk, engelska, vilket tidigare inte behandlats så genomgri-

pande i svenska ordböcker som Serenius gör. Ordböckerna förutsätts också fylla en delvis ny funktion, som äldre ordböcker inte haft på samma sätt. Serenius ordböcker har det uttalade syftet att underlätta förbindelserna mellan Sverige och England och är därmed uttalat praktiska hjälpmedel i den direkta kommunikationen mellan två levande moderna språk, något som de tidigare latinbaserade ordböckerna inte alltid varit. Att Serenius haft kännedom om den latinska lexikontraditionen visar sig annars på flera sätt. Det tydligaste beviset är väl att han utnyttjar latinets till att disambiguera homografer och specificera polysema betydelser.

Att ordböckerna innehåller två moderna språk och har syftet att vara handelsmän, vetenskapsmän och sjöfarare behjälpliga kan ha påverkat utformningen av deras svenska ordförråd. Serenius måste stött på otaliga problem i översättningen av ord och uttryck för exempelvis engelskt kulturliv, liksom många andra områden som han kanske inte kände till så ingående. Av denna anledning har Serenius engelska-svenska ordbok undersökts i egenskap av källa till förstabelägg i SAOB. Resultatet av denna undersökning visar att man gör klokt i att diskutera olika typer av förstabelägg. Serenius bidrag utgörs dels av sådana ord som kan anses vara en genuin återspeglning av behovet att fylla en lexikalisk lucka i svenskt ordförråd, dels mera mekaniska ordbildningar som vilar på en inhemsk ordbildningsgrund bestående av produktiva morfem som emellertid tydligt korrelerar med motsvarande engelska morfem. Ordbildningar av den sistnämnda typen, där t.ex. engelskans *un-* regelmässigt återgivits med svenskans *o-*, verkar vara av mer tillfällig natur och har heller inte blivit bestående i svenskan på samma sätt som den först diskuterade typen, som bidragit med fortfarande fullt gångbara ord såsom *storrökare*, *spader*, *ruter*, *klöver* och *lilltå*.

I anslutning till undersökningen av förstabeläggen för jag också ett resonemang om lexikalisering och diskuterar huruvida man kan utnyttja de förstabelägg ur den engelsk-svenska ordboken som återanvänts i den svensk-engelska för att klargöra dessa ords grad av lexikalisering vid denna tid.

En stor del av förstabeläggen utgörs av sammansättningar. Eftersom denna ordbildningstyp är lämplig för nyskapande av ord men också omfattar bildningar med väldigt lexikaliserade betydelser är den en intressant kategori att undersöka närmare. Här är det sammansättningarna i den svensk-engelska ordboken som utgör undersökningsmaterial, eftersom dessa i denna ordbok valts ut av Serenius på ett mer medvetet sätt än vad som är fallet i den engelsk-svenska ordboken, där svenskan i högre grad reflekterar engelskan, också på den formmässiga sidan.

Den lexikologiska undersökningen tar främst fasta på sammansättningarnas bildningstyper som relateras till de bildningstyper som förekommer idag. Det visar sig att ordbildningstyperna som sådana överensstämmer i stora drag men att de faktiska morfemen till stor del skiljer sig mellan Serenius ordbok och dagens svenska. Sammansättningarna sätts också i relation till korresponderande enheter i den engelsk-svenska ordboken. Genom detta förfarande får man fram att en del svenska parafrafer i den engelsk-svenska ordboken antagit sammansättningsform i den svensk-engelska ordboken, vilket tolkas som att Serenius på detta sätt anpassat materialet till dess nya funktion som källspråk. Flera av dessa sammansättningar är också förstabelägg i *SAOB*. Det visar sig dessutom att en stor del av sammansättningarna i den engelsk-svenska ordboken bytts ut mot synonymmer i den svensk-engelska, vilket möjligen kan ha ett samband med ett delvis förändrat stilideal hos Serenius, där bibelspråket fått en större betydelse.

Slutligen undersöks de delar av ordförrådet i den svensk-engelska ordboken som kan tänkas vara speciellt relevanta för den avsedda läsekretsen. Sjöfartsappendixet bildar här en given utgångspunkt, och detta visar sig också tillhandahålla flest antal fackord totalt sett i ordboken samt ha en bra täckningsgrad. De övriga områden som undersöks (handel, den viktigaste exportmarknaden, juridik) visar sig vara begränsade till den del av vokabulären som är viktigast för just handelsutbyte mellan länderna. Den svensk-engelska ordboken innehåller dessutom förbluffande få ord som beskriver socio-kulturella skillnader mellan länderna. Det finns heller inte särskilt många franska lånord,

vilket möjligen förvånar något med tanke på tidsperioden. En förklaring är att de franska lånord som ofta förknippas med 1700-talet kommer från områden som inte är intressanta för Serenius vidkommande.

Serenius ordböcker kan därmed sägas vara förhållandevis väl anpassade till sina antagna funktioner, och de bör ha spelat en stor roll för den fortsatta utvecklingen av svensk lexikografi.

Summary

Purpose and data

The subject matter of this thesis is the first bilingual dictionaries of English and Swedish, published in Sweden during the first half of the 18th century by Jacob Serenius. The titles of the dictionaries are *Dictionarium Anglico-Suethico-Latinum* (1734), and *Dictionarium Suethico-Anglo-Latinum* (1741). The second edition of the English-Swedish dictionary, published in 1757, has the title *English and Swedish Dictionary*. The first two titles give the impression that the dictionaries are trilingual, but the Latin language is only represented by equivalents to the entry word (and its different meanings), and is by no means as important for the dictionaries as the Swedish and English languages. Because of that, I have chosen to treat the dictionaries as bilingual.

This thesis has two purposes, the first of which is to examine the dictionaries lexicographically in order to estimate Serenius' lexicographical technique and to gain greater knowledge of the growth of lexicography in Sweden. The second purpose is related to the vocabulary of the dictionaries. Old dictionaries are frequently used in diachronical, linguistic research, and it is crucial that scholars have the opportunity to fully appreciate the contents of the dictionaries, in order to draw the correct conclusions. In order to do so a survey of the history of lexicography is important. The vocabulary of a dictionary is usually subject to certain lexicographical restraints. This means that one can never be certain that the words in the dictionary actually reflect the way they are used in everyday life, because they might be adap-

ted in some way to fit the lexicographic structure of the dictionary.

Serenius' dictionaries are important in several ways. They are the first Swedish dictionaries to treat English in a comprehensive way, and they also seem to fill a somewhat different purpose than earlier dictionaries, which mainly were used for Latin studies and for understanding classical literature in Latin. Serenius' dictionaries have a more practical purpose – to simplify communication between businessmen.

The main part of the data in the thesis is the three dictionaries of Jacob Serenius. Another important dictionary is *The Royal Dictionary English and French and French and English*, by Abel Boyer. This is the dictionary which Serenius used as his model when he compiled his own English–Swedish dictionary (1734).

Jacob Serenius and lexicographical influences

Jacob Serenius (1699–1776) wrote his first dictionary while working as a clergyman in the Swedish parish in London. Apart from his interest in linguistics, he wanted to bring the Swedish and Anglican churches closer together, and to help Swedish scientists to make themselves known in England. Serenius' main interest, though, was to improve trade and commerce between the two countries. After his 12-year stay in England Serenius became involved in politics, and for many years he was a member of the Swedish parliament, representing the clergy. The political climate during the 18th century is very much identified with the two political parties *hattar* (*hats*) and *mössor* (*caps*). Serenius was a member of the "caps", which was in favour of trade with England, as opposed to the "hats". During this century the dominant economic idea was the mercantile system, and Serenius took great interest in the development of agriculture in Sweden in order to improve the economy of the nation.

Publishing the dictionary was one way to improve contact between the countries and to ease communication between merchants, mariners and scientists.

In Sweden there was no officially organised instruction of English at the time the dictionaries were published. The easiest way to learn the language was to go abroad. Another way was to engage a private tutor. Since the possibilities of getting a proper education were small, there were very few schoolbooks in English, and most of those which actually existed were written for Germans. Thus, Serenius' dictionaries were published in a country where the knowledge of English could not have been very widespread. Unfortunately we cannot tell how Serenius learned English himself, but he seems to already have known the language when he came to London in 1723.

Serenius' dictionaries seem to have served their purpose, and became very popular. Not only do they represent a new kind of function in Swedish lexicography, they also seem to introduce novelties in lexicographical technique. Serenius wrote his first dictionary in England, using an English–French dictionary as a model, and many lexicographical characteristics in his dictionaries can be traced back to English and French lexicography, which by that time was superior to Swedish lexicography. The main result of this influence can be seen in the following characteristics. The dictionaries contain a multitude of examples to each and every meaning of the entry word, which was unusual in Swedish lexicography. Prior to Serenius, the only dictionary to provide a great number of examples was the large 17th-century dictionary called *Lexicon Lincopense* (1640). The examples in *Lexicon Lincopense* were taken from ancient, Latin literature transferred by influential dictionaries in use on the continent, as opposed to Serenius' examples which represented modern language in general. Another characteristic of Serenius' English–Swedish dictionaries are the etymologies, which were a popular feature of English lexicography during the 18th century. It is quite unusual to include etymologies in a bilingual dictionary in Sweden, and Serenius' initiative was not imitated in any other bilingual dictionary. The etymologies are included

as a service to the English reader, and Serenius' aim is to show that English is to some extent dependent on the Swedish language. Serenius goes as far as calling English a "daughter language" to Swedish.

Serenius' ideas reflect a certain kind of nationalism, which was widespread during the 17th-century as a product of the growth of the powerful Swedish nation, ruled by Gustavus Adolphus and following monarchs. The idea, called *göticism*, (approximately *Gothicism*), forms a background to much linguistic literature produced in those days, trying to show the kinship and the primacy of the Nordic languages. Some of the books were partly arranged as dictionaries, and it can be proved that Serenius takes a lot of etymological information from these older dictionaries, although he provides no explicit information about this himself. One of the main differences between the first and second edition of the English-Swedish dictionaries is the number of etymologies, which is very much increased in the second edition (from approximately 250 to 2,400). Linguistic research, including etymology, was much improved during this time, but the scientific results cannot be said to have influenced Serenius' etymologies. The main impression one gets from examining them and their sources is that Serenius concentrates on the kind of evidence he needs for proving his case – that Swedish is older than English. Compared to the main part of the dictionary, the etymologies seem to be a remainder of an older stage in linguistic research. Serenius includes the etymologies probably because they were a common feature in English lexicography. In doing so he collects information from an earlier lexicographic stage in Sweden.

Another important feature in Serenius' dictionaries are the dictionary articles and their structure. The articles are very complex and differ from other dictionaries from the same period.

It should be mentioned that Serenius also excludes some information from the model dictionary. He does not bother to include the list of male and female Christian names that Boyer has in his dictionary. On the other hand, Serenius includes a

special list of terms of trade and navigation, which suits the purpose of the dictionary.

Previous research in the history of Swedish lexicography

The tradition of historical lexicography as an academic subject in Sweden is not very old. The first comprehensive study in these matters is the thesis of Lars Holm (1986) who describes the unpublished dictionary of Jesper Swedberg. Other scholars who have dealt with specific dictionaries are Kahlman, Malmgren, Ralph, Hannesdóttir, Hast, Norén and Johansson. Two main trends can be identified in the research: descriptions of single dictionaries or comparative studies of two or more dictionaries.

Since all dictionaries have certain characteristics of their own, the most common way of analysing them is to create a special model for each and every dictionary. In doing so the scholar develops a method which is very well suited for the dictionary he or she is interested in, but the disadvantage is that a general model which can be used for examining other dictionaries does not get developed. To get an overall view of the lexicographical development in Sweden, it might be necessary to examine different dictionaries with the same model in order to be able to systematise the factors that differ from each other in the dictionaries.

In this study I have created my model on the basis of modern lexicographical theory for bilingual dictionaries. The most important feature for the analysis of the dictionaries is their typological belonging, which is related to the function of the dictionary. I have used only the most basic typology which consists of two different functions of the dictionary. One function is to be an encoding dictionary, i.e. to produce text in a foreign language. The other function is to be a decoding dictionary, i.e. to understand a foreign language. In both functions the native language is Swedish in this case. It should be mentioned, however, that this typology is insufficient, and that more functions

could be recognised in dictionaries. My reasons for choosing the most basic distinction is that I assume that all diversions from the presumed function are easier to see if the functions are few.

The type of model which I use for analysing the dictionaries has originally been designed producing dictionaries. I believe, however, that the model can be used both ways. Apart from the typological classifications, the model consists of the following factors:

- The macrostructure: type of lemma and lemmatisation, type of article, alphabetical order;
- the microstructure: phonetics, grammar (types of word classes, types of morphological information, syntactic information), semantics (equivalence, meaning differentiation, collocations, examples);
- other features: typography, appendices, forewords, encyclopedic information, etymological information.

The lexicographical structure of Serenius' dictionaries

I assume that the English–Swedish dictionary was meant to function as a decoding dictionary for Swedes. Since the dictionary was the only one available in English and Swedish it must have been used by Englishmen as well, and to some extent it can be said to serve the English-speaking public. The Latin equivalents would have had a disambiguating function for English speakers, providing they knew Latin – which most of the educated people did. For a Swede, disambiguation is not really necessary if the dictionary is for decoding text.

The dictionary consists of approximately 18,000 lemmas, which function as headwords in complex articles consisting of sublemmas and compounds. The dictionary is well provided with examples and proverbs.

Each language in the dictionary is printed in different types; English is printed in Roman type, Swedish in German type, and Latin in italics.

The English–Swedish dictionary (1734) gives a fairly modern impression compared to earlier Swedish dictionaries. It probably filled the decoding function for Swedes better than the encoding function for English speakers. One major objection to the dictionary is that it sometimes reflects the difference between the semantic system of the languages in the English–French dictionary on which it was based, which is not always the same as for English and Swedish.

The second edition of the English–Swedish dictionary (1757) has a somewhat different macrostructure, since some of the most comprehensive articles in the first edition have been divided into smaller articles in the second edition. There are also some novelties in the lemmatisation with a number of new words. There are no crucial lexicographical differences from the first edition apart from the number of etymologies. The appendix of terms of trade and navigation has a new part with words of commands, and there is a new list of botanical terms for flowers in England and Sweden.

The overall impression is that Serenius has put some effort into making a more modern-looking dictionary. The types are altered, and he does not use the German type in this edition. The title of the dictionary is in English and there is no Latin foreword. The structure in the articles is the same as in the first edition, although there are some stylistic changes in the paraphrases. Serenius writes in his foreword that he is very impressed by Dr. Johnson's English dictionary, published in 1755. One really interesting thing is that several new headwords in Serenius' second edition can be traced back to Dr. Johnson's dictionary. The influence from Dr. Johnson's dictionary can only be seen in the latter part of Serenius' dictionary, which means that Serenius must have begun the revision of his dictionary before getting hold of Dr. Johnson's dictionary. It shows however that Serenius recognises the importance of Dr. Johnson as a lexicographer, although the actual changes in the second edition can only be seen in the lemma file.

The Swedish–English dictionary (1741) has the primary function of being an encoding dictionary for Swedes. It contains a

special part with phonetics regarding the English language, and the information is taken from a popular German textbook.

Most of the vocabulary in this dictionary is the same as in the previous dictionary, and Serenius has obviously turned the Swedish equivalents in the English–Swedish dictionary into headwords of the source language in the Swedish–English dictionary. Thus, the function for the Swedish vocabulary is new in this book compared to the previous one.

When examining the dictionary it is evident that Serenius has had some difficulties in changing the function of the Swedish words. In very many cases he uses phrases instead of single words as lexical units of the source language, sometimes because there are no lexicalised Swedish words corresponding to the English equivalent. In other cases Serenius seems to use a phrase although there are idiomatic expressions in Swedish. One explanation might be that he was unaware of lexicographic practice and found it easier to use the expressions in the same way as in the earlier dictionary, ignoring the fact that the Swedish–English dictionary requires different forms of the lexical units adapted to their new function.

The structure of the articles in the Swedish–English dictionary is the same as in the previous dictionary, with the exception that compounds are grouped together very often in the Swedish–English dictionary.

The Latin equivalents also have a different function in that they now work as disambiguators for the Swedish user. An English reader could also have some help from the Latin words if he wanted to use the dictionary for decoding text. It should be said, however, that the Swedish–English dictionary does not meet the needs from an English user very well, since there is no information about Swedish morphology. In comparison with the first dictionary, this one does not seem to be as good as the former. This is not very surprising, considering the fact that Serenius did not have a model for his Swedish–English dictionary but had to make up the structure all of his own, as far as we know.

All in all, the dictionaries give a very modern impression although you can see that Serenius trusts in latin lexicography,

especially when using Latin in the disambiguation of the headword. His dictionaries are very comprehensive compared to other dictionaries from the same time, and the many synchronic examples are not found in other dictionaries. It is very likely that Serenius' dictionaries were used by other Swedish lexicographers as models.

Earliest known use of words in the English–Swedish dictionary

When examining the vocabulary of the dictionaries I concentrate on the Swedish part, which in the English–Swedish dictionary is the target language. My main interest is the words which are considered to be used for the first time in Serenius' dictionary (1734), at least according to the historical dictionary of Swedish, *SAOB* (i.e. *Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien 1898–*).

The first part of the vocabulary study consists of a discussion of the need for new words in a language, the process of which I call *lexemisation*, as opposed to the process in which new words and meanings of words are lexicalised in a language. *Lexicalisation* is defined as the process in which a word gets a special meaning which cannot be understood by the form of the word itself. A lexicalised compound for example, has a meaning which goes beyond the meaning of the two morphemes which constitute the compound. A *frogman* is not simply a man who looks like a frog; it need not even be a man!

Lexicalisation can be recognised in several ways, and the major distinctions are established with regard to phonology, morphology, syntax and semantics. Semantic lexicalisation is the most difficult to analyse, and it is almost impossible to follow the process in which an originally transparent compound becomes a lexicalised one. One hypothesis in the study is that one might be able to draw conclusions about how lexicalised a special word is by following it from the English–Swedish dictionary to the Swedish–English. If the word is established in

Swedish, it can easily function as an headword in the Swedish-English dictionary. If the word is not established, then no one would try to look for it in Swedish, and then it is more likely that the word is found as a secondary headword in an article with a headword with a fully established, similar morpho-semantic form. There is also the possibility that the word is not used at all in the Swedish-English dictionary.

The data with the earliest known used words have been found by the means of a database of *SAOB*, constructed at the Department of Swedish Language, Göteborg University. The database is called *OSA*. Since the database was not totally complete at the time I made the search, some words which are noted in the printed version of *SAOB* might have escaped the database search. The examples found however number 1,444 and they have all been matched with the written sources, with *SAOB* as well as with Serenius' dictionary. During the check I noticed a few crucial problems concerning the methods which the editors of *SAOB* use when they collect the material for the dictionary, and these problems are discussed in the study.

The examples of words known to be used for the first time by Serenius (1734) can be divided into two major groups, the first one called genuine examples and the second morphological analogies. The distinction is not easy to make, especially since the data is 200 years old, but there seems to be a natural division related to the morpho-semantics of the words analysed.

The genuine examples are the ones which (somewhat intuitively) can be considered as filling a real lexical gap in Swedish. Most of them are still used in Swedish, and some of them seem to reflect a certain kind of cultural influence important at the time. These words are not so often derivations, but those which are are usually recognised as *nomen agentis* derivations.

The second group, morphological analogies, are made up of words that are produced with normal derivative rules in Swedish. The morphemes, however, seem to have been chosen in analogy with the corresponding morpheme in English, thus making a somewhat unidiomatic Swedish derivation. It is quite easy to see that English derivations with the morphemes *un-* and

-less are translated into the Swedish morpheme *o-*, for example *unmatched* (*opar*) and *beardless* (*oskiäggad*). The process is an example of how Serenius has used productive word formation rules to create a word which cannot always be considered as idiomatic Swedish.

Compounding in the Swedish–English dictionary

One distinctive feature in the Swedish–English dictionary is the great amount of compounds, grouped together under the headline *Composita*. Compounding is a method of word formation in all Germanic languages, but it seems to be used more frequently in Swedish than in English.

The compounds in Serenius' dictionary are important in several ways. First of all it is interesting to make a comparison of the types of compounds and the way they are constructed compared to compounding today. Secondly, the frequent use of compounds in the Swedish–English dictionary might be analysed from a lexicographical point of view by checking their corresponding units in the English–Swedish dictionary. To make the Swedish language function as a source language in the Swedish–English dictionary, Serenius must have changed some phrases into lexical units consisting of only one word, and it is most likely that many of these words are compounds, since they are easy to produce as well as to understand.

In the morphological analysis of the compounds you can see that the types are the same as today, except for the type consisting of Verb+ Adj, *körklar* (*ready to drive*), *sittriktig* (*suitable to sit in*) etc. This type seems to be a 20th century phenomenon.

Since the data comes from a dictionary, there are many groups that must have been unproductive for a long time. Some of them are not seen as compounds any longer but as simplex forms or possibly derivatives.

One other thing to notice is that there are no examples of the most productive types of compounding, for example proper names and nouns like *Örebrospelare* (*player from Örebro*),

Sverigekarta (map of Sweden). Words of this kind are usually too productive and regular to be included in a dictionary.

Most of the compounds had the same form in the English–Swedish dictionary as well. It is obvious that Serenius has adapted the form of the Swedish units to fit their new function as part of the source language. For example he removes specifying parts of a paraphrase but keeps the compound, as in *ljus-snytare på comedia (candle-snuffer) > ljus-snytare*, where the specifying phrase *på en comedia (in a theatre)* is removed. Sometimes, though, this alters the meaning of the equivalent.

There are only 158 examples of new compounds which cannot be found in the English–Swedish dictionary. Some of these are very common and denote concrete objects of daily life. Quite a few of the words from this group are old Swedish words, many of which are found in the Bible. There is also a tendency in the data to exchange newer words for older Swedish words, preferably of the kind that are used in the Bible.

Although most of the compounds in the dictionary are the same as in the English–Swedish one, there is a small but noticeable tendency in the Swedish–English dictionary to use older words, especially words from the Bible. The types of compounds are the same as today, but the actual morphemes are different.

Terminology in the Swedish–English dictionary

Serenius' dictionaries were written with the purpose of meeting the needs of merchants and mariners in their contact with England and the English language. Therefore, the vocabulary in the dictionaries is to some extent likely to consist of terminology from their fields of interest, especially trade, navigation, commercial law and science of mining. One of the most important Swedish export product was iron, and other products related to that area were lumber and tar.

One of the problems with this kind of analysis is to define what a term is as opposed to a word of general meaning. The

definition of *term* as a word connected to a field of science used by an expert in communication with other experts is not applicable here. Serenius was no expert and we do not know who the readers were. It is also difficult to determine where to draw the line between terms and words of general use in the dictionary. Because of that, I have decided not to speak of a special terminology for specialists but to characterise parts of the vocabulary as related to terminology. My choice of words in relation to these different scientific fields is therefore somewhat intuitive.

The terms of trade and navigation are the only words in the dictionary which can be called terms. Perhaps that is why they are separated in an appendix. Serenius has concentrated on those words which are needed for navigating, setting sails and manœuvring ships. The terms are sometimes very specific, especially the words that denote different types of sails and rigs, and Serenius must have had some help in writing this part of the dictionary.

It is typical of the rest of the special vocabulary that it concentrates on words related to trade. This becomes very obvious when analysing the legal vocabulary which is focused on economics. There are almost no words denoting crimes like theft, murder, etc., and very few denoting legal processes. On the other hand, there are many words regarding contracts, tolls, merchandise, etc.

Swedish export products are represented with many words concerned with mining. Most of the words denote different material such as gold, silver, iron, alum, and so on. Hardly any words are related to the act of mining.

Serenius' dictionary was produced during a period when French culture became very dominant. This cannot be traced in his dictionaries which, somewhat surprisingly, show very little French influence in actual loan words as well as in morphology. One explanation is that French loan words mainly belonged to semantic fields such as culture, food, and fashion, which Serenius' dictionaries do not deal with.

Conclusion

Serenius' dictionaries are the first of their kind, produced to some extent as an aid to people who were interested in England, mainly for economical reasons. Seen as such they can be said to fill their purpose. The vocabulary focuses on the words needed by merchants and mariners and by doing so the dictionaries differ from the earlier Latin–Swedish dictionaries whose main purpose was to be an instrument in learning Latin.

The lexicographical structure is much influenced by English dictionaries, but Serenius seems to have structured the layout of the articles himself. In all other instances he has followed his model dictionary very closely.

The dictionaries fulfil their purpose from a typological point of view. The English–Swedish dictionary appears to be the better one, and could function as an encoding dictionary for Englishmen, although its main purpose is to be a decoding dictionary for Swedes. The Swedish–English dictionary is mainly meant to be an encoding dictionary for Swedes, which is shown among other things by the phonetic information regarding English. Typologically, this dictionary does not fill its function as well as the first dictionary. This is not surprising, considering the fact that there were very few dictionaries with Swedish as the source language to inspire Serenius in his work.

Serenius' dictionaries must be considered to be a remarkable set of dictionaries at this time, and they were probably important for other lexicographers for quite some time.

Litteraturförteckning

- Agrell, J. 1955. *Studier i den äldre språkjämförelsens allmänna och svenska historia fram till 1827*. (Uppsala universitets årskrift 1955:13. Acta Universitatis Upsaliensis.) Uppsala.
- Al-Kasimi, A. M. 1977. *Linguistics and Bilingual Dictionaries*. Leiden.
- Allén, S. 1970. *Nusvensk frekvensordbok 1*. Stockholm.
- Allén, S. 1972. *Tiotusen i topp*. (Data linguistica 6.) Stockholm.
- Allén, S. & Sjögren, C. 1993. *Norstedts svenska baklängesordbok*. u.o.
- Allén, S., Cederholm, Y. Johansson Kokkinakis, S., Rogström, L., Rydstedt, R. & Svensson, L. 1996. Om svar anhålles. Rapport från projektet OSA. Research reports from the Department of Swedish, Göteborg University.
- Alston, R.C. 1987. *A Bibliography of the English Language from the invention of printing to the year 1800 : a systematic record of writings on English, and other languages in English*. Vol. 12:2. Leeds.
- Anderson, J.D. 1972. The development of the English–French and French–English bilingual dictionary: A study in comparative lexicography. (Supplement to Word, Volume 28, Number 3.) London.
- Arnold, T. 1784. *A Compleat Vocabulary of English and Danish. Fuldstændigt engelsk og dansk Haand-Lexicon*. Udg. paa Engelsk og Tydsk af Theod. Arnold, nu paa Dansk oversat, forbedret og forøget med en Samling af Handels- og Søe-Termini og Talemaader. Kiøbenhavn.
- Atkins, B.T.S. 1996. Bilingual Dictionaries. Past, Present and Future. I: *EURALEX '96 Proceedings*. S. 515–546.

- Bailey, N. 1721. *Universal Etymological Dictionary of the English Language*. London.
- Bailey, N. 1730. *Dictionarium Britannicum*. London.
- de Balbi, G. 1486. *Catholicon*. Nürnberg.
- de Berlaimont, N. 1511. *Vocabulaire*. Antwerpen.
- Barber, C.L. 1972. *The Story of Language*. London.
- Bauer, L. 1978. *The Grammar of Nominal Compounding with special reference to Danish, English and French*. Odense.
- Bauer, L. 1983. *English Word-formation*. Cambridge, New York & Melbourne.
- Baunebjerg Hansen, G. 1990. *Artikelstruktur im zweisprachigen Wörterbuch : Überlegungen zur Darbietung von Übersetzungsäquivalenten im Wörterbuchartikel*. (Lexicographica. 35.) Tübingen.
- Benson, S. 1951. *Studier över adjektivsuffixet -ot i svenskan*. (Skrifter utgivna genom landsmålsarkivet i Lund. 8.) Lund.
- Bergenholtz, H. 1997. Polyfunktionale ordbøger. I: *LexicoNordica* 4. Tidskrift om leksikografi i Norden utgitt av Nordisk forening for leksikografi i samarbaid med Nordisk språkråd. S. 15–29.
- Bergman, G. 1984. *Kortfattad svensk språkhistoria*. 1 uppl. omtryck. Stockholm.
- Berkov, V. Passive vs. Active dictionary. A revision. I: *EU-RALEX '96 Proceedings*. S. 547–550.
- Bertelsen, A. 1754. *An English and Danish Dictionary: Containing the Genuine Words of both Languages with their Proper and Figurative Meanings, Interspersed with a Large Variety of Phrases, Idioms, Terms of Arts and Proverbial Sayings, Collected from the most Approved Writers*. London.
- Blåberg, O. 1988. A study of Swedish compounds. Department of General Linguistics. Umeå university. Report nr 29. Umeå.
- Boyer, A. 1699. *The Royal Dictionary. In two parts. First, French and English. Secondly, English and French*. 1 uppl. London.
- Boyer, A. 1729. *The Royal Dictionary. In two parts. First, French and English. Secondly, English and French*. 5 uppl. London.

- Boyer, A. [1700] 1971. *Royal Dictionary Abridged*. 1 uppl. Faksimil. Menston.
- Bratt, I. 1977. *Engelskundervisningens framväxt i Sverige. Tiden före 1850*. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria. 139.) Lund.
- Brown, S. 1996. Hard words for the Ladies: The First English Dictionaries and the Question of Readership. I: *EURALEX '96 Proceedings*. S. 345–363.
- Bullokar, J. 1616. *An English Expositor: Teaching the Interpretation of the hardest words used in our Language*. London.
- Carlson, S. 1970. *Svensk historia 2. Tiden efter 1718*. Svenska bokförlaget. 3 uppl. Stockholm.
- Catholicon*. Se de Balbi.
- Cawdrey, R. 1604. *A Table Alphabeticall, conteyning and teaching the true writing, and understanding of hard usuall English wordes*. London.
- Cederholm, Y. 1996. A Historical Lexical Database of Swedish. The O.S.A Project. I: *EURALEX '96 Proceedings*. S. 65–72.
- Classon Rålamb, Å. [1691] 1943: *Skeps Byggerij eller Adelig Öfnings Tionde Tom*. (Sjöhistoriska museets faksimileditioner. I.) Stockholm.
- Cockeram, H. 1623. *The English Dictionarie; or, An Interpreter of Hard English Words*. London.
- Collison, R.L. 1982. *A history of foreign-language dictionaries*. Southampton.
- Columbus, S. [1678] 1963. *En svensk ordeskötsel*. Utg. Sylvia Boström. (Nordiska texter och undersökningar 20.) Stockholm, Göteborg & Uppsala.
- The Compact edition of the Oxford English Dictionary*. 1971. Oxford.
- Dalin, A.F. 1850–53. *Ordbok öfver svenska språket*. Stockholm.
- The DANLEX-Group. 1987. *Descriptive Tools for Electronic Processing of Dictionary Data*. Lexicographica. Series Maior 20. Tübingen.
- Dictionarium Latino-sveco-germanicum ex variis preobatorum authorum lexicis*. [...]. 1640. Linköping.
- Dictionary of National Biography*. 1886. Vol. VIII. London.

- Dura, E., Malmgren S.-G. & Toporowska-Gronostaj, M. 1996. Jacek Kubicki: Słownik szwedzko-polski/Svensk-polsk ordbok. Jacek Kubicki: Słownik polsko-szwedzki/Polsk-svensk ordbok. I: *LexicoNordica* 3. Tidskrift om leksikografi i Norden utgitt av Nordisk forening for leksikografi i samarbeid med Nordisk språkråd. S. 229-241.
- Dura, E. 1998. *Parsing Words*. (Data linguistica 19.) Göteborgs universitet. Göteborg.
- Edlund; L.-E. & Hene, B. 1992. *Lånord i svenskan. Om språkförändringar i tid och rum*. Umeå & Stockholm.
- Ellegård, A., Englund, Å. & Rudal, Ö. 1973. *Engelsk grammatik*. Lund.
- Elyot, T. 1559. *Bibliotheca Eliotæ / Eliotis Librarie*. 3 uppl. Ed. Thomas Cooper. London.
- Estienne, R. 1539. *Dictionnaire françois-latin*.
- EURALEX '96. *Proceedings I-II. Papers submitted to the Seventh EURALEX International Congress on Lexicography in Göteborg, Sweden*. Eds.: Gellerstam, M., Järborg, J., Malmgren, S.-G., Norén, K., Rogström, L. & Røjder Pappmehl, C. Göteborg University, Department of Swedish. Göteborg.
- Falconer, W. 1780. *An Universal Dictionary of the Marine*. u.o.
- Fries, S. 1996. Lärdomsspråket under frihetstiden. I: *Svenskan i tusen år. Glimtar ur svenska språkets utveckling*. Red. Moberg, L. & Westman, M. (Skrifter utgivna av svenska språknämnden 81.) Stockholm. S. 88-103.
- Frisch, J.L. 1719. *Nouveau dictionnaire des passagers françois-allemand et allemand-françois*. Leipzig.
- Fritzner, J. [1883-1896] 1954. *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. Oslo.
- Från rondell till gräddfil. Nya ord i svenskan från 40-tal till 80-tal*. Svenska språknämnden. 1989. u.o.
- Furetière, A. 1690. *Dictionnaire universel des arts et sciences*. Haag & Rotterdam.
- Gabrielson, A. 1915. Svenska läroböcker i engelska under 1700-talet. Språkvetenskapliga sällskapet i Uppsala förhandlingar 1913-1915. Bilaga C. I: *Uppsala universitets årsskrift* 1915. Uppsala. S. 98-120.

- Gellerstam, M. 1989. Hur många ord finns det i svenskan? I: *Orden speglar samhället*. Stockholm. S. 19–32.
- Gellerstam, M. 1994. Produktionsordböcker – vad är det? I: *LexicoNordica* 1. Tidskrift om leksikografi i Norden utgitt av Nordisk forening for leksikografi i samarbeid med Nordisk språkråd. S. 43–52.
- Gellerstam, M. 1995. Brolexikon. I: *Nordiske studier i leksikografi*. 3. Utg. Svavarsdóttir, Á., Kvaran, G. & Jónsson J.H. Reykjavík. S. 159–165.
- Grape, A. 1949. *Ihreska handskriftsamlingen i Uppsala universitetsbibliotek*. Bd I–II. Uppsala.
- Grindsted, A. 1988. *Principper for præsentation af ækvivalenter i oversættelsesordbøger*. Odense.
- Gullberg, I. E. 1966. On dictionaries and dictionary-making. I: *Scandinavian Studies*. 38. S. 1–12.
- Gundersen, D. 1994. Recension av Michael Jacoby: Historische Lexicologie zum nordgermanischen Raum. I: *LexicoNordica* 2. Tidskrift om leksikografi i Norden utgitt av Nordisk forening for leksikografi i samarbeid med Nordisk språkråd. S. 253–261.
- Gunnarsson, B.-L. & Skolander, B. 1991. Fackspråkens framväxt, terminologi och ordförråd från tre sekler 1. Projektpresentation och materialbeskrivning. FUMS 154. Uppsala.
- Hagberg, L. 1952. *Jacob Serenius' kyrkliga insats*. (Samlingar och studier till svenska kyrkans historia. 28.) Stockholm.
- Hainer, H. 1888. Om de sammansatta verben i nysvenskan. I: *Redogörelse för allmänna läroverken i Blekinge 1887–1888*. Karlskrona.
- Hallencreutz, K. 1994. Särskrivningar och andra skrivningar i elevspråk. I: *Svenskans beskrivning* 20. Utg. Holmberg, A. & Larsson, K. Lund. S. 181–189.
- Hannesdóttir, A. H. & Ralph, B. 1988a. Projektet "Lexikografisk tradition i Sverige". I: *Studier i svensk språkhistoria* 1. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 41.) Red. Pettersson, G. Lund. S. 74–85.

- Hannesdóttir, A. & Ralph, B. 1988b. Early Dictionaries in Sweden: Tradition and Influences. I: *Symposium on Lexicography IV*. (Lexicographica Series Maior 26.) Eds. Hyldegaard-Jensen, K. & Zettersten, A. S. 265–279.
- Hannesdóttir, A.H. [1987] 1991. Förteckning över äldre svenska ordböcker. Tiden fram till 1850. Upprättad 1987, uppdaterad 1991. Inst. för nordiska språk. Göteborgs universitet. [Opubl. projektrapport.]
- Hannesdóttir, A.H. 1990. Språkprovets funktion i äldre svenska ordböcker. *Svenskans beskrivning* 18. Utg. Thelander, M., Gunnarsson, B.-L., Hammermo, O., Josephson, O., Liberg, C., Norberg, B. & Östman, C. Lund. S. 163–171.
- Hannesdóttir, A.H. 1991. Relationer mellan Dalins olika ordböcker. I: *Studier i svenska språkhistoria* 2. (Acta universitatis Gothoburgensis. Nordistica Gothoburgensia 14.) Utg. Malmgren, S.-G. & Ralph, B. S. 78–89.
- Hannesdóttir, A.H. (under arbete). *Lexikografhistorisk spegel. Den enspråkiga lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga.*
- Hansson, S. 1984. *Svenskans nytta Sveriges ära. Litteratur och kulturpolitik under 1600-talet.* Göteborg.
- Hartmann, R.R.K. 1983. On theory and practice. I: *Lexicography. Principles and Practice*. Ed. Hartmann S. 3–13. London.
- Hast, S. 1990. *Samuel Schultze och hans Svenskt Lexicon.* (Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund 83.) Lund.
- Haugen, E. 1984. *A bibliography of Scandinavian dictionaries.* New York.
- Hausmann, F.J. & Cop, M. 1984. *Short history of English–German Lexicography.* (Lexicographica. Series Maior 5). Tübingen. S. 183–197.
- Hausmann, F.J. 1986. Grundprobleme des zweisprachigen Wörterbuchs. I: *Symposium on Lexicography III*. (Lexicographica. Series Maior 19.) Eds. Hyldegaard-Jensen, K. & Zettersten, A. S. 137–154.

- Hayashi, T. 1978. *The Theory of English Lexicography*. (Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science. Series III. Studies in the history of linguistics. Vol. 18.) Amsterdam.
- Heidner, J. 1985. Franska lånord i svenskan under 1700-talet. I: *Språkvård* 4/1985. S. 25-28.
- Hellberg, S. 1988. The Semantics of High-Frequency Adjectives. I: *Studies in Computer-Aided Lexicology*. (Data Linguistica 18.) Stockholm. S. 124-138.
- Hellekant, B. 1944. *Engelsk uppbyggelse litteratur i svensk översättning intill 1700-talets mitt*. (Samlingar och studier till svenska kyrkans historia. 10.) Lund.
- Hellquist, E. 1957. *Svensk etymologisk ordbok*. 3 uppl. Lund.
- Hernlund, H. 1883. *Förslag och åtgärder till svenska skriftspråkets reglerande 1691-1739 jämte en inledande öfversigt af svenska språkets ställning under den föregående tiden*. Stockholm.
- Hesselman, B. 1904. Kritiskt bidrag till läran om nysvenska riksspråket. I: *Nordiska studier tillagnade Adolf Noreen*. Uppsala. S. 375-394.
- Hesselman, B. 1929. Se Schroderus.
- Hickes, G. 1703-05. *Linguarum veterum septentrionalium thesaurus grammatico-criticus et archæologicus*. Oxford.
- Hillman, R. *Svensk prosastil under 1700-talet*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 42.) Stockholm.
- Hof, S. [1753] 1985. *Swänska språkets rätta skrifsätt*. Ed. Mats Thelander. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 16. Uppsala.
- Holm, L. 1984. "Swedbergs Svensk Ordabok – yttre dokumentation." I: *Nysvenska studier* 65. S. 83-121. Även i: Holm 1986b.
- Holm, L. 1985. "Swedbergs Svensk Ordabok – handskrifterna." I: *Nysvenska studier* 65. S. 5-55. Även i: Holm 1986b.
- Holm 1986a. "Swedbergs ordabok – tryckta källor, föregångare och möjliga förebilder." I: Holm 1986b.

- Holm, L. 1986b. *Jesper Swedbergs Svensk Ordabok – bakgrund och tillkomsthistoria*. Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. Uppsala.
- Holm, L. (opubl. ms.) "Svensk Ordabok – lexikografisk metod och lexikografiskt innehåll."
- Holm, L. & Jonsson, H. 1990. "Swedish Lexicography." I: *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexicographie*. Eds.: Hausmann, F.J., Reichmann, O., Wiegand, H.E. & Zgusta, L. Zweiter Teilband. 5:2. Berlin & New York.
- Holthausen, F. 1895. Die englische aussprache bis zum jahre 1750 nach dänischen und schwedischen zeugnissen I. I: *Göteborgs högskolas årsskrift*. Bd 1. (Ny numrering för varje bidrag.) Göteborg.
- Högerberg, S. 1969. *Utrikeshandel och sjöfart på 1700-talet. Stapelvaror i svensk export och import 1738–1808*. Stockholm.
- Iannucci, J.E. 1957–1958. Meaning discrimination in bilingual dictionaries: a new lexicographical technique. I: *Modern Language Journal*, XLI (1957). S. 272–281; XLII (1958). S. 232–234.
- Ihre, J. 1753. *Specimen glossarii Ulphiliani* 1–3. Uppsala.
- Ihre, J. 1766. *Swenskt Dialect Lexicon*. Uppsala.
- Ihre, J. 1769. *Glossarium Suiogothicum*. Uppsala.
- Illustrerad Svensk Ordbok*, 1964. 3. uppl. Red. Bertil Molde. Stockholm.
- Jacobowsky, C.V. 1928. Svenska studenter i Oxford ca 1620–1740. *Personhistorisk tidskrift* 1927. S. 105–133.
- Jacobowsky, C.V. 1930. *Svenskar i främmande land under gångna tider*. Göteborg.
- Jacoby, M. 1990. *Historische Lexikologie zum nordgermanischen Raum: Lexika als Kultur- und Sprachdokumente Zwischen Mittelalter und Neuzeit. Einflüsse von Toledo bis Paris, von London bis Berlin*. Wiesbaden.
- Johansson, M. 1997. *Lexicon Lincopense. En studie i lexikografisk tradition och svenskt språk vid 1600-talets mitt*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 21.) Göteborg.

- Johannisson, K. 1980a. Naturvetenskap på reträtt. En diskussion om naturvetenskapens status under svenskt 1700-tal. I: *Lychnos. Lärdomshistoriska samfundets årsbok 1979–80*. Stockholm. S. 109–154.
- Johannisson, K. 1980b. Svensk upplysningstid. I: *17 uppsatser i svensk idé- och lärdomshistoria*. Uppsala. S. 167–182.
- Johannisson, T. 1954. Om sammansatta verb i svenskan. *Nysvenska studier* 34. S. 162–181.
- Johnson, S. [1755] 1968. *A Dictionary of the English Language*. Faksimil. Hildesheim.
- Johnson, S. [1747] 1970. *The plan of a dictionary*. Faksimil. Menston.
- Junius, F. 1743. *Etymologicon Anglicanum*. Ed. Edward Lye. Oxford.
- Järborg, J. 1989. Betydelseanalys och betydelsebeskrivning i Lexikalisk databas. Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Järborg, J. 1995. Sjötermer på engelska och svenska. Recension av Jan Svartvik: Engelska ord ombord. I: *LexicoNordica* 2. Tidskrift om leksikografi i Norden utgitt av Nordisk forening for leksikografi i samarbeid med Nordisk språkråd. S. 177–179.
- Järborg, J. 1998. Sammansättningssemantik. Rapporter från LBAB:1. Institutionen för svenska språket. Göteborgs universitet.
- Kabell, I. & Lauridsen, H. 1992. English–Danish/Danish–English Dictionaries in the Second Half of the 18th Century. A Discussion of the Authors, their Lives and their Production. I: *Symposium on Lexicography* VI. (Lexicographica. Series Maior 57.) Eds. Hyldegaard-Jensen, K. & Hjørnager Pedersen, V. S. 283–329.
- Kahane, H. & Kahane, R. 1992. The Dictionary as Ideology. Sixteen case studies. I: *History, Languages, and Lexicographers*. Ed. Ladislav Zgusta. (Lexicographica. Series Maior 41.) Niemeyer. S. 20–76.
- Kahlmann, A. 1982. Den första fransk–engelska och engelsk–franska ordboken. I: *Moderna språk*. S. 345–361.

- Kernerman, L. 1986. English Learner's Dictionaries: How Much do we Know about their Use? I: *EURALEX '96. Proceedings*. S. 405–415.
- Kleberg, T. 1942. Engelskspråkig diktning i stormaktstidens Sverige. I: *Lychnos* 1942. S. 133–161.
- Kock, A. 1906. *Svensk ljudhistoria*. 5. Lund.
- Kromann, H.-P., Riiber, Th. & Rosbach, P. 1984. Überlegungen zu Grundfragen der zweisprachigen Lexicographie. I: *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie*. 5. Hrsg. von H.E. Wiegand. Hildesheim. S. 160–238.
- König, J. 1706. *Der Vollkommene Englische Weg-Weiser für die Teutschen*.
- Landqvist, H. 1996. Svenskt författningsspråk i Sverige och Finland. Meddelanden från Institutionen för svenska språket 16. Göteborgs universitet. Göteborg.
- Latinskt-svenskt Glossarium* efter Cod. Ups. C 20. 1973. Utg. av Erik Neuman. (Svenska fornskriftsällskapet 45). Med inledning av Börje Tjäder. Uppsala.
- Laurén, C. 1993. *Fackspråk. Form, innehåll och funktion*. Lund.
- Lex vestro-gothica vetustior (Äldre västgötalagen) efter Codice B 59 Bibl. Reg. Holm. Utg. Elias Wessén. 1950. *Corpus codicum suecicorum medii aevi*. Vol XII. Holmiæ.
- LEXIN. Språklexikon för invandrare. Svenska ord*. 1992. 2 uppl. Uppsala.
- Lext, G. 1950. *Bok och samhälle i Göteborg 1720–1809*. Göteborg.
- Lincopensen*. Se *Dictionarium Latino-Sveco-Germanicum*.
- Lind, O. 1738. *Teutsch-Schwedisches und Schwedisch-Teutsches Dictionarium oder Wörterbuch, Thet är Orda-Bok på Tyska och Swänksa Så och på Swänksa och Tyska*. Stockholm.
- Lind, O. 1749. *Teutsch-Schwedisches und Schwedisch-Teutsches Dictionarium oder Wörterbuch, Thet är Orda-Bok på Tyska och Swänksa Så och på Swänksa och Tyska*. 2 uppl. Stockholm.

- Lindberg, B. 1984. *De lärdes modersmål. Latin, humanism och vetenskap i 1700-talets Sverige*. (Gothenburg studies in the history of science and ideas. Acta Universitatis Gothoburgensis.) Göteborg.
- Lindroth, S. 1967. *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens Historia 1739–1818*. Del I–II. Stockholm.
- Lindroth, S. 1975. *Svensk lärdomshistoria. I. Medeltiden. Reformationsstiden*. Stockholm.
- Lindroth, S. 1975. *Svensk lärdomshistoria. II. Stormaktstiden*. Stockholm.
- Lindroth, S. 1978. *Svensk lärdomshistoria. III. Frihetstiden*. Stockholm.
- Loccenius, J. 1651. *Lexicon juris sveo-gothici*. Uppsala.
- Longman Dictionary of Contemporary English*. 1978. Harlow & London.
- Lorentzen, H. 1996. Lemmatization of Multi-word Lexical Units: in which Entry? I: *EURALEX '96. Proceedings*. S. 415–421.
- Ludwig, C. 1706. *A Dictionary English, German and French*. Leipzig.
- Lundbladh, C.-E. 1992. *Handledning till Svenska Akademiens ordbok*. Lund.
- Ludwig, C. 1717. *Gründliche Anleitung zur Englischen Sprache*. Leipzig.
- Lyons, J. 1977. *Semantics*. 1–2. Cambridge
- Magay, T. 1986. László Országh, the Lexicographer. I: *The History of Lexicography*. Ed. R.R.K Hartmann. (Amsterdam studies in the theory and history of Linguistic science.) Amsterdam. S. 147–156.
- Malmgren, S.-G. 1988. Almqvist, Dalin och den svenska definitionsordbokens födelse. I: *Studier i svenska språkhistoria*. 1. Red: Pettersson, G. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 41.) Lund. S. 195–213.
- Malmgren, S.-G. 1989. German–Swedish lexicography in 18th century Pomerania. *Symposium on Lexicography V*. Eds. Karl Hyldegaard-Jensen & Arne Zettersten. (Lexicographica. Series Maior 43.) S. 201–214.

- Malmgren, S.-G. 1993. Sammansättningsmorfologi och lexikografi. I: *Nordiske studier i leksikografi* II. Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi. Skrift nr. 2. Oslo. S. 179–184.
- Malmgren, S.-G. 1994a. Språkprovets form och funktion i svenska betydelseordböcker från Östergrens Nusvensk ordbok till Svensk ordbok. I: *LexicoNordica* 1. Tidskrift om leksikografi i Norden utgitt av Nordisk forening for leksikografi i samarbeid med Nordisk språkråd. S. 107–117.
- Malmgren, S.-G. 1994b. *Svensk lexikologi. Ord, ordbildning, ordböcker och orddatabaser*. Lund.
- Manley, J., Jacobsen, J. & Hjørnager Pedersen, V. 1986. Telling Lies Efficiently: Terminology and the Microstructure in the Bilingual Dictionary. I: *Symposium on Lexicography* III. Eds. Hyldegaard-Jensen, K. & Zettersten, A. (Lexicographica. Series Maior 19.) S. 281–302.
- Manwayring, H. [1644] 1972. *The Seaman's Dictionary*. Faksimil. Menston.
- Martin, W., Tamm, A. & Gaspar, K. 1996. OMBI: An Editor for Constructing Reversible Lexical Databases. I: *EURALEX '96 Proceedings*. S. 675–687.
- McArthur, T. 1986. *Worlds of Reference. Lexicography, learning and language, from the clay tablet to the computer*. Cambridge.
- Mellenius, I. 1997. *The Acquisition of Nominal Compounding in Swedish*. (Travaux de l'institute de linguistique de Lund 31.) Lund.
- Ménage, G. 1650. *Dictionnaire étymologique; ou, Origines de la langue françois*. Paris.
- Miège, G. 1677. *A new dictionary of French and English*. London.
- Mobärg, M. 1997. Om särskrivning, engelska och gestalttext. I: *Språkvård* 1/1997. S. 20–26.
- Mugdan, J. 1992. Zur Typologie zweisprachiger Wörterbücher. I: *Worte, Wörter, Wörterbücher. Lexicographische Beiträge zum Essener Linguistische Kolloquium*. (Lexicographica. Series Maior 42.) S. 25–48. Tübingen.

- Nationalencyklopedins ordbok*. 1–3. 1995–1996. Höganäs.
- Nilsson, S. 1973. *Terminologi och Nomenklatur. Studier över begrepp och deras uttryck inom matematik, naturvetenskap och teknik*. I. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. A 26.) Lund.
- Noreen, A. 1903. *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning*. I. Lund.
- Noreen, A. 1904. *Altschwedische Grammatik mit einschluss des altgutnischen*. (Samlung kurzer Grammatiken germanische Dialekte. VIII. Altnordische Grammatik II.) Halle.
- Norén, K. 1993. Kontrastiv metaforik – presentation av ett lexikologiskt pilotprojekt. I: *Nordiske studier i leksikografi II*. Utg. Garde, A. & Jarvad, A. (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi 2.) Århus. S. 227–236.
- Norén, K. 1996. *Svenska partikelverbs semantik*. (Nordistica Gothoburgensia 17. Acta Universitatis Gothoburgensis.) Göteborg.
- Norén, K. 1991. Utformningen av artiklarna i Dalins Ordbok öfver svenska språket (1850–55). I: *Språk & Stil*. 1991. S. 109–138.
- Norstedts stora svensk–engelska ordbok*. 1988. u.o.
- Nya eller Karlskrönikan. Svenska medeltidens rim–krönikor*. Bd. 2. (Svenska fornskriftsällskapet 17.) Utg. G.E. Klemming. 1866.
- Näslund, H. 1997. Från lungshot till tuberkulos. Begreppet 'tuberkulös lungsjukdom' och dess utveckling – några tendenser. TEFA nr 19. Forskningsgruppen för text- och fackspråksstudier. Institutionen för nordiska språk. Uppsala universitet. Uppsala.
- Olofsson, A. 1991. Early Continuity. The First Century of English–Swedish and Swedish–English Lexicography I: *Moderna språk* 85. S. 19–25.
- Olsson, B. Svenskt bibelöversättningsarbete. En översikt främst med tanke på Nya Testamentet. 1968. I: *Nyöversättning av Nya testamentet. Behov och principer*. SOU 1968:65. S. 349–500.
- Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien*. 1898–. Lund.

- Orden speglar samhället*. 1989. Allén, S., Gellerstam, M. & Malmgren, S.-G. Stockholm.
- Palsgrave, J. 1530. *Lesclarcissement de la langue Francoyse*. London.
- Promptorium parvulorum sive clericorum*, 1499. Ed. Galfridius Grammaticus (Geoffrey the Grammarian). London.
- Ralph, B. 1986. Hur mycket fackspråk är fackspråk? I: *Svenskans beskrivning* 12. Utg. Fries, S. & Elert, C.-C. (Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 37.) Umeå. S. 163–172.
- Ralph, B. 1989. The older dictionaries as sources for Nordic language history. I: *Proceedings from The seventh international conference of Nordic and general linguistics*, Tórshavn, August 7-11, 1989. S. 493–509.
- Rinman, S. 1788–89. *Bergwerks lexicon*. Stockholm.
- Roberts, M. 1995. *Sverige under frihetstiden*. Falun.
- Rogström, L. 1994. Nya tider, nya seder? Om ortografiska principer i Jacob Serenius' ordböcker. *Språk & Stil* 1994/4. S. 65–97.
- Rogström, L. 1996. OSA-databasen i praktiken. I: Allén et al. 1996. S. 59–66.
- Rogström, L. 1997. Hur bedömer man innehållet i äldre ordböcker? I: *Studier i svensk språkhistoria* 4. Utg. Patrik Åström. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk 44.) S. 155–162. Stockholm.
- Rogström, L. 1997. Serenius, Berthelson och Bay. Förlagor och förebilder i den tidiga engelskspråkiga lexikografin i Skandinavien. I: *LexicoNordica* 4. Tidskrift om leksikografi i Norden utgitt av Nordisk forening for leksikografi i samarbeid med Nordisk språkråd. S. 135–148.
- Roth, S. 1571. *Ein teutscher Dictionarius*. Augsburg.
- Rydberg, S. 1989. Avkrok blir stormakt. 1560–1720. I: *Svensk teknikhistoria*.
- Rydstedt, R. 1991. Mot en fornsvensk textdatabas. I: *Studier i svenska språkhistoria* 2. Utg. Malmgren, S.-G. & Ralph, B. (Acta universitatis Gothoburgensis. Nordistica Gothoburgensis 14.) Göteborg. S. 186–207.

- Sahlstedt, A. 1773. *Svensk Ordbok*. Stockholm.
- Salesbury, W. 1547. *Dictionary in Englyshe and Welshe*. London.
- Santesson, L. 1986. *Tryckt hos Salvius*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. A 37.) Lund.
- Schroderus, E. J. *Dictionarium Quadrilingue Suedicum Germanicum Latinum Graecum* (Cod. Thott. 2166 4:o). Med en inledning och ett alfabetiskt register över de svenska orden jämte tillägg ur *Lexicon Latino-Scondicum* 1637 och *Janua Linguarum* 1640 utg. av Bengt Hesselman. Uppsala 1929.
- Schück, H. 1923. *Den svenska förlagsbokhandelns historia*. Stockholm.
- Serenius, J. 1727. *Engelska Åker-Mannen och Fåra-Herden*. Stockholm.
- Serenius, J. 1734. *Dictionarium Anglo-Svethico-Latinum*. Hamburg.
- Serenius, J. 1741. *Dictionarium Suethico-Anglo-Latinum*. Stockholm.
- Serenius, J. 1757. *English and Swedish Dictionary*. 2 uppl. Harg och Stenbro.
- Sjöbeck, J.C. 1774–75. *Engelskt och Swenskt Samt Swenskt och Engelskt Hand-Dictionaire*. Stockholm.
- Skinner, S. 1671. *Etymologicon linguæ Anglicanae*. London.
- Sledd, J.H. & Kolb, G.J. 1955. *Dr. Johnson's Dictionary. Essays in the Biography of a Book*. Chicago.
- Spegel, H. 1712. *Glossarium-Sveo-Gothicum Eller Swensk-Ordabook*. Lund.
- Starnes & Noyes [1946] 1991. *The English Dictionary from Cawdrey to Johnson 1604–1755*. Ed. E.F. Konrad Koerner. (Studies in the History of the Language Sciences 57.) Amsterdam/Philadelphia.
- Steel, R. 1734–1738. *Fruentimmers bibliothec*. 1–3. Stockholm.
- Stein, G. 1985. English–German/German–English lexicography. Its early beginnings. I: *Lexicographica. International Annual for Lexicography*. 1. Tübingen. S. 134–164.
- Stiernhielm, G. 1643. *Gambla Swea- och Götha Måles Fatebur*. Stockholm.

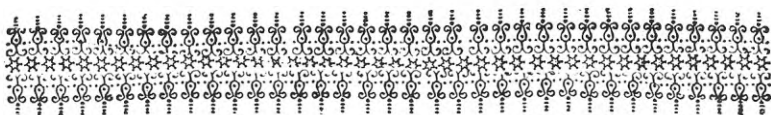
- Svensén, B. 1987. *Handbok i lexikografi*. (TNC 85.) Stockholm.
- Svensk ordbok*. 1986. 2 uppl. Stockholm.
- Svensk uppslagsbok*. 1962. Andra omarbetade och utvidgade upplagan. Bd. 16. Malmö.
- Svensk teknikhistoria*. 1989. Red. Sven Rydberg. Hedemora.
- Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. 1986. 11 uppl. Stockholm.
- Svenskt Biografiskt Lexikon*. 1971–73. Bd 19. Stockholm
- Szenczi Molnár, A. 1604. *Dictionarium Ungaro–Latinum*.
- Söderberg, R. 1968. *Svensk ordbildning*. (Skrifter utgivna av nämnden för svensk språkvård 34.) Stockholm.
- Söderwall, K.F. 1891–1900. *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Bd I–II. Lund.
- Tengström, E. 1973. *Latinet i Sverige: om bruket av latin bland klerker och scholares, diplomater och poeter, lärdomsfolk och vältalare*. Stockholm.
- Thorell, O. 1981. *Svensk ordbildningslära*. Stockholm.
- Thors, C.-E. 1957. *Den kristna terminologien i fornsvenskan*. (Studier i nordisk filologi 45 och Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 359.) Helsingfors & København.
- Tjäder, B. 1986. Lars Holm om Jesper Swedbergs ordbok. I: *Ny-svenska studier* 66. Stockholm.
- Toporowska Gronostaj, M. 1996. Integrerad valensbeskrivning. Mot ett formaliserat verbvalenslexikon. Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket.
- Variarum Rerum Vocabula cum sueca interpretatione*. [1579] (1925). Faksimileupplagor av äldre svensk tryck. Red. Isak Collijn. Uppsala.
- Verelius, O. 1691. *Index linguæ veteris scytho-scandicæ sive gothicæ*. Utg. Olof Rudbeck. Uppsala.
- Vulfila, 1665. *Quatuor D.N. Jesu Christi evangeliorum versiones perantiquæ duæ gothica scil. et anglo-saxonica: quarum illam ex celeberrimo codice argenteo nunc primum depromsit Franciscus Junius, hanc autem ex codicibus mss. collatis emendatius recundi curavit Thomas Marschallus*. Dordrecht.

- Vulfila, 1670. D.N. Jesu Christi ss. Evangelica ab Ulfila gothorum in Moesia episcopo circa annum à nato Christo 360 ex græco gothici translata, nunc cum parallelis versionibus, sveogothicâ, norrœnâ, seu islandicâ, & vulgatâ latinâ edita. Utg. Georg Stiernhielm. Stockholm.
- Vulfila, 1750. Sacrorum evangeliorum versio gothica ex codice argenteo emendata atque suppleta cum interpretatione latina & annotationibus Erici Benzeli. Edidit, observationes suas adjecit, et grammaticam gothicam præmisit Edwardus Lye. Oxford.
- Wachter, J. G. 1727. *Glossarium Germanicum*. Leipzig.
- Wachter, J. G. 1737. *Glossarium Germanicum*. 2 uppl. Leipzig.
- Walker, J. 1791. *A Critical Pronouncing Dictionary and Expositor of the English Language*. London.
- Wallis, J. 1653. *Grammatica linguæ Anglicanae*. Oxford.
- Wallquist, O. 1788–95. *Ecclesiastique samlingar*. 1–8. Vexjö, Stockholm & Linköping.
- Wessen, E. 1965. *Svensk språkhistoria I. Ljudlära och ordböjningslära*. Stockholm.
- Weste, E.W. [1807] 1995. *Svenskt och Fransyskt Lexicon*. Del 1–2. Faksimil. Utg. Jörgen Lindell. Lund.
- Widegren, G. 1788. *Svenskt och engelskt lexicon efter Kongl. Sekr. Sahlstedts svenska ordbok*. Stockholm.
- Wiberg, A. 1938. Ett förslag till en svensk språkvårdande akademi av år 1741. *Nysvenska studier* 18. S. 210–225.
- Widmark, G. 1996. Den lätta prosan växer fram. I: *Svenskan i tusen år. Glimtar ur svenska språkets utveckling*. Red. Moberg, L. & Westman, M. (Skrifter utgivna av svenska språknämnden 81.) S. 104–122. Stockholm.
- Wiegand, H. E. 1983. On the structure and contents of a general theory of lexicography. I: *LEXeter '83 Proceedings*. Ed. R.R.K. Hartmann. *Lexicographica* 1. Series Maior. Tübingen.
- Wollin, L. 1992. "Hat Jöns Budde im 'Catholicon' gebläddert? Niederdeutsches Lehngut in einem mittelalterlichen schwedischen Wörterbuch." *Zeitschrift für deutsche Philologie*. 6. Hrsg. Elmevik, L. & Schöndorf, K.E. Berlin. S. 77–99.

- Wollin, N.G. 1943. *Industrierna vid Hargs ström under fyra seklar. Minnesskrift utg. till Hargs fabrikers aktiebolags hundraårsjubileum 1943*. Stockholm.
- Zgusta, L. 1971. *Manual of Lexicography*. (Janua Linguarum. Series maior 39.) The Hague & Paris.
- Zgusta, L. History and Its Multiple Meaning. 1992. I: *History, Languages and Lexicographers*. Ed. Zgusta, L. (Lexicographica. Series Maior 41.) Tübingen. S. 1–18.
- Åkermalm, Å. 1952. Om verbet atombomba och liknande bildningar i nutida svensk dagspress. *Nysvenska studier* 32. S. 8–46.
- Östman, C. 1992. *Den korta svenskan. Om reducerade ordformers inbrytning i skriftspråket under nysvensk tid*. (Skrifter utgivna vid Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 30.) Uppsala.

Bilaga 1

Ordboksexempel

DICTIONARIUM

ANGLO-SVETHICO-LATINUM.

A är både ett *articulus indefinitus* och *nota unitatis*: brukas i *singulari* allena och fram för alla *Substantiva singularia* med den enda ättsittad at, om de börjas med en *vocalis*, lägges n till för bättre ljud skul, e. g. a Bird, en fågel, an Eagle, en örn, an Hawk en falck eller högg.

När *Substantivum* med *Adjectivum* componeras, är det råttta rum alltid för *predicatum*, e. g. an honest man, en ärlig karl; men när *Conjunctiones* as och so, eller endere af *Adjectivis* Such och Half gå förut, blifver, för bättre ljud skul, det ställe emellan *subjectum* och *predicatum*, e. g. as honest a man as ever lived, så ärlig karl som nånsin war til. Such a thing; en sådan ting. Half an hour, en half tima.

A. Sättes och, såsom en *nota actionis*, emellan *verbum* och *participium presens*, Ex. They fell a drinking, de fätte sig til at dricka. He went a hunting, han for på jagt.

A. Brusas (1) at utmärka tid, Ex. Twice a day, två gånger om dagen. Once a year, en tesa om året.

(2) *Loco Prepositionis*, Ex. is he a bed still? ligger han ännu? I'll go a foot, jag vil gå til fot.

(3) Såsom en *particula expletiva*, Ex. Many a day, många dagar. Many a man, många män.

(4) I stället för *the*, Ex. It is five a clock, klockan är fem.

NB. När A. brukas i stället för *He*, Ex. Here a comes, här kommer han, eller i stället för *have*, Ex. I would a fled, jag ville hafla fludt, är det finare et misbrukt i språket, som kan tolkas i gement tal; men i skrifspråk ingalunda, utan i *burlesque* eller *comique*.

ABACK, *Adv.* påbå, på ryggen, a *tergo*.

ABACTORES, (*Lag-Term.*) gortusfluar, som sösa bort hela beståps-popen *abigei*. *abacted*, *Adj.* bortflut, fluten.

ABAPT, *Adv.* (*Steps-Term.*) achtet, achtet i *stappet*, a *puppi*.

ABAISSANCE, S. bugande, ärebemissning, *venerabunda inclinatio corporis*.

TO ABALIENATE, (*Lag-Term.*) afhända sig, förlåsa; Abalienation, f. afhändande, förlåsand.

***TO ABANDON**, *V. A.* öfvergifva, förlåta, *deserere*.

***TO ABANDON**, *Goth. BANDI*, *ligatura, vinculum*, q. d. af *Bandi*, *ex vinculis, solutus, dimissus*. *Franco-Theo-* *nif*: Mettre a bandon, *plenum vagandi licentiam concedere*. *Ital*: *Bandone, vinculum amplum vel laxum*.

They abandoned all hopes, de slöste all hopp. They abandoned the Lord, de öfvergafvo Herran. An abandoned Wretch, en lidrigt fölle.

TO ABASE, *V. A.* förnedra, förringa, förödmia, *humiliare*. *Abased*, *Adj.* förnedrad. *Abasement*, *f.* förnedring.

TO ABASH, *V. A.* komma en at rodn, göra skämmande, *rubore suffundere*. *Abashed*, *Adj.* skämmad, giord, eller skämmen, tilländ, flat. *Abashment*, *f.* blugsel.

TO ABATE, *V. A.* forta of, minna, afbraga, *robatera, detrabere*. *To Abate in account*, afbraga på en räkning. *To Abate one's pride*, dämpa, kufva en höghed. *The price of corn is abated*, spannmålen har fallit. *To Abate something of one's right*, gifva efter något af sin rätt.

TO ABATE, *V. N.* aftaga, tyna af, förminska, *decrefcere*. *The wind abates*, vädret saktar sig, det smyker. *The pain abates*, mercken lindras. *To abate in flesh*, falla af, magras, gifva sig.

TO ABATE, (*hos Juris-Consultos*) upphäva, utdöma, fullrifva, *Abolere, demoliri*. *To abate a Castle*, utdöma, nederrifva et flott. *To abate a writ*, cöfera en act. *To abate an Estate*, (*intrudere*) ötaglian tillrädda sig, inträda en egenbom til nåsta arvingars försägg.

Abated, *Adj.* afdragen &c. *Abatement*, *f.* afdrag &c.

ABBOT, *S.* Abbot, Abbes, *Abbatissa*. *Abbay*, vel *Abbotship*, *Abbots* Embete eller värdighet. *Abbey*, *Abbot*, *Abbey-Land*, *Abbotsgod*.

TO ABBREVIATE, *V. A.* förkorta, ihopbraga. *Abbreviated*, *Adj.* förkortad. *Abbreviation* or *Abbreviacure*, *f.* förkortning. *Abbreviator*, *f.*

TO ABDICATE, *V. A.* afstå sig, upåga, *renunciare*. *Abdicated*, *Adj.* upågd, afståd, *Abdication*, *f.* afstågelse.

ABEARING, *S.* (*Lag-Term.*) ärbörd, *gestus*. *Bound to good Abearing*, en som sidd borgen hos *Domaren* för sit goda upförande pådan ester.

ABED, *ViD.* BED.

***TO ABET**, *V. A.* upåga, upphäva, anreta, anstifta, hålla parti,

***TO ABET**, *Goth. BEITA*, *incitare*, (de avibus vel canibus venaticis) Beita hawki, *falconem in aves incitare*. *Beita* biörn, *LL. Suetb. ursum canibus venari Aleman*: *Anbeizzen, canes vel aves ad mordendum incitare*.

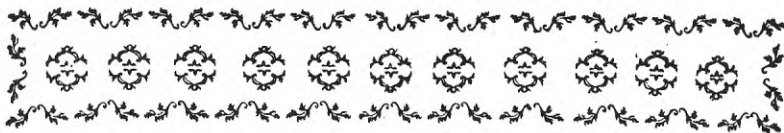
DICTIONARIUM SVETHICO-ANGLO-LATINUM.

A,

A B, AC, AD,

AD, AF.

- A** BG, Cris cross-row. A-b-c-bøf / Primer, Horn-book, *tabula abcdaria*
- AL**, *f.* Alder, *Alnus*. Al: rot, Alder-bed.
- AS**, *f.* Carrion, carcass, *cadaver*. Korpar åta af, Ravens feed on carrion.
- ABBOR**, *f.* Perch, *perca*.
- ABBOT**, *f.* Abot. *Abbatia*, Abbeys.
- ABROD**, *f.* Southerwood, *abrotanum*.
- ACADEMIA**, *f.* Univercity. *Academista* subit, Univercity-learning.
- ACCIDENTIER**, *f.* Perquisites, *emolumenta muneris*. Accidentier edy murer gå icke i en pung, Perquisites are not bribes.
- ACCIS**, *f.* Excise, *cenfus*. Accis.commate, The Excise-Office. Accis=Kætt, Commissioners of the excise. Accis-betjent, Exciseman. Belagb med accis, Exciseable.
- ACCORD**, *f.* Agreement, convention, compact *Pactum*. Regterings-form dr ett accord mellan Kæning edy Understare, The form of government is a compact between King and people. Accordra, *v. a.* med sina Creditorer, To compound with one's creditors. Sluta accord, To make a contract, to covenant with one.
- ACT**, *f.* Act in a play, *drama*.
- ACTUARIUS**, *f.* Recorder.
- ADAL-KONA**, *f.* (*Leg-Term*) Feme-Covett, *uxor legitima*. Adalfonu=Varu, Lawful Issue.
- ADEL**, *f.* Nobility, *nobilitas*. Blotman af Adelen, The flower or prime of the nobility. Adelsman, *f.* Nobleman. Af Adels Alt eller stamma, nobly extracted, or of a noble extraction. Hæwårda sit Adelskap, To forfeit one's nobility. Adla, *v. a.* To Ennoble, or nobilitate. Adlad, *adj.* nobilitated. Adelsman af Kætt, (England), a Peer of the Realm. *Prow*. Adel och færtigdom är påfigtig môte, Nobility without ability is like a Pudding without juet.
- ADERTON**, *num.* Eighteen, *octodecim*. Den ås deronten, *adj.* The Eighteenth.
- ADVOCAT**, *f.* Lawyer, Attorney, solicitor, *procurator*. brennings-Advocat, Barrator, pettyfogger.
- ADVOCAT-FISCAL**, The Kings sergeant at Law. *Advocata*, *v. a.* To practise the law.
- AF**, *prep.* Of, *ab, ex*. Af silfver, of silver. Af godt upfat, with a good intent. Af idel godbet/ out of mere kindness. Af Gud, From God. Gidra af sig, To make away with one's self. Komma af sig/ To decy in trade or estate. Konna af sig i sante/ To be at a non plus.
- AFBEDIA**, *v. a.* To Deprecate, *deprecari*. Afbeden, *adj.* Deprecated. Gidra afbeden, To make deprecation. Afbedia Guds Kætt, To deprecate God's Judgments.
- AFBIDA**, *v. a.* To wait for, to attend, *operiri*. Afbida slut i saken, To attend the issue. Afbidan, *f.* Attendance.
- AFBILDA**, *v. a.* To draw, to paint, to adumbrate, *depingere*.
- AFBRYTA**, *v. a.* To break, to interrupt, *frangere, rumpere*. Afbryta ens förhandlande, To interrupt one's proceedings. Afbryta samtalet, To break the Conference. Afbryta en sak, to discontinue an affair. Afbryten, *adj.* Broke, interrupted. Gidra enom Afbryd, *f.* To balk, to thwart one.
- AFBÖJA**, *v. a.* To wave. To divert, *avertere*. Afbögd, *Adj.* Diverted, waved.
- AFBÖN**, *f.* *vid.* **AFBEDIA**
- AFBÖRDA**, *v. a.* To disburden, to exonerate. Afbördad, *adj.* Disburdened or exonerated. Afbörda sig en skuld, To discharge a debt. Afbörda sig sin skuldighet, To discharge one's self of an obligation.
- AFDANKA** Troppar, *v. a.* To disband or reform troops, *exauctorare*. Afdantab officer, A broken Officer. Afdantning, *f.* Reform.
- AFDRAGA**, *v. a.* To deduct or detract, *detrabere, subtrahere*. Afdraga af summan, To deduct of the sum. Afdraga i tælling, To discount. Afdrag af ens heber, derogation of one's honour, or right. Afdrag i tælling, Deduction, or discount.
- AFFALLA**, *v. a.* To fall away, *desicere*. Affalla å frå Kæran, To fall away from one's Religion. to turn

DICTIONARIUM ANGLO-SVETHICO-LATINUM.

A är både en articulus indefinitus och nota unitatis: brukas in singulari aliena och främ för alla Substantiva singularia med den enda årtalnad, at, om de böjas med en Vocalis, lägges n til för bättre ljuds skull, e. g. a Bird, en fogel, an Eagle, en ör, an Hawk, en Falk eller ibst.

När Substantivum med Adjectivum componeras, är dess rehta rum alltid för prædicatum, e. g. an honest man, en ärlig karl; men när Conjunctiones as och so, eller endera af Adjectivis Such och Half går före, tillför, för bättre ljuds skull, dess följande emellan Subjectum och prædicatum, e. g. as honest a man as ever lived, så ärlig karl som nånjan var til. Such a thing, en sådan ting. Half an hour, en half tima.

A Sætes också, såsom en nota actionis, emellan verbum och participium præteriti, Ex. They fell a drinking, de satte sig til at dricka. He went a hunting, han for på jagt.

A Brukas (1) at utmärka Tid, Ex. Twice a day, två gånger om dagen. Once a year, en refu om året.

(2) Loco Præpositionis, Ex. Is he a bed still? ligger han ännu? I'll go a foot, jag vill gå til fots.

(3) Såsom en particula expletiva, Ex. Many a day mongen dag. Many a man, mongen man.

(4) I stället för of the, Ex. It is five a clock, klockan är fem.

NB. När A brukas i stället för He, Ex. Here a comes, här kommer han, eller i stället för Have, Ex. I would a fled, jag ville hafva flydt, är det snarare et misbruk i språket, som kan tolas i gemen tal; men i skrifvande ingalunda, utan i burlesque eller comique.

ABACK, Adv. bakpå, til rygga, A TERGO.

ABACTORES. (Lag-Term.) gorjufwär, (som sfsja hort hela boskaps-hopen) ABIGER, Abactid, Adj. borsjst, stulen.

ABACT, Adv. (Skeps-Term.) achter, achter i skepet, A PUPPI.

ABAISANCE, S. begund, ärebewiining, VENERABUNDA INCLINATIO CORPORIS.

TO ABALIENATE (Lag-Term.) afhända sig, försyra. Abalienation, S. afhändande, försändande.

A, vox antiquissima Goth. pro EST, i HABET. Å, essentia, principium, articulus Gothicus articulus desin: Suetht. Ynk: Å quina, femina.

*TO ABANDON, moef. Goth. BANDI, ligatura, vinculum, a. d. of Band, ex vinculis, solutus, dimissus. Franco-Theotif. Mettre a bandon, plenam vagandi licentiam concedere. Ital: Bandone, vinculum amplum vel laxum.

* TO ABANDON, V. A. öfvergifwa, förbita, DESERERE. They abandoned all hopes, de slöpte all hopp. They abandoned the Lord, de öfvergifwo Heran. Abandoned, Adj. förbiten, öfvergifwen. An abandoned Wretch, en öfvergifwen, liderlig sälle. Abandoner, S. en som öfvergifwer. Abandoning, S. öfvergifvande.

TO ABASE, V. A. förnedra, förringa, förödmjuka, HUMILIARE. Abased, Adj. förnedrad. Abafement, S. förnedring. To ABASE (DEMITTERE SUPPAROS) stryka segel.

TO ABASH, V. A. komma en at släta, gibra en flat, RUBORE SUFFUNDERE. Abalhed, Adj. snylten, flat. Abafhment, S. flannande.

TO ABATE, V. A. korta af, minska, afdraga, rabattera, DETRAXERE. To abate in account, sld af på en räkning. To Abate one's pride, dempa, kufwa mot det på en. The price of corn is abated, spanmdlen har fallit. To Abate something of one's right, gifwa efter något af sin rett.

TO ABATE, V. N. aftaga, tyna af, förminska, DECRESCERE. The wind abates, wdret segtar sig, det snylter. The pain abates, werken slår före. To ABATE in one's flesh (MACESCERE) falla af, mageras, gifwa sig.

TO ABATE (hos Juris - Consultos) uphöfwa, uddma, kullrifwa, ABOLERE, DEMOLIRI. To abate a Cause, uddma eller nederrifwa et Slut. To abate a writ, uphöfwa en rättegång. To ABATE an Estate (INTRUDERE &c) olagligen tilwälla sig, inkrdkta en egendom til nåsta arfwingars förstång. Abated, Adj. afdragen, nedrifwen &c. Abatement, S. afdrag, intrång &c.

ABBOT, S. Abbot, ABBAS, Abbeis, Abbeisfa. Abbey or Abbotshup, Abboti - Abbeie eller wördighet. Abbey Kloster, Kloster-Kyrka. Abbey-Land, Kloster-gods.

TO ABBREVIATE, V. A. förkorta, ihopdraga. Abbreviated, Adj. förkortad. Abbreviation or Abbreviature, S. förkortning. Abbreviator, S. förkortare

ABBROCHMENT, S. (Lag-Term.) Landsköp, förköp, EMPTIO ILLICITA.

TO ABDICATE, V. A. afståga sig, upståga, RENUNCIARE. Abdicated, Adj. upstågd, afstågd. Abdication, S. afstågelse.

ABEARING (Lag-Term.) äbbörd, upstående, GESTUS. Bound to good Abearing, sldid under borgen för godt upstående.

ABED, Vid. AED, A To

Jacob Serenius: English and Swedish Dictionary (1757).

D I S

D I S

D I S

☞ To distaste (or to take distaste) *Se abquer, s'abster de quelque chose.*
 Distasteful, *Adj.* *Disparant, offensant, choquant, déplaisable, qui déplaist, odieux.*
 A distasteful Expression, *Une Expression choquante.*
 A distasteful News, *Une Nouvelle déplaisable.*
 DISTEMPER, *Subst.* (or Distaste) *Mal, maladie, indisposition, incommodité.*
 ☞ Distemper (or Troubles) of Estate, *Les troubles, la confusion, le desordre d'un Etat.*
 ☞ Distemper (a Term of Painting) *Detrempe, Terme de Peinture.*
 To DISTEMPER, *Verb. Ad.* (or put out of Temper) *Faire mal, rendre malade.*
 * To distemper (or trouble) *Troubler, causer du desordre, apporter de la confusion, des verges.*
 Ditemperatures, *Subst.* *Intemperie.*
 Distempered, *Adj.* (or sick) *Malade, indisposé.*
 ☞ Distempered, (troubled, or besides himself) *Qui a l'esprit malade, qui a l'esprit trouble, ou en desordre.*
 ☞ To have a distemper'd Stomach. *Avoir un declinement d'Estomac.*
 To DISTEND, *Verb. Ad.* (to stretch out) *Elargir, étendre, enfler.*
 To distend a Bladder with Wind, *Enfler une vessie.*
 Distended, *Adj.* *Elargi, étendu, enflé.*
 Distension, *Subst.* (or stretching) *Distension.*
 To DISTERMINEATE, *Verb. Ad.* (or separate) *Séparer, berner, terminer, être entre deux.*
 Distermineated, *Adj.* *Séparé, borné, terminé.*
 To DISTHRONE, *Verb. Ad.* *Détronner, V.* *To unthrone, &c.*
 DUSTICH, *Subst.* (two Latin Verses that make a complete Sense) *Un Distique, deux vers Latins qui font un sens parfait.*
 To DISTILL, (or still) *Verb. Ad.* (to extract the Juice by an Alembick) *Distiller, tirer par l'Alembic le suc de quelque chose.*
 To DISTILL, *Verb. Nout.* (to drop) *Distiller, déverser, couler, laisser goutte à goutte.*
 Distillation, *Adj.* *Qui se peut distiller.*
 Distillation, *Subst.* *Distillation.*
 A Distillation of Humours, *Une Fluxion qui tombe du Cerveau.*
 Distilled, *Adj.* *Distillé.*
 Distiller, *Subst.* *Distillateur.*
 Distilling, *Subst.* *Distillation, L'Action de distiller.*
 DISTINCT, *Adj.* (or clear) *Distinct, net, clair.*
 A distinct Pronunciation, *Une prononciation distincte.*
 ☞ Distinct from (or different) *Distingué, différent.*
 ☞ Distinct (or separate) *Distinct, séparé, divisé.*
 Distinction, *Subst.* (or difference) *Distinction, différence, diversité.*
 * A Man of great distinction (or note) *Un homme d'une grande distinction.*
 ☞ Distinction (or separation) *Division, séparation.*
 Distinction by Points, *Pondération.*
 Distinctive, *Adj.* (distinguishing) *Distinctif, qui distingue, de distinction.*
 A distinctive Character, *Un caractere distinctif.*
 A distinctive Mark, *Une marque de distinction.*
 Distinctively, *Adv.* *Par distinction.*
 Distinctly, *Adv.* (or clearly) *Distinctement, nettement, clairement.*
 ☞ Distinctly (or by itself) *Séparément, à part.*
 Distinctness, *Subst.* *Ex. The distinctness of Pronunciation, Prononciation distincte.*

To DISTINGUISH, *Verb. Ad.* (or to discern) *Distinguer, discerner, démêler, faire la distinction d'une chose avec un autre.*
 To distinguish one thing from another, *Distinguer une chose d'une autre, y mettre de la différence.*
 Distinguishable, *Adj.* *Que l'on peut discerner, ou distinguer.*
 Distinguishableness, *Subst.* *Différence, distinction.*
 Distinguished, *Adj.* *Distingué, discerné, démêlé.*
 D † Distraction, *V.* *Distraction.*
 Distraction, *Subst.* *Contusion, grimace, figure déplaisable, geste hideux.*
 To DISTORT, *Verb. Ad.* (to wrest, or pull awry) *Tordre, tourner, par exemple la bouche, les yeux, faire des grimaces.*
 Distorted, *Adj.* *Tordu, tourné, gêné, difforme.*
 He was strangely distorted by the Devil, *Le Démon lui donna d'étranges contorsions.*
 Distortion, *V.* *Distorsion.*
 To DISTRACT, *Verb. Ad.* (to interrupt, or trouble one) *Distraire, détourner, divertir, interrompre.*
 ☞ To distract (or to make one mad) *Faire enragé, mettre hors du sens, faire devenir fou.*
 ☞ To distract (or rend) the Church, *S'éparer, diviser, déchirer l'Eglise.*
 Distracted, *Adj.* (troubled) *Distrait, détourné, &c.*
 ☞ Distracted, *Adj.* (or mad) *Enragé, fou, hors du sens.*
 ☞ Distracted (or rent) *Séparé, divisé, déchiré.*
 ☞ To run distracted, *Courir les rues.*
 He is ready to run distracted, *Il est fou à courir les rues.*
 A distracted House, *Une maison divisée, ou qui est en desunion.*
 ☞ Distracted Times (Troubles) *Trouble, Temps auquel les affaires de l'Etat sont en trouble.*
 Distractedness, or distraction, *Subst.* *Distraction, inappétition d'esprit.*
 ☞ Distraction (or disorder) *Desordre, trouble, confusion.*
 To DISTRAIN, *Verb. Ad.* (or to attach) *Faire une saisie, saisir, arrêter.*
 ☞ To distrain (or to extract) *Extraire.*
 Distrained, *Adj.* *Dont on a fait saisir, &c.*
 V. *To distrain.*
 Distrainer, *Subst.* *Celui qui fait la saisie.*
 Distraining, *Subst.* *Action de faire une saisie, &c.*
 ☞ Distrain, *V.* *distrainé.*
 DISTRESS, *Subst.* (or attachment) *Saisie, arrest.*
 ☞ Distress (straight or adversity) *Misere, calamité, malheur, nécessité, extrémité, adversité, & détresse.*
 ☞ Distress (danger a Ship is in at Sea by any accident) *Détresse, danger où le Trouve un vaisseau.*
 Signal of Distress (which a Ship at Sea makes when in danger) *Signal d'incommodité.*
 To make the signal of distress, *Faire le signal de détresse.*
 To distress, *Verb. Ad.* *Reduire à la misere, réduire à l'étreinte, ou à l'extrémité.*
 Distressed, *Adj.* *Reduit à la misere, ou à l'étreinte, qui est dans l'adversité, ou dans la nécessité.*
 They were distressed for Forage, *Il leur manquoit du fourrage.*
 To be in a distressed Condition, *Être réduit à la misere, être malheureux, ou misérable.*
 To distress, *Verb. Ad.* (or divide) *Distraire, partager, donner à plusieurs, départir, diviser.*
 To distribute Alms, *Distribuer des aumônes.*

*Twas there he distributed the Bread offering in so solemn a manner, *Ce fut là qu'il vendit le pain béni d'une manière si solennelle.*
 Distributed, *Adj.* *Distribué, partagé, donné, départi, divisé, assigné à plusieurs.*
 Distributors, *Subst.* *Distributeurs, celui qui distribue.*
 Distributing, *Subst.* *L'action de distribuer, de partager, &c.*
 Distribution, *Subst.* *Distribution, partage, division.*
 Distributive, *Adj.* *Distributif.*
 The distributive Justice, *La Justice distributive.*
 D. STRICT, *Subst.* (or Extent of a Jurisdiction) *District, étendue de Jurisdiction, département, ressort d'une Cour, d'un Juge, &c.*
 The Page and Lackies of chief Ministers, by uniting their Masters, become Ministers of State in their several Districts, *Les Pages & les Laquais des premiers Ministres, en imitant leurs Maîtres, deviennent avant de Ministres d'Etat dans leurs divers départements.*
 DISTRICT, *Subst.* (or diffidence) *Diffiance, ou méfiance, soupçon.*
 To distrust, *Verb. Act.* *Se défier, se méfier, soupçonner, avoir de la diffiance, ou de la méfiance.*
 I distrust him, *Je me défie de lui.*
 Distrusted, *Adj.* *Dont on se défie, ou méfie, que l'on soupçonne.*
 Distrustful, *Adj.* *Déffiant, méfiant, qui se défie, soupçonneux.*
 She is a distrustful Woman, *Elle est défiant.*
 Distrustfully, *Adv.* *Avec diffiance, avec soupçon.*
 Distrusting, *Subst.* *Diffiance, méfiance, soupçon, l'action de se défier, &c.*
 To DISTURB, *Verb. Act.* (to trouble, or cross) *Troubler, traverser, empêcher, embarasser.*
 ☞ To disturb (or interrupt) *Dériver, interrompre, détourner.*
 ☞ To disturb (to trouble, or vex) *Troubler, fâcher, inquiéter, faire de la peine.*
 To disturb, or in disorder, *Troubler, causer du desordre, apporter de la confusion, branler, confondre, déranger.*
 Examples.
 To disturb one's Joy, *Troubler la joie de quelqu'un.*
 To disturb one that speaks, *Interrompre quelqu'un quand il parle.*
 To disturb one at Work, *Détourner quelqu'un de son travail, l'en divertir.*
 That disturbs me, *Cela me fâche, m'inquiète, me fait de la peine.*
 Why will you disturb your Mind about such things? *Pourquoi vous troublez-vous l'esprit de ces choses-là?*
 To disturb the Peace of the Kingdom, *Troubler la Paix du Royaume, y causer du desordre, y apporter de la confusion.*
 Disturbance, *Subst.* *Trouble, or Disorder, Desordre, embarras, bruit, trouble, émotion, tumulte, dérangement.*
 There's a great disturbance, *Il y a un grand tumulte.*
 A disturbance of the Mind, *Trouble de l'ame.*
 ☞ Disturbances are contracted by a disturbance of the Humours, *Les maladies se forment du dérangement des Humeurs.*
 Disturbed, *Adj.* *Troublé, &c.*
 To disturb, *Verb. Act.* *Celui, ou celle qui trouble, &c.*
 A Disturber of the publick Peace and Quiet, *Un perturbateur du repos public.*
 Disturbing, *Subst.* *L'action de troubler, &c.*
 To disturb,

Bilaga 2

SAOB:s förstabelägg ur Serenius (1734)

abbottwerdighet	antaga	begifwenhet til
<u>accentera</u> , utmärka	slå ihäl en med <u>apote-</u>	dömande
med accent	<u>kare-saker</u>	begravnings-facklor
accomodera	apothekeri	begravnings-klocka
<u>accouchera</u> en barna-	<u>arbata från sig sin</u>	<u>beklagade</u> sorgen
föderska	syssla	<u>belopp</u> af en försälg-
accoucheur	<u>arbata</u> som win,	ning
act	arbata, jäsa	<u>belägga</u> en med kedior
adwentyt-tid	arflösgjord	belätes-dyrkan
en ting af intet wärde	<u>armlining</u> på en ski-	bemedling, förlikning
han gick sin wäg af	orta	bemärklighet
frucktan	armsköld	<u>bemötande</u> , handte-
af-fiettra	ars-klifftan	ring
afbrott	se efter de åtskilliga	törnighet, <u>benighet</u> af
utstima, <u>afdunsta</u> , gå i	<u>artiklar</u> af utgifften	en sak
dunster	assecurantz-premium	owägad wäg, som
<u>afflötad</u> miölk	auctionist	inte kan <u>beresas</u>
<u>affällighet</u> til kätteri	et ords <u>afledning</u>	bergaktighet
afgjörda	<u>axet</u> på en nyckel	berg-alun
afknipa	axel-rem	berg-gåla
aflemnande	axel-duk	bergs-rätta
hon är mycket <u>aflesam</u>	axel-trä	röd-ockra
<u>aflöfwa</u> , stryka af löf-	ax-lupen	berg-bo, <u>bergs-byg-</u>
wen	ax-plockare	<u>gare</u>
afrosta	baddande	kiäll- <u>berg-</u> bruns-
hafwa <u>afseende</u> på det	bagare-dussin	ström- eller siö- <u>watn</u>
almänna bästa	<u>bakleden</u> på fyrfotat	<u>berustad</u> jord i Engel-
<u>afsela</u> en ök	diur	ska baronernas tid
afskaftad	tunghet af luften, tät-	<u>berättiga</u> , gifwa enom
afskuren	het, menlighet, <u>bak-</u>	rätt eller rättighet
<u>afstå</u> sin rätt	<u>slughet</u> fåtalighet	beskygga
aftappad	<u>band</u> omkring hiul-	bespetzad
afton-flod	skoning	en <u>bespikad</u> sko-klack
afwelsamhet	band-wäfware	som kan <u>bestigas</u>
afwog-sida	sätta å <u>bane</u>	banna up en, <u>bestraf-</u>
wärderare, <u>aktare</u>	medhielpare för <u>ban-</u>	<u>far</u>
det skier <u>aldrig</u> i sin	<u>queuren</u>	<u>bestraffnings-skrift</u>
da'r	barbera	eller -tal
<u>allmän</u> , gemen	<u>barn-bok</u> , a-b-c-bok	bestämd
gemenlighet, <u>allmän-</u>	barn-ansikte	bestöflad
<u>het</u>	an allmän <u>barn-siuka</u>	<u>besy</u> en klädning med
efter <u>allt</u> , på slutet	i England, som	band
almoso-utdelare	består uti en owäxt	candera, <u>besäckra</u>
amalie-färg	af leder	gå på <u>besök</u>
gå på en <u>ambassade</u>	beck-lufwa	betalerska
<u>andelig-giöra</u> sit kiött	warning til en som har	betes-rik
om, <u>angående</u>	at inställa sig sjelf	<u>betraktan</u> , begrundan
<u>anhetza</u> hundar	för rätten til sakens	beseende, <u>betraktande</u>
märka, <u>anmärka</u>	betre	betraktelse-wis
anmärkare	<u>bedrifwande</u> (lag-	betzla af
anskrifwa	term)	betzla up

betspenningar för
 hwart creatur som
 går i en crono-park
 bewisande
 arbetsam, beställsam
 som ett bij
 biarbete
 sken, glantz (bibelor)
 andelig fader (bibliska
 termer)
bifall, medhåll, beröm
 bi-inkomster
 gå til bickt
bild-sneider, figur
 helt och halft uphögt
 (på medallier, bildt-
huggerier)
bij-sak, omständighet
biskopsräck, hwit
 kappa
 biskops-wikarius
 biskops-wärdighet
bita, gnaga af et ben
 bjäbla
 björn-hund
 et slags björnöl i
 Yorkshire
blanda korten
 bland-wis
bleckdosa af hafwa te
 uti
blod-mot i ådrarna
 blodskändande
 blod-ört
 blommiga kinder
 bly-slagare
 bleck-substans
 blås-rör
 bofaktighet
 bok-tryckare-press
 bok-pulpet
bålla, spela med klot
 eller kula
bom på en wäf-stol
bom-penningar, säges
 icke om någon tull i
 England, utan alle-
 nast om pengar som
 betalas för boskaps-
 drifter på wissa stäl-
 len
 bond-dansar
 fall (et bondord)
bond-pråligt, tok-
 grant

bord-bänk
 borderare
 bord-korg
 borgare-lik
borgare-milicen i
 London
 när jag märkte hon
 begynte at borsta sig,
 blifwa ond
borsta sig, sätta håret
 å ända
 boskapsdrift
 han har ingen botn
 drägg, botn-filk
bragd af åtskilligt
 bruk
 en wiss ränta som til-
 kommer drotningen i
 England så länge
 konungen lefwer,
 och kommer af
 bötes- pardons- och
 andra Kongliga bref-
pengar
 felande, bristande
brukbart land
 brämmössa
 qwinfolks-bröstlapp,
bröststycke
 bytare
 byte-wis
bält-makare, giördel-
 makare
 båtfast
 bönåaktig
 bön-rum
 en wiss ränta som til-
 kommer drotningen i
 England så länge
 konungen lefwer,
 och kommer af
 bötes- pardons- och
 andra Kongliga bref-
pengar
 cabinetz-intriguer
 låd-skåp, cabinet-skåp
 caffè-böna
 caffè-potta
 caffè-trä
 et tyg af silke och
camel-hår
 en herres förnämste
cammar-betjent
 et färgträ at färga

blått med, campe-
che-trä
 canel-trä
canton, fylke. De 13
cantoner i Switzer-
 land
cardinals- arckie
 biskops- eller hög
 embets mans wär-
dighet
 växande cartor
 ceder-balsam
 chor-siungare
 glas-flaska, christall
 cristallin
 christnings-kläder för
 barn (så kallas ock
 de barn som dö
 innan modren gått i
 kyrkan, efter de all
 den tiden gemenli-
 gen pläga bruka chri-
stings-mössan på
 hufwudet)
cicero-styl i tryck
 citron-färgad
 ciwiliserad
 ciwiliserad
 climacterisk
componeras, när *sub-*
stantivum med
adjectivum compo-
 nerat [...] [gramma-
 tisk anmärkning]
 hans conduit blef
 mycket ogillad
 han fick afslag när han
 sökte consulatet
 han skrifwer correct
 notarius wid criminal-
protocollet
 criticus
 cron-tjufnad
 det passerar currant
 custos i en schole
 hwar spisen I om
dagarna?
 damaskserwett
 hyssa, dansa med et
 barn i armarna
dantza omkring med
 en
 galg-rep eller dantz-
lina
 dantz-rum

de saligas boningar i
 himmelen
 deriwera
 deriwerad
 dij-lamm
 dimboghet
 diopter-lineal
disk i en bod
 disk-twätterska
 disk-wrå
 diefwulaktighet
 djupad
docka, för skiepp at
 ligga uti
dofwande hetta
 doctorat
 dominerad öfwer
 drif-klubba
drufwan i hiernan
 et warp, en drägt fis-
 kar
 drälla
 dräll-servieter
 lägga drängen på her-
 ren, dricka sämre
 effter det betre
 han börjar bli herre -
 wulin (en som förr
 varit dräng-wulin)
dundra, klappa hårdt
 på dörren
 dynhår
 gytie-botn
 dyka
dynor i en timberflotta
 frosten dödar gräset
 klämtande med döds-
klockan
 et fordomdags priwi-
 legium, hwarmedelst
 en lagwunnen mandråpare
 blef fri ifrå dödstraffet
 och allenast bränd i han-
 den, om han kunde
 läsa innan til i en
 latinsk bok med
 munkstyl skrefwen,
 hwilket presten med
 dessa orden skulle
 förklara för domaren
legit ut clericus.
 Doch måste han ei
 förr i någon miss-
 gierning hafwa

warit lagförd, om
 han denna nåden
 skulle åtniuta. Detta
 är nu ur bruk och
 behålles icke mer än
 blotta titeln uti
 lagen, och det alle-
 nast såsom et *negati-*
vum af all exception,
e.g.
 efter-bete
 efter-gjord
effter-datera, datera
 falskt
 denna sorten är
 mycket begärlig,
 blir mycket effterfrå-
gad
 efftermiddag-sömn
efftersök, ransakning
 en snöping, enbälling
 exercera soldater
 exclusiwe
 fackle-dragare
 falk-bur
 fri, fast mot en
 musqwettkula
fastgjord, riglad
 historien och naturliga
 orsakerna af et phe-
nomenon
 fiertare, fijs-bulter
 italiensiskt finger-spel
 finger-ört
 fingers-bredd
 hwar til tien alla hans
finheter
 fisk-lina, ref
 raket at slå fiäder-boll
 med
flaga, eldgnista
flagg-skepp, ammiral-
 skepp
 flanel-skiorta
 flat-bottning
 dumbhet, flat-grunda
 en gässe utklädd i
flicke-kläder
 tapperhet, flinkhet,
 artighet

en skön röd färg som

brukas uti målning
 och kommer ifrån
 Indien, florentiner-
lack
 flått-fläck
 flått-panna
 flug-gadd
 flug-styng, flug-lort
 hönsen flyga upp
fordomdags arbete
 fortdrifwa (fortifika-
 tions-term)
 han wet både fram och
bak i den saken
 frantz-makare
 et jagt-skepp, fri-seg-
lare
 en libertin som tror så
 mycket af skrifften
 som han tycker likt
 wara
 det andra *extremum*
 emot widskipelse
 och enthusiasteri.
Socrates war en fri-
tänkare, ty han
 trodde icke på lands-
 ens gudar
 fruckt-kammare
 konst-fråga, sådan
fråge-satz
 från-slita
 fuhl-slaget
full-stänkt med oren-
 lighet, förtalad,
 skymfad
 drucken gjord, full-
supen
fullkomligt, nogsamt
 skiäl
 fagra ord fylla intet
magan
 göra en stöt å en
 (fäktare-term)
 han håller intet färgen
 färgare-konst
 färre-ställe
 barb, et slags färsk-
watn-fisk
 fästa elden
 tunghet af luften, tät-
 het, hemlighet, bak-
 slughet, fätalighet
 tala fåwittigt
 fånyttighet, fåfänglig-

het
 fogel-fångare eller en
 som går på fogel-
skötteri
 fölunge
 trångt fång-hol
 uti fölgeden af talet
 jag må tilstå detta ser
 ut för något
förande i spel
föra up en mur
förbannelse, swordom
 fördantzare
 fördelaktighet
fördigra en ting för
 ögat
 fördigringsglas
 kiära haf fördrag med
 honom
 fördubblings-glas
 fördömd
 förbodande tekn
 föreläsare
föreskrifwa, förordna
 bedråg, falsk föreställ-
ning
 föreståndarskap
företagande, tiltag-
 sen, som vågar
 något wid företagan-
 det
 sitta i förhand
 förhatelighet
förhitza sig i dispute-
 rande
förkarl, främste karlen
förklicka ens förehaf-
 wanden
 angifware, förklickare
 förkränklig
 förkränklighet
förlockar, framlockar
 på qwinfolks huf-
 wud-bonad
 du lär förlora derwid
 förlängd
 en biskops förma-
nings-tal til sit pres-
 terskap
 på förnöijande wis
 förräderska
 anskaffare, förräds-
man
 nonconformisternas

församlingshus eller
 kyrkor i England
förskede, förmon
 försona en med någon
försträckning (siuk-
 dom hos hästar)
 et instrument som är
förstält
förswåra, föröka,
 giöra swårare
 förtennare
 en förtärande feber
 spådom, förutsägelse
 förut sättning
 förutwarande
 förut warelse
 skåp, förwaringsrum
förwilla, giöra en
 bestört eller skiäm-
 mande
 blifwa högeligen kiär i
 en, häftigt förälska
 sig
 förödmukelse
 galleij-slaf
 hans galträ är länge-
 sedan moget
 gall-eek
 gammal-dags-
 wäsende
 af gamsläkte
gapoghet, gläppa
 lägga på lädret, gassa
 en
 gasterera
 en gat-löpare
 en gatlöperska, gat-
 hora
 gatu-månglare
 gifwa sig [gå sönder]
gifwa sig, magras,
 taga af, sörja sig ut
 egodelars gemensam-
het
 en genombiten papist
genom- eller efter-
räkna
 giffthighet
 gipsare
 dessa äro de omstän-
 digheter hwar på
 Biskopen måste gis-
 sas til förräderi, men
 jag hoppas man lär
 wara warsam at

gifwa präjudicater
 til sådant farligt giss-
wärk (Biskopen af
 Rochester's ransak-
 ning år 1723).
 det har warit länge i
görande
 medan detta war i
görning
 gjätte-lik
 glappa.v
glappig, sqwallerak-
 tig, gopot
 skrifwa eller trycka
glest
 glj
glädia, frögda
 glansk, glänska
 glåmoghet
glöd-stekt kiött
 stekt på glöd
 den gamla kiäringen
gnider sina skrynkor
 om han är ond så får
 han bli god igen
 återgiällda, godtgiöra
 beräkning, det som
 enom godtgiöres i
 räkning
 betala gol-bens-kanna
 för nya kläder &c
godna sig, förlusta sig
gorma i sig, fråssa,
 slämma
 gorig, gorfull
 gorig, gorfull
gothiska eller altfran-
 ska bokstäfwer
 taga grabbttag
grabla, handtera owå-
 ligt
 en slätt grammaticus
 werser som huggas in
 i sten, såsom graf-
 och andra minnings-
märken
grafwa sig in i en
 belägring (krigs-
 term)
grek-unge, swag i gre-
 kiskan
grilrog, sällsam

gris-fötter, lefwer,
 hierta

gris-ögd
 grofhårig
 knorra, grumla
grumla, glöta effter
 åål
grunden af en konst
 eller wetenskap
 lägga grundfärgen til
 en målning
 grundläggning
 grundränta
 full af smolor, grynot
 grädda
 grädd-ost
 gränselös
 grånad
 gråögd
 gröning
 grön-mångelska
 grön-torg
 grönt, så kallas alla
 trädgårds-saker som
 brukas på bordet
 såsom sallat, persi-
 lia, spinat, salwia,
 &c. men rötter och
 skalfрукter komma
 icke derunder
 guda-lik
 det är icke allt GUDS
ord som han säger
 guld eller silfwer
 klump
 gulna
 giällhet
 gåspare
 gäst-fri
 en karl går af sig på
 landet
 gå i wagn
 gäs-krås
 gölia, som wågar
 en giöm-lek
 hack-pölsa
 får-hag
 hag-äpple eller wild
 frukt
 haka i, draga til sig
 halfbrunna kol, aska
 half-gräddad
 en half-christen
 gå i halfparten med en
 hallon-öl
 et halm-täckt hus
 hals-remen på et bet-

zel
 half-rijm
 half-waken
 kongens hand-cassa
 wahror, handels-
ämnen
hand-läder, som
 arbets-folk bruka
hanskas med et qwin-
 folk
 hand-wigt
 handyxe
 holländaren trädde till
hannowerska förbun-
 det under stora för-
 behåll
 hanerey-makare
hare-hiarta, en klen-
 modig
 kiäring, gammal harpa
 skräma, haska bort
 hatt-snöre
 gröt, hafwer-gröt
 hafs-korp
 hederlighet
 en heders-tjänst i
 England (hufwud-
 man för landt-mili-
 cen)
hel, fast, af et stycke
 ända igenom
 en heldags wecka
 simoni, helge-handel
 kyrkio-tjufnad, helge-
rån
 helhet
 herda-dickt
herdesysslan, såsom
 af alla, den oskyldi-
 gaste, må wäl kallas
 den sällaste
 hermetisk
herodisk sjukdom,
 lus-siuka
 herra-wulen
 han är en skiön herre
 på herra-wis
 taga hett, hårdt uti,
 swara skarpt
hitta på en, komma
 öfwerens en oför-
 warandes
 hjul-pinna
 arbetshustru, hjälp-
hemman, hjälp-hjon

i et huus
 hierte-sjuk
hiert-stenen utj et
 hwalf
 hof-partiet
hofslagare-spilta för
 yra hästar
 honing-win
hopspänd, fäst
hop-wiken, uplagd
 fästa ihop
hopjämkä, foga,
 lämpa tilsamman,
 sticka
 hoplima
 läka ihop et sår
hoppa från det ena til
 det andra, intet hålla
 sig wid saken
hoppa öfwer et ord i
 läsande
hopwiken, uplagd
horn-roten på et rådiur
horn-sjuk, swart-siuk
horn-språng på unga
 hjortar
 hot-full
 hof
 hof-jern
 hof-capell
 hofslagarerasp
 hud-knuten
 win som slår i hufwu-
det
 hufwud-ord
 hufwud-witnet
hufwud-product af et
 land
 gripa, hugga i en ting
 nu hugga de på din
 skog, saken går dig
 an
 siden tyg som hugger
sig
 näs, lands-udd som
hugger ut i sjön
 af hugormslägte
 en poetisk huglek
 behaglighet, hugnelig-
het
hugsnääll, lättfundig,
 skarpsinnig
 i ordning, hummel om
dummel

hummer- eller kräf-
 wete-klo
 spanmål sälies för
hund kiöp
 hunde-tänder
 hund-halsband
 liten hund-racka
 hund-trä
hungra, swälta en
 ihjäl
 de twenne husen af
 parlamentet
 hushålla
 huus-katt
hus-lamb eller kalf,
 som upfödes utan
 moders-miölk
 husrätta
hyllningsbref ifrån
 provincier [...]

hyllnings- eller tro-
 hets-ed som en läne-
 man gör län-herren,
 när han emottager
 hans gods
hynas, krympa ännu
 häppare
 höflare
 wi äro hälfften för
 många
 det rågnar så det häller
 ned
 hämmare
 hermetiskt, som uplö-
 ser alla phänomena
 med hänförande til
 de tre [...]

hänga, släpa effter
 hänwisning
hårdighet, stark hälsa
 afleda
 härliggörande
 härstammande
 här wid lag
 härflare
 olaga häfdare
hogleka, roa, uppe-
 hålla med fagert tal
hålla mer, hålla dub-
 belt, i spel
hålla et wad
 nagel- hår och sädes-
 rot
 hårdhiertighet
 hårighet

högtals
 höö-gjörning
 röstens högande
höns-stång at sitta på
 hörn-bord
 höflighetsord
idrotter, hielte-dater,
 manna-rön
 ihopräknad
 ihopskrefwen
 ihop-släpad
 illagiörare
 skadelighet, illhet
 wi gjorde oss mästare
 af inbrottet
 inbundenhet
 effter reglor indela,
 författa et wapn
 eller skiöld-märke
 indelning
infattningen af en ring
inflöd af en flod
 insugande, infuck-
tande
 göra ingrep på ens
 egendom eller egor
 inledare
 inlednings-tal
 en del af innanmätet
 på en kalf
 inoculera
 inredning
 inrättare
 rätta inrättningen af en
 bygning
insida, innan-del
 inskränkning
 intrycka, inskarpa
 röst- och instrumen-
 talmusik
 inströning
 intendent öfwer tid-
 fördrif och lust-spel
intrigen af en comedie
 irr-wäg
 isabell-färg
 ijs-ban
 ijs-skolla
 istadighet
jagt-följe af hundar
 &c
 jagt-garn
 jagt-hynda
 jagt-nät
 en främmande falk,

jagt-term
 jama som kattor
 jamla
järn-kramp, järn-bult
 menar i han gör det?
jo fan ock
 jord-beskrifning
 jord-egare, jord-drott
jul-kusar, julkakor
 jul-gästbod, (convi-
vium) (egentligen
 brukas detta ordet
 om lands-folkets sed
 at gå omkring wid
 Jul-tiden och sjunga
 jul-wisor samt tigga
julpengar)
just som han skulle
 stiga fram och giöra
 Eeden
 (jäger-term) injaga en
 hiort i skogen
 spela udda eller jämt
 järn-spis at bränna
 stenkohl uti
 järntjufwa, höjtjufwa
 järn-waror
 kaka sig
kaal, skallot
 slå ihial en i kalt blod
kamben i en wäfstol
 kanin-gård
 en gräswall, der kul-
spel hålles
 fällad, kantad
 kapitulationswillkor
 kaput
 kaptens beställning
 kasta en batalion
 öfwer ända
kasta skinnnet, krypa ur
 skinnnet [om ormar]
kast-krok, luster
 katt-bonde
katt-hanne, katt-bonde
katt-jammel, skri i
 löptiden fig. owä-
 sende, sorl
kila in emellan något
 annat
 kipp-sko
kippa skona på sig
kitt (et slags starkt
 mur-bruk)
klamra, blifwa

- klapp
klarera ut på tullen
klarning
låg clav, på et orge-
wärk
klen, spinkot
klock-makare
klöster-hjon
prestwignings-cere-
monial, kloster-ord-
ning
klubb-händt, stor-näf-
wot
klyfwa sig
klädmäklare-bodar,
stånd
klädes-handel
kläd-rum
klämmare
kläpp-sölja i en klocka
kläd-pulfwer
klöfwer i kort
skroflot, knaglot wäg
Gentry swarar någor-
lunda emot ståndz-
personer och knap-
adel i Swerige
ledt, sällsamt sinne,
knarroghet
knekten i kortspel
hafwa förhand på en,
knifwen på strupen
på en
knutghet
knådare
döo, kola af
går i kält
komediantska
konsignation
konstrikhet
konstwärk
horor, kon-tyg
denna Konunga-fami-
lien (i England)
koppel, at kopla hun-
dar med
korca en butellie
han spelte sina kort
wäl
kort-lifwad
kortna
kran-hjul
krapp, et slags färge-
gräs hwaraf roten
brukas at färge rödt
- med
jag krasslade mig end-
teligen dit
han krasslar sig fram
krigs-lag
pengar är krigs-styr-
kan
inpåla, kring-påla
krit-grufwa
krit-sten
skrifwa krokot, orätt
krok-tänderna på en
häst
krona eller klafwe
krop-delarna
kroppig, storkroppig
krops eller sinnes
öfning
lif-gifwelse, själens
uppwäckelse i
kropp-ämnet
krubbitare
krusare
han är alt för krussam,
gör för mycket com-
plimenter
krypare, krypande
creatur
kryphol, undankrype
det skeppet är utslupit
på kryss
kryssning
stätelig häst, som kro-
mar sig
brösta sig, kroma sig
en kråta af bijn
krökningarna af en
flod
kula på trä
kult-gris
kundgiörare
kurra af en något
watnets kyla
kyl-kar
så kalla ock de refor-
merta sina kyrkio-
möten
påsk penningar som
prestskapet betalar
sin biskop wid kyr-
kiovisitation
- förordning om kyrkio-
ärender
fasthet, kiäckhet
- en ting som faller
under wära sinnens
känslö
hålla kiär
kiärleks-sjuka, kiär-
leks-brunst
wara kiärleks-galen
min söta ängel (kiär-
leks-ord)
hon hade satt sig före
at icke giöra något
kiärleks-prof utan
på hederliga wilkor
höflighet, wackra
maner, söta ord, kiär-
leks-tal
åt helfwete med dessa
gamla kiärleks-tok
hårdt beck af alle-
handa kåd-trä
kiöks-dräng
en kiöpmans-flotta
sända en wara tillbaka
på kiöpmans hand
factura (kiöpmans-
term)
jag skal kiöra honom
det i halsen
körtelaktig
taga sig, kiötta up sig
kiöt-knif
förfölia en inför rätta,
lagsökia
en segel-led emellan
tweenne land
wall, landfaste emot
siön
landmätare-mått af 19
fot
landskaps-beskrifning
lappa ihop
skomakares lask-rem
lastbarhet
lastdragande
et last-örygt skepp
hwarifrån leden i det
ordet?
led-brott
led-mjuk, snäll,
snabb, färdig
- ondska, arghet, ledska
hålla sig lustig, hålla
leek-qwällar

en leksam katt eller hund
 limon-trä
 befriare, frälsare, lefererare
lik-artig, medlidande
 likhet
likrefning, anatomy
liksinnighet, sinnes
 jämnhet uti alt hwad
 enom må hända
 samtidig, sam-åldrig,
lik-åldrig
 lill-tån
limoghet, klibbogh
 lindantzare-stång
 zirar på listwäret
 under et tak
 liberij-betjenter
 lifs-delarna
liuset af en målning
lius, kundskap, för-
 stånd
 ljus-månglare
 lius-skåp
 blidmåle, ljuf-talighet
 snara, läck-bit, bedrä-
 geri
lockspel för jagt-fal-
 kar
 lorthynda
 en lorthåla, lortpuss
 lott-wis
lufft-tekn såsom ignis
fatuss &c
lukta ut, utleta
 tung, lunsig, trög, dro-
 mot
 capell, lyd-kyrkia
 de lymphatiska ådrar
 längtan, lystenhet
 kalott, lädermössa
 han tycker om at lägga
 i sig
lägga i watn något
 som är salt
läka ihop et sår
 läk-plåster
 man kan läsa hans
 siukdom i ansiktet
 lätt plickt
 lätt winst giör en
 tungan pung
lättare i en qwarn
 hugsnäll, lättfundig,

skarpsinnig
lättiog, lamt, trög,
 sömnig
 wiljog, lättlynnig
 medgifwande, lättwil-
lig
 et låg-bygt skepp
 låtsad
 lödare
 hon satte lök, hon neg
 för honom
 lönmördad
 wädie-ban, löp-ban
 för det han hade warit
 för lös-myndt, lätt på
 tungan
magazinen i en wagn
 en mag-siukdom
 mag-ådran
 maj-lekar
 maill-spel
 malört-win
mannas, mogna
marknads-afgift,
 stånd-pengar
 marknads-pris
 markscheiderij
 marmor-huggare
 martyrdom
 ligga och masa, steka
 sig i solen
 en epicur, matdyrkare
 öpenhiertig, meddel-
sam
 medgifwenhet
medicinsk, composi-
 tion
 medlerska
medwetenhet, hem-
 lig, inwärtens kun-
 skap
 bolagsman, compa-
 nion, med-egare af
 en egendom
 mellan-liggande
 allehanda små mellan-
rätter på et stort bord
 det har en mersmak,
 är godt
 en stackare, en meser
 en som ser mesaktig
 ut
 Han bewisar det af
 naturen och metap-
hysiken

metallsmältning, refi-
 nering
method, ordning,
 redig inrättning
 et helgons årliga min-
nes-dag
 minnes-förmåga
missdåd, ogierning
 hinder, misslyckan
misslyckas i det man
 ämnar
miss-wäxt, wanska-
 pad
 en mjåser
 enfällig, miåсот
 miöl-hökare
 miöl-hus
 miölot
 miöl-ränta
 moderskap
 mårmasa
mota in, insluta
 boskap
 para, motlikna
mot-wind eller mot-
meningar
mot-mina, som hin-
 drar en annan
 motmur
 antaga, mottaga
 cron-printzens motto
 i England
motwaga, wäga jämt
 emot
 mullwadshög
 multenhet
 se hwad för munlag
 hon sätter
munstycke på en
 trumpet
 detta är en god mus-
katt
 muswit, en liten fogel
 mennisko-wardande
 menniskio-etare
 lyck-skått, mäster-
strek
 mätelig
målare (kongen, frun
 knekten)
mål-lös, dumb
 mång-färga
 mång-färgad
 mång-stafwig
 taga mått af en til en

klädning
 mödoms-hinna
 mögloghet
 mölia i en hamn
 sätta narf på en hud
 orimlighet, narraktig-
het
 natt-tyg
 natt-habit, natt-tyg
 natt-musick för frun-
 timmers fönster &c
 skeppet är nedgångit
 til Gravesend
 swälta sig, niugga
 med sig
 niding, gnidare, en
 karg- sälle, mas-
 hund, njugg-skorpa
njuta, besitta
 det är det nogaste pri-
 set
 som är af stridande
 mening (så kallas
 alla Nonconformister
 i England)
näsbandet af hufwud-
 laget på et betzel
 not-bok
 sjunga effter noter
 de nyare
nyckel-band eller ring
 en sak som rörer nära
nära belägenhet
 blifwa närrunnen (om
 dricka)
 närsynthet
 näsknäpp
nådd, nådning
 nöt-brun
 stråfhet, oangenämhet
 onyttighet, oanselig-
het
obanad, owägad
 oinskränkt, obestämd
obetydande ordessätt
 obeweklighet
 lewa obscurt
 onyttighet, obätelighet
 oemotsagd
 storlek, ofantlighet
 lös, ofast
 ofelbarhet
 påfwens föregif-
 wande ofelbarhet
 [...] de främmande

adeliga fruar så wäl
 som de Engelska
ofrälse-dötrar, som
 [...]]
 ofrälse-folk
 en som fortsätter et af
 en annan begynt och
ofullbordat wärk
 en ofödd skalld, slät
 poet
oförbrytligheten af en
 eed
 ofördelaktliga
oförgylt, som förlorat
 förgyllningen
oförskantzad, obe-
 wäpnad
oförstört sinne, lika i
 mot- och medgång
 ehrt ansikte oförtalt
 oföränderlighet
 oordentlighet, ohof
 räddhet, ohurtigt
 upförande
oinskränkt, obestämd
 en book i octaw-form
 otriorit[?], okiörd
 olikformig
 oliklighet
 oljaktighet
 olie-fläck
oljudig, ostyrig, led-
 sam
 oljudig [utan ljud]
 twär, oliuf, sträng
 at fylla olycks-mättet,
 kommer och detta til
 olärsamhet
oläte i toner
 NB. brukas också i
 allmänt tal om alt det
 man tycker om
 omaskerad
 omswärfwande
 handel, omsättning
 detta rådet är omtyckt
 utomlands fastän det
 är illa uttydt hemma
 flitighet, aktsamhet,
omtänksamhet,
 bekymbersahmet
omwältad, rubbad
 öfwerflöd, omått
omömsning, inbördes
 bewisning af kärlek

opar, makalös, ogiffit
 en opålitelig pelare
 orakad
 godtalig, ordljuf
 skarpt, bitande, fint,
ord-dierffit, starkt
 sweda, ordfinhet
 ordning
ordrädd, inbunden,
 som har inombords
 ord-snille
 en ord-snäll karl, en
 karl af skarpsinnig-
 het
 författa, ordställa
 Capucinerna äro Jesu-
 iternas ord- eller
 lort-ätare
oren skriffit hwaruti
 mycket är utstrukt
 och inflickat
 Han gjorde det oretad,
 utan at någon hade
 gjordt honom något
 oäkta, oriktigt
 ormsten
 sjörofwarna oroa våra
 kuster
 oräddhet
 oräknad
 skrifwa krokot, orätt
 då trodde man at
 Norra Hafwet war
osegelbart
oskadlighet, oskyldig-
 het
 oskygd
 oskiäggad
oskiönbar som man
 intet kan märka
 oslög
ost-fat, ost-bytta
 ost-hökare
 ostrafflighet
 ostre-fiskare
 ostre-frö
 äple-skal, ost-skorpa
 otamhet, stränghet
 mangel, knapphet,
otilräklighet
 otjänlighet
 otrölighet
otrugad, sielfwillig
 otuggad
 otwilfad

hafwa en otwungen,
 lätt, flytande skrifart
oumgångsam, icke
 sällskapslik
 outforskelig
 outransaklighet
 outröttelighet
ohwass, sljö
 detta är så owärdigt en
 braf karl
 wara owålig i kläder
 oöfwerwinnelighet
 packduk
 packhus-waktare
 stå i pant
 pant-sättare
par-tiden, spel-tiden
 (för foglar)
 ståts-mantlar, parad-
kläder
 lika partij
 göra partij at jaga
 paskot wäsende
pastel-pensel
 patronessa
paus i musiken, eller i
 en wers
 pergament-lappar
 diopter-lineal item
 bihang til en perga-
ments-skrifft, så ock
 band på ömse sidor
 af ståts-myssor eller
 kransar
 piruk-mössa
 en karl som ser wäl ut
 och har intet innom-
 bords (en peruk-
stock)
 skiämt, pik-ord
pilra med tungan i
 munnen på en
 pinnad
 pip-makerij
 winter-äple, pipping
 piss-drifwande
 piss-lukt
 piss-myra
 piss-ställe
 en piss-wäska
plant-stad, schola
 plickt-kabel
 fransk pläck-mat
 pläckare
 plog-staf

plåtter-papper
 skiuta plotton-wis
plågad, bedröfwad
 plåstra upp
 pojk-snårr
 pulfweriserad poler-
sten
 poler-sticka
 post-station
 rida posten
 pracka ihop
pracka sig ur en ilak
 sak
prassla, sorla
 predikare-boken
printz-titel i Barbariet
 göra proseliter
 köpslaga, pruta, sluta
 köp
pränt, stor bokstaf
 prest-kåpa
prest-riden, en som
 låter prester regera
 sig
 psalmist
 pump-staf
putza et lius
 han är full med
 skalkstycken, putzer
 små-koka, potra
 faal för penningar,
 som wil göra alt för
 penningar
 pärl-frö
 påbyggnad
 påfundig
 inbilla sig, gissa till,
påhitta
 påka
 dortningens [sic]
påkläderska
 sända troget, påliteli-
git folk
påskrifft af communi-
 cation i rewisions-
 rätten (lag-term)
 tikett, sedel, påskrifft
 på försände saker
 anspråk, talan, påstå-
ende af rättighet
påträdd nål
påfwa-råd, cardinals-
 möte, så kalla ock de
 reformerta sina kyr-
 kio-möten

påflig
 påfwa-råd
 qwacksalwa
 gamla qwarlefwor af
 en byggning
 fardag, qwartals-dag
 månglerska eller fat-
 tigt qwinhjon
 en qwinno-hatare
 wi äro qwitt
qwint-essencen af
opium, som brukas
 at göra sömn
 Indiansk rabarb, en
 purgerande rot
 sätta in i raden med
 tärning-spel, raffel
refinerare i guld eller
 silfwer
 raglare
 röra sig, raka omkring
 rakhet
 fegde-bref item durch-
 marche eller ranson-
reglement emellan
 twenne herskaper
 recrimination
 han redde sin dotter af
 gålen, så wäl som
 någon i tijo härader
 ärlighet, redlighet
 archiw, registrator
 boma, rigla, faststänga
 om wädret kommer i
regnwrån
 lefwa enligt religions-
reglorna
 rensare, renare
renhjärtighet, ärlighet
rensa sallat
repetition i en sång
 en republican, som är
 emot konungawäldet
 lockande, retande,
 behaglig
 rida posten
 et wist språng af en
 häst på ridbanen
 så kallades fordom et
riddare-gille i Lon-
 don
 riddare-mantel
 rid-kläder
 rikt, starkt win
rikhet, förmögenhet

archiwet på slottet i London, der gamla Riks-achterne förwaras
 et riks- eller stadz-helgon
 han är god före at sätta af en hel riks-cassa
rickta sig effter en ting, bruka til rätt-snöre
 en rim-lek
 löpa i ring, eller til rings
ring-hake, skruf-hake
 det ringer i öronen på mig
 spindeln på en ring-trappa
rinna bort som et lius
 en riskraka, mager torr kropp
 rit-konsten
ritning på et paper at förekomma falska sedlar
 rid- fächt- eller ritschola
 ro-dryg
 rofgirighet
 rosta
 rostighet
 utrotande, rothugg
rotig, rot-rik
 rot-musten
 rof-fogle-näste
 kläde som ruggar sig
 rulla, wälta en gång i en trågård
 rulla fram
rulligheten af et hjul
rull-press at trycka koppar-stycken
 rull-sylta
 knyta up rumpan på en
 sedan solen lupit runt sin rund
 rund-trappor
 dricka rus på en
 russin-kaka
 russin-pudding
 rusin-win
rutad, rutig, brokot
 en rutbuss

ruter i kort
rutna i fångelse
 wrängd, ryckt
 han fick en ryckning
 öfwerse, ryckta sit wärk
rynka ihop en skiort-ärm
 han äter som han wore rysker
 jag räcker intet åt reddare
 som dömer eller räfs-tar på något
 det lagar sig til rägn
ränna på en pelare
ränna i knutar, som tunt slått kläde gör
 rännpiärra
 ränte-lös
 räta
rätsidan af et tyg
 det är rätt åt honom
rickta sig effter en ting
rätthet, ända fram
 rätt-hörnig
 man behöfwer intet slita sönder råcken
 på honom, binda starkt
 wigten står lika, ingendera sidan råder
 råds församling
 torka såsom råhugget
 trä
 rått-fångare
 röd-okra
 et slags röd-äpple
 rökare
 rökelse låda
 rökoghet
röra en til medlidande
röra i elden
rörande, beweklig
 wara altid i rörelse
 rörelse förmågan
 rörelses krafft
rör-lius, med rör i stället för weka
 rörhwass
 sättia en ur sadelen
 utkokad safft af kiött eller frukt
 safftighet
 gå på saken

stillad, saktad
 de saligas boningar i himmelen
 et flyktigt salt
 salt-balia
 salt-bytta
 salt-graf
 salt-tunna
 en samling af elände
 sammanhängande
samtiocket, tiocnande af liquida
samwetz-granhet, bilighet
 samwarande
 handla emot sina samwets rörelse
 samwetz-styng
samtidig, lik-åldrig
 sand-gång
 saphisk
 en liten sargot knif
satans dyr
 rimsor, sax-wrak
 schamois-skin
 en angenäm karl som ser braf ut, behaglig
 en seculariserad prest
sedolärande theologie
seger-knäppare på klocka
 seghet
 han är en segs liten en du äst en skion herre, som så håller oss opp på senan natten för lapperis skull
 seno-band
sen-wäxt trä
 stärka på sidorna
 ram som peruk-makare, sidan-stickare &c bruka
 sen, sist, sidlig
 sidostöt
 dör-trän, sid-poster
 sid-trän
 twungen, icke naturlig, sielfgiord, som har ingen art
 stora segel-bewararen
 en jagt-hund som jagar effter sikt,
 windt-hund
 sinne

sinnebildig
 sinnes stadighet
sinnes benägenhet,
 wälwilja
 sinnes likhet
 jag har intet sinnes
styrka nog at med
 andra tankar slå frå
 mig min ledsamhet
 krops eller sinnes
öfning
sitta braf til häst
 det sitter alt för fast
 iag sitter i förhand
 (sammaledes i billi-
 ard och bowling-
 spel)
sitta fast i lorten
 få goda contrefey
 hafwa blifwit gjorde
 för en sitning
 modet siunker på
 honom
 siö-matk
 siette
 en sielfbrinnande chy-
 misk composition
sielftydelig, klar
 sielfwillighet
sjö-brott på watten
 och landfästet
 en engelsk sjömans-
dryck, af öhl, socker
 och brän-win
 skabbighet
skaftet på en tobaks-
 pipa
 skalig
 skalk
 detta kan du intet få i
 din skalle
 skam-påle
skapning, bildande
 skarp
 konungens skatt-kista
 winda, skela med ögo-
 nen
skenbarhet, liklighet
 en scepticus
 min helsa är icke i
skick för den delen
 sändning, skickning
skicka mig med
 honom
skicka up maten på

bordet
 hinna, skin
skin, hud
 skit-böxa
 en skit-flicka
 en skit-pojke
 han skiet under sig
skära i skifwor
 skämmande
 en plantas skiötsel
 han har knapt skior-
tan på ryggen
 skäckad
 ned-huggare, skogs-
huggare
 jagt, skogz-park
 stärk-bär, slånon,
skogs-plommon
 en rätt om skogs-
wäsende
 skogsaktig, skog-wäxt
 skrj
 scholactig
 en försumlig poyke
 som skälkar bort
 tiden
 skomakare-latin
 skorf-kamb
 skärpaktig
 skof-mellan
skof, återkomst af en
 feber
skrank i en kiällare
 eller krog der peng-
 arna betalas
 skrapor
 skrapare
skratte ut, högt
 skrattare
 sqwäka, skrika af
 räddhoga
skrin-arbete, inlagt
 arbete (snickare-
 term)
 skrifware-pulfwer
 skroflighet
skruf-klappare i en
 qwarn
 skruf-pinnen
skruf, skruf-städ, at
 giöra fönster-bly
 en gammal skrufwer
skrufwa ned sträng-
 arna på en luta
 ligga i skrynkor

skrynkla.v
 skrynkla.v
 skrynklad
 skräcklighet
skrämma en
skrämsla wettet från en
skrämslor som sättas
 up i åkren, spok
 draga en in i skräpet
 skrä-bössa
 kulan skuddade alle-
 nast wid huden
skuffa en fram
 skugg-rikhet
 taga skutt [springa]
 taga skutt [hoppa]
 en häst som skuttar
fram
 fullt språng, skut-
tande af en häst,
 skiede som en häst
 löper
 wil det slammer-låset
 aldrig wända igen?
sqwallra ut en ting
 skitra, sqwätta ur sig
 försättia, förslösa, för-
 fara, sqwätta bort,
 plottra bort
 et skyds-helgon hos
 de catholska [...]
skyggande orter,
 kylande saker
skylla ifrå sig
 tornet begynte at
skymla fram för oss
 mycket högt
skäffta at skäffta
 hampa med
 skiälm-strek
 skändelighet
skiära up en penna
 skiärpa
 skällighet
 skäll-het
 en lång skåma, långt
 qwinfolk
 skiöldbärare
 skörbjuggswätska
 slaska ned sig
 en sladrare
 slag-dör
 i slags-yra
 slag-stol
 en lorthynda, slanta

slanta omkring
 en slanter, sloker
 slarfwoghet
 slarfwa sig till födan
 han har läst sin läxa
 rätt slarfwigt
 slaskare
 en slinga, löp-knut
 natten slinker sin kos
 et slipprigt skiäl
 långt, slokot hår
 slok-örot
 mäta slughets-diupet
 med hwarandra
 slukande
 slukare
 sorglöshet, owållighet,
slumrighet
 en sluska, paska
 sluskighet
 sluta, komma til slut
 med en
sluta, omgripa, fatta,
 hålla fast
 sluta sig, som et sår
 slut-sak
 spela slut-spel
 slut-swar
 beslut, slut-tal
 slut-talig
 prydelig ritning,
slängning med penna
 släp-dräng, släp-piga
 som gör det grof-
 waste arbetet
slåpa en wäg fram til
 fot
 samla, slåpa ihop
släp-dräng, släp-piga
 som gör det grof-
 waste arbetet
 en släp-häst
 släp-syssla
 slå til et skratt
slå up i blåsor
 slöaktig
 smakare
 smal-brämad hatt
 han smatrar litet latin
 smeds-tråg der järnet
 kyles i watin
 smetare
 qwacksalfware, *item*
smickrare, bedragare

smidjörn
 smådare
småde-dickt (ordet
 brukas aldrig eliest)
 små-secreter
småfluga, mygga
 små-gropot
 kortisan, jungfru-pilt,
 små-herre
småhofwad häst
 små-kol
 snushane, sprät-hök,
 småmästare
 pörsa, små-skratta
småspotta i talande
 mjölken smörar sig
 et spel med flat
 sqwätt-sten på wat-
 net, smörgåsar
 han gjorde hwad han
 kunde at smörja ihop
 sit eländiga tal
 förfalska, smörja up
win
 en smörja af allehanda
 hopskrapat ur flera
 authorer utan ord-
 ning
 snabb.adj
snabeln på en elephant
snapra med näbben i
 botnen som giäss
 och ankor
 snarkare
snart eller sent
 snaskoghet
 snatta bort, rappa
 en sned-löpare, som
 löper allestäds i
 holen
 et snuddande slag
snugga sig til en mid-
 dag
 snygga up sig
 göra en will, snyt-
willer
 en snäck-fisk
snäckan i et uhr, hwa-
 rom kedjan windas
snälle-cathrine, rän-
 pierra
 snäriare
 gå och snålas på en,
 supå på annors pung
 snöfla

so-gällare
 sockn-skatt
 sockerbagar-pojke
 et socker-conserwe
 socker-melon
 en af de minsta stylar i
 et tryckeri *item* et
säcker-plommon
sophistisk expression,
 snärjande ordform
 sol-hätta för barn
 soldate-hyddas
 snapp-säck, soldat-
ränsel
 et slags ädel-sten, sol-
sten
soneskap (om andra
 personen i Guddo-
 men)
 har du intet annat at
 säga än det, är det
 hela soppan?
 bedröfwat mod, sorg-
bundenhet
 tragedia, sorgedik
 sorglighet
sorglöshet, owållighet,
 slumrighet
spader i kort
 gie enom en braf
spark i ändan
 fot-sparket på en
 wagn
 sparka fot-båll
 en spark-båll at leka
 med
 spela-lek-konung
 spela udda eller jämt
spel-strängar af katt-
 tarmar
 par-tiden, spel-tiden
 (för foglar)
 skarphet, uddighet,
spitzighet
 spetz-kraga
 spett, lång-swärd
 spett-ståndare
 den ena spiken drif-
 wer den andra
 spika
 spik-handel
 spikot, hwass
 spinnel-ört
spindeln på en ring-
 trappa

små åder-rör *item* spiror eller trådar på rötter
spis-järn som brukas för stenkol
 illsnide, spitsfund
splinta, skärfwa af ben, trä &c.
 splitt-naken
spol-hiul i silke-redning
 spora, spor-hugga
 sporrhjul
 spott-dikt
 spotteri, hädelse
 skiämtewis, spottewis
 men kärlek war spring-fiädrén deraf
 spritta till
spränga up et huus
 spy-dryck
 tala spädt
spänna til, sadla
 spån-hjul
 sporare, spanare
 stabs-officerare
stadgande om en egendom hwarmedelst [...]
 et riks- eller stadz-helgon
staffet för et conterfey at stå på under målandet
 stammare
 som har starka ögon-bryn
 hwad kan sägas starkare?
 uti det starkaste af hans påstående
 stark-lëmmad
 stats-besök
 de som hålla wakt öfwer stats-fångarna i Tower'n
 stegrare
 stekwändare-lina
 stel af ålder
 sten-gräfware
stenhuggarekonsten eller handwäret
 järnskena som lägges fram för en stenkols-eldstad, at hålla

askan ifrå golfwet
stenlaget på en gata
stick i kort
 trumpha, sticka med trumph
sticka up en tunna
 stekwändare-lina
stick-palm, eek med taggota blad
 en stierna af första rangen
 en stierne-ställning af 39 stiernor
stiffts-cantzler, som har at beställa med ciwile mål i ett stift under biskopen
 ånga, stim
 stiern-kikare-hus
 et stiernkikare-redskap, at finna hwad klockan är om natten
 stiern-kunnighet
 stolgångs-twång
 ställa fram
 narras, skalkas, ställa, ålas
stopning hwarmed höns giödas
 wilja stort ut
stora sultans wapn
 stor-bämba
 stor-bämbot
 storfotad
 stor-händt
 ärelysten, storphogad
 et slags storphöfdig fisk
stor-cantzlern i England som är den högste [...]
 kroppig, stor-kroppig
 klubb-händt, stor-näfwot
 stor-ryggot
 en storrökare
 en stor-stöflader
 stor-ögd, bolm-ögd
 storkroppighet
 mina skor måste wara af denna storlek
 stormig
 straff-löshet
strand-wacktare, strandridare
 stretta sig ifrå en

strump-bunden
 strumpflickerska
 stryk-kläde
 hen, stryk-sten för rak-knif
stryka up sina mustascher
 en lång sträcka af berg
 resa långa sträckor
 sälltra, strängboge at spela bäll med
sträfwa intet emot strömmen
sträfwande utan art
sträck-pinne som hanskmakare bruka strålande
 stråla fram
strö-dosa, sand-dosa
 ströma ut
stubb-wed, som är så ruten at han tager eld
 strax wid kommande åt elden
 studersamhet
 stump-fotad
 stump-winkel
 et rum stuf-hett
styck-stumpar som falla uti laweterne
styck- eller klockmetall
styrelse af et kloster
 det winet har sin goda styrka
 dugtighet, mackt, styrcka, skicklighet, förmåga
 tät, styfft, nätt
styf-mundter häst
styfhet, starkhet
 med gummi bestryka, styfna
stå wäl hos et fruntimmer
 ring-hake, skruf-hake
 en sämper spätsk flicka
ziffertaflan på et uhr
 en död zifra i ziffer-skrifft
zirlighet, höflighet

Bilaga 3

Ord med fackordstillhörighet ur Serenius (1741)

1. SJÖTERMER

TACKLAGE

barduner
 begine-rån
 besan
 beslå segel
 blinda
 block
 bom
 bram
 brassar
 brassa
 buk-gjöringar i seg-
 len
 buldan
 butlof
 bålen af seglet som
 holler winden inne
 cardeler
 carnat med mantel
 dirk
 dod-koppar
 duk
 dyna
 esel-hufwud i mast-
 toppen
 fall
 fallrep och trappa i et
 skepp
 fiskare
 focka
 födring
 gaffel
 garn
 ginor
 girtel
 gjording
 gång-spel
 gårdingar
 hals
 hult
 hysing
 jungfruer
 kablar
 kappa tog
 katt-löpare

katt-sporrar
 kimbackar
 klamp
 kläda toget
 knut
 korg
 krage
 kramp
 kråk-fötter
 kröss
 lengjor
 liken
 lina
 litza an bonnetten
 litzor
 lossa tog, segel
 lyngja
 löpande gods, lösa tog
 mantel
 mast
 matta
 meress
 mesan
 nocka
 pall
 pertorne
 piss-pottan
 puttingar
 pålstäck
 racka
 ref
 refwa
 rep
 resning
 rusten
 rå
 sarfning
 segel
 skenklingar
 skot
 skrot-propp
 skåla
 sköt
 slapp
 smitor eller baljor
 spel
 splissa kabel

spriet
 springa rå
 sprut
 spröt
 stag
 sticka tog
 stong
 stopp
 stryksegel
 stäck
 stöt-garn
 syfta up
 säysingar
 takel
 taljor
 tog
 topplentor
 trissa i block
 uphalaren
 uprenning
 want
 weflingar
 ögla af et tog

NAVIGERING

afsättning
 afwikning
 aning
 bestick på korten
 compass
 curs
 djup
 fot
 förachtering
 gissning
 grad
 grunda
 kosa
 kryssa
 lod
 log-lina
 lotz
 magnet
 mall
 miss
 skefning

*SKEPPETS BYGG-
NAD & UTRUST-
NING*

achter-skeppet
arkeli
backen
bagbord
bak-skott
balk
berghultar
betingar
blysa
bog
boija
bord
botn
bredden i botn af
skeppet
brenningar
brimma
brygga
bult
båge
båt
cravel
dikta
dom-kraft
drag
dref
däcke
fartyg
fink-nät
flotta
följare på stäfwen
förhyda
försättare
glatt
gluggar
haka
hartpösa
hekte-balkar
hytta
höga eller låga däck
på et skepp
hörn
kabysa
kajuta
kamben på water-bor-
det
karflar
katt-rygg

kedja
klink
klo-hammar
klysar
knän
ko
koller-stock
kran
kratz
krum-band
krumma trän
käfling
käringar
köl
lanternor
lask
likhörnen
luckor
lur
låring
läck
läns
länsa
maskhyda
middel-skeppet
nachter-hus för com-
passen
nåt
oplangor
plank
post
presenning
proviant
pump
ram
rank
ration
reling
roder
rosterluckor
salning
sida
skafferi
skantzen
skarf af plankor
skegget på et skepp
skena
skepp
skrofwet
skärpet achter
spik-sjukt skepp

splintar
spår
stam
stapel
stilter
stäf
ställe på örlogs skepp
der skeps-skrifwaren
och Feltskären ha
sit tilholl
sun-däck
swepen eller snedden
på et skepp
sätt-bord
tappar
timber
trall
twärbetingar
upståndare
wagenskott
wakt
warf
warpa
water-backen fram i
bogen
wulingar
wärn
zitror
öfwerfallet
öfwerlopp

ANKARET
ankare
bensing
bråd-spel
bänslar
fly
hjert-träd
lyfta ankar
oklar
penter-hake

BEMANNING
ammiral
besättning
båtsman
profoss
schoutbinacht
HANDHAVANDE
arbata et skepp up i
winden

doppning
 drifwa
 dräija bi
 duf up
 däjssa
 entra
 fast
 flyta
 fyra på bog-linan
 fälla ankar
 fästa toget i ankar-
 ringen
 förlora en mast
 förtöga
 giga up seglen
 gjöra
 gå
 hafweri
 hala in
 hella
 holla af
 jagt
 kanta
 kasta ankar
 klar
 krank
 krenga et skepp
 kull
 ligga bi
 lof
 lofwerä
 lopsalfwa
 lowart
 möta et skepp i sjön
 passa eller söka hur
 skeppet wil segla
 betst
 praja
 pressa
 päila
 rida för ankar
 rum
 sacka
 segla ur land-sikte
 sjöwart
 skjuta ut af stapeln
 spänna up til et skepp
 styra
 wankra
 warsko
 wenda eller kanta

winda på gång-spelet
 wräka

STUVNING

ballast
 bryta lasten
 bärning
 jemwigt
 last
 ligta et skepp
 last
 läst
 slag-sida
 stufwa godz

GEOGRAFI

bank
 bugt
 far-watn
 flata i sjön
 gatt
 hamn
 kust
 land
 näs
 redd
 sjö
 strömar
 watn
 wik

VÄDER & VIND

by
 kul
 kultjes
 lugn
 lä
 lägerwall
 wäder
 wind

FARTYGS-TYPER

bombarder-galliot
 brennare
 gallion
 holk
 hukare
 jakt
 kräyare
 rang-skepp
 slup

skutor
 sprengare

FLAGGOR

bulsan, wimpel
 flagga
 gäcken el. gösen
 wimpel

BESTYCKNING

capel eller bly
 drufwa på et stycke
 holen hwari styck-pin-
 narne ligga
 ladd-stötel
 lag
 lawetter
 lunt-stake
 mynning
 nickhakar
 plundra styckena
 raperter
 ringar i styckportarne
 stycken
 wiskare

2. HANDELS- TERMER

SKATTER, AVGIF- TER, TULL

accis
 accis-kammare
 accis-rett
 accis-betient
 belagd med accis
 rente-kammaren
 Kongl rent-kamma-
 ren i England
 taxa
 taxera
 besökare
 sjötuls-besökare wid
 strand och watn
 öfwer-besökare
 contraband
 contrabande wahrör
 inspector
 packhus-inspector
 klarera
 klarera rekning

klarera ut på tullen
tolag
tull
tulla
tullnär
tull-snok
tullbar
tull-bod
tull-fri
tull-hus
tull-kammare

MÅTT, MYNT etc

centner
dukat
gross
lispund
pund
et pund sterling (wid
pass två ducater)
et punds wigt
pundare, besman
sedel
wictualie-wigt
wigt, wigt-skål
wåg
wåg-balk
öfwer wigt

*MONETÄRA ANGE-
LÄGENHETER,
BETALNING*

afgälda
afgäld, ränta
afgift
utan all afgift
afskrifwa
afskrifwa en post
betalte pengar
få afskrifning på utla-
gorne
afsätta wahror
anfordran
sedeln är stäld på
anfordran
belöper sig til
beloppet af en försälg-
ning
betala contant
capital
capital och intresse

en köpmans capital i
handel
cassa
cassera
cassera in pengar
casreur
contant
credit
förlora sin credit
skämna ens credit
gifwa enom credit
credit-bref
factura
fetal
igenlösa
igenlösa pantsatt gods
ingeld
intekna
intekning af et testa-
mente
intekning på en egen-
dom
taga intekning på en
egendom
interesse-pengar
igenköpt
köpe-bref
ocker
ockra
pant
pant-skillning
panta
pantsätja
profit
quitto, qwit-
tence/qwitto-bref
munteligt qwittence
qwittera
rabattera
rabatt
renta
renta af jord-gods
salo
stegra priset
wanpris
wexel
wexel-bref
öfwerigiöra genom
wexel
wexel-curs
wexla

wexla en ducat
wexling
öfwerrekna

*FÖRHANDLING,
ADMINISTRATION*

accord
accordera med sina
Creditorer
sluta accord
afdraga af summan
afdrag i rekning
anbjuda
assecurans
assecurera
assecurans-bref
befrakta
bok-holleri
bolag
sluta bolag med en
bolags-broder/bolags-
man
compani
companion
contoir
assecurantz-contoир
contract
sluta, göra contract
factor
factori, Köpmans con-
toir
frakt
frakta et skepp
förlag
göra förlag på jern
inventarium öfwer
ens egendom
inventera
interessent (delägare i
företag)
liggare, hufwud-bok i
et contoир
manufactur
matrikel
neder-lag
packe
pack-duk
pack-godz
pack-hus
pass/resepass
privilegium

privilegerad ort
 Kongens privilegium
 på nogot
 pund-waror
 register
 införa uti register
 registrera
 renteri
 jord-renta
 lif-renta
 stapel-rett
 stapel-stad
 stapel-waror
 uplag
 up-stad
 förbjuda in- och utför-
 sel
 wanpris

YRKE

actuarius
 befraktare
 bokhollare
 commissarius
 grosshandlare
 justerare af mått och
 wigt
 krämare
 siden-krämare
 krämerska
 köpman
 pack-hus waktare
 registrator
 rentmestare

3. EXPORTVAROR**ÄMNE**

agat
 alun
 alun-haltig
 omsmelt alun
 ask-mörja
 aska
 bek
 bekhaltig
 berg-christal
 blad-guld
 bleck
 blod-sten

bly
 bly ertz
 bly-hwitt
 bly-tacka
 brand- eller spis-jern
 bärn-stens-olja
 bärnsten
 christal
 cinnober
 demant
 ekta eller oekta
 demant
 emne
 en oslipad demant
 en wäl stucken
 kopparplåt
 erg
 fal-aska
 flint-sten
 flinta
 gallmeja
 gediegen
 gediegen silfwer
 glas
 glasmästares demant
 guld
 guld- eller silfwer-
 malm
 guten
 hartz
 helle-berg
 jaspis-jern
 jern
 jern-bleck
 jern-tacka
 kalk
 kalk-sten
 katt-guld
 kisel-sten
 klart guld
 klock-metall
 kohl-aska
 kol
 koppar
 koppar-gediegen
 koppar-malm
 koppar-pengar
 krita
 krit-haltig
 krut
 lut

lööf-guld/blad-guld
 magnet-sten
 magnetisk kraft
 magnet
 malm
 marmor
 massiv
 massift guld
 mergel
 messing
 messings-bleck
 messings-tråd
 metal
 mönja
 orm-sten
 osläkt kalk
 osmundsjern
 plåt
 postlin
 potaska
 prof-sten
 prof-stycke
 quader-sten
 quick-silfwer
 raf
 rost
 röd-krita
 salt
 salt-peter
 segersten
 silfwer
 silfwer- eller stål-tråd
 silfwer-tråd
 sked-watn
 skif-sten
 slagg
 slagg af ten
 smaragd
 smide
 silfwer-smidd
 sten-kol
 sten-olja
 stong-jern
 stål
 swafwel
 swart agat
 syra
 tack-jern
 tacka
 taffel-sten
 teen

ten
af ten
trä-kol
turkos
vitriol
vitriol-haltig
win-sten
zink
zinner
äfja, slam i alun- eller
saltkokeri
ädelsten
ör
ör-jord

YRKE

bergmästare
bergs-karl
bleck-slagare
bly-slagare
böss-smed
demant-slipare
förtennare
garfware
grof-smed
gruf-karl
guld-dragare
guld-smed
guldslagare
ingenieur
kolare
konstmästare
koppar- eller mes-
sings-slagare
koppar-stickare
lås-smed
markschejder
plåtslagare
preglare
proberare
refinerare i guld eller
silfwer
salt-peter-sjudare
smed
sofrare
stickare (koppar-stick-
are)
ten-giutare

VERKTYG

belg

blås-belg
brynsten
degel
distiller-panna
drög
dymling
en härd i en hammar-
smedja
et kol-skepp
gjut-forma
hytta
härd
kalk-ugn
kapell
kol-eld
kol-fat
kol-mila
mas-ugn
mila
mortel
pregel
proberdegel
pyndare
rost-kar
räckhärd i en stong-
jernssmidja
schakt
slip-sten
slägga
smed-bälg
smed-härd
smed-städ
smelt-hytta
smirgel
stamp
stötel
tegel-ugn
wals-wärk
ärl
äsja

*PLATS FÖR VERK-
SAMHET*

berg
bergz-bruk
bruk
en skog full med
malm-strek
grufwa
jern-bruk
jern- eller messings-

bruk
jern-grufwa
krit-grufwa
salt-peter-sjuderi
silfwer-grufwa
smidja
sten-grufwa
stong-jerns-smidja
ten-grufwa eller bruk

*VERKSAMHET el.
PROCESS*

amellera
beka
boka
distillera
draga guld- eller silf-
wer-tråd
dymla
ergas
faltza
förgylla
försilfra
förtena
förgylla eller försilfra
falskt mynt
garfwa
hvit-twätta silfwer
ingrafwa med sked-
watn
klen-smide
kolna
lut-lägga
luta
lutra
pregla
proberad
probera guld eller silf-
wer
probera guld på pro-
ber-sten
refinera
rosta malm
slipa
slipa en demant
smelta
smida
sofra metaller
struken på magnet-
sten
sänka schakt

urslagga
wella
wella ihop jern
wenda i glas
öfwerdraga med guld
eller silfwer

SKOGSHANTERING

tjära
tjäru-brenneri
terpentin
såpa
såp-bruk
såp-kokare
såp-lera

4. JURIDIK

RÄTTEGÅNGSFÖR- FARANDE

advocat
brenwins-advocat
advocat-fiscal
advocera
ansökning
bewis
bewisa
biltoger
en biltoger
lägga en biltoger
bisittjare
borgen
gifwa, ställa borgen
contumacia
döma in contumaciam
dom
domare
eds-öre
fiscal
fiscalisk process
jurist
justitiarius
jäf
lagsöka en uppå des
handskrift
men-ed
missfirmande af Ret-
ten
prejudicat
principal
en Advocats principal

process
protocoll
rett
förfarande för Retta
gå til retta
stå til retta i brott-mål
rettegång
revisions-domstol
saker
förklara en saker
under-domare
åklagare
åtal

ARVSRÄTT

arf
börds-rett
danaarf
testamente
den som får testa-
mente
den som gör testa-
mente
giöra testamente
få testamente
fullkomna et testa-
mente
förwalta et testamente
munteligit testamente
testamente til en kyrka
testamente til en pios
usus
testamentera
testamenteradt gods
eller pengar

ALLMÄNT

attest
befullmäktiga
förordning
lag
handels-lag
krigs-lag
utur hof och lag
laga ursäkt
utan lag och dom
giöra nogot lagmäk-
tigt
lagfara med en sak
lagfaren
lagföra en ogjernings-

man
lagfölja en
lagfölgd
lag-gift hustru
lag-klok
de lag-kloke
lagläsare
laglös
laga skippan
lag-stiftare
lagstiftande makt
lagsökning
lag-wunnen
laglig/lag-gill
giöra laglig
laglighet
lagliga
lagsagu
mans-bot
man-dråp
oquädins-ord

EKONOMISK JURI- DIK

burskap
burskaps-bref
hemmulla en egen-
dom
hemmullan/hemmull-
ande
hemmullsman
octroy
solvendo
som är solvendo
som icke är solvendo

Meijerbergs Arkiv för svensk ordforskning (MASO) utges av styrelsen för Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning vid Göteborgs universitet. Styrelsen består av Filosofiska fakulteternas gemensamma donationsnämnds ordförande, biträdande professor Britt-Mari Näsström, ordförande, professorn i jämförande språkforskning med sanskrit Folke Josephson, professorn i nordiska språk Bo Ralph (självskrivna ledamöter), samt professorn i modern svenska Lars-Gunnar Andersson, utsedd av humanistiska fakulteten.

Arkivet utges i tvångsfria delar om minst fem ark.

Prenumeration kan verkställas i bokhandel eller direkt hos Institutet, adress Institutionen för svenska språket, Box 200, 405 30 Göteborg.

Bidrag till Arkivet torde sändas till samma adress.

*S*VENSK LEXIKOGRAFI HÄRSTAMMAR noga taget från medeltiden – ett handskrivet glossar från 1400-talet tar upp svenska motsvarigheter till latinska ord. Några enstaka ordböcker trycks i Sverige redan på 1500-talet.

Från 1600-talet har vi framför allt den mäktiga latinsk-svensk-tyska ordboken "Lexicon Lincopense", tryckt i Linköping 1640, därav smeknamnet.

Det är på 1700-talet som ordboksproduktionen tar verklig fart. Då tillkommer de första tvåspråkiga ordböckerna med svenska som det ena ingående språket och ett annat "modernt" språk som det andra. Tidigare hade det varit normalt att latinet bildade utgångspunkten. Latinet fortsätter till en början att spela en roll även i de nya tvåspråkiga ordböckerna, som ett slags förmedlande språk med uppgift att specificera, klargöra och delvis kommentera orden på de andra språken. En sådan ordbok är Dictionarium Anglo-Svethico-Latinum, den första riktiga engelsk-svenska ordboken, som trycktes i Hamburg 1734. En reviderad upplaga kom ut år 1757. Dessemellan hade också en svensk-engelsk version publicerats 1741. Upphovsmannen var i samtliga fall Jacob Serenius, mest känd som biskop och politiker. Förvånansvärt många svenska ord som idag hör till vardagsspråket är första gången belagda hos Serenius, som med sina ordböcker skrivit in sig även i den svenska språkhistorien. Omslagsbilden föreställer Jacob Serenius.

Serenius tre ordböcker beskrivs här av Lena Rogström i en avhandling som ges ut som del 22 i Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. Undersökningen har initierats inom forskningsprojektet Lexikografisk tradition i Sverige, som pågått vid Göteborgs universitet sedan 1986. Tidigare har Lexicon Lincopense beskrivits av Monica Johansson i en avhandling som kom ut 1997 som MASO 21.